श्रीयुक्त लाला बिहारीलालजी।

आप अग्रवालजातीय दिगम्बर जैन हैं। बुलन्दशहरके रहने वाले हैं और अमरोहाके गवर्नमेंट हाईस्कूलमें मास्टर हैं। बड़े ही योग्य हैं। जैनधर्मके आप अच्छे जानकार हैं। उर्दूके नामी लेखक हैं। सन् १८९७ से १९०५ तक आप 'दिगम्बरजैन' नामक उर्दूका पत्र निकालते रहे हैं। उर्दूमें आपने २०-२५ ग्रन्थ लिखे हैं। जैनधर्मका प्रचार करनेकी ओर आपकी बहुत रुचि है। जैनसमाजको आपके द्वारा बहुत लाभ पहुँच रहा है। आपने एक 'जैनधर्मसंरक्षिणीसभा' स्थापित कर रक्खी है जो बहुत अच्छा काम कर रही है।

आपके पुत्र चिरंजीव शान्तिचन्द्रजी भी बड़े धर्मप्रेमी और होनहार युवक हैं। आपने धर्मप्रचार करनेके लिए इस ग्रंथकी लगभग २५० प्रतियाँ लेनेकी कृपा करके इस संस्थाको बहुत ही उत्साहित किया है।

निवेदन।

स्वर्गीय दानवीर सेठ माणिकचन्द हीराचन्दजी जे. पी. के पुनीत नामको स्थायी रखनेके लिए चन्दा एकत्र किया गया, जिस समय इस विषयपर विचार किया गया उस समय यही निश्चय किया गया कि उनके नामसे एक ग्रन्थमाला निकाली जाय जिसमें संस्कृत और प्राकृतके प्राचीन ग्रन्थोंके प्रकाशित करनेका प्रबन्ध किया जाय। ग्रन्थोंका प्रकाशित करना और उनका प्रचार करना, यह सेठजीका बहुत ही प्यारा कार्य था, अतएव उनके स्मारकमें भी यही कार्य किया जाना सबने पसन्द किया और तदनुसार स्मारकफण्डकमेटीकी सम्मतिसे यह कार्य शुरू कर दिया गया। कमेटीने इस कार्यके लिए एक स्वतन्त्र समिति भी बना दी जिसकी अनुमतिसे ग्रन्थोंका चुनाव, छपाई सम्बंधी व्यवस्था आदि कार्य सम्पादित होते हैं।

ग्रन्थमालाके दो अंक एक साथ ही प्रकाशित किये जाते हैं। मुझे आशा थी कि सागारधर्मामृत जल्दी तैयार हो जायगा परन्तु कई कारणोंसे इसके प्रकाशित होनेमें देरी हो गई और इसी कारण यह पहले नहीं किन्तु दूसरे अंकके रूपमें प्रकाशित होता है। आगेके लिए कवि हस्तिमल्लकृत विक्रान्तकौरवीय नाटक, और महाकवि वादिराजसूरिकृत 'पार्श्वनाथचरित' ये दो ग्रन्थ तैयार कराये जा रहे हैं जो सम्भवतः दो दो महीनेके अन्तरसे प्रकाशित हो जावेंगे।

ग्रन्थमालाका प्रत्येक ग्रन्थ लागतके मूल्यपर बेचा जायगा, यह निश्चय हो चुका है, इसलिए यह आशा नहीं कि ग्रन्थमालामें कुछ मुनाफा रहेगा जिसके द्वारा यह कार्य स्थायीरूपसे चलता रहेगा। इसके सिवाय इसका फण्ड भी इतना नहीं है जिसके ब्याजसे इसका खर्च चलता रहे, अतएव

धर्मात्मा भाइयोंको चाहिए कि एक तो ग्रन्थमालाके फण्डको बढ़ानेका प्रयत्न करें और दूसरे इसके द्वारा प्रकाशित हुए ग्रन्थोंकी सौ सौ पचास पचास, या कमसे कम दस दस पाँच पाँच प्रतियाँ मँगाकर जैनसंस्थाओंको, विद्यार्थियोंको, निर्धनोंको और अन्यधर्मी विद्वानोंको दान कर दिया करें। यदि जैनसमाजके धर्मात्माओंने इस ओर ध्यान दिया, तो हम विश्वास दिलाते हैं कि इस संस्थाके द्वारा सैकड़ों पुरातन और दुर्लभ जैनग्रन्थोंका उद्धार हो जायगा और विश्वसाहित्यमें जैनसाहित्य भी एक गणनीय साहित्य समझा जाने लगेगा।

हीराबाग, बम्बई।
कार्तिक बदी २
सं० १९७२

विनीत—
नाथूराम प्रेमी।
(अवैतनिक मंत्री)

पंडितप्रवर आशाधरः ।

(हिन्दीभाषातः संस्कृतेऽनुवादः कारितः)

अयं श्रीविद्वच्छिरोमणिः प्राग्वाटात् (पोरवाड) आशितदिशा निजैते जगति भूयस्यामपि, अतएवास्य आशाधरेति सार्थकं नामास्ति । तस्य पितुर्नाम सल्लक्षणो मातुश्च श्रीरत्नी इति प्रथितम् । जन्म चास्य माण्डलगढे यदस्मिन् समये मेवाडराज्येऽन्तर्गतं त्रिंशदधिकद्वादशशतमित १२३० विक्रमसम्वत्सरे निजदर्शीति कस्मिंश्चित्समये बभूव। एकोनपञ्चाशदधिकद्वादशशत (१२४०) विक्रमाब्दे गजनीशहाबुद्दीनगोरीनामकेन तुरुष्कराजेन पृथ्वीराजनृपेन्द्रं निजवशे कृत्वा इन्द्रप्रस्थ (दिल्ली) स्वकीयराजधानी स्थापिता। तदैव च तेन अजमेरराज्यमप्याक्रमितम् । यवनानां महदत्याचारेभ्यः धर्मनाशभयेन तस्मात् पण्डितवरस्य पूर्वपितरः समुद्भूय मालवीयराजधान्यां धारापुर्यां न्यवसन् । तदा तत्र परमारवंशीयस्य प्रतापिनो विन्ध्यवर्मनृपस्य राज्यमासीत् । एष विन्ध्यनरेन्द्रो विजयवर्मेत्याख्ययाऽपि प्रथितः ।

आशाधरस्य पिता सल्लक्षण (सल्लखन) अपि बहुसम्मानित इत्यनुमीयते । अर्जुनवर्मदेवमहाराजस्य द्वासप्तत्यधिकद्वादशशतमिते (१२७२) विक्रमाब्दीयमेकं दानपत्रमुपलब्धमस्ति यदमरेश्वरतीर्थे समर्पितम् । तदन्ते च " महासान्धिविग्रहिकराजा सल्लक्षणसम्मतेन राजगुरुणा मदनेन" इति लिखितमस्ति । अनेन ज्ञायते यत् आशाधरस्य पिता सल्लक्षणाख्यः अर्जुनवर्मदेवनृपस्य सान्धिविग्रहिकमन्त्री (फोरेन सेक्रेटरी) बभूव, स च राजपदवीं उपलब्धाऽऽसीत् ।

अर्जुनवर्मा विन्ध्यवर्मणः पौत्रः सुभटवर्मणश्चात्मज आसीत् । अस्य राज्यसमयो त्रिसप्तत्यधिकद्वादशशतमितात् एकविंशं पूर्वं पश्चाच्चाऽस्ति इति कल्प्यते ।

आशाधरस्य रमणी सरस्वतीति नाम्ना प्रख्याता । तस्याः कुक्षितः छाहडाख्यः सूनुरभवत् यस्य प्रशंसा तैरेव स्वयकृता लिखिता चास्ति यत् महाराजार्जुनदेवा अपि सद्गुणेऽनुरक्ता आसन् ।

गारधर्मामृतटीकायां 'स बालसरस्वती महाकविमदन' इति कथितः। तेन निर्मिता 'पारिजातमञ्जरी' नाम्नी एका नाटिकास्ति।

विक्रमीयसम्वत्सरस्याधिकद्वादशशतगतिगमिनाब्दे १२४९ आशाधरेण धारा नगरी त्यक्त्वा नलकच्छपुरे च गत्वाऽऽवासः कृतः। यमधुना 'नालछा' इति कथयन्ति। नलकच्छपुरं धारातः क्रोशदशक दूरे वर्तते तत्र श्रावकाणां निवासो विपुल आसीत्। तदा मालवमण्डलस्य नृपोऽर्जुनवर्मदेव आसीत्।

नलकच्छपुरं गत्वा निवासकारणमाशाधरो निजग्रन्थ्ना जिनधर्मोद्योतनेच्छां प्रकटयति। अनेन ज्ञायते यदस्मिन् समये तेन गृहस्थाश्रमस्त्यक्तः। स च कश्चिदुच्चप्रतिमाधारकः श्रावक इव निवसति स्म। तन्निर्मितजिनसहस्रनाम स्तोत्रस्य निम्नश्लोकैः प्रतीयते यत्स गृहस्थाश्रमादुदासीनो जातः।—

प्रभो भवाङ्गभोगेषु निर्विण्णो दुःखभीरुकः।
एष विज्ञापयामि त्वां शरण्यं करुणार्णवम् ॥ १ ॥
सुखलालसया मोहाद् भ्राम्यन्बहिरितस्ततः।
सुखैकहेतोर्नामापि तव न ज्ञातवान् पुरा ॥ २॥
अद्य मोहग्रहावेशशैथिल्यात्किंचिदुन्मुखः।
अनन्तगुणमाप्तेभ्यस्त्वां श्रुत्वा स्तोतुमुद्यतः ॥ ३ ॥

ज्ञायते यदाशाधरोऽन्तिमसमयपर्यंत नलकच्छपुरे एव न्यवसत्। तन्निर्मितैः प्राप्यग्रन्थेषु अनगारधर्मामृतस्य टीका निखिलग्रंथेभ्यः पश्चादर्थात् त्रयोदशशत-विक्रमाब्दे १३०० रचितास्ति, सा च नलकच्छपुरस्थनेमिनाथचैत्यालये पूर्णतां गता। तस्यान्येऽपि प्राप्यग्रन्था तत्पुरे एव रचिताः सन्ति।

आशाधरः त्रयोदशशतविक्रमाब्दतः १३०० पश्चात् कदापर्यंत जीवित इति बोद्धुं किमपि साधनं नास्ति। तथापि तेन महदायुः प्राप्तं स्यात्। पूर्वोक्ताब्दकाले स वृद्ध एव जातः स्यात्। तेन धारागमनानन्तरं मालवदेशे नृपत्रयक सिंहासनासीनं दृष्टं भवेत्। विन्ध्यवर्मसमये धारां समागतः। विन्ध्यवर्मणस्तनुजः सुभटवर्मा जातः। सुभटवर्मसूनुरर्जुनवर्मणः समये स नलकच्छपुरमागतः।

अर्जुनवर्मणः कोऽपि पुत्रो नासीत् अतस्तस्य प्रतिनामद्जयवर्मणो भ्रातुर्लक्ष्मीवर्मणः पौत्रो देवपालः साहसमल्लापराख्यो राजसिंहासनम् अध्यास्त। अस्यैव देवपालस्य समये आशाधरेण स्वीयजिनयज्ञकल्पस्य (प्रतिष्ठापाठ) रचयित्वा समाप्तिं नीतम्। देवपालानन्तरं तत्पुत्रो जैतुगिदेवो जयसिंहापराख्यो राजा बभूव। सागारधर्मामृतस्य टीका षण्णवत्यधिकद्वादशशततमविक्रमाब्दे १२९६ अनागारधर्मामृतस्य टीका त्रयोदशशततमविक्रमाब्दे १३०० यदा समाप्तिमगात्तदा जैतुगिदेवस्यैव शासनकाल आसीत्। आशाधरो निजग्रन्थप्रशस्तिषु स्वनिर्मित-निर्मापितग्रन्थानामुल्लेखं करोति—

१ प्रमेयरत्नाकरः (न्यायग्रन्थः)।

२ भरतेश्वराभ्युदयकाव्यं—स्वोपज्ञटीकासहितम्।

३ धर्मामृतशास्त्रं—अस्य द्वौ भागौ स्तः। एको अनागारो द्वितीय सागारः। द्वावपि भागौ स्वोपज्ञटीकाभ्यामलंकृतौ। सागारभागस्यैका पंजिकानाम्नी टीकापि स्वोपज्ञास्ति।

४ अष्टांगहृदयोद्योतिनी टीका—इयं वाग्भटसंहितापरनामाष्टांगहृदयग्रन्थस्य टीकाऽस्ति।

५ आराधनासारटीका।

६ इष्टोपदेशटीका—इयं पूज्यपादकृतेष्टोपदेशस्य टीका।

७ अमरकोषस्य क्रियाकलापटीका।

८ भूपालचतुर्विंशतिका टीका।

९ काव्यालंकारटीका—रुद्रटस्य प्रख्यातालंकारग्रन्थस्य टीका।

१० जिनसहस्रनाम सटीकम्।

११ जिनयज्ञकल्पं सटीकम्।

१२ त्रिषष्टिस्मृतिशास्त्रं सटीकम्।

१३ नित्यमहोद्योतम्।

१४ राजीमतीविप्रलम्भकाव्यं सटीकम्।
१५ अध्यात्मरहस्यं (योगशास्त्र)।
१६ रत्नत्रयविधानम्।

अनेनेति सम्भवति यत् ग्रन्थोल्लेखकालादनन्तरः पश्चात् तेनान्येषामपि ग्रन्थानां रचना कृता स्यात्। येषामुल्लेख एतत्प्रशस्तिषु नास्ति। पूर्वोक्तेषु ग्रंथेषु मध्येऽधुना जिनयज्ञकल्प, सागारधर्मामृत, अनागारधर्मामृत, जिनसहस्रनाम, नित्यमहोद्योत, इष्टोपदेश इत्यादयो ग्रंथा उपलभ्यन्ते। शेषग्रन्थानामन्वेषणमविलम्ब्य।

आशाधरस्य रचनातीवललिताऽस्ति ज्ञायते चानेन तेन प्रायः स्वनिर्मितसकलानामपि ग्रन्थानामुपरि टीका लिखिता सति। एतत्सागारधर्मामृतस्य तु तेन द्वे टीके रचिते तथापि तस्य कृतौ तदसाधारणपाण्डित्यमनुमीयते।

अन्यग्रन्थसदृश तस्यायं ग्रंथोऽपि अतीव महनीयोऽस्ति, अनेनैव च कारणेनाय प्रकाशनं, आवश्यकाचास्मात् इदमितिश्रुतो विशदश्च ग्रन्थो नास्ति। इति कृत पल्लवितेन।

निवेदकः

नाथूरामप्रेमी।

अस्मिन्विद्वद्रत्नमालायामाशाधरविषये एको निबन्धो लेखोऽस्ति, ये महाशया विस्तरतस्तं 'जैनमित्र आफिस, हीराबाग, बंबई' इति स्थानात् आनाय्य पठन्तु।

नमो वीतरागाय।

सटीकं

सागारधर्मामृतम्।

श्रीवर्द्धमानमानम्य मन्दबुद्धिप्रबुद्धये।
धर्मामृतोक्तसागार-धर्मटीकां करोम्यहम् ॥ १ ॥
समर्थनादि यन्नात्र ब्रुवे व्यासभयात्क्वचित्।
तज्ज्ञानदीपिकाख्यैतत्-पञ्जिकायां विलोक्यताम् ॥ २ ॥

अथ चतुर्थाध्याये—

सुदृग्बोधो गलद्वृत्तमोहो विषयनिःस्पृहः।
हिंसादेर्विरतः कार्त्स्न्याद्यतिः स्याच्छ्रावकोंऽशतः ॥

इत्युक्तम्। अतो मध्यमङ्गलविधानपूर्वकं विनेयान्प्रति सागारधर्मामृतं प्रतिपादयितुं प्रतिजानीते—

अथ नत्वाऽर्हतोऽक्षुण्ण-चरणान् श्रमणानपि।
तद्धर्मरागिणां धर्मः सागाराणां प्रणेष्यते ॥ १ ॥

टीका—प्रणेष्यते प्रतिपादयिष्यतेऽस्माभिः। कः, [1]अशुभकर्मतापकः धर्मः एकदेशविरतिलक्षणं चारित्रम्। केषां, सागाराणां वक्ष्यमाणलक्षणानां गृहस्थानाम्। किंविशिष्टानां, तद्धर्मरागिणां तेषां श्रमणानां धर्मे सर्वविरतिरूपे चारित्रे रागिणां मोहमलोद्रेकादनुष्ठातुमसमर्थानामपि प्रीतिमताम्, यतिधर्मानुरागरहितानामगारिणां देशविरतेरप्यसम्यग्रूपत्वात्। सर्वविरतिलालसः खलु देशविरतिपरिणामः। किं कृत्वा प्रणेष्यते, नत्वा शिरः प्रह्वीकरणादिना त्रिशुद्धमनोनियोगेन च पूजयित्वा। कान्, अर्हतस्तीर्थंकरपरमदेवान्। किंवि-

---

१ प्रचयमलिक्रियाकर्मतापकः।

शिष्टान्, अक्षुण्णचरणान् अक्षुण्णं सम्पूर्णं सकलमोहप्रक्षयादाविर्भूतत्वेन नित्यं निर्मलं चरणं यथाख्यातचारित्रं येषां ते अक्षुण्णचरणास्तान्। न केवलमर्हतो नत्वा श्रमणानपि नमस्कृत्य, श्राम्यन्ति बाह्यमाभ्यन्तरं च तपश्चरन्तीति श्रमणा आचार्योपाध्यायसाधवस्तान्। किंविशिष्टान्, अक्षुण्णचरणान् अक्षुण्णं भावनाविशेषबलादनतिचारं चारित्रं क्षायोपशमिकसंयमपरिणामो येषां ते तान्। कथं अथ, अथेतिशब्दो मङ्गलार्थः अधिकारार्थो वा। इतः सागारधर्मोऽधिक्रियते इत्यर्थः ॥ १ ॥

किं लक्षणाः सागारा इत्याह—

अनाद्यविद्यादोषोत्थ-चतुःसञ्ज्ञाज्वरातुराः।
शश्वत्स्वज्ञानविमुखाः सागारा विषयोन्मुखाः ॥ २ ॥

टीका—अत्र भवन्तीति क्रियाध्याहारः। भवन्ति। के, सागाराः अगारं गृहं सकलपरिग्रहोपलक्षणं सह अगारेण वर्तन्ते इति सागाराः। एतदेव अनाद्यविद्यादिविशेषणत्रयेण स्पष्टयति-किंविशिष्टाः सागारा भवन्ति, शश्वत्स्वज्ञानविमुखाः शश्वदनवरतं स्वज्ञाने

"एगो मे सासदो आदा णाणदंसणलक्खणो।
सेसा मे बाहिरा भावा सव्वे संजोगलक्खणा ॥"

इत्यादिपरमागमप्ररूपिते स्वात्मावबोधे विमुखाः पराङ्मुखाः, तत्र मुख्यतयाऽनुपयुक्ता इत्यर्थः। पुनः किंविशिष्टाः, विषयोन्मुखाः विषयेष्विष्टेषु स्रक्कामिन्यादिष्वनिष्टेषु च दुर्भोजनदुर्व्यसनादिषु उन्मुखाः रागात् द्वेषाच्च व्याकुलाः उद्युक्ताः। पुन एतदेवैतत् हेतुं प्रथमान्तत्वेन निर्दिशति। पुनः किंविशिष्टाः, अनाद्यविद्यादोषोत्थचतुःसञ्ज्ञाज्वरातुराः अविद्या अनित्याशुचिदुःखानात्मसु विपरीतख्यातिः, यस्मात्पूर्वं नास्ति स आदिः, नाद्यादिर्येषां साऽनादिः, अनादिश्चासौ अविद्या च अनाद्यविद्या, सैव दोषो वातपित्तकफानां वैषम्यम्, अन्यानमुख्या वृत्तिः, अनाद्यविद्यादोषादुत्था येषां ते अनाद्यविद्यादोषोत्थाः, सञ्ज्ञाः आहाराद्यभिलाषानुभवसंस्कारहेतवः, तथा ज्वराः प्राकृतो वैकृतश्चेति द्वौ प्रत्येकं साध्योऽसाध्यश्चेति चत्वारः, सञ्ज्ञा एव ज्वरा मोहसन्तापकत्वात् सञ्ज्ञाज्वराः, चत्वारश्च ते सञ्ज्ञाज्वराश्च चतुःसञ्ज्ञाज्वराः, अनाद्यविद्यादोषोत्थाश्च ते चतुःसञ्ज्ञा-

तदर्थम् अनाद्यविद्यादोषोत्थचतुःसंज्ञाज्वरातुरा मिथ्यात्वा बहुधिता । अत एव स्वरूपाज्ञान ज्ञानसंज्ञानविमुखाः । अत एव च नित्यं विषयोन्मुखाः स्वपरप्रकाशात्मकस्वात्मनो विमुखा ॥ २ ॥

अथ श्लोकेन तामेवाह—

अनाद्यविद्यानुस्यूतां ग्रन्थसंज्ञामपासितुम् ।
अपारयन्तः सागाराः प्रायो विषयमूर्च्छिताः ॥ ३ ॥

टीका—अत्रापि भवन्तीति क्रियाध्याहारः । एवमनूद्यमानं क्रियापदं पुरस्तादप्यध्याहार्यम् । भवन्ति । के ते, सागाराः । किंविशिष्टाः विषयमूर्छिताः कामिन्यादिविषयेषु ममेदं भोग्यमहमस्य स्वामीत्येव ममकाराहंकारविकल्पजालमनवरतमध्यवसिताः । कथं प्रायो, बाहुल्येन सुदृष्टयोऽपि चारित्रावरणकर्मोदयवशादेव पर्येवमेव समवगन्तव्य । ये तु केचित् प्रागुपार्जितविषयमप्यनुभवन्तोऽनैजीयोपभोगन्यायेन तत्त्वज्ञानदेहाद्यसम्प्रतिभासपरत्वेन भुञ्जाना अप्यभुञ्जाना इव भासन्ते तदभिचारप्रदर्शनार्थं प्राय इत्युच्यते । किं कुर्वन्तस्ते तथा भवन्तीत्याह—अपारयन्तः अशक्नुवन्तः । किं कर्तुं, अपासितुं निराकर्तुं । कां, ग्रन्थसंज्ञां ग्रन्थे परिग्रहे संज्ञा ममेदमिति मूर्च्छापरिणामस्तां । किंविशिष्टां, अनाद्यविद्ययाऽनुस्यूतां बीजाङ्कुरन्यायेन सन्तत्या प्रवर्तमानां ताम् ॥ ३ ॥

एवं सागारान् लक्षयित्वा तद्भावाभावनिश्चयनयेतरविद्याविद्ययोर्वीर्योपदेशार्थमिदमाह—

नरत्वेऽपि पशूयन्ते मिथ्यात्वग्रस्तचेतसः ।
पशुत्वेऽपि नरायन्ते सम्यक्त्वव्यक्तचेतनाः ॥ ४ ॥

टीका—पशूयन्ते हिताहितविवेकविकलतया पशव इवाचरन्ति । के ते, [2]मिथ्यात्वग्रस्तचेतसः मिथ्यात्वेन विपरीताभिनिवेशेन ग्रस्तमाविष्टं चेतो

---

१ धात्रीबालासतीनाथ-पद्मिनीदलवारिवत् ।
दग्धरज्जुवदाभाति भुञ्जानोऽपि न पापभाक् ॥

२ वपुर्गृहं धनं दाराः पुत्रमित्राणि शत्रवः ।
सर्वथान्यस्वभावानि मूढः स्वानि प्रपद्यते ॥

मनो येषां ते। क सति, नरत्वेऽपि, नरा हि प्रायो विचारचतुरचेतसः किल प्रसिद्धास्तद्भवेऽपि सति किं पुनस्तिर्यगादिभवे इत्यपिशब्दार्थः। एवमविद्यामूलकारणं मिथ्यादर्शनं विभाव्य विद्यामूलकारणं सम्यग्दर्शनं भावयितुमाह—पशुत्वेऽपीत्यादि, नरायन्ते हिताहितविचारचतुरतया नरा इवाचरन्ति। के ते, सम्यक्त्वव्यक्तचेतना सम्यक्त्वेन तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणेन सम्यग्दर्शनपरिणामेन व्यक्ता प्रशमसंवेगानुकम्पास्तिक्यानुभावैः प्रतीतियोग्या कृता चेतना चैतन्यसम्पद् येषां ते। क सति, पशुत्वेऽपि, पशवस्तिर्यञ्चस्तद्भावे चात्र संज्ञिन एव। जात्या तिर्यग्भावेऽपि सति सम्यक्त्वमाहात्म्याद्धेयोपादेयतत्त्वज्ञाः पशवोऽपि भवन्ति किं पुनर्मनुष्यादय इत्यपिशब्दार्थः ॥ ४ ॥

एवं सामान्यतो मिथ्यात्वानुभावं प्रदर्श्येदानीं तस्य त्रिविधस्याप्यनुभावमुपमानैरनुभावयितुमाह—

केषाञ्चिदन्धतमसायतेऽगृहीतं ग्रहायतेऽन्येषाम् ।
मिथ्यात्वमिह गृहीतं शल्यति सांशयिकमपरेषाम् ॥५॥

टीका—अन्धतमसायते घोराज्ञानविवर्तहेतुतया निबिडान्धकारवदाचरति। किं तत्, मिथ्यात्वम्। किंविशिष्टम् अगृहीतं परोपदेशमन्तरेण प्रवृत्तत्वादनुपात्तं अनादिसन्तत्या प्रवर्तमानतत्त्वार्थाश्रद्धानरूपात्मपरिणाम इत्यर्थः। केषां तत्तथा स्यादित्याह—केषाञ्चित् एकेन्द्रियादिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्यन्तानाम्। क, इह संसारे। तथा ग्रहायते विविधविकारकारितया ग्रहवदाचरति भूतावेशवदविचारीत्यर्थः। किं तत्, मिथ्यात्वं। किंविशिष्टं, गृहीतं परोपदेशादुपात्तमतत्त्वाभिनिवेशलक्षणं

१ रागादिषु च दोषेषु चित्तवृत्तिनिवर्हणम्।
तं प्राहुः प्रशमं प्राज्ञाः समस्तव्रतभूषणम् ॥
२ शारीरमानसागन्तु-वेदनाप्रभवाद्भयात्।
स्वप्नेन्द्रजालसंकल्पा-द्भीतिः संवेग उच्यते ॥
३ सत्त्वे सर्वत्र चित्तस्य दयार्द्रत्वं दयालवः।
धर्मस्य परमं मूल-मनुकम्पां प्रचक्षते ॥
४ आप्ते श्रुते व्रते तत्त्वे चित्तमस्तित्वसंयुतम्।
आस्तिक्यमास्तिकैरुक्तं युक्ते मुक्तिधरे नरे ॥

चिह्नं । येषां, अन्येषां सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां। तथा यदपीह बहुषु सदेतुत्वा-
ध्यवसितस्य प्रतिपन्नकाण्डादिवद्वत्वात्तत्ति । किं तत्, मिथ्यात्वं । मिथ्यात्व, मोश-
दिषं मिथ्यात्वकर्मोदये सति ज्ञानावरणोदयविशेषवशात् किमिदं जीवादि
वस्तु यथा जैनैरनेकान्तात्मकमुच्यते तथा स्यादुतान्यथेति चलिता
प्रतीतिः संशयः. सततं भवं सांशयिकं च विपर्यस्तनियतसमानमश्रद्धानं ।
येषां ततया स्याद्वित्याह—येषाम् इन्द्रियाचार्यादीनाम् ॥ ५ ॥

अथ विपरीताभिनिवेशासमर्थस्य सम्यक्त्वपरिणामस्य कथमा
त्मनुभोक्तृतामहाम्यनुयोगे सर्वाहरूपमाह—

आसन्नभव्यताकर्म-हानिसञ्ज्ञित्वशुद्धिभाक् ।
देशनाद्यस्तमिथ्यात्वो जीवः सम्यक्त्वमश्नुते ॥ ६ ॥

टीका—अश्नुते प्राप्नोति । कोऽसौ, जीव आत्मा । किं तत्, सम्यक्त्वं
तत्त्वार्थश्रद्धानं । किंविशिष्ट सन्, आसन्नभव्यताकर्महानिसञ्ज्ञित्वशुद्धि
भाक्, भव्यो रत्नत्रयाविर्भावयोग्यो जीवः, आसन्नः कतिपयभवप्राप्यनिर्वा-
णस्य, आसन्नश्चासौ भव्यश्चासन्नभव्यस्तस्य भाव आसन्नभव्यता, कर्म-
हानिर्मिथ्यात्वादीनां सम्यक्त्वप्रतिबन्धककर्मणां यथासम्भवमुपशमः क्षयो-
पशमः क्षयो वा, सञ्ज्ञा शिक्षाक्रियालापोपदेशग्राहित्वं सञ्ज्ञाऽस्यास्तीति
सञ्ज्ञी सञ्ज्ञिनो भावः सञ्ज्ञित्वं,

यमोऽवष्टम्भस शिक्षा-क्रियालापोपदेशवित् ।
येषां ते सञ्ज्ञिनो मर्त्या वृषकीरगजादयः ॥ इति ।

शुद्धिर्विशुद्धपरिणाम , आसन्नभव्यता च कर्महानिश्च सञ्ज्ञित्वं च शुद्धिश्चेति
चेतरयोगे द्वन्द्वे सति ताश्चतस्रो भजते सेवते सतो भवतीति तद्भागन्तरङ्ग-
सम्यग्दर्शनादिभावकारणसम्पन्न इत्यर्थः । पुनः किंविशिष्टः, देशनाद्यस्तमि-
थ्यात्वः देशना सम्यग्गुरूपदेशः सा आदिर्यस्य जातिस्मरणजिनप्रतिमादर्श-
नादेर्बहिरङ्गकारणकलापस्य स देशनादिः तेन अस्तं निराकृतमुपशमादिवशतां
नीतं मिथ्यात्वं दर्शनमोहाख्यं कर्म तद्धेतुको वा सर्वथैकान्ताभिनिवेशो यस्य
स तथोक्तः ॥ ६ ॥

सतो देवो ते । क सन्ति, सन्त्येव । यदा हि प्रायो विचारचतुरचेतसः किल प्रतिपद्यमानेष्वपि सन्ति किं पुनर्निर्दम्भास्तिमे इत्यपिशब्दार्थः । एवं सविचारमूलकारणं मिथ्यादर्शनं विभाव्य विचारमूलकारणं सम्यग्दर्शनं सद्विधिमाह—खलु केऽप्यमिति, भगवन्ते हितमहितविचारचतुरतया यत्र कुर्वन्ति । के ते, सम्यक्त्वलक्षणेनता. सम्यक्त्वेन साक्षात्पदानन्दनेन सम्यग्दर्शनपरिणामेन स्वच्छ ऽऽलम्बनेनानुकम्पास्तिक्यानुभावैः प्रशमादिभिरेव कृत्वा चेतना चेतन्यमन्तर् देवा ते । क सन्ति, खलु केऽपि, पञ्चमकालेऽस्मिन् मात्र सन्त्येव एव । अन्या निर्दम्भावेऽपि सन्ति सम्यक्त्वसाहाय्यादेषोपादेयतयाहाः पञ्चकेऽपि सन्ति किं पुनर्निर्दम्भ इत्यपिशब्दार्थः ॥ ४ ॥

एवं मानान्धतो मिथ्यात्वानुभावं सद्दर्शनतमं तस्य त्रिविधत्वाच्चतुर्विधत्वमनेकविधत्वं वाह—

केषाञ्चिदन्धतमसायतेऽगृहीतं ग्रहायतेऽन्येषाम् ।
मिथ्यात्वमिह गृहीतं शल्यति सांशयिकमपरेषाम् ॥५॥

टीका—अन्धतमसायते घोराज्ञानविवर्तहेतुतया निबिडान्धकारवदाचरति । किं तत्, मिथ्यात्वं । किंविशिष्टमगृहीतं परोपदेशमन्तरेण अनुत्पन्नत्वादनुत्पन्नं अनादिसन्तत्या प्रवर्तमानमन्धकारविकारविपरिणाम इत्यर्थः । केषां तदन्धतमसायते इत्याह—केषाञ्चित् एकेन्द्रियादिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्यन्तानां । क्व, इह संसारे । तथा ग्रहायते विविधाकारकारितया ग्रहवदाचरति भूतावेशवद्दुःखप्रद इत्यर्थः । किंतत्, मिथ्यात्वं । किंविशिष्टं, गृहीतं परोपदेशादुत्पन्नतत्त्वाभिनिवेशलक्षणं

1 तत्त्वादिषु च देवेषु निश्चयः ..... ।
  ..... ॥
२ ..... ।
  ..... उच्यते ॥
३ सत्ये सर्वत्र ..... ।
  सर्वस्य पापं मूलमनुकम्पा प्रवक्ष्यते ॥
४ अस्ति पुण्ये सते तत्त्वे ..... ।
  आस्तिक्यमास्तिकैरुक्तं युक्तं युक्तिधरेण वा ॥

विद्धृतं । केषां, अन्येषां मन्दिरपदेन्द्रियाणां। तथा यत्रशीले बहुदुःखहेतुना-
ऽपरीतत्व प्रतिष्ठानशादिवशुभानि । किं तत्, मिथ्यात्वं । किमात्वं, सोऽप-
दिवं मिथ्यात्वकर्मोदये सति तत्त्वार्थाश्रद्धानविशेषणात् किमिदं जीवादि
वस्तु यथा जैनैरेकान्तात्मकमुच्यते तथा स्यादुतान्यथेति चलिता
प्रतीतिः संशयः, संशये भवं सांशयिकं कविद्ग्रहानिश्चयमात्मस्वरूपं ।
केषां मल्लधराद्यान्विदाद-परेषाम् इन्द्राचार्यादीनाम् ॥ ५ ॥

अनादिमिथ्यादृष्टेः सादिमिथ्यादृष्टेश्च सम्यक्त्वपरिणामस्य कारणं
प्रादुर्भावसामग्रीमनुयोगे समीक्ष्युच्यते—

आसन्नभव्यताकर्म-हानिसंज्ञित्वशुद्धिभाक् ।
देशनाद्यस्तमिथ्यात्वो जीवः सम्यक्त्वमश्नुते ॥ ६ ॥

टीका—अश्नुते प्राप्नोति । कोऽसौ, जीव आत्मा । किं तत्, सम्यक्त्वं
तत्त्वार्थश्रद्धानं । किंविशिष्टः सन्, आसन्नभव्यताकर्महानिसंज्ञित्वशुद्धि-
भाक्, असौ इत्थमवादिभिर्विशेषणैः जीवः, आसन्न कतिपयभवप्राप्यनिर्वा-
णत्वः, आसन्नश्चासौ भव्यश्चासन्नभव्यस्तस्य भाव आसन्नभव्यता, कर्म-
हानिर्निःशेषादीनां सम्यक्त्वप्रतिबन्धककर्मणां यथासम्भवमुपशमः क्षयो-
पशमः क्षयो वा, सम्यक् शिक्षाक्रियालापोपदेशग्राहित्वं तदस्यास्तीति
संज्ञी संज्ञिनो भावः संज्ञित्वं,

शिक्षाक्रियालापोपदेशवित् ।
येषां ते संज्ञिनो मर्त्याः पुक्तीरगमानवाः ॥ इति ।

शुद्धिर्विशुद्धपरिणामः, आसन्नभव्यता च कर्महानिश्च संज्ञित्वं च शुद्धिश्चेति-
रेतरयोगे द्वन्द्वे सति तामासां भजते सेवते ततो भावपरिवर्तितमिति तदासन्नरहस्य-
स्वरूपदर्शनादिभावकारणमात्मन इत्यर्थः । पुनः किंविशिष्टः, देशनाद्यस्तमि-
थ्यात्वः देशना सम्यगुपदेशः सा आदिर्यस्य जातिस्मरणजिनप्रतिमादर्श-
नादेर्वेदनादिकारणकलापस्य स देशनादिः तेन अस्तं निराकृतमुपशमादयवस्थां
नीतं मिथ्यात्वं दर्शनमोहाख्यं कर्म तद्धेतुको वा सर्वथैकान्ताभिनिवेशो यस्य
स तथोक्तः ॥ ६ ॥

साम्प्रतं योऽयं सम्यक्त्वसामग्र्यां सत्यां सम्यग्गुरूपदेशोऽवश्यं मृग्यस्तस्येदानीमत्र सदुपदेष्टॄणां प्रविरलत्वानुशोचनद्वारेण दुर्लभत्वं लक्षयति—

कलिप्राबृषि मिथ्यादि-ङ्मेघच्छन्नासु दिक्ष्विह ।
खद्योतवत्सुदेष्टारो हि द्योतन्ते क्वचित्क्वचित् ॥ ७ ॥

टीका—द्योतन्ते प्रकाशन्ते आत्मानं दर्शयन्ति दृश्यन्ते इत्यर्थः । के ते, सुदेष्टारः सु शोभनं निर्बाधं सम्पूर्णं वा जीवादितत्त्वं दिशन्त्युपदिशन्तीति सुदेष्टारः सम्यग्गुरवः । क्वचित्क्वचित्, क्वापि क्वापि न सर्वत्र । कस्मिन्, इह भरतक्षेत्रे । किंवत्, खद्योतवत् ज्योतिरिङ्गणा यथा । कासु सतीषु, दिक्षु सदुपदेशेषु ककुप्सु च । किंविशिष्टासु, मिथ्या सर्वथैकान्तविषयत्वादसत्या दिशो बौद्धादिशास्त्रोपदेशास्त एव मेघा दिशामिवानेकान्तोपदेशानावारकत्वात् तैश्छन्नासु छादितासु प्रतीत्यविषयीकृतासु । कदा, कलिप्रावृषि कलिः दुष्षमाख्यः पञ्चमकालः स एव प्रावृट् वर्षाकालस्तत्र । अयमर्थः—यथा वर्षाकाले मेघाच्छादितासु दिक्षु सूर्यादिप्रकाशाभावे क्वचित्क्वचित्प्रदेशे खद्योता द्योतन्ते तथेह दुष्षमायां क्वचित्क्वचिदार्यदेशे सदुपदेष्टारः प्रकाशन्ते न पुनः कृतयुगादिवच्छ्रुतकेवलिनः केवलिनो वा दृश्यन्ते इति । हि-शब्देन कष्टार्थेनान्तस्तापमभिव्यनक्ति ।

इह दुष्षमासमयसामर्थ्याच्छिक्षकोत्थानामपि दर्शनमोहोदयाक्रान्तचित्ततया देशनानर्हत्वात्प्रायो भद्रका अपि पुरुषा देशनायां भूयासुरित्याशास्ते—

नाथामहेऽद्य भद्राणा-मप्यत्र किमु सद्दृशाम् ।
हेम्न्यलभ्ये हि हेमाश्म-लाभाय स्पृहयेन्न कः ॥ ८ ॥

टीका—नाथामहे भद्रका अपि जीवा देशनार्हा भूयासुरित्याशास्महे । के, वयं । केषां, भद्राणामपि । किमु, किं पुनः । सद्दृशां सम्यग्दृष्टीनां विशेषतो

१ विद्वन्मन्यतया सदस्यतितरामुद्दण्डवाग्डम्बराः
शृंगारादिरसैः प्रमोदजनकं व्याख्यानमातन्वते ।
ये ते च प्रतिसद्म सन्ति बहवो व्यामोहविस्तारिणो
येभ्यस्तत्परमात्मतत्त्वविषयं ज्ञानं नु ते दुर्लभाः ॥

भावाभाव इत्यर्थः । क्व, अत्र क्षेत्रे । कदा, अत्र कलिकाले । अमुमेवार्थमुत्तरार्धेन समर्थयते । हि यस्मादर्थे । को न स्पृहयेत् नाभिलषेत् । कस्मै, हेमाश्मलाभाय सुवर्णोपलप्राप्त्यर्थं । क सति, हेम्नि सुवर्णे । किंविशिष्टे, अलभ्ये स्पृशुमशक्ये ॥ ८ ॥

भद्रकस्य लक्षणमुक्त्वा तस्यैव द्रव्यतया देशनार्हत्वमाह—

कुधर्मस्थोऽपि सद्धर्मं लघुकर्मतयाऽद्विषन् ।
भद्रः स देश्यो द्रव्यत्वान्नाभद्रस्तद्विपर्ययात् ॥ ९ ॥

टीका—भण्यते । कोऽसौ, भद्रः । किं कुर्वन्, अद्विषन् द्वेषविषयमकुर्वन् । कं, सद्धर्मं सत् समीचीनः प्रमाणोपपन्नो धर्मोऽभ्युदयनिःश्रेयसोपायस्तम् । कया, लघुकर्मतया लघु अल्पं कर्म सद्धर्मद्वेषनिमित्तं मिथ्यात्वं यस्य सोऽयं लघुकर्मा तस्य भावस्तत्ता तया लघुकर्मतया । किंविशिष्टोऽपि, कुधर्मस्थे प्रमाणबाधिते धर्मे आसक्तः, न केवलमुभयोर्मध्यस्थ इत्यपिशब्दार्थः । किं पुनरसावित्याह—देश्य धर्मं स्युपदर्शीय । कोऽसौ, स भद्रः । कस्मात्, द्रव्यत्वात् आगामिसम्यक्त्वगुणयोग्यत्वात् । न पुनर्देश्य । कोऽसौ अभद्रः कुधर्मस्थः सद्धर्मं गुरुकर्मतया द्विषन् कस्मात्, आगामिसम्यक्त्वगुणयोग्यत्वाभावात् ।

इदानीमाप्तोपदेशसम्पादितशुश्रूषादिगुणः सम्यक्त्वहीनोऽपि तद्वानिव सद्भूतव्यवहारभाजां प्रतिभासत इति निदर्शनेन व्यक्तीकरोति—

शलाकयेवाप्तगिराऽऽप्तसूत्र-
प्रवेशमार्गो मणिवच्च यः स्यात् ।
हीनोऽपि रुच्या रुचिमत्सु तद्वद्
भूयादसौ सांव्यवहारिकाणाम् ॥ १० ॥

टीका—यः पुरुषः स्यात् भवेत् । किंविशिष्टः, आप्तसूत्रप्रवेशमार्ग एव । चशब्दस्यात्रावधारणार्थस्य योजनात् । सूत्रं परमागमः, प्रवेशमार्गः शुश्रूषादिगुणः, सूत्रस्य प्रवेशमार्गोऽन्तस्तत्त्वपरिच्छेदनोपायः सूत्रप्रवेशमार्गः, आप्तः प्राप्तः सूत्रप्रवेशमार्गो येन स तथोक्तः । कया, आप्तगिरा सद्गुरुवाचा । कयेव, शलाकयेव छिद्रकरवज्रसूचिकया यथा । किंवत्, मणिवत् यथा मणिः शलाकया आप्तप्रवेशमार्गः स्यात्, आप्तः प्राप्तः सूत्रस्य तन्तोः प्रवेशमार्गः छिद्रं येन स

मपोस्क । अर्थो गृहस्थ प्रतिमाभेदेन । किंतु महान् इति माहात्म्य । येनो गोष्ठ-महारिकाणां गुणसम्पोषणाम् । येन् मन्ये प्रतिमानां गृहस्थे दीक्षितमसि च मन्ये । किंचिदिरोऽपि हीनोऽपि निर्दोष्ठो वा । तथा, अन्या गुरुया दीक्षा किं पुना प्रतिमानाम इत्यादिशब्दार्थे । पुनेनानुकूलमसमञ्जसत्वानां गृहस्थे च मन्ये गतमीषणोऽपि । गृहस्थिनेऽपि मतो माम्या अग्रम्नीति भावः ।

एवं देशदेशतौ स्वकम्यान्य सागारधर्मांचारिसमागातिर्लं लक्षयितुमाह—

न्यायोपात्तधनो यजन् गुणगुरून् सद्गीस्त्रिवर्गं भजन्नन्योन्यानुगुणं तदर्हगृहिणीस्थानालयो ह्रीमयः ।
युक्ताहारविहार आर्यसमितिः प्राज्ञः कृतज्ञो वशी
शृण्वन् धर्मविधिं दयालुरघभीः सागारधर्मं चरेत् ॥ ११ ॥

टीका— अत्र 'पुण्याधाई' इत्यनेनार्थे सप्तमी । चरितुमर्हतीत्यर्थ । विधौ वा, यथोक्तगुणेन गृहिणा सागारधर्मश्चरितव्य इत्यर्थः । अत्र पूर्वो मध्यक्रमो इष्यपाक्षिक इति विभागः चरेत् अनुतिष्ठेत् । कोऽसौ, 'न्यायोपात्तधन' इत्यादिविशेषणैश्चतुर्दशभि. समस्तैर्व्यस्तैर्वा विशिष्टो गृही । कं,सागारधर्ममिति वाक्यार्थ. । इतो विशेषणानि व्याख्यायन्ते । न्यायोपात्तधन, स्वामिद्रोहमित्रद्रोहविश्वसितवञ्चनचौर्यादिगर्ह्यार्थोपार्जनपरिहारेणार्थोपार्जनोपायभूतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्यायः तेनोपात्तमुपार्जितमात्मसात्कृतं धनं विभवो येन स तथोक्त. । यजन् गुणगुरून्, गुणाः सदाचारसौजन्यौदार्यदाक्षिण्यस्थैर्यप्रियपूर्वकप्रथमाभिभा-

१ सर्वत्र शुचयो धीराः सुकर्मबलगर्विताः ।
स्वकर्मनिहितात्मानः पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥
अन्यायोपार्जितं वित्तं दशवर्षाणि तिष्ठति ।
प्राप्ते त्वेकादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥
यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् ।
अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥
२ लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्युद्धरणादरः ।
कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं सदाचारः प्रकीर्तितः ॥

सत्यादेय स्वपरापेक्षाणि आत्मधर्मांस्तान् पूजयन् बहुमानप्रणामादिकरण-करणादिना समुल्लासयन्, तथा गुरवो मातापितरावाचार्यश्च तानपि पूजयन् त्रिसन्ध्यप्रणामकरणादिनोपचरन्, तथा गुणैर्ज्ञानसंयमादिभिर्गुरवो महान्तो गुणगुरवस्तानपि भजन् सेवाभ्यासागमाभ्युत्थानादिकरणगणेन मानयन्, गुणाश्च गुरवश्च गुणगुरवश्चेति विगृह्यैकशेषेण गुणगुरवस्तान् । सद्गीः, सती प्रशस्ता परावर्णवादपारुष्यादिदोषरहिता गीर्वाग्यस्यासौ सद्गीः । त्रिवर्गं अन्योन्यानुगुण, परस्परानुपघातक त्रिवर्गं धर्मार्थकामान् भजन् सेव-मान । तदर्हगृहिणीस्थानालय, गृहिणी कौलीन्यादिगुणालङ्कृता पत्नी, स्थानं पुरग्रामादि वास्तु च, आलयो गृहं, गृहिणी च स्थानं च आलयश्च गृहिणीस्थानालयाः, तदर्हास्त्रिवर्गयोग्या गृहिणीस्थानालया यस्य स तथा-क्तः । ह्रीमय, लज्जालुः निहूत इव लज्जाभूयिष्ठो वा । युक्ता-हारविहार, युक्तौ शास्त्रविहितावाहारविहारौ भोजनविचरणे यस्य स॰ ।

---

१ यन्मातापितरौ क्लेशं सहेते सम्भवे नृणाम् ।
न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥

२ यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा ।
परापवादसस्येभ्यो गां चरन्तीं निवारय ॥
परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म ।
नीचैर्गोत्रं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥

३ यस्य त्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
स लोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥
पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय वर्धयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्तव्यपोषणे ॥
आयार्धं च नियुञ्जीत धर्मे समधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥

४ अभ्युत्थानमुपागते गृहपतौ तद्भाषिते नम्रता
तत्पादार्पितदृष्टिरासनविधौ तस्योपचर्या स्वयं ।
सुप्ते तत्र शयीत तत्प्रथमतो जह्याच्च शय्यामिति
प्राच्यैः पुत्रि निवेदिताः कुलवधूसिद्धान्तधर्मा इमे ॥

आर्यसमिति[1], आर्येषु सदाचरणैकप्राणेषु, न तु कितवधूर्तविटभट्टभण्डनटादिषु, समिति: सङ्गतिर्यस्यासौ । प्राज्ञ[2], ऊहापोहात्मकमतिज्ञानातिशयवान् । कृतज्ञ:, कृतं परोपकृतं जानाति न निह्नुते । वशी, इष्टेष्वर्थेष्वनासक्त्या विरुद्धे चाऽप्रवृत्त्या स्पर्शनादीन्द्रियविकारनिरोधकान्तरङ्गादिषड्वर्गनिग्रहपरश्च । शृण्वन् धर्मविधिं, धर्मस्याभ्युदयनिःश्रेयसहेतोर्विधिं[3] युक्त्यागमाभ्यां प्रतिष्ठां स्वं शृण्वन् प्रत्यहमाकर्णयन् । दयालुः, दुःखितदुःखप्रहाणेच्छालक्षणां दयां शीलयन्, 'धर्मस्य मूलं दयेति'

---

१ यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।
अथ सज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥

२ इदं फलमियं क्रिया करणमेतदेष क्रमो
व्ययोऽयमनुषङ्गजं फलमिदं दशेयं मम ।
अयं सुहृदयं द्विषत्प्रयतदेशकालाविमा—
विति प्रतिवितर्कयन्प्रयतते बुधो नेतरः ॥
प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः ।
किन्नु मे पशुभिस्तुल्यं किन्नु सत्पुरुषैरिति ॥

३ विधिरसुरेनं तदिहात्मवश्यं कृतज्ञतायाः समुपैहि पारम् ।
गुणैरुपेतोऽप्यखिलैः कृतघ्नः समस्तमुद्वेजयते हि लोकम् ॥

४ भव्यः किं कुशलं ममेति विमृशन्दुःखाद्भृशं भीतवान्
सौख्यैषी श्रवणादिबुद्धिविभवः श्रुत्वा विचार्य स्फुटम् ।
धर्मं शर्मकरं दयागुणमयं युक्त्यागमाभ्यां स्थितं
गृह्णन्धर्मकथाश्रुतावधिकृतः शास्यो निरस्ताग्रहः ॥

५ प्राणा यथाऽऽत्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन भूतानां दयां कुर्वीत मानवः ॥
श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥
अवृत्तिव्याधिशोकार्ताननुवर्तेत शक्तितः ।
आत्मवत्सततं पश्येदपि कीटपिपीलिकाः ॥

धर्मेऽस्मासमवर्यं कुर्वाणः । अघभीः, अघात्पापात् दृष्टादृष्टापायफला-त्कर्मणश्चौर्यादेर्यद्वत्तस्माद्विभ्यत् पापभीरुरित्यर्थः । एवं संक्षेपतो गृहस्थधर्माद्र कृतः । विस्तरतो धर्मामृतपञ्जिकायां ज्ञानदीपिकाभिधायां कृता, सा यथोऽत्र द्रष्टव्या ॥ ११ ॥

साम्प्रतं सम्यक्त्वादिविशेषाणां पुण्यमूलत्वं सकलसागारधर्मं सङ्गृह्णाति—

सम्यक्त्वममलममला-
न्यणुगुणशिक्षाव्रतानि मरणान्ते ।
सल्लेखना च विधिना
पूर्णः सागारधर्मोऽयम् ॥ १२ ॥

टीका—भवति । अयं वक्ष्यमाणः सागारधर्मः । किंविशिष्टः, पूर्णः समग्रः । किं विशिष्टः? आह—सम्यक्त्वं तत्त्वार्थविषयं, अमलं शङ्कादिदोषरहितं । तथा अणु-गुणशिक्षापूर्वाणि व्रतानि अणुगुणशिक्षाव्रतानि अणुव्रतानि गुणव्रतानि शिक्षाव्रतानि च । किंविशिष्टानि, अमलानि निरतिचाराणि । न केवलं निर-तिचारसम्यक्त्वाणुव्रतादिपूर्वाणि निरतिचाराणुव्रतादीनि, किं तर्हि, मरणान्ते विधिना सल्लेखना चेत्ययं सम्पूर्णः श्रावकधर्मः । द्वितीयविशेषणस्य यथासम्भ-वमन्वयोऽवश्यमनुष्ठेयार्थेन यत्नेन समुच्चयार्थः । तत्र मरणमेवान्तो मरणान्तस्तस्मिन् मरणे, तद्भावीचिमरणं तस्य प्रतिक्षणं सर्वप्राणिषु भावात् । सल्लेखना सम्यक् लाभाद्यनपेक्षत्वेन लेखना, बाह्याभ्यन्तरेण च तपसा कायकषायाणां कृशीकरणम् । विधिस्तु सल्लेखनाध्याये वक्ष्यते । (समति-समयमायुषः कर्मणो निषेकस्योदयपूर्विका निर्जरा भवति तदावीचिमरणम्)

असंयमिनोऽपि सम्यक्त्वात् कर्मक्लेशापकर्षो भवतीत्युपदेशार्थमिदमाह—

भूरेखादिसदृक्कषायवशगो यो विश्वदृश्वाज्ञया
हेयं वैषयिकं सुखं निजमुपादेयं त्विति श्रद्दधत् ।
चौरो मारयितुं धृतस्तलवरेणेवाऽऽत्मनिन्दादिमान्
शर्माक्षं भजते रुजत्यपि परं नोत्तप्यते सोऽप्यघैः ॥ १३ ॥

टीका—मोहशत्रौ मोहरूपे रिपुवर्गे । कोऽसौ? भोक्तुमि प्रतिनियतपदार्थरतिः, किं पुनः स्वप्नविषयसुख- मनःप्रवर्तितरूपेण वा हिंसादिरतो निःश्रेयसाधिगमार्थे । कैः कर्मभिः, अपि परिहर्तव्यैः कर्तुभिः । क इव कि करोतीत्याह—यो भजते सेवते । किम्, ग्राम्यं सुखम् । किं विशिष्टं ग्राम्यं ग्राम्येन्द्रियेभ्य आगतं चक्षुरादिभिरिष्टरूपादीननुभवतः प्रादुर्भूतमित्यर्थः । न केवलमिन्द्रियसुखमनुभवति यो त्रसान् अपि पीडयति च । क एव स्थावरान् त्रसान् वा भूतग्रामं । किं कुर्वन्, सद्यत्न अभिनिविश्यमानः । किं, इदं वैषयिकं सुखं विषसुखादेयमिति । एव तु स्वभावसारणार्थो विवक्षितः । इदमपेक्षया न जातु मेयम् । किं तत्, सुखं । किं विशिष्टं, वैषयिकं विषयेभिष्टकामिन्द्रियादिभिरनुभूयमानेषु जातं, तन्मेदनस्य दुःखकारणकर्मबन्धनिबन्धनत्वात् । यथा उपादेयं स्वात्मसंवेद्योपयोगादात्मन्यायिभावनीयं । किं तत्, सुखं । किंभूतं, नित्यं आत्मीयं नित्यं चा । इत्येवं रोचमानो न स्वभेदेऽप्यन्यथा । कया, हेतुभूतया, विश्वक्षणं, सर्वज्ञस्य आज्ञा शासनमनुल्लंघ्यं तया 'नान्यथा वादिनो जिना' इति दृढतमप्रतिपत्त्येत्यर्थः । एतेन निश्चयसम्यग्दर्शनभावमवलम्ब्य वेदितव्यम् । पुनः किंविशिष्टः सन्, आत्मनिन्दादिमान् धिग्मामेवं प्रदीपहस्तमप्यन्धकूपे पतन्तमित्यात्मानं निन्दयन्, भगवत्कथममर्मे दुर्निर्दुर्नाय प्रदिश्यते पुरुषमुन्मयधारी अतोऽपमिति गुरुसाक्षिकं गर्हमाणश्च । तथैवंभूतो भवन्नपि कुतोऽक्षसुखं सेवते, कुतश्च तदर्थं भूतग्रामं पीडयतीत्याह—भ्रूभेदादिप्रत्ययायत्तगो यतः, भ्रूभेदादिभिः भ्रूभेदादिभिः मत्सरागुप्तयः कषायाः भ्रूभेदादिकषायाः, इत्युदयनीत्यादिसूत्रोक्तलक्षणा अप्रत्याख्यानावरणादयो द्वादश क्रोधादिविकल्पाः तेषां वशः पारतंत्र्यं तं गच्छतीति तदात्मचारित्रमोहोदयपरतंत्रः सन्नित्यर्थः । क इव, चोर इव तस्करो यथा । किं विशिष्टः, एतोऽस्वदः किं कर्तुं, मारयितुं । मारयिष्याम्येनमहमिति मतिरुद्धः । केन, तलवरेण कोट्टपालेन । अयमर्थो—यथा तलवरेण मारयितुमुपक्रान्तश्चोरो यद्यत्तेन खरारोहणादिकं कार्यते तत्तत्करोति तथा जीवोऽपि चारित्रमोहोदयेन यद्यदात्मनीनं भावदभ्रसिंहादिकं कार्यते तत्तद्योग्यं जानन्नपि करोत्येव.

---

१ न दुःखबीजं शुभदर्शनाक्षितौ कदाचन क्षिप्रमपि प्ररोहति ।
सदाप्यनुप्तं सुखबीजमुत्तमं कुदर्शने तद्विपरीतमिष्यते ॥

२ णो इन्दियेसु विरदो णो जीवे थावरे तसे चापि ।
जो सद्दहदि जिणुत्तं सम्माइट्ठी अविरदो सो ॥

दुर्निवारत्वात्तस्यकाले विपक्वमागतस्य कर्मणः । एवेन मनुष्यत्वग्रहणात्पूर्वमव-स्थापुषोऽनवस्थस्यापि सत्यस्ते गुरुदेवाद्यनुभावानुबन्धस्यतिरेकेण सकलसंसार-संहरणात् कर्मक्षयात्परम् । यद्योपुषस्तु पश्चाद्गृहीतमनुष्यत्वस्य नरकादेरपि दुःखप्रभावो अधर्मादिभिर्दैवानुभवनसम्भवात् वस्तुतु मोक्षपरमत्र प्रतिपादित-प्रतिपत्तव्य । तत्र प्रथमात्प्रतिकाशात्पूर्वं संसारोऽर्भात्मना मध्येन मनुष्यदुर्दर्शना-दाभवात् नित्यं यतितव्यमिति विधौ पर्यवसन्नमेतत्सूत्रमभिधातव्यम् ॥

इदानीं धर्मशास्त्रसम्मतोऽपि मम धर्मार्थाभिमतत्वात् विशिष्टत्वात् सेव्यमि-त्युपदेष्टुमाह—

धर्मं यशः शर्म च सेवमाना
केऽप्येकशो जन्म विदुः कृतार्थम् ।
अन्ये द्विशो विद्म वयं त्वमोघा-
न्यहानि यान्ति द्वयमेव चैव ॥ १४ ॥

टीका—विदुः जानन्ति । के, केऽपि लौकिकाः । किं तत्, जन्म मनुष्यभव-ग्रहणम् । किंविशिष्टं, कृतार्थं कृतः साधितोऽर्थः प्रयोजनं साध्यं यस्य तत् । किं कुर्वाणाः, सेवमानाः कर्तव्यतानुरक्तबुद्ध्या साधयन्तः । कं, धर्मं सुकृतम्, यशः कीर्तिम्, शर्म सुखम् । कथम्, एकशः एकैकम् । केचिद्धर्ममात्रं केचिद्यशोमात्रं केचिच्च सुखमात्रं साधयन्तो वयं प्राप्तमनुष्यजन्मफला इति मन्यन्ते, भावार्थविचारालोकनम् । तथा अन्ये लोकच्छन्दानुवर्तिनः साधितजन्मार्था विदुः । किं, जन्म । किम्भूतं, कृतार्थम् । किं कुर्वाणाः, धर्मं यशः शर्म च सेव-मानाः । कथं, द्विशः [illegible] २ । केचिद्धर्मयशसी केचिद्धर्मशर्मणी केचिद्यशःशर्मणी च साधयन्तो जन्म फलवन्मन्यन्त इत्यर्थः । तर्हि युष्माकं किं मतमित्याह—

---

१ दुर्गतावायुषो बन्धात्सम्यक्त्वं यस्य जायते ।
गतिच्छेदो न तस्यास्ति तथाप्यल्पतरा स्थितिः ॥

२ धन्योऽन्यागम भजतु भवनः पादपदं न लभ्यं
तस्येतस्तरं चातु न च दुर्दैवतां सेवतां सः ।
अभाग्यं यदिह सुलभं दुर्लभं चेन्मुधाऽऽसते
क्षुधार्तः को कल्पयति कः कालकूटं बुभुक्षुः ॥

सुखितोऽपि । किंच धार्मिकः । के ते [illegible] इत्यादि । [illegible] धर्मानुष्ठानकाले [illegible] कि कुर्वन्, [illegible] । [illegible] । तथा, [illegible] सर्वसम्पत्करः, स पुण्यैकफल [illegible] निर्विकल्पकं [illegible] सम्यग्दर्शन [illegible] लोकद्वयहितं सम्यक्त्वमित्यवश्यं भवेत् ॥ १४ ॥

एवं [illegible] श्रावकस्य [illegible] देशसंयमं [illegible] निर्दिशति—

मूलोत्तरगुणनिष्ठा-
मधितिष्ठन्पञ्चगुरुपदशरण्यः ।
दानयजनप्रधानो
ज्ञानसुधां श्रावकः पिपासुः स्यात् ॥ १५ ॥

टीका—स्यात् भवेत् । कोऽसौ, श्रावकः शृणोति गुर्वादिभ्यो धर्ममिति श्रावकः । किं कुर्वन्, अधितिष्ठन् आश्रयन् । कां, मूलोत्तरगुणनिष्ठां मूलानि उत्तरगुणप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् संयमार्थिभिः प्रागनुष्ठेयत्वाच्च प्रधानं मूलगुणाः [illegible], मूलानि च उत्तरे च मूलोत्तराख्ये च ते गुणाश्च संयमविकल्पाः तेषां निष्ठा निर्वाहो [illegible] निराकुलं वहनं । किम्भूतो भूत्वेत्याह—पञ्चगुरुपदशरण्यः, पंचानां गुरूणामर्हदादीनां पदानि चरणाः शरण्यानि शरणे आर्तिहरणे स्वात्मसमर्पणे वा साधूनि यस्य स तथोक्तः । एवं सम्यग्दर्शनपूर्वकं देशसंयममधितिष्ठतो दानयजना-द्युपलक्षणमाचारं कर्तव्यतया दानेत्यादिना निर्दिशति—कीदृशः सन् श्रावकः स्यात्, दानयजनप्रधान. दानं—पात्रादिभ्यश्चतुर्धा, यजनं—नित्य-महादिपूजा पंचधा, दानं च यजनं च दानयजने प्रधाने मुख्ये यस्यासौ ।

---

१ जो तसवहादु विरदो अविरदओ तह य थावरवहादो ।
एकसमयम्हि जीवो विरदाविरदो जिणेक्कमइ ॥

२ ध्यानेन शोभते योगी संयमेन तपोधनः ।
सत्येन वचसा राजा गेही दानेन शोभते ॥

भावो नु श्रावकस्य दीर्णानि प्रवालमयप्रत्यात्मानि । किं चैतेन्तु श्रावकः स्यात्, स्थितानु सानुसिष्ठ दयालोककाम ।कं, ज्ञानमुक्तो स्वपरान्तानामृतम् ।
एवं पक्षादिगुणस्थान निर्दिश्य तद्विकल्पानां आबद्धश्रवणमनामंकारसाना गुणानयवस्थानां भ्येऽत्यन्तम विशुद्धदृष्टिमैत्रामयपरिपाल्यमानो यथा-स्थानानि च दर्शयन्नो नमभिनन्दति—

रागादिक्षयतारतम्यविकसच्छुद्धात्मसंवित्सुख-
स्वादात्मस्वबहिर्बहिस्त्रसवधाद्यंहोव्यपोहात्मसु ।
सद्दृग्दर्शनिकादिदेशविरतिस्थानेषु चैकादश-
स्वेकं यः श्रयते यतिव्रतरतस्तं श्रद्दधे श्रावकम् ॥१६॥

टीका—श्रद्दधे साधु करोम्यमिति प्रतिपद्येऽहम् । कं, तं श्रावकं । यः किं, यः श्रयते स्वीकुरुते । किं तत्, एकं पदं । केषु मध्ये, दर्शनिकादि-देशविरतिस्थानेषु एकादशसु वक्ष्यमाणेषु । कथम्भूतो भूत्वा, सद्दृग् सम्यग्दर्शनयुक्तः । पुनः किंविशिष्टः, यतिव्रतरतः यतीनामनगाराणां व्रतानि सर्वहिंसादिविरतिलक्षणान्यभ्येषु रत आसक्तः, सर्वविरतिलालसो हि श्रावकधर्मं श्रयते । किंविशिष्टेषु श्रावकपदेष्वित्याह—रागादिक्षयतारतम्येत्यादि, क्षयः सर्वघातिस्पर्धकानामुदयाभावः अथवा देशघातिस्पर्धकानामुदयः, तारतम्यं यथोत्तरमुत्कर्षः, रागादीनां रागद्वेषमोहानां क्षयतारतम्येन विकसन्ती आविर्भवन्ती यासौ शुद्धात्मसंवित् निर्मलचिद्रूपानुभूतिः सैव सुखं वा सुखमात्मनस्तस्य स्वादः स्वसंवित्त्याऽनुभवः स एवात्मा स्वरूपं येषां तानि तदात्मानि तेषु । पुनः, कथम्भूतेषु बहिरित्यादि । तर्हि इत्यत्र किंरूपेष्वित्याह—बहिः शरीरे वाचि मनसि च प्रवर्तमानं आदिर्येषां स्थूलादीनां तानि त्रसवधादीनि तान्येव अंहांसि पापानि तत्सम्बन्धिभ्यो व्यपोहो विविधैकै-देशगुरुमधर्मसाक्षिकमपोहो विरतिः तदात्मा एषां तानि तेषु । 'च' शब्दस्यात्र भिन्नक्रमस्य योजनात् ॥ १५ ॥

---

१ आयुःश्रीवपुरादिकं यदि भवेत्पुण्यं पुरोपार्जितं
स्यात्सर्वं न भवेन्न तच्च नितरामायासितेऽप्यात्मनि ।
इत्यार्याः सुविचार्य कार्यकुशलाः कार्येऽत्र मन्दोद्यमा,
द्रागागामिभवार्थमेव सततं प्रीत्या यतन्ते तराम् ॥

किं लक्षणास्ते दर्शनिकादयो भवन्तीत्युद्दिशति—

दृष्ट्या मूलगुणाष्टकं व्रतभरं सामायिकं प्रोषधं
सचित्तान्नदिनव्यवायवनितारम्भोपधिभ्यो मतात्।
उद्दिष्टादपि भोजनाच्च विरतिं प्राप्ताः क्रमात्प्राग्गुण-
प्रौढ्या दर्शनिकादयः सह भवन्त्येकादशोपासकाः ॥१७॥

टीका—भवन्ति। के, उपासकाः श्रावकाः। कति, एकादश। किंनामानः दर्शनिकादयः। दर्शनिकोऽथ व्रतिक इत्यादिना वक्ष्यमाणाः। किं विशिष्टाः सन्तः, प्राप्ताः प्रतिपन्नाः। किं तत्, दृष्ट्या मूलगुणाष्टकमित्यादिविरतिमित्यन्तं देशसंयमं। तथा हि-सम्यक्त्वेन विशिष्टं मूलगुणाष्टकं प्राप्तो दर्शनिकः, स एव च व्रतभरं निरतिचाराण्यणुव्रतादीनि प्राप्तो व्रतिकः। एवमुत्तरेष्वपि सम्बन्धः कर्तव्यः। व्यवायो मैथुनम्, वनिता स्त्री, उपधिः परिग्रहः, मतात् मदर्थं साधुकृतमनेनेदमित्यनुमोदितात्, अपि भोजनात् मतादुद्दिष्टाच्च भोजनादपि विरतिं प्राप्तोऽनुमतविरत उद्दिष्टविरतश्च, योऽनुमतमुद्दिष्टं च भोजनमपि न कुर्यात् न किमन्यद्गृहारम्भादौ पापकर्मण्यनुमतिं दद्यात्, उद्दिष्टं च वसत्याच्छादनादिकमुपयुञ्जीतेत्यपिशब्दाल्लभ्यते। कथं ते तत्पदं प्राप्ताः, सह सार्धम्। कया, प्राग्गुणप्रौढ्या दृष्टिमूलगुणाष्टकप्रकर्षेण सह व्रतभरं, तत्प्रकर्षेण सामायिकमित्याद्युक्त्वा ते तथा भवन्तीत्यर्थः। कस्मात्तथा भवन्ति, क्रमात् अनादिविषयाभ्यासासंयमभग्नमनस्कतया युगपत्तत्त्यागासामर्थ्यात्।

साम्प्रतं दुरितापचयनिमित्तेज्यादिधर्मकर्मसिद्ध्यर्थं कृष्यादिषट्कर्मलक्षणवार्तामाचरतो गृहस्थस्यावश्यंभावी सावद्यलेशः प्रायश्चित्तेन पक्षादिभिश्च निराकार्य इत्युपदेशार्थमाह—

नित्याष्टाह्निकसच्चतुर्मुखमहः कल्पद्रुमैन्द्रध्वजा-
विज्याः पात्रसमक्रियान्वयदयादत्तीस्तपःसंयमान्।
स्वाध्यायं च विधातुमादृतकृषीसेवावणिज्यादिकः
शुद्ध्याऽऽप्तोदितया गृही मललवं पक्षादिभिश्च क्षिपेत्॥

टीका—क्षिपेत् निराकुर्यात्। कोऽसौ, गृही गृहस्थः। कं, मललवं पापलेशम्। कया, शुद्ध्या प्रायश्चित्तेन। किंविशिष्टया, आप्तोदितया। न केवलं तया

सदादिभिश्च यथायोग्यमावर्जयेदिति । किंविशिष्टः सन्, आरम्भकृषीसेवावणि-ज्यादिष्वारब्धानि यथास्वं प्रवर्तितानि कृषीसेवावाणिज्यानि आदिशब्दान्म-षीविद्याशिल्पानि च यथायोग्यकर्माणि येन सः आरम्भकृषीसेवावणिज्यादिक । धि वर्णं विधातुं वर्णं परिस्थापयन्नित्यादीनि जिनागमप्रसिद्धानि पञ्च धर्म-कर्माणीति अध्यवस्यन् । तानि नामोच्चाराद् निर्दिशन्नाह, नित्यमह *अष्टाह्नि-कमह चतुर्मुखमह कल्पद्रुम ऐन्द्रध्वजमहोऽपि यथार्हत्पूजाविशेषा इज्या । चतुर्मुखस्य सर्वतोभद्रेत्यपरनाममयमेव परमोत्कृष्टः कल्पवृक्षस्या-स्वमहादिति प्रकारार्थम् । अत एवैन्द्रध्वजेन सह समस्यैव निर्दिष्ट । पात्रे-

उक्तं च आर्षे भगवज्जिनसेनपादैः —

प्रोक्ता पूजार्हतामिज्या सा चतुर्धा सदार्चनम् ।
चतुर्मुखमहः कल्पद्रुमश्चाष्टाह्निकोऽपि च ॥
१ तत्र नित्यमहो नाम शश्वज्जिनगृहं प्रति ।
स्वगृहान्नीयमानाऽर्चा गन्धपुष्पाक्षतादिका ॥
चैत्यचैत्यालयादीनां भक्त्या निर्मापणं च यत् ।
शासनीकृत्य दानं च ग्रामादीनां सदार्चनम् ॥
या च पूजा मुनीन्द्राणां नित्यदानानुषङ्गिणी ।
स च नित्यमहो ज्ञेयो यथाशक्त्युपकल्पित ॥
* आष्टाह्निको महः सार्वजनिको रूढ एव स ।
२ महामुकुटबद्धैस्तु क्रियमाणो महामहः ।
चतुर्मुखः स विज्ञेय सर्वतोभद्र इत्यपि ॥
३ दत्त्वा किमिच्छकं दानं सम्राड्भिर्यः प्रवर्त्यते ।
कल्पद्रुममहः सोऽयं जगदाशाप्रपूरण ॥
४ महानैन्द्रध्वजोऽन्यस्तु सुरराजैः कृतो महः ॥
बलिस्नपनमित्यन्यस्त्रिसन्ध्यासेवया समम् ।
उक्तेष्वेव विकल्पेषु ज्ञेयमन्यच्च तादृशम् ॥
एवं विधविधानेन या महेज्या जिनेशिनाम् ।
विधिज्ञास्तामुशन्तीज्यां वृत्तिं प्राथमकल्पिकीम् ॥
वार्ता विशुद्धवृत्त्या स्यात्कृष्यादीनामनुष्ठितिः ।

२

किं लक्षणास्ते दर्शनिकादयो भवन्तीत्युद्दिशति—

दृष्ट्या मूलगुणाष्टकं व्रतभरं सामायिकं प्रोषधं
सचित्तान्नदिनव्यवायवनितारम्भोपधिभ्यो मतात्।
उद्दिष्टादपि भोजनाच्च विरतिं प्राप्ताः क्रमात्प्राग्गुण-
प्रौढ्या दर्शनिकादयः सह भवन्त्येकादशोपासकाः ॥१७॥

टीका—भवन्ति। के? उपासकाः श्रावकाः। कति? एकादश। किंनामानः? दर्शनिकादयः। दर्शनिकोऽथ व्रतिक इत्यादिना वक्ष्यमाणाः। किं विशिष्टाः सन्तः? प्राप्ताः सन्तः। किं तत्? दृष्ट्या मूलगुणाष्टकमित्यादिविरतिमित्यन्तं देशसंयमं। तथा हि सम्यक्त्वेन विशिष्टं मूलगुणाष्टकं प्राप्तो दर्शनिकः, स एव व्रतभरं निरतिचाराण्यणुव्रतादीनि प्राप्तो व्रतिकः। एवमुत्तरेष्वपि सम्बन्धः कर्तव्यः। व्यवायो मैथुनम्, वनिता स्त्री, उपधिः परिग्रहः, मतात् सर्वथा सानुमननैनेदमित्यनुमोदितात्। अपि भोजनात् मताद् उद्दिष्टाच्च भोजनादपि विरतिं प्राप्तोऽनुमतविरत उद्दिष्टविरतश्च योऽनुमननमुद्दिष्टं च भोजनमपि न कुर्यात् स किमारम्भादीनि पापकर्माण्यनुमन्येत कुर्यात्। उद्दिष्टं च [illegible]। कथं ते तथाभूतं प्राप्ताः? सह सार्धम्। कया? प्राग्गुणप्रौढ्या। [illegible] सह व्रतभरं, [illegible] सामायिकमित्यादिपूर्वपूर्व[illegible] भवन्तीत्यर्थः। [illegible] [illegible] पूर्वपूर्वगुणाभ्यासात्।

अथैवं [illegible] [illegible] [illegible] गृहस्थस्य [illegible] [illegible] पक्षादिभिश्च [illegible] इत्युपदिशति—

नित्याष्टाह्निकसच्चतुर्मुखमहः कल्पद्रुमैन्द्रध्वजा-
विज्याः पात्रसमक्रियान्वयदयादत्तीस्तपःसंयमान्।
स्वाध्यायं च विधातुमादृतकृषीसेवावणिज्यादिकः
शुद्ध्याप्तोदितया गृही मललवं पक्षादिभिश्च क्षिपेत्॥

टीका—क्षिपेत् निराकुर्यात्। कोऽसौ? गृही गृहस्थः। कं? मललवं [illegible]। कया, शुद्ध्या [illegible] [illegible] [illegible] न केवलं तथा

पथादिभिश्च यशस्वर्याद्यनैर्मिश्रि । विविशिष्ट सन्, आत्मकृतीमेवावणि-ज्यादिक आत्मनि यथास्वं प्रवर्तिनानि कृतीमेवावणिज्यानि आदिशब्दाम्म-र्वादिसर्वाणि च यज्ञार्थाग्नयकर्माणि येन स आत्मकृतीमेवावणिज्यादिक । किं कर्तुं विधातुं कर्तुं इज्यावार्तादीनि जिनागमप्रसिद्धानि षट् धर्म-कर्माणि अनुतिष्ठन् । कानि तानीत्याह नित्येत्यादि, नित्यमहं *अष्टाह्नि-कमहं चतुर्मुखमहं कल्पद्रुमं ऐन्द्रध्वजमिति पञ्चार्हत्पूजाविशेषा इज्या । चतुर्मुखस्य सर्वतोभद्रेति नामान्तरमियमेव परमोत्कृष्टा कल्पवृक्षपदा-त्मकत्वादिति प्रचारयति । अत एवैन्द्रध्वजेन सह समर्थन निर्दिष्ट । यथो-

उक्तं च आर्षे भगवज्जिनसेनपादैः –

प्रोक्ता पूजार्हतामिज्या सा चतुर्धा सदार्चनम् ।
चतुर्मुखमहः कल्पद्रुमाष्टाह्निकोऽपि च ॥
१ तत्र नित्यमहो नाम शश्वज्जिनगृहं प्रति ।
स्वगृहान्नीयमानाऽर्चा गन्धपुष्पाक्षतादिका ॥
चैत्यचैत्यालयादीनां भक्त्या निर्मापणं च यत् ।
शासनीकृत्य दानं च ग्रामादीनां सदार्चनम् ॥
या च पूजा मुनीन्द्राणां नित्यदानानुषङ्गिणी ।
स च नित्यमहो ज्ञेयो यथाशक्त्युपकल्पितः ॥
* आष्टाह्निको महः सार्वजनिको रूढ एव सः ।
२ महामुकुटबद्धैस्तु क्रियमाणो महामहः ।
चतुर्मुखः स विज्ञेयः सर्वतोभद्र इत्यपि ॥
३ दत्त्वा किमिच्छकं दानं सम्राड्भिर्यः प्रवर्त्यते ।
कल्पवृक्षमहः सोऽयं जगदाशाप्रपूरणः ॥
४ महानैन्द्रध्वजोऽन्यस्तु सुरराजैः कृतो महः ॥
बलिस्नपनमित्यन्यस्त्रिसन्ध्यासेवया समम् ।
उक्तेष्वेव विकल्पेषु ज्ञेयमन्यच्च तादृशम् ॥
एवं विधविधानेन या महेज्या जिनेशिनाम् ।
विधिज्ञास्तामुशन्तीज्यां वृत्तिं प्राथमकल्पिकीम् ॥
वार्ता विशुद्धवृत्त्या स्यात्कृष्यादीनामनुष्ठितिः ।

किं लक्षणास्ते दर्शनिकादयो भवन्तीत्युद्दिशति—

दृष्ट्या मूलगुणाष्टकं व्रतभरं सामायिकं प्रोषधं
सच्चित्तान्नदिनव्यवायवनितारम्भोपधिभ्यो मतात्।
उद्दिष्टादपि भोजनाच्च विरतिं प्राप्ताः क्रमात्प्राग्गुण-
प्रौढ्या दर्शनिकादयः सह भवन्त्येकादशोपासकाः ॥१७॥

टीका — भवन्ति । के, उपासकाः श्रावकाः । कति, एकादश । किंनामानः दर्शनिकादयः । दर्शनिकोऽथ व्रतिक इत्यादिना वक्ष्यमाणाः । किं विशिष्टाः सन्तः प्राप्ताः प्रतिपन्नाः । किं तत्, दृष्ट्या [illegible] तथा हि सम्यक्त्वेन विशिष्टं मूलगुणाष्टकं प्राप्तो दर्शनिकः, स एव व्रतभरं [illegible] प्राप्तो व्रतिकः । [illegible] मैथुनात्, वनिता स्त्री, उपधिः परिग्रहः, मतात् [illegible] अपि भोजनात् [illegible] भोजनमपि [illegible] न कुर्यात् स [illegible] । कथं ते [illegible] प्राप्ताः [illegible] । कथं प्राग्गुणप्रौढ्या [illegible] सामायिकप्रतिमादिगुणाः [illegible] ।

[illegible]

निन्दाद्याद्दिह [illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥

टीका — [illegible]

पार्श्वस्थिभिः सम्यग्ज्ञानाद्यैर्निर्मितं । विधिरिति मतम्, आत्मकृतमिवावलि-
उत्तरिक आत्मनि यथार्थं प्रवर्तितानि कृतीमेवावणित्यानि आदिशब्दान्म-
र्योऽन्यानि च पवाभिषकर्माणि येन ॥ आत्मकृतमेवावणित्यादिर ।
इति वर्णं विभज्य वर्णं परिन्यासादिमिश्राणीति जिनागमतन्त्रिद्धानि यत्र धर्म-
कर्माणि आचरणाय । कानि तानीत्याह जिनेन्द्रादि, नित्यमेव *अष्टाद्धि-
कामह मत्तनुसमेत कल्पद्रुम ऐन्द्रध्वजमेति यथार्हं त्रिविधा
इत्या । चतुर्मुखस्य सर्वतोभिविशेषणादयेतानि परमोत्कृष्ट कल्पवृक्षस्या-
धिकाधिकानि प्रवर्तयन्ति । अथ तदिन्द्रध्वजं मह समर्पयति निर्दिष्ट । पात्रे-

उक्तं च अन्यैः सर्वज्ञमतगतपादैः –
श्रेष्ठा पूजार्हतामिज्या सा चतुर्धा सदार्चनम् ।
चतुर्मुखमहः कल्पद्रुमश्चाष्टाह्निकोऽपि च ॥

१ तत्र नित्यमहो नाम शश्वज्जिनगृहं प्रति ।
स्वगृहान्नीयमानाऽर्चा गन्धपुष्पाक्षतादिका ॥
चैत्यचैत्यालयादीनां भक्त्या निर्मापणं च यत् ।
शासनीकृत्य दानं च ग्रामादीनां सदार्चनम् ॥
या च पूजा मुनीन्द्राणां नित्यदानानुषङ्गिणी ।
स च नित्यमहो ज्ञेयो यथा शक्त्युपकल्पितः ॥

८ अष्टाह्निको महः सार्व-जनिको रूढ एव सः ।

२ महामहस्त्वयमेतु क्रियमाणो महाभिः ।
चतुर्मुखं स विज्ञेयः सर्वतोभद्र इत्यपि ॥

३ दत्वा किमिच्छकं दानं सम्राड्भिर्यः प्रवर्त्यते ।
कल्पद्रुममहः सोऽयं जगदाशाप्रपूरणः ॥

४ महानिन्द्रध्वजोऽन्यस्तु सुरराजैः कृतो महः ॥
बलिस्नपनमित्यन्यत् त्रिसन्ध्यासेवया समम् ।
उक्तेष्वेव विकल्पेषु ज्ञेयमन्यच्च तादृशम् ॥
एवं विधविधानेन या महेज्या जिनेशिनाम् ।
विधिज्ञास्तामुशन्तीज्यां वृत्तिं प्राथमकल्पिकीम् ॥
वार्ता विशुद्धवृत्त्या स्यात्कृष्यादीनामनुष्ठितिः ।

किं लक्षणास्ते दर्शनिकादयो भवन्तीत्युद्दिशति—

दृष्ट्या मूलगुणाष्टकं व्रतभरं सामायिकं प्रोषधं
सच्चित्तान्नदिनव्यवायवनितारम्भोपधिभ्यो मतात्।
उद्दिष्टादपि भोजनाच्च विरतिं प्राप्ताः क्रमात्प्राग्गुण-
प्रौढ्या दर्शनिकादयः सह भवन्त्येकादशोपासकाः ॥१७॥

टीका—भवन्ति । के, उपासकाः श्रावकाः । कति, एकादश । किंनामानः दर्शनिकादयः । दर्शनिकोऽथ व्रतिक इत्यादिना वक्ष्यमाणाः । किं विशिष्टाः सन्तः, प्राप्ताः प्रतिपन्नाः । किं तत्, दृष्ट्या मूलगुणाष्टकमित्यादिविरतिनिमित्तमन्नं देशसंयमं।तथा हि-सम्यक्त्वेन विशिष्टं मूलगुणाष्टकं प्राप्तो दर्शनिकः,स एव च व्रतभरं निरतिचाराण्यणुव्रतादीनि प्राप्तो व्रतिकः । एवमुत्तरेष्वपि सम्बन्धः कर्तव्यः । व्यवायो मैथुनम्, वनिता स्त्री:, उपधिः परिग्रहः, मतात् मदर्थं साधु कृतमनेनेदमित्यनुमोदनात्, अपि भोजनात् मतादुद्दिष्टाच्च भोजनादपि विरतिं प्राप्तोऽनुमतविरत उद्दिष्टविरतश्च,योऽनुमतमुद्दिष्टं च भोजनमपि न कुर्यात् स किमर्थ्यत्रारम्भादौ पापकर्मण्यनुमतिं दद्यात्, उद्दिष्टं च वसत्याच्छादनादिकमुपभुञ्जीतेत्यपिशब्दाल्लभ्यते । कथं ते व्रतपदं प्राप्ताः, सह सार्धम् । कया, प्राग्गुणप्रौढ्या दृष्टिमूलगुणाष्टकप्रकर्षेण सह व्रतभरं, तत्त्रयप्रकर्षेण सामायिकमित्यादियुक्त्या ते तथा भवन्तीत्यर्थः । कस्मात्तथा भवन्ति, क्रमात् अनादिविषयाभ्यासासंयमभ्रमसंस्कृततया युगपत्त्यागासामर्थ्यात् ।

साम्प्रतं दुरितापचयनिमित्तेऽर्चादिधर्मकर्मसिद्ध्यर्थं कृष्यादिषट्कर्मलक्षण वार्त्तामाचरतो गृहस्थस्यावश्यंभावी सावद्यलेशः प्रायश्चित्तेन पक्षादिभिश्च निराकार्य इत्युपदेशार्थमाह—

नित्याष्टाह्निकसच्चतुर्मुखमहः कल्पद्रुमैन्द्रध्वजा-
विज्याः पात्रसमक्रियान्वयदयादत्तीस्तपःसंयमान् ।
स्वाध्यायं च विधातुमादृतकृषीसेवावणिज्यादिकः
शुद्ध्याऽऽप्तोदितया गृही मललवं पक्षादिभिश्च क्षिपेत् ॥

टीका—क्षिपेत् निराकुर्यात् । कोऽसौ, गृही गृहस्थः । कं, मललवं पापलेशम् । कया, शुद्ध्या प्रायश्चित्तेन । किंविशिष्टया, आप्तोदितया । न केवलं तया

पात्रादिभिश्च यथाकल्पोपाधनैरिति । विधिविहित अत्र, आसिकृषीमषीवाणि-ज्यादिक आरतानि यथार्थं प्रवर्तितानि कृषीमषीवाणिज्यानि आदिशब्दान्म-षीविद्याशिल्पानि च पराजितमकर्माणि येन स आसिकृषीमषीवाणिज्यादिकः । किं कर्तुं ? विधातुं कर्तुं इज्यादत्तिस्वाध्यायादीनि जिनागमप्रसिद्धानि यत्र धर्म-कर्माणीति अध्याहार्यम् । तानि नामान्याह नित्येत्यादि, नित्यमहः "अष्टाह्नि-कमहः चतुर्मुखमहः कल्पद्रुम ऐन्द्रध्वजश्चेति यथार्हत्पूजाविशेषा इज्याः । चतुर्मुखस्य सर्वतोभद्रनामधेयमेव परमोत्कृष्टः कल्पद्रुमस्या-सम्भवादिति प्रकाशयति । अत एवैन्द्रध्वजेन सह समस्तैव निर्दिष्टः । यत्रे-

उक्तं च आर्षे भगवज्जिनसेनपादैः —

प्रोक्ता पूजार्हतामिज्या सा चतुर्धा सदार्चनम् ।
चतुर्मुखमहः कल्पद्रुमश्चाष्टाह्निकोऽपि च ॥
१ तत्र नित्यमहो नाम शश्वज्जिनगृहं प्रति ।
स्वगृहान्नीयमानाऽर्चा गन्धपुष्पाक्षतादिका ॥
चैत्यचैत्यालयादीनां भक्त्या निर्मापणं च यत् ।
शासनीकृत्य दानं च ग्रामादीनां सदार्चनम् ॥
या च पूजा मुनीन्द्राणां नित्यदानानुषङ्गिणी ।
स च नित्यमहो ज्ञेयो यथाशक्त्युपकल्पितः ॥
* अष्टाह्निको महः सार्व-जनिको रूढ एव सः ।
२ महामुकुटबद्धैस्तु क्रियमाणो महामहः ।
चतुर्मुखः स विज्ञेयः सर्वतोभद्र इत्यपि ॥
३ दत्त्वा किमिच्छकं दानं सम्राड्भिर्यः प्रवर्त्यते ।
कल्पद्रुममहः सोऽयं जगदाशाप्रपूरणः ॥
४ महानैन्द्रध्वजोऽन्यस्तु सुरराजैः कृतो महः ॥
बलिस्नपनमित्यन्यत् त्रिसन्ध्यासेवया समम् ।
उक्तेष्वेव विकल्पेषु ज्ञेयमन्यच्च तादृशम् ॥
एवं विधविधानेन या महेज्या जिनेशिनाम् ।
विधिज्ञास्तामुशन्तीज्यां वृत्तिं प्राथमकल्पिकीम् ॥
वार्ता विशुद्धवृत्त्या स्यात्कृष्यादीनामनुष्ठितिः ।

स्यादि, समा आत्मना समाना क्रिया आधानादिका उपलक्षणान्मन्त्रव्रतादयश्च यस्यासौ समक्रियः, पात्रं च समक्रियश्च अन्वयश्च दया च पात्रसमक्रियान्वय-दयास्तदाश्रया दत्तयो दानानि लक्षणयाऽन्ना, पात्रदत्तिं समानदत्तिमन्वयदत्तिं दयादत्तिं च। तपोऽनशनादि संयमं व्रतधारणं। स्वाध्यायं श्रुतभावनाम्।

किमेतत्पक्षादित्रयमित्याह—

स्यान्मैत्र्याद्युपबृंहितोऽखिलवधत्यागो न हिंस्यामहं
धर्माद्यर्थमितीह पक्ष उदितं दोषं विशोध्योज्झतः ।
सूनौ न्यस्य निजान्वयं गृहमथो चर्या भवेत्साधनं
त्वन्तेऽन्नेहतनूज्झनाद्विशदया ध्यात्याऽऽत्मनः शोधनम् ॥

टीका—स्यात् भवेत्। कोऽसौ, पक्षः अहिंसापरिणामत्वं। किमात्मा, अखिलवधत्यागः अखिलोऽमूर्तारम्भहिंसो वधः प्राणातिपातः, स चेह सागारधर्मप्रक्रमात्त्रसवधविषय एव तस्य त्यागो वर्जनं। किंविशिष्टः, मैत्र्याद्युपबृंहितो मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यभावनाभिरुपचितः। केन, न हिंस्यामहं

---

१ चतुर्धा वर्णिता दत्तिर्दयादानसमाऽन्वयैः ॥
सानुकम्पमनुग्राह्ये प्राणिवृन्देऽभयप्रदा ।
त्रिशुद्ध्यानुगता सेयं दयादत्तिर्मता बुधैः ॥
महातपोधनायार्च्या-प्रतिग्रहपुरःसरम् ।
प्रदानमशनादीनां पात्रदानं तदिष्यते ॥
समानायात्मनाऽन्यस्मै क्रियामन्त्रव्रतादिभिः ।
निस्तारकोत्तमायेह भूहेमाद्यतिसर्जनम् ॥
समानदत्तिरेषा स्यात् पात्रे मध्यमतामिते ।
समानप्रतिपत्त्यैव प्रवृत्ता श्रद्धयाऽन्विता ॥
आत्मान्वयप्रतिष्ठार्थं सूनवे यदशेषतः ।
समं समयवित्ताभ्यां स्ववर्गस्यातिसर्जनम् ॥
सैषा सकलदत्तिः स्यात् स्वाध्यायः श्रुतभावना ।
तपोऽनशनवृत्त्यादि संयमो व्रतधारणम् ॥

धर्मार्थमित्येवमादिना प्रकारेण सङ्कल्पेन धर्मार्थं देवतार्थं मन्त्रसिद्ध्यर्थमौषधार्थमाहारार्थं वा प्राणिघातं न कुर्यामिति प्रतिज्ञाय। अत्र हि मन्दकषायोऽपि गृहवासधर्मवशवर्तित्वेन प्रवर्तितारम्भत्वादनारम्भजामेव प्राणुविरतौ हिंसां परिहर्तुं शक्नोति, न पुनरारम्भानुषङ्गिणीम्, तस्या गृहिणोऽशक्यत्वात्। स एव स्यात् इह एतेषु पक्षादिषु मध्ये। तथा भवेत्। कोऽसौ, धर्मार्थं हिंसादिकारम्भानुमतिविरतं यावदुपासकाचार। कस्य गृहिण। किं कुर्वन् उदासीनस्य सतः। किं सन्, एवं। किं कृत्वा, स्वस्य स्थापयित्वा। क, निजान्वये पेत्यवर्गे धन धर्म्यं च। क, सूनौ पुत्रे। तदसम्भवे मनुष्ये दत्तेऽपि। किं कृत्वा, विलोक्य विधिपूर्वकं प्रायश्चित्तेन शास्त्रोक्तविधानेन निराकृत्य। क, दोषं हिंसादिकं। किंविशिष्टं,-श्रुदिन कृष्यादिद्वारेणागतं। कथमर्थं, पक्षधर्मसंस्कारानन्तरं वैराग्यपरिणामे सम्यक्समारोहणनिमित्तमर्थं। तथा भवेत्। किं सन् साधक। किं, शोधयन् शुद्धीं रागादिदोषापनयनं। कस्य, आत्मन चिद्रूपस्य। कया, ध्यान्या ध्यानेन। किं विशिष्टया, विशदया शुद्धया। कस्मात्, अवेक्षितनुत्सर्गात् अन्ते आहार ईहा शरीरचेष्टा मनुष्यशरीरमेव देहस्तत्परित्यागेन विधेयकाले पादधर्मार्थे च यथोचित परित्यागलक्षणात्। क, अन्ते गृहत्यागावसाने अन्त्ये वयसि। पु'नरन्तरानुदिनं दोषं विशोध्येत्यनुवृत्त्यात्रापि योज्यम् ॥१९॥

इदानीं पक्षादिलक्षणमाहात्म्येन कृतावतारान् श्रावकस्य धीन् प्रकारानुद्दिश्य सक्षेपेण लक्षयन्नाह—

> पाक्षिकादिभिदा त्रेधा श्रावकस्तत्र पाक्षिकः।
> तद्धर्मगृह्यस्तन्निष्ठो नैष्ठिकः साधकः स्वयुक् ॥२०॥

टीका—भवति। कोऽसौ, श्रावक। कतिधा, त्रेधा त्रिविध। कया, पाक्षिकादिभिदा पक्षेण चरति दीव्यति जयति वा, पाक्षिक आदिर्यस्यासौ पाक्षिकादि, पाक्षिको नैष्ठिक साधकश्चेति स एव भेद वा भिद् भेदो विकल्पकथन पाक्षिकादिभिद् तया। तानेव लक्षणतो दर्शयति- तत्रेत्यादि, तत्र तस्यां पाक्षिकादिभिदि। भवति। कोऽसौ, पाक्षिक। किंरूप, तद्धर्मगृह्य तस्य श्रावकस्य धर्मे एकदेशहिंसाविरतिरूपं मतं गृह्यं पक्ष प्रतिज्ञा-

[illegible] श्रावकधर्म[illegible] इत्यर्थः । [illegible] भवति । [illegible] [illegible] इति भद्रम् ॥ १० ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

[illegible]

त्याज्यानजस्रं विषयान् पश्यतोऽपि जिनाज्ञया ।
मोहात्त्यक्तुमशक्तस्य गृहिधर्मोऽनुमन्यते ॥ १ ॥

[illegible]

[illegible]

विरतिमहं करिष्यामीति प्रतिपद्यमानो गृही सूरिभिरासिस्ववनुज्ञायते। एतेन स्थावरवधानुमतिदोषानुषङ्गोऽप्याचार्याणां परिहृतो भवति ॥ १ ॥

अधुना पाक्षिक दर्शनविशुद्धिमत्पात्रीनमहिमानमित्यर्थं मद्यादिविरतौ नियुङ्क्ते—

तत्रादौ श्रद्दधज्जैनी-माज्ञां हिंसामपासितुम् ।
मद्यमांसमधून्युज्झेत्-पञ्च क्षीरिफलानि च ॥ २ ॥

टीका—उज्झेत् त्यजेत्। कोऽसौ, देशयमोन्मुखो गृही। कानि, मद्यमांसमधूनि, न केवलमेतानि पञ्च क्षीरिफलानि च क्षीरिणां पिप्पलादीनां पञ्चानां फलानि। च-शब्दाद्रात्रिभोजनमपि। ... किं कर्तुं, अपासितुं त्यक्तुं। कां, हिंसां भावतो मद्यादिविषयरागरूपां द्रव्यतश्च तदुत्पन्नप्राणिप्राणव्यपरोपणलक्षणाम्। किं कुर्वन्, श्रद्दधत्। कां, आज्ञां। किंविशिष्टां, जैनीं जिनागमविषयां। क्व, आदौ प्रथमम्। क्व, तत्र गृहिधर्मे। एतेनेदमुक्तं भवति, तादृग्जिनाज्ञाश्रद्धानेनैव मद्यादिविरतिं कुर्वन् देशव्रती स्यात् न कुलधर्मादिबुद्ध्या ॥ २ ॥

अथ स्वमतपरमताभ्यां मूलगुणान् विभजते—

अष्टैतान् गृहिणां मूल-गुणान् स्थूलवधादि वा ।
फलस्थाने स्मरेद् द्यूतं मधुस्थान इहैव वा ॥ ३ ॥

टीका—स्मरेत् स्मृतिविषयीकुर्यात्। कोऽसौ, मूलगुणस्थापनोद्यतः सूरिः। कान्, मूलगुणान्। केषां, गृहिणां। किंविशिष्टान्, एतान् अनन्तरकाव्यप्रतिपादि-

१ सर्वविनाशी जीवस्त्रसहनने त्याज्यते यतो जैनैः ।
स्थावरहननानुमतिस्ततः कृता तैः कथं भवति ॥

२ मांसाशिषु दया नास्ति न सत्यं मद्यपायिषु ।
अनृशंस्यं न मर्त्येषु मधूदुम्बरसेविषु ॥

शास्त्रानुसारिभिः पूर्वैरनुष्ठेयतयोपदिष्टान्। कान्, अष्ट मद्यमांसमधुपञ्चोदुम्बरफलविरतिरूपान्। वा-शब्दः पक्षान्तरसूचने। स्वामिसमन्तभद्रमते पुनः सूरिः स्मरेत्। किं तत्, स्थूलवधादि स्थूलहिंसानृतस्तेयमैथुनग्रन्थपञ्चकम्। क्व, फलस्थाने पञ्चोदुम्बरफलसमष्टे नक्तिवृत्तौ वा मद्यमांसमधुविरतित्रयं पञ्चाणुव्रतानि चाष्टौ मूलगुणान् स्मरेदित्यर्थः। पुनर्वाशब्दः पक्षान्तरसूचने। महापुराणमते तु स्मरेत्। किं तत्, द्यूतं। क्व मधुस्थाने। कस्मिन्, इहैव अस्मिन्नेव स्वाम्युक्ताष्टमूलगुणपक्षे मद्यमांसद्यूतविरतित्रयं पंचाणुव्रतानि चाष्टौ मूलगुणान् स्मरेदित्यर्थः। स्मरेदित्यनेन न च सर्वत्र धर्मनियमादौ श्रुतस्मरणपरेण भवितव्यमिति लक्षयति॥

सम्प्रति मद्यस्य जन्तुभूयिष्ठतामुखादपुरस्सरमुपयोक्तॄणामुभयलोकबाधकत्वमुपदर्शयन्तद्व्रतस्याग्रहणमभिधत्ते—

यदेकबिन्दोः प्रचरन्ति जीवा-
श्चेत्तत् त्रिलोकीमपि पूरयन्ति।
यद्विक्लवाश्चेममुं च लोकं
यस्यन्ति तत् कश्यमवश्यमस्येत्॥ ४॥

टीका—अस्येत् त्यजेत्। कोऽसौ, स्वहितैषी। किं तत्, कश्यं मद्यं। कथं, अवश्यं नियमेन मद्यविरतिव्रतं स्वीकुर्यादित्यर्थः। यतः पूरयन्ति

१ मद्यमांसमधुत्यागैः सहोदुम्बरपञ्चकैः।
अष्टावेते गृहस्थानामुक्ता मूलगुणाः श्रुते॥
(सोमदेवः)

२ मद्यमांसमधुत्यागैः सहाणुव्रतपञ्चकम्।
अष्टौ मूलगुणानाहुर्गृहिणां श्रमणोत्तमाः॥
(समन्तभद्रः)

३ हिंसासत्यस्तेयादब्रह्मपरिग्रहाच्च बादरभेदात्।
द्यूतान्मांसान्मद्याद्विरतिर्गृहिणोऽष्ट सन्त्यमी मूलगुणाः॥

४ मनोमोहस्य हेतुत्वान्निदानत्वाच्च दुर्गतेः।
मद्यं सद्भिः सदा त्याज्यमिहामुत्र च दोषकृत्॥
विवेकः संयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा।
मद्यात्प्रलीयते सर्वं तृण्या वह्निकणादिव॥

भवन्ति । के ते, जीवाः । कां, निःश्रेयसमपि समस्तविरूपमपि । कथं, तत् ततः के,-यदि । प्रचरन्ति अपहरन्ति । के, जीवाः । कस्मात्, यदेकबिन्दो यस्य मद्यस्यैकस्माद् बिन्दोः पृथक् प्रकाशात् मज्जा प्राणिनो यदि विचरेयुरि-त्यर्थः । यत्र धर्मोऽपि प्रसरत्यपि श्रेयो, अहितं कुर्वन्तीत्यर्थः । के ते, यद्विशुद्धरा-गेन मद्येन मोहितमनस्य । क, लोके । किंविशिष्ट,-ममुं, न केवलममुं च तत्परमुत्तरभवं च दुःखमयं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

इदानीं मद्यपानस्य दुःखसन्दोहमानिदानत्वमनूद्य नाशितुमिच्छुवृत्तिशालिनो पुरुषोऽपि दृष्टान्तेन प्रतिपादयति—

पीते यत्र रसाङ्गजीवनिवहाः क्षिप्रं म्रियन्तेऽखिलाः
कामक्रोधभयभ्रमप्रभृतयः सावद्यमुद्यन्ति च ।
तन्मद्यं व्रतयन्न धूर्तिलपरास्कन्दीव यात्यापदं
तत्पायी पुनरेकपादिव दुराचारं चरन्मज्जति ॥ ५ ॥

टीका—न याति न प्राप्नोति । कोऽसौ, पुरुषः । कां, आपदं विपदं । किं कुर्वन्, व्रतयन् व्रतं कुर्वन् मद्यपरित्यागेऽपि देवादिमानाधिकं निवर्तयन्नित्यर्थः । किं तत्, तत्प्रसिद्धविनिपातप्रायं मद्यम् । क इव, धूर्तिलपरास्कन्दीव धूर्तिलनामा चौरो यथा । तत्पायी पुनर्मद्यपानशीलो मज्जति दुर्गतिदुःखे मज्जति । किं कुर्वन्, चरन् अनुतिष्ठन् । कं, दुराचारं अगम्यगमनाभक्ष्यभक्षणापेयपानादिकं । क इव, एकपादिव एकपान्नामा परिव्राजको यथा । यत्र किं, यस्मिन्मद्ये पीते सति । म्रियन्ते विपद्यन्ते । के ते, रसाङ्गजीवनिवहाः रसोऽङ्गं कारणं येषां ते रसाङ्गाः रसजा इत्यर्थः, तथा रसस्थानानि कारणानि रसाङ्गानि मध्ये रसजन्तव इत्यर्थः, रसाङ्गाश्च ते जीवाश्च रसाङ्गजीवास्तेषां निवहाः संघाताः । किंवि-

१ रसजानां च बहूनां जीवानां योनिरिष्यते मद्यम् ।
मद्यं भजतां तेषां हिंसा सञ्जायतेऽवश्यम् ॥
समुत्पद्य विपद्यन्ते देहिनोऽनेकशः किल ।
मद्ये भवन्ति कालेन मनोमोहाय देहिनाम् ॥

शिष्टाः, अखिलाः समस्ताः। कथं, क्षिप्रं पानानन्तरमेव। तथा उद्यन्ति उत्पद्यन्ते। के ते, कामादयः। क सति, यत्र पीते सति। कथं, सावद्यं पापेन निन्दया वा सह। कामो योन्यादौ रिरंसा, भ्रमो मिथ्याज्ञानं चक्रारूढस्येव शरीरभ्रमणं, कामश्च क्रोधश्च भयं च भ्रमश्च कामक्रोधभयभ्रमाः ते प्रभृतयः प्रमुखा येषामभिमानहास्यारतिशोकादीनां ते ॥ ५ ॥

अथाचारविशुद्धिगर्वितानां पिशिताशनं गर्हमाणः प्राह—

स्थानेऽश्नन्तु पलं हेतोः स्वतश्चाशुचि कश्मलाः।
श्वादिलालावदप्यद्युः शुचिम्मन्याः कथं नु तत् ॥६॥

टीका—अश्नन्तु भक्षयन्तु। के ते, कश्मला आमिकुलाचारमलिनाः। किं तत्, पलं मांसं। किंविशिष्टं, अशुचि। कस्मात्, हेतोः शुक्रशोणितलक्षणात् कारणात्, न केवलं हेतोः स्वतश्च स्वभावेन अमेध्यबीजममेध्यस्वभावं चेत्यर्थः। कथं, स्थाने युक्तं कश्मलानां तथाप्रवृत्युपपत्तेः। नु अहो। कथमद्युः कथं खादेयुः, गर्हामहे। अन्याय्य (अनार्य) मेतत्। गर्हे सप्तम्या विधानात्। के ते, शुचिम्मन्या आत्मानं शुद्धमात्मानं मन्यमानाः। किं तत्, पलं। किंविशिष्टं, श्वादिलालावदपि श्वादीनां कुक्कुरचित्रकश्येनादीनां लाला मुखस्रावः श्वादिलाला सा भक्षणमस्तीति श्वादिलालावत्, अथवा श्वादिलालया तुल्यं श्वादिलालावत् कुक्कुरादिलालायुक्तं तत्तुल्यं वा। अपि विस्मये ॥ ६ ॥

साम्प्रतं स्वयमेव पञ्चत्वं प्राप्तस्य पञ्चेन्द्रियस्य मत्स्यादेर्भक्षणमदूषणमुत्प्रेक्षमाणान् प्रत्याह—

हिंस्रः स्वयम्मृतस्यापि स्यादश्नन् वा स्पृशन्पलम्।
पक्वापक्वा हि तत्पेश्यो निगोदौघसुतः सदा ॥ ७ ॥

---

१ भक्षयन्ति पलमस्तचेतनाः सप्तधातुमयदेहसम्भवम्।
यद्वदन्ति च शुचित्वमात्मनः किं विडम्बनमतः परं बुधाः॥
यतो मांसाशिनः पुंसो दमो दानं दयार्द्रता।
सत्यशौचव्रताचारा न स्युर्विद्यादयोऽपि च॥

टीका–स्यात् भवेत् । कोऽसौ, पुमान् । किंविशिष्टः, हिंस्रः, द्रव्यहिंसाशीलः । भावहिंसायास्तु मांसभक्षणे दर्पकरत्वेन बहुधासम्भवात् । किं कुर्वन्, अश्नन् खादन्, स्पृशन् वा हस्तादिना संयोजयन् । किं तत्, पलं मांसं । कस्य, स्वयमृतस्यापि जंतोः प्रयत्नमसंजातस्यापि स्वयमागतस्य मत्स्यमहिषादेः किं पुनरात्मना वधितस्य परविधितस्य वार्था । कुत इत्याह हि यस्मात् । भवन्ति । का,-संस्पेश्यः पलस्य पेश्यः कीलाः । किंविशिष्टाः, निगोतौघसुताः निगोदानां साधारणवनस्पतिकायिकजीवविशेषाणामनन्तप्राणिनामोघाः सङ्घास्तान् सुवन्ति प्रसवन्तीति निगोतौघसुतः । किं कदाचिदित्याह–सदा सर्वदा । किंविशिष्टा सत्यः पच्यमानाः पक्वाः अपक्वाश्चेति विशुद्धिदर्शनेन पक्वपक्वा इत्यस्य समस्तेन पक्वाः आमाः पच्यमानाश्चेत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ मांसस्य प्राणिहिंसानिमित्तकत्वेनेन्द्रियदर्पकरत्वेन च भावहिंसानुबन्धकारत्वात् तद्भक्षणं नरकादिदुर्गतिविवर्तननिमित्तत्वेनोपदिशन्नाह—

प्राणिहिंसार्पितं दर्प-मर्पयत्सरसं तराम् ।
रसयित्वा नृशंसः स्वं विवर्तयति संसृतौ ॥ ८ ॥

टीका—विवर्तयति इतस्ततः परिभ्रामयति, परिवर्तयति । कोऽसौ, नृशंसः क्रूरकर्मकृत् । कं, स्वं आत्मानं । क्व, संसृतौ संसारे । किं कृत्वा, रसयित्वा आस्वाद्य । किं तत्, पलं मांसं । किंविशिष्टं प्राणिहिंसार्पितं पञ्चेन्द्रियजीव-

१ अभिमानभयजुगुप्सा-हास्यारतिकामशोककोपाद्याः ।
हिंसायाः पर्यायाः सर्वेऽपि च सरकसंनिहिताः ॥
न विना प्राणिविघातान्मांसस्योत्पत्तिरिष्यते यस्मात् ।
मांसं भजतस्तस्मात् प्रसरत्यनिवारिता हिंसा ॥
ये भक्षयन्त्यन्यपलं स्वकीयपलपुष्टये ।
त एव घातका यन्न वधको भक्षकं विना ॥
मांसास्वादनलुब्धस्य देहिनो देहिनं प्रति ।
हन्तुं प्रवर्तते बुद्धिः शाकिन्य इव दुर्धियः ॥
आमां वा पक्वां वा खादति यः स्पृशति वा पिशितपेशीम् ।
स निहन्ति सततनिचितं पिण्डं बहुजीवकोटीनाम् ॥
आमास्वपि पक्वास्वपि विपच्यमानासु मांसपेशीषु ।
सातत्येनोत्पादस्तज्जातीनां निगोतानाम् ॥

समेऽपि भक्ष्यमांसयोस्तुल्येऽपि न च प्राणिकायत्वाद्यामस्यापि मांसत्वमुपकल्प्यं, यो य. प्राणिकायः स स मांसमिति व्याप्तेरभावात् । अन्यथा पृश्न्यादशोकादीनामपि निम्बत्वप्रसङ्गात् । यत भोग्या अनुभवनीया । कासौ, जायैव, न पुनरम्बिका माता भोग्या । कुत्र, स्त्रीत्वे । च सति स्त्रीत्वाविशेषेऽपि भार्यामात्रोः स्त्रीत्वे तुल्येऽपि ॥ १० ॥

अथ क्रमप्राप्तान्मधुदोषानाह—

> मधुकृद्व्रातघातोत्थं मध्वण्वपि बिन्दुशः ।
> खादन् बध्नात्यघं सप्त-ग्रामदाहांहसोऽधिकम् ॥ ११ ॥

टीका—बध्नाति आत्मना योजयति । कोऽसौ, पुमान् । किं तत्, अघं पापं । कियत्, अधिकं अतिरिक्तं । कस्मात् सप्तग्रामदाहांहसः ग्रामसप्तकदाहजपापात् । किं कुर्वन्, खादन् भक्षयन् । किं तत्, मधु क्षौद्रं । कियन्मात्रमपि बिन्दुशः बिन्दुमात्रमपि । किंविशिष्टं, मधुकृतां मक्षिकाभ्रमरकुत्तिकादीनां मधुकरप्राणिनां व्रात सङ्घातस्य घातो नाशनमस्मात्पुत्या उत्पत्तिर्यस्य तन्मधुकृद्व्रातघातोत्थं । पुन

१ मांसं जीवशरीरं जीवशरीरं भवेन्न वा मांसम् ।
यद्वन्निम्बो वृक्षो वृक्षस्तु भवेन्न वा निम्बः ॥
शुद्धं दुग्धं न गोमांसं वस्तुवैचित्र्यमीदृशं ।
विषघ्नं रत्नमाहेयं विषं च विपदे यतः ॥
हेयं पलं पयः पेयं समे सत्यपि कारणे ।
विषद्रोरायुषे पत्रं मूलं तु मृतये मतम् ॥
२ ग्रामसप्तकविदाहरेफसा तुल्यता न मधुभक्षणरेफसः ।
तुल्यमञ्जलिजलेन कुत्रचित्—निम्नगापतिजलं न जायते ॥
भक्षिकाभिः स्थिताः स्वल्प कृपाः मैः च वल्मिकाशमाधुद्ध ।
पापकर्दमनिषेधनिम्नगा तस्य हन्त करुणा कुतस्तनी ॥
स्वयमेव विगलितं यद् गृहीतमथवा छलेन मक्षिकाण्डात् ।
तत्रापि भवति हिंसा तदाश्रयप्राणिनां घातात् ॥
३ अनेकजन्तुसङ्घात-निघातनसमुद्भवम् ।
जुगुप्सनीयं लालावत् कः स्वादयति माक्षिकम् ॥
माक्षिकगर्भसम्भूत-बालाण्डकनिपीडनात् ।
जातं मधु कथं सन्तः सेवन्ते कललाकृति ॥
एकैककुसुमक्रोडाद्रसमापीय मक्षिका ।
यद्वमन्ति मधूच्छिष्टं तदश्नन्ति न धार्मिकाः ॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]वाच्चापवित्र म्लेच्छ-[illegible] [illegible] ॥

[illegible] मु[illegible] निशति—

म[illegible] [illegible] भूरिशः ।
द्विमुहू[illegible] [illegible] राशयः ॥१२॥

[illegible] नवनीत च दधि-[illegible] [illegible] सम्मूर्च्छन्ति । के, [illegible] [illegible] तथापि न केवल [illegible] [illegible] तस्मात् द्विमुहूर्तात् [illegible] ।

[illegible] [illegible]—

[illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] ,३

[illegible] [illegible] मुःसमाप्ति-[illegible] [illegible] स्तिकानि ।

मन्तुरत्र शाकोदुम्बरिका। किंविशिष्टानि, आर्द्राणि, न केवलमार्द्राणि तान्यदन् स्थूलसूक्ष्मप्राणिनो हन्ति, किं तर्हि शुष्काण्यपि कालोच्छिन्नत्रसान्यपि। तान्यदन् स्वमनःकालं हन्ति। कस्मात् रागयोगात् प्रीतिसम्बन्धात्। अनन्तदीपकत्वादिह मधादिष्वपि योज्यम्। तत्रापि [1]भावनाद्वारेणात्मघातकयोगत्वात्॥ १३॥

अथ निशाभोजनागालितजलयोर्यथायोगं रागजीववधापायभूयस्त्वात्परिहारमाह—

रागजीववधापाय-भूयस्त्वात्तद्वदुत्सृजेत्।
रात्रिभक्तं तथा युञ्ज्यान्न पानीयमगालितम्॥ १४॥

टीका—उत्सृजेत्त्यजेद्धार्मिकः। किं तत्, रात्रिभक्तं रात्र्यशनम्। किंवत्, तद्वत् मद्यपानादिवत्। कस्मात् रागेत्यादि, रागश्च जीववधश्च अपायाश्च जलोदरादयस्ते भूयांसो दिनभोजनाद्विशेषेण बहवो यत्र तद्रागजीववधापायभूयस्तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात्। तथा न युञ्ज्यात् नोपयुञ्जीत। किं तत्, पानीय जलं पेयत्वात्तैलघृतादि वा सर्वं द्रवद्रव्यं। किंविशिष्टं, अगालितं वस्त्रादपरिपूतम्।

रात्रिभक्तव्रताभिमतस्य किंचित्सामान्येन मुग्धजनप्ररोचनार्थं प्रकटयति—

चित्रकूटेऽत्र मातङ्गी यामानस्तमितव्रतात्।
स्वभर्त्रा मारिता जाता नागश्रीः सागराङ्गजा॥ १५॥

टीका—जाता उत्पन्ना। काऽसौ, मातङ्गी अन्त्यवासिनी। किंविशिष्टा, सागराङ्गजा सागरदत्तश्रेष्ठिपुत्री। किंनाम्नी, नागश्री। क्व, चित्रकूटे। किंविशिष्टे, अत्र पुनरस्मिन्नेव भारतदेशस्योत्तरस्यां दिशि प्रसिद्धे। कस्मात्, यामानस्तमितव्रतात् यामं प्रहरमात्रं पालितादनस्तमितभोजननियमात्। किंविशिष्टा सती, मारिता। केन स्वभर्त्रा जागरिकनाम्ना॥ १५॥

एवं कृतपरिकर्मणा पाक्षिकश्रावकेण स्थूलहिंसादिविरतिरपि यथाशक्ति भावनीयेत्युपदेशार्थमाह—

१ अर्कालोकेन विना भुञ्जानः परिहरेत्कथं हिंसाम्।
अपि बोधितःप्रदीपो भोज्यजुषां सूक्ष्मजीवानाम्॥

मद्यपलमधुनिशाशन-
पञ्चफलीविरतिपञ्चकाप्तनुती।
जीवदया जलगालन-
मिति च क्वचिदष्टमूलगुणाः ॥ १८ ॥

टीका — मतन्ते। के? मूलगुणाः। कति? अष्टौ। क्व, क्वचित् शास्त्रे। कथं, मद्येत्यादि, पञ्चफली पञ्चानां फलानां समाहारः पिप्पलादिफलपञ्चकमित्यर्थः, मद्यादिविरतेः प्रत्येकं मूलगुण आप्तनुतिः त्रिकालदेववन्दना, मद्यं च पलं च मधु च निशाशनं च पञ्चफली च तासां पञ्चानां विरतयः पञ्चकं, पञ्चाप्तनुतिश्च ते द्वे, जीवदया अनुकम्पा, जलगालनं चेति ॥ १८ ॥

महन्तमुपक्रमस्य भावकाश्रितमनस्यस्यशुद्धिपूर्वकमद्यादिविरतिकृतो कृतो- पनीतिर्ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यो जिनधर्मश्रुत्यधिकारितामर्थिकर्तुमाह—

यावज्जीवमिति त्यक्त्वा
महापापानि शुद्धधीः।
जिनधर्मश्रुतेर्योग्यः
स्यात्कृतोपनयो द्विजः ॥ १९ ॥

टीका—स्यात्भवेत्। कोऽसौ, द्विजः द्विर्जातो मातृगर्भे जिनसमयज्ञानगर्भे चोत्पादात् द्विजो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यान्यतमः 'त्रयो वर्णा द्विजातयः' इति वचनात्। किंविशिष्टः, कृतोपनयः कृतो यथाविध्युपकल्पित उपनयो मौञ्जी- बन्धादिलक्षणोपनीतिक्रिया यस्य स तथोक्तः। किंविशिष्टः स्यात्, योग्योऽधि- कारी। कस्याः, जिनधर्मश्रुतेः वीतरागसर्वज्ञोपदिष्टस्य धर्मस्य श्रुतेः श्रवणं शास्त्रं वा उपासकाध्ययनादि तस्याः। किं कृत्वा, शुद्धधीः सम्यक्त्वविशुद्ध- बुद्धिः सन्। त्यक्त्वा। कानि, महापापानि महद्विपुलमनन्तसंसारकारणं पापं येभ्यस्तानि मद्यादीनि प्राक्प्रबन्धेनोक्तानि। कथं यावज्जीवं जीवितावधि। कथं, इति अनेन प्रकारेण ॥ १९ ॥

---

१ अष्टावनिष्टदुस्तरदुरितायतनान्यमूनि परिवर्ज्य।
जिनधर्मदेशनाया भवन्ति पात्राणि शुद्धधियः ॥

तत्त्वार्थं प्रतिपद्य तीर्थकथनादादाय देशव्रतं
तद्दीक्षाग्रधृतापराजितमहामन्त्रोऽस्तदुर्दैवतः ।
आङ्गं पूर्वमथार्थसंग्रहमधीत्याधीतशास्त्रान्तरः
पर्वान्ते प्रतिमासमाधिमुपयन्धन्यो निहन्त्यंहसी ॥

टीका—निहन्ति नाशयति । कोऽसौ, धन्य उत्तमो । के, अंहसी भव- भावपापे द्रव्यं । किं कुर्वन्, उपयन् अभ्यस्यन् । कं, प्रतिमासमाधिं प्रतिमायोगं । क, पर्वान्ते पर्वणां मासि मासि द्वयोरष्टम्योर्द्वयोश्चतुर्दश्योरन्ते अवसाने रात्र्यावसाने । किंविशिष्ट सन्, अधीतशास्त्रान्तर अधीतानि विप- ठितानि शास्त्रान्तराणि सैद्धान्तादिग्रन्था व्याकरणादीनि च येनासौ । किं कृत्वा, अधीत्य पठित्वा । कम्, अर्थसंग्रहं उद्धारग्रन्थमुपासकाध्ययनं, सूत्रमपि । किंविशिष्टं, आङ्गं आचाराङ्गादिद्वादशाङ्गाश्रितं, न केवलमाङ्गं, पौर्वं च चतुर्दशपूर्वगतमुत्पा- दितम् । अथ शब्दोऽत्र कार्ये । किंभूतो भूत्वा, अस्तदुर्दैवत अस्तमिथ्यादेव- ताराग । पुनः किंविशिष्टो भूत्वा, तद्दीक्षाग्र, तस्य देशव्रतस्य दीक्षा अर्थं पूर्वं यस्य नत्वर्हदाद्य उपासकदीक्षापूर्वक धृतो गुरुमुखादाकर्णितोऽपराजितो नाम महान् गणधरदेवादीनां पूज्यो मन्त्र पञ्चनमस्कारलक्षणो येन स तद्दीक्षा- ग्रधृतापराजितमहामन्त्रः । किं कृत्वा, आदाय लात्वा । किं तत्, देशव्रतं तद्दीक्षामूलगुणाष्टकादिकं । किं कृत्वा, प्रतिपद्य निश्चित्य । कं, तत्त्वार्थं जीवा- दिकं । कस्मात्, तीर्थकथनात् तीर्थस्य धर्माचार्यस्य गृहस्थाचार्यस्य वा कथ- नात् उपदेशात् । एवमसौ मिथ्यादृष्टो दीक्षान्वयक्रिया. क्रमेण सक्षेपाद- र्शिता विस्तरतस्तु आदिपुराणे ज्ञातव्याः । अत्रायं श्लोको यथा—

अवतारो वृत्तलाभः स्थानलाभो गणग्रहः ।
पूजाराध्यं पुण्ययज्ञो दृढचर्योपयोगिता ॥

गुरुर्जनयिता तत्त्व-ज्ञानं गर्भ सुसंस्कृत ।
तथा तत्रावतीर्णोऽसौ भव्यात्मा धर्मजन्मना ॥
ततोऽस्य वृत्तलाभः स्यात्तदैव गुरुपादयोः ।
प्रणतस्य व्रतव्रातं विधानेनोपेयुष ॥

अथ शूद्रस्याप्याहारादिशुद्धिमतो ब्राह्मणादिवद्धर्मक्रियाकारित्व-
मनुमन्यमानः प्राह-

शूद्रोऽप्युपस्कराचार-
वपुःशुद्ध्याऽस्तु तादृशः ।
जात्या हीनोऽपि कालादि-
लब्धौ ह्यात्माऽस्ति धर्मभाक् ॥२२॥

टीका—अस्तु भवतु । कोऽसौ, शूद्रोऽपि । किंविशिष्टः,-तादृश
जिनधर्मश्रुतेर्योग्य । किंविशिष्ट सन्, उपस्कर आसनाद्युपकरण
आचार मद्यादिविरति, वपु शरीर, तेषां शुद्ध्या शुचित्वं पवित्रता
विशिष्ट । पुन इत्याह-आत्मेत्यादि, हि यस्मादित्थं भवति । कोऽसौ, आत्मा
जीव । किंविशिष्टः, धर्मभाक् श्रावकधर्माराधकः । कस्यां सत्यां कालादि-
लब्धौ कालादीनां काललब्ध्यादीनां लब्धौ धर्माराधनयोग्यतायां सत्यां ।
किंविशिष्टोऽपि, हीनो निकृष्टो वा, किं पुनरुत्कृष्टो ब्राह्मणो वैश्यादिरित्यर्थः ।
कया, जात्या वर्णेनाद्भुतया । वर्णेनावहुत्वार्थे यथा-
जातिगोत्रादिकर्माणि शुक्लध्यानस्य हेतवः ।
येषु ते स्युस्त्रयो वर्णाः शेषाः शूद्राः प्रकीर्तिताः ॥
इत्यमाद्युक्तलक्षणाधिक्य शरणविशुद्धिलिङ्गादिकमोः विविक्षायु च
येषु ब्रह्मचर्यमिति सर्वमाधारणधर्ममभिधायेदानीमत्रक्रम यत्र एवं
ब्राह्मणक्षत्रियवैश्या सम्यक् धर्मोऽनुपालनायमस्य विशेषेण ब्राह्मणस्य वैश्य
विशेषलक्षणान्वयार्थं गुणत्रय सम्यक्त्वमाश्रयो बहव विशेषान्तर्गत पाक्षिकं
नावश्य विवृणे—

यजेत देवं सेवेत गुरून्पात्राणि तर्पयेत्
कर्म धर्म्यं यशस्यं च यथालोकं सदा चरेत् ॥ २३ ॥

टीका—यजेत पूजयेत् । कोऽसौ, श्रावक । कं, देवं दीव्यते क्रीडते
इत्यादिमिति देव परमात्मा तं । तथा सेवेत उपासीत । कोऽसौ, श्रावक ।
कान्, गुरून् धर्माचार्यादीन् । तथा तर्पयेत् प्रीणयेत् । कोऽसौ, श्रावक ।
कानि, पात्राणि संयुक्तवाच्यानेकधानुग्राह्यान् । तथा आचरेत् अनुतिष्ठेत् ।

कोऽसौ [illegible] श्रावक । [illegible] कम [illegible] वक्ष्यमाणं । किंवि [illegible] स्याद [illegible] न केवल धर्म्यं यशस्य च धर्म्यं [illegible] अङ्कमित्ययमर्थश्च [illegible] । [illegible] च कम [illegible] । [illegible] यथालोक [illegible] । [illegible] आलोपेनप्रकाश- [illegible] । [illegible] ॥ २३ ॥

इदा [illegible]

यथाशक्ति यजेतार्हद्देवं नित्यमहादिभिः ।
[illegible]तोऽपि न यष्टा [illegible]यते ॥ २४ ॥

[illegible] । [illegible] यथाशक्ति या या [illegible] । [illegible] पुण्या भवति । [illegible] यजमान । [illegible] किं पुन [illegible] । [illegible] इत्यर्थः । [illegible]

[illegible]

प्रोक्ता नित्यमहो [illegible] गृहादिना
पूजा [illegible]

[illegible]

भक्त्या ग्रामगृहादिशासनविधादानं त्रिसन्ध्याश्रया
सेवा स्वेऽपि गृहेऽर्चनं च यमिनां नित्यप्रदानानुगम् ॥

टीका—प्रोक्तः प्रवचने कथितः । कोऽसौ, नित्यमहः । किं, पूजा । कस्य, अर्हतः । क्व, चैत्यगृहे । केन, गन्धादिना चन्दनाक्षतपुष्पादिना । किंविशिष्टेन, नीतेन चैत्यालयं प्रापितेन । कस्मा,–निजगृहात् । कथं,–अन्वहं दिने दिने । तथा प्रोक्तो नित्यमहः । किं तत्, चैत्यादिनिर्मापणं चैत्यचैत्यालयादिनिष्पादनं । कस्मात्, स्वविभवात् निजधनविनियोगात् । तथा प्रोक्तो नित्यमहः । किं तत्, ग्रामगृहादिशासनविधादानं ग्राम प्रवसथः, गृहं वेश्म आदिशब्दात् क्षेत्रहट्टादिपरिग्रहः, ग्रामगृहादेः शासनविधया शासनविधानेन दानं । कया, भक्त्या । तथा प्रोक्तो नित्यमहः । किं, सेवा आराधना । कस्य, अर्हतः । किंविशिष्टा, त्रिसन्ध्याश्रया त्रैकालिकी । क्व, गृहे । किंविशिष्टे, स्वे निजे, अपिशब्दाच्चैत्यगृहे च । न केवलमर्हत्पूजादिकं नित्यमहः प्रोक्तः, अर्चनं च पूजा । केषां, यमिनां संयतानां । किंविशिष्टं, नित्यप्रदानानुगं अहरहःप्रदानसम्बन्धि ॥ २५ ॥

अथाष्टाह्निकैन्द्रध्वजौ लक्षयति—

जिनार्चा क्रियते भव्यैर्या नन्दीश्वरपर्वणि ।
अष्टाह्निकोऽसौ सेन्द्राद्यैः साध्या त्विन्द्रध्वजो महः ॥२६॥

टीका—प्रोक्तः सूरिभिः । कोऽसा,–असौ महः । किमाख्यः, आष्टाह्निकः । या किं, या क्रियते । का,–सा जिनार्चा अर्हत्पूजा । कैः,–भव्यैः पुष्कलैः सम्भूयकरणज्ञापनार्थं बहुवचनं । क्व, नन्दीश्वरपर्वणि प्रतिवर्षमाषाढकार्तिकफाल्गुनसितपक्षेष्वष्टम्यादिदिनाष्टके । तथा प्रोक्तः । कोऽसौ, इन्द्रध्वजाख्यो महः । काऽसौ, सा जिनार्चा । किंविशिष्टा, साध्या क्रियमाणा । कैः,–इन्द्राद्यैः इन्द्रप्रतीन्द्रसामानिकादिभिः । सुरविशेषैः ॥ २६ ॥

अथ महामहं निर्दिशति—

भक्त्या मुकुटबद्धैर्या जिनपूजा विधीयते ।
तदाख्याः सर्वतोभद्र-चतुर्मुखमहामहाः ॥ २७ ॥

टीका–भवन्ति । काः,—स्वदाख्याः यस्या जिनपूजाया आख्या नामानि । किं किं सर्वतोभद्र इति, चतुर्मुख इति, महामह इति च तिस्रोऽन्वर्थाः तत्र सर्वत्र प्राणिवृन्दे कल्याणकरणात्सर्वतोभद्रः चतुर्मुखमण्डपे विधीयमानत्वाच्चतुर्मुखः, अष्टाह्निकापेक्षया गुरुत्वान्महामहः । या किं जिनपूजा विधीयते । कैः,—मु-कुटबद्धैर्मुकुटानि धरन्ति सामान्तादिभिर्येषां ते मकुटबद्धा मण्डलेश्वरादयस्तैः । कया भक्त्या, न तु चक्रवर्त्यादिभय [illegible] । [illegible] कल्पवृक्षवत् केव-लमत्र प्रतिनियत [illegible] ॥ २७ ॥

अथ कल्पद्रुममहमाह

किमिच्छकेन दानेन जगदाशाः प्रपूर्य यः ।
चक्रिभिः क्रियते सोऽर्हद्यज्ञः कल्पद्रुमो मतः ॥ २८॥

टीका —मत [illegible] सोऽर्हद्यज्ञः । किंनामा, कल्पद्रुम कल्पद्रुमनामा । य किं य क्रियते । कैः,—चक्रिभिः [illegible] । किं कृत्वा, प्रपूर्य [illegible] । काः, जगदाशाः [illegible] । केन, दानेन [illegible] । किमिच्छकेन, किमिच्छकेन [illegible] [illegible] ॥ २८ ॥

[illegible] —

बलिस्नपननाट्यादि नित्यं नैमित्तिकं च यत् ।
भक्ताः कुर्वन्ति तेष्वेव तद्यथास्वं विकल्पयेत् ॥ २९ ॥

टीका—[illegible] [illegible] [illegible] यत् । केषु, तेष्वेव [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] आदि, [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] ॥ २९ ॥

इदानीं [illegible] —

[illegible]
[illegible] ।

यस्तु स्रग्दीपादिजसमं चरुरूपात्तवाम्भाय दीपस्थिये
धूपो विश्वद्गुत्तवाय फलमिष्टार्थाय चार्घाय सः॥२०॥

टीका—भवति । कोऽसौ, चार्चाता चासौ जलस्य धारादुत्ति । कस्मै, जलाय अनुद्वेगाय । कस्य, रजसः पापस्य आवरणापवरणकर्मणोर्वा । कस्य, चन्दनरसः पूर्णपिण्ड । किंविशिष्टा सती, प्रभुणा स्पर्शितस्य । कयोः, अर्हत्परमेश्वरयोः । कस्य, अर्हतो जिनेश्वरस्य । कथं, भवत् पयोधर-विचालेन । तथा भवति । कोऽसौ, चतुष्क मौक्तिकमनह्य । कस्मै, तप्तश्रीलामाय सर्वतीर्थानामर्चिविशिष्टम् । कस्य, चतु । किंविशिष्ट सत्, अर्हत-पदयो स्तवक प्रभुणा । तथा स्रगपि भवति । के, आसन्ना आरम्भतस्तूलाः । कस्मै, विभवाद्येऽरत्नाय विभवस्याभिमतादिविभूतेर्देवरूपाय चाऽस्त्येहो निरन्त-रमर्पितस्तदर्थे । केन पूर्वेण । तथा भवति । का,—सौ सत् पुष्पमाला । कस्य, द्विविजसतैः स्वर्गोत्सवमनुप्रमालार्थे । तथा भवति । कोऽसौ, चरुः निवेद्यं । कस्मै, उमाराज्याय कार्मापतिस्थार्थे । तथा भवति । कोऽसौ, दीपः आरार्तिकं । कस्य, शिवे दीप्त्यर्थे । तथा भवति । कोऽसौ, धूपः । किंवि-शिष्टः, अर्हत्पदयो सम्यक्प्रभुणः । कस्मै, विश्वदृग्भवाय वस्तु परमवीत-रागार्थे । तथा भवति । किं तत्, फलं बीजपूरादि । कस्मै, इष्टार्थाभिम-तवस्तुप्राप्त्यर्थं । तथा भवति । कोऽसौ, सः ,,त्यायार्थैः पुष्पाञ्जलिरिलार्थे । कस्मै अत,—स्थर्थं पूजाविशेषार्थे । अथवा स इत्यनेन पूर्वोक्त इष्टार्थ एव वस्तुस्तरूपं तेनापमर्थं कथ्यते । यथायन्दुरागमतोऽभिमतं वस्तु लीनादिकं तेन जिनं गन्धवच्चतुर्भं समन्ततिशुद्धिनावितस्तुमोऽपयेन मूल्याय स्वरारम्भगारूप-णीयार्थं ॥ २० ॥

अथ जिनयात्रा सम्यक्प्रयोगाविनुपदेशानुसार लोकोत्तरं फलविशेष-माविष्करोति—

चैत्यादौ न्यस्य शुद्धे निरुपरमनिरौपम्यतत्तद्गुणौघ-
श्रद्धानात्सोऽयमर्हन्निति जिनमनघं तद्विधोपाधिसिद्धेः ।
नीराद्यैश्चारुकाव्यस्फुरदनणुगुणग्राममरज्यन्मनोभि-
र्भव्योऽर्चन् दृग्विशुद्धिं प्रबलयतु यया कल्पते तत्पदाय॥२१॥

टीका—प्रथयतु प्रथतां प्रकृष्टफलदानसमर्थां करोतु । कोऽसौ, भव्यो पाक्षिकः । कां, दृग्विशुद्धिं शङ्कादिदोषरहितसम्यक्त्वप्रधानं । किं कुर्वन्,-अर्चयन् पूजयन् । कं, जिनं । कैः, नीरांद्यैः जलगन्धाक्षतादिभिः । किंविशिष्टैः,-स्तवैः इठ्ठलम्याद्यपन्यस्यान्यगुणशोभाद्यादिरागहेतुदोषमुक्तैः । पुनः किंविशिष्टैः, तद्विषयोरापरिमितैः निस्सारमाधननिश्चितैः । पुनरपि किंविशिष्टैः, चार्विभ्यादि-चारूणि दोषनिरासाद्गुणालङ्कारस्वीकाराच्च सहृदयहृदयाह्लादकानि, काव्यानि लोकोत्तरवर्णनारमणीयवस्तुवर्णनामयानि, भवद्गुणग्रामाः अनन्ता महतां गुरूणां गुणानां निसर्गनिर्मलस्वर्णरम्याणि तावन्ति ग्रामाः संजाताः, चाल-कार्ये स्फुरन्तो भावुकलोकचित्तेषु चमत्कुर्वन्तोऽनुगुणग्रामास्तैः रज्यन्ति म्रियमाणानि मनांसि येषु तानि तैः । किं कृत्वा अर्चयन्, स्वस्य सोऽयमर्ह-न्निति उत्सर्पिण्यवसर्पिणीतृतीयचतुर्थकालयोर्यश्चतुर्विंशतितमपरमेशः समवसृ-तादष्टमहाप्रातिहार्यविराजितस्तत्त्वोपदेशेन भव्यलोकं पुनीतवान् सोऽर्हन्ने-वायमिति नामस्थापनाद्रव्यभावैः स्थापयित्वा । कं, जिनं । क्व, चैत्यादौ चैत्ये प्रतिमायां, आदिशब्देन तदलाभे जिनाकाररहितेऽप्यक्षतादौ । किंविशिष्टे, शुद्धे निर्दोषे रूपाकाररहिते इत्यर्थः । कस्मात्,-श्रीरित्यादि, निरन्तरमा अविन-श्वरा निरुपम्या असाधारणास्तत्तद्गुणाः व्यवहारेण दर्शनविशुद्ध्यादिभावना-प्रमुखकल्याणपञ्चकलक्षणा निश्चयेन चिदचिद्व्यपद्रव्याकारविशेषस्वरूपास्ते षामोर्थे समूहे श्रद्धानं रचितनरोऽनुरागस्तस्मात् । इत्थं तां दृग्विशुद्धिं प्रबलयतु भव्यो यया दृग्विशुद्ध्या प्रबलीकृतया कल्पते सम्पद्यते भव्यः । कस्मै, तत्पदाय तीर्थकरत्वाय । एकस्या अपि दृग्विशुद्धेस्सकलस्य तीर्थकरत्वा-स्यपुण्यविशेषबन्धहेतुत्वप्रसिद्धेः ॥ २१ ॥

अधुना व्रतभूषितस्य जिनयष्टुरिष्टफलविशेषमभिधत्ते—

दृक्पूतमपि यष्टार-मर्हतोऽभ्युदयश्रियः ।
श्रयन्त्यहम्पूर्विकया किं पुनर्व्रतभूषितम् ॥ २२ ॥

टीका—श्रयन्ति आश्रयन्ति । काः, अभ्युदयश्रियः पूजार्थैश्वर्यविशिष्टबलपरिजनकामभोगसम्पदः । कं, यष्टारं पूजकं । कस्य, अर्हतः । किंविशिष्टं, दृक्पूतमपि सम्यक्त्वविशुद्धं । अपिर्विस्मये । कया, अहम्पूर्विकया अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यहम्पूर्विका तया अहंप्रथमिकया । किंपुन,-विशेषात् श्रयन्ति ।

स्वा, अभ्युदयमिव. । कं अर्हन्तो यष्टारं । किंविशिष्टं, धर्मैर्हिंसातो हिंसादिविरतिलक्षणैर्भूषितमलंकृतम् ॥ ३१ ॥

जिनपूजायामन्तरायपरिहारोपायविधिमाह—

यथास्वं दानमानाद्यैः सुखीकृत्य विधर्मणः ।
सधर्मण स्वसात्कृत्य सिध्यर्थी यजतां जिनम् ॥ ३२ ॥

टीका—यजतां पूजयतु । कोऽसौ, सिध्यर्थी जिनपूजासम्पूर्णतां स्वात्मोपलब्धिं वा अर्थयन् । कं, जिनं । किं कृत्वा, स्वसात्कृत्य स्वाधीनान् कृत्वा । कान्, सधर्मण जिनधर्मभाविनान् । किं कृत्वा, सुखीकृत्य अनुकूलान् कृत्वा । कान्, विधर्मणः शिवादिधर्मरतान् सर्वधर्मबाह्यान् वा । कैः, यथास्वं यथायोग्यं । दानमानाद्यैः अर्थविनियोगसत्कारान्युत्थानासनप्रदानादिभिरावर्जनोपायैः ॥ ३२ ॥

एवमात्मन्यदोषादर्थेव गृहस्थस्य स्वयं जिनयज्ञेऽधिकारित्वमन्यस्य पुनस्तथाविधेनान्येन तथाकारणं इत्युपदेशार्थमाह—

स्यारम्भसेवासंक्लिष्टः स्नात्वाऽऽकण्ठमथाशिरः ।
स्वयं यजेतार्हत्पादा-नस्नातोऽन्येन याजयेत् ॥ ३४ ॥

टीका-यजेत् पूजयेत् । कोऽसौ, आश्रिको गृही । कान्,-अर्हत्पादान् जिनचरणान् । केन, स्वयमात्मना । किं कृत्वा, स्नात्वा शौचं कृत्वा । कथं,-आकण्ठं

१ नित्यस्नानं गृहस्थस्य देवार्चनपरिग्रहे ।
यतेस्तु दुर्जनस्पर्शात्स्नानमन्यद्विगर्हितम् ॥
वातातपादिसंस्पृष्टे भूरितोये जलाशये ।
अवगाह्याचरेत्स्नानमतोऽन्यद्गालितं भजेत् ॥
पादजानुकटिग्रीवा-शिरःपर्यन्तसंश्रयम् ।
स्नानं पञ्चविधं ज्ञेयं यथादोषं शरीरिणाम् ॥
ब्रह्मचर्योपपन्नस्य निवृत्तारम्भकर्मणः ।
यद्वा तद्वा भवेत्स्नान-मन्त्यमन्यस्य तु द्वयम् ॥
सर्वारम्भविजृम्भस्य ब्रह्मजिह्मस्य देहिनः ।
अविधाय बहिःशुद्धिं नाप्तोपास्त्यधिकारिता ॥

कण्ठावधि । अथ अथवा । आशिरः मस्तकावधि, यथाद्दोषं प्रसेन गुणीभूते- [illegible] । किंविशिष्टः सन्, [illegible] कृष्यादिकर्मभेदया च संक्लिष्टः [illegible] भवति [illegible] । [illegible] मनस्कः इत्यर्थः । सोऽज्ञानः किं कुर्वीत्याह—[illegible] संयोजयेत् । कोऽसौ, [illegible] गृही । कान् ? [illegible] । केन, [illegible] ॥ ३४ ॥

चैत्यादिनिर्मापण [illegible] विधेयतामभिधत्ते—

निर्माप्यं जिनचैत्यतद्गृहमठस्वाध्यायशालादिकं
श्रद्धाशक्त्यनुरूपमस्ति महते धर्मानुबन्धाय यत् ।
हिंसारम्भविवर्तिनां हि गृहिणां तत्तादृगालम्बन-
प्रागल्भीलसदाभिमानिकरसं स्यात्पुण्यचिन्मानसम् ॥

टीका निर्माप्यं कारणीयं । किं तत् जिनचैत्यादि । [illegible] । किंविशिष्टं, [illegible] च [illegible] । [illegible] भवति । [illegible]

किंविशिष्टानां, द्विरारम्भविवर्त्तिनां द्विस्त्रयाय आरम्भ इत्यादि तत्र विवर्तन्ते विविधं परिणमन्तेऽभीक्ष्णमिति तद्विवर्त्तिनस्तेषां । किंविशिष्टं मत, मदित्यादि, तम्भिन्नचैत्यवैत्यालयादि तार्त्तीयीयाप्रादि, आलम्बनं दत्त्विमुद्यतं, प्रागल्भी प्रौढिः, आभिमानिकरसः अहङ्कारानुरणो हर्षे, तथ तादृक्ष तस्मात् तत्र तदालम्बनं च तस्य प्रागल्भी तया लब्ध योतमान स्वसविसित्रिसचीभवन् आभिमानिकरसो यस्मिन् तत् तथोक्तम् ॥ १५ ॥

शास्त्रविदामपि प्राय प्रतिमादर्शनेनैव देवादिसेवापरा मति कुर्वाणे कलिकालमपवदते—

धिग्दुष्षमाकालरात्रिं यत्र शास्त्रदृशामपि।
चैत्यालोकादृते न स्यात् प्रायो देवविशा मतिः ॥१६॥

टीका—धिक् निन्द्यामीत्यर्थः । कां, दुःषमाकालरात्रिं दु षमा पञ्चमकाल, कालरात्रिमरणनिशेव दुर्निवारमोहावहत्वात्। यत्र किं, यस्यां न स्यात्। काऽसौ, मतिरन्त करणप्रवृत्तिः । किंविशिष्टा, देवविशा देवं परमात्मानं विशत्यनन्यशरणीभूय अवगाहति क्रियमारणावनरात्। केषां, शास्त्रदृशामपि श्रुतचक्षुषामपि । कथं, ऋते विना । कस्मात्, चैत्यालोकात् प्रतिमादर्शनात् । कथं, प्रायो बाहुल्येन । केषाञ्चित् सातिशयवैराग्यपराणां चैत्यदर्शनमन्तरेणापि मन परमात्मान सम्प्रविशतीति भाव ॥ १६ ॥

कथं धर्मस्थितिः, सत्यपि चैत्यालयमूर्तिष्वित्यनुशास्ति—

प्रतिष्ठायात्रादिव्यतिकरशुभस्वैरचरण-
स्फुरद्धर्मोद्धर्षप्रसररसपूरास्तरजसः।
कथं स्युः सागाराः श्रमणगणधर्माश्रमपदं
न यत्राऽर्हद्गेहं दलितकलिलीलाविलसितम् ॥ १७ ॥

टीका—तत्र नगरादौ कथं स्यु, कथमपि न भवेयुरित्यर्थ । के ते, सागारा गृहस्था । किंविशिष्टा, प्रतिष्ठेत्यादि, आदिशब्द. पूजाभिषेकजागरणाद्यर्थ । व्यतिकरः प्रसङ्ग., स्वैरं स्वच्छन्दं, उद्धर्ष उत्सव, प्रसरदविरतप्रवाहविशेषं, रसः हर्षो जलं वा, रज पापं रेणुश्च, प्रतिष्ठायात्रादीनां व्यतिकरे शुभं प्रशस्तं

पुण्यास्रवणकारणं स्थिरं चरणं मनोवाक्कायव्यापारस्तेन स्फुरद्धामा धर्मोद्योतस्य प्रसरः स एव रसपूरो जलप्रवाहस्तेनास्तं स्फाटितं रजो येन तत् तथा । कथं स्फुरन्तत्र । यत्र किं, यत्र न भवति । किं तत्, अर्हद्गृहं जिनचैत्यालयः । किंविशिष्टं, दलितं छिन्नं खण्डितं कलिकीलाविलसितं मठपत्यादिदुर्णयो निरङ्कुशविजृम्भमाणसंसारशिणामो वा यत्र तद्दलितकलिलीलाविलसितं । पुनः किंविशिष्टं, श्रमणगणधर्माश्रमपदं श्रमणगणस्य यतिसङ्घस्य धर्मार्थमाश्रमपदं निवासस्थानम् ॥ ३७ ॥

कलौ वसतिविशेषं विना मनसोऽनवस्थितचित्तत्वं दर्शयति—

मनो मठकठेराणां वात्ययेवानवस्थया ।
चेक्षिप्यमाणं नाद्यत्वे क्रमते धर्मकर्मसु ॥ ३८ ॥

टीका—न क्रमते नोत्सहते । किं तत्,—मनः । केषां, मठकठेराणां वसतिरहितानामत एवाधिवासिनां यतीनामित्यर्थः । क्व, धर्मकर्मसु धर्मार्थासु क्रियासु आवश्यकादिषु । कदा, अद्यत्वे अस्मिन् काले । किंभूतं, चेक्षिप्यमाणं भृशं पुनःपुनर्वा चाल्यमानं । कया, अनवस्थया यत्रतत्रावस्थानविकल्परूपया । कयेव, वात्ययेव वातसमूहरूपया तृणादिर्यथा ॥ ३८ ॥

विमर्शाभावं विना अर्हदाद्यध्यायादीनामपि सम्यगर्थानवगमं प्रथयति—

विनेयवद्विनेतॄणामपि स्वाध्यायशालया ।
विना विमर्शशून्या धीर्दृष्टेऽप्यन्धायतेऽध्वनि ॥ ३९ ॥

टीका—अन्धायते अन्धमिवात्मानमाचरति नश्यं न पश्यतीत्यर्थः । काऽसौ, धीर्बुद्धिः । केषां, विनेतॄणामपि । केषामिव, विनेयानां उपाध्यायानाम् शिष्याणां यथा । क्व, अध्वनि मार्गे मोक्षमार्गे इत्यर्थः वा । किंविशिष्टेऽपि, दृष्टेऽपि । अवधारितेऽपि । किंविशिष्टा सती, विमर्शशून्या मननरूपविचाररहिता । कथं, विना । कया, स्वाध्यायशालया पाठशालयैव । तत्त्वविचारादिस्वरूपं ज्ञात्वा विमर्शेन कार्यमिति प्रतिपादनम् ॥ ३९ ॥

यत्तत्स्वीकारास्त्व नवीनवसतिशून्य वा जिनालये गृहस्थानां जिनपूजार्थं पुण्यार्थं दीनानाथं च प्रकाशयन्नाह—

सत्रमप्यनुकम्प्यानां सृजेदनुजिघृक्षया ।
चिकित्साशालवद्दुष्येन्नेज्यायै वाटिकाद्यपि ॥ ४० ॥

टीका—सृजेन्निर्मापयेच्छ्रावकः । किं तत्, सत्रमप्यन्नदानस्थानं अपिशब्दात्प्रपां च । किंवत्, चिकित्साशालावत् व्याधिप्रतीकारस्थानं यथा । कया, अनुजिघृक्षया उपकर्तुमिच्छया । केषां,—अनुकम्प्यानां कृपाविषयाणां क्षुत्तृष्णार्तानां व्याधितानां च । तथा न दुष्येत् दुष्टं भवेत् । किं तत्, वाटिकादि वाटिकापुष्करिण्यादि । किमर्थं, इज्यार्थं पूजार्थं । अपिशब्देनानाह ... निरवद्यमपि इत्यादिक कुर्वाणो यद्यपि धर्मबुद्ध्या वाटिकादिविधाने व्यवहारानुरोधतो न भवति, तथापि तद्दुर्धनाशेन प्रवर्तितेन पुष्पादिना तेषामपि जिनपूजकानां महान् गुणो प्रवर्तते इति ज्ञायते ॥ ४० ॥

निर्व्याजभक्त्या येन केनापि प्रकारेण जिनं सेवमानानां समस्तदुःखोच्छेदेन मनस्तमसमीहितार्थसम्पत्तिं चोपदिशति—

यथाकथञ्चिद्भजतां जिन निर्व्याजचेतसाम् ।
नश्यन्ति सर्वदुःखानि दिशः कामान्दुहन्ति च ॥ ४१ ॥

टीका—नश्यन्ति विलीयन्ते । कानि, सर्वदुःखानि शारीरमानसतापाः । केषां, निर्व्याजचेतसां निर्मायमनसां आत्मलाभाभिप्रायार्थं । किं कुर्वतां, भजतां सेवमानानां । कं, जिन । यथाकथञ्चित् येनकेनापि स्नपनपूजास्तवनादिप्रकारेण । तथा दुहन्ति प्रपूरयन्ति । काः, दिशः ककुभः । कान्, कामान् मनोरथान् । ...जिनभक्तानां ... लभन्ते इत्यर्थः ॥ ४१ ॥

एवं जिनपूजां विधेयतयोपदिश्य सिद्धादिपूजामपि विधेयतयोपदेष्टुमाह—

जिनानिव यजन्सिद्धान्साधून्धर्मं च नन्दति ।
तेऽपि लोकोत्तमास्तद्वच्छरणं मङ्गलं च यत् ॥ ४२ ॥

टीका—नन्दति अन्तरङ्गबहिरङ्गविभूत्या संवर्धते । कोऽसौ, जीवः । किं कुर्वन्, यजन् पूजयन् । कान्, सिद्धान् मुक्तात्मनः, तथा साधून् सिद्धिसाधनोद्यतानाचार्योपाध्यायसर्वसाधून्, न केवलं तान्, धर्मं च व्यव

हारनिश्चयरूपं रत्नत्रयं । कानिव, जिनानिव अर्हतो यथा । कुत इत्याह—यस्मात् । वर्तन्ते । के ते, अपि सिद्धसाधुधर्माः । किंविशिष्टाः, लोकोत्तमाः लोकेपूत्कृष्टाः, तथा शरणमार्तिहरणमपायपरिरक्षणोपायो इत्यर्थः। तथा मङ्गलं पापापहाः पुण्यप्रदाश्च । किंवत्, तद्वत् जिनवत् ॥ ४२ ॥

सकलपूज्यपूजाविधिप्रकाशनेनानुग्राहिकायाः सम्यक्श्रुतदेवतायाः पूजायां मन्त्रयमाह—

यत्प्रसादान्न जातु स्यात् पूज्यपूजाव्यतिक्रमः ।
तां पूजयेज्जगत्पूज्यां स्यात्कारोड्डमरां गिरम् ॥ ४३ ॥

टीका—पूजयेच्छ्रेयोऽर्थी यजेत । का, तां गिरं श्रुतदेवतां । किंविशिष्टां, स्यात्कारोड्डमरां स्यात्पदप्रयोगेण सर्वथैकान्तवादिभिरजय्यां । पुनः किंविशिष्टां, जगत्पूज्यां विश्वलोकानामर्च्यां । यत्प्रसादात् यस्या अनुग्रहात् न स्यात् न भवेत् । कोऽसौ, पूज्यपूजाव्यतिक्रमः पूज्यानां अर्हत्सिद्धसाधुधर्माणां पूजायां व्यतिक्रमो यथोक्तविधिलङ्घनं । कदा, जातु कदाचिदपि ॥ ४३ ॥

श्रुतपूजकाः परमार्थतो जिनपूजका एवेत्युपदिशति—

ये यजन्ते श्रुतं भक्त्या ते यजन्तेऽञ्जसा जिनम् ।
न किञ्चिदन्तरं प्राहु-राप्ता हि श्रुतदेवयोः ॥ ४४ ॥

टीका—यजन्ते पूजयन्ति । के ते, पुमांसः । कं, जिनं । केन, अञ्जसा परमार्थेन । ये किं, ये यजन्ते । किं तत्, श्रुतं । कया, भक्त्या । हि यस्मात् । न प्राहुः न ब्रुवन्ति । के ते, आप्ताः गुरवः । किं तत्, अन्तरं भेदं । कयोः, श्रुतदेवयोः प्रवचनपरमात्मनोः । कीदृशं, किञ्चित् यदेव श्रुतं स एव देवो य एव च देवस्तदेव श्रुतमित्यर्थः ॥ ४४ ॥

एवं देवपूजाविधिं संक्षेपेणोपदिश्य साक्षादुपकारकत्वेन गुरूणामुपासने नित्यं नियुङ्क्ते—

उपास्या गुरवो नित्य-मप्रमत्तैः शिवार्थिभिः ।
तत्पक्षताक्ष्यपक्षान्त-श्चरा विघ्नोरगोत्तराः ॥ ४५ ॥

टीका—उपास्याः सेव्याः । के ते, गुरवः धर्माराधनायां प्रयोक्तारः । कैः, शिवार्थिभिः परमकल्याणकामैः । किंविशिष्टैः, सततप्रमत्तैः प्रमादरहितैः ।

कथं, नित्यं यावत् । यतो भवन्ति । के ते, सत्पक्षमाश्रयपक्षान्तभराः तेषां गुरूणां पक्षान्तरापन्नतया वृत्तिः स एव ताद्दृशपक्षो गतदृष्पत्र तत्रान्तर्मध्ये वर्तन्ति तद्न्तभरा । किंविशिष्टा भवन्ति, विशेषेणोत्तरा. विज्ञा. प्रसभाद्-मानुष्ठानविषये अस्मदायास्त पूर्वोक्ता सर्वा अपकारकत्वात् तेभ्य उत्तरा-यो मदृशादित्य, धर्मानुष्ठानस्पृहमरिवर्तीभिभूयस्त इत्यर्थे ॥ ४५ ॥

गुरुवाराधनविधिमाह—

निष्पापया मनोवृत्त्या सानुवृत्त्या गुरोर्मनः ।
प्रविश्य राजवच्छश्वद्विनयेनानुरञ्जयेत् ॥ ४६ ॥

टीका—अनुरञ्जयेदात्मनि रक्तं कुर्यात् । कोऽर्थः, धर्मार्थी । किं तत्, मन-श्चित्तम् । कस्य, गुरोराराध्यस्य । केन, विनयेन अभ्युत्थानादिना कायिकेन, हितमितादिप्रतिपादनेन वाचनिकेन, दुर्माविस्तनादिना चित्तेन च । कथं, शश्वत् नित्यं । किं कृत्वा, प्रविश्यान्तश्चारित्वा । किं तत्, गुरोर्मनः । कया, मनोवृत्त्या चित्तप्रवृत्त्या । किंविशिष्टया, निष्पापया निर्दम्भया । पुनः किंवि-शिष्टया, सानुवृत्त्या छन्दानुवृत्तिसहितया । कस्येव, राजवत्, राज्ञो यथा सेवकतां ॥ ४६ ॥

विनयेनानुरञ्जयेदित्येतदर्थं व्यनक्ति—

पार्श्वे गुरूणां नृपवत्प्रकृत्यभ्यधिका क्रिया ।
अनिष्टाश्च त्यजेत्सर्वा मनो जातु न दूषयेत् ॥ ४७ ॥

टीका—त्यजेत् वर्जयेत् उपासकः । काः, क्रियाश्चेष्टाः । सर्वाः । किंविशिष्टाः, प्रकृत्यभ्यधिका स्वभावादतिरिक्ता वैकारिकी कोपेहास्यविवादादिका । न केवलं ता अनिष्टाश्च शास्त्रनिषिद्धाश्च पर्यस्तिकोपाश्रयादिका । क्व, पार्श्वे समीपे । केषां, गुरूणां । केषामिव, नृपवत् राज्ञां यथा । तथा न दूषयेत् न विकारयेत् । किं तत्, राज्ञामिव गुरूणां मनः । कथं, जातु कदाचिदपि आतो-पदायामर्पीत्यर्थ ॥ ४७ ॥

१ निष्ठीवनमवष्टम्भं जृम्भणं गात्रभञ्जनम् ।
असत्यभाषणं नर्म हास्यं पादप्रसारणम् ॥
अभ्याख्यानं करस्फोटं करेण करताडनम् ।
विकारमङ्गसंस्कारं वर्जयेद्गुरुसन्निधौ ॥

साम्प्रतं पात्राणि तर्पयेदित्यादिपूर्वोद्दिष्टदानादिविधिप्रपञ्चार्थमाह—

पात्रागमविधिद्रव्य-देशकालानतिक्रमात् ।
दानं देयं गृहस्थेन तपश्चर्यं च शक्तितः ॥ ४८ ॥

टीका—देयं दातव्यं । किं तत्, दानं रत्नत्रयानुग्राहकं वस्तु । केन, गृहस्थेन । कस्मात्, पात्राद्यनतिक्रमात् यथापात्रं यथाऽऽगमं यथाविधि यथाद्रव्यं यथादेशं यथाकालं चेत्यर्थः । तथा चर्यमनुष्ठेयं गृहस्थेन । किं तत्, तपोऽनशनादि । कस्मात्, शक्तितः निजसामर्थ्यानुसारेण दानतपसी कुर्यादित्यर्थः ॥४८॥

सम्यग्दृशो नियमवश्यतया विधीयमानयोर्दानतपसोरवश्यम्भाविनं फलविशेषमाह—

नियमेनान्वहं किञ्चिद्यच्छतो वा तपस्यतः ।
सन्त्यवश्यं महीयांसः परे लोका जिनाश्रितः ॥ ४९ ॥

टीका—अवश्यं निश्चितं । सन्ति भवन्ति । के ते, लोकाः । किंविशिष्टाः, परे जन्मान्तराणीत्यर्थः । किंविशिष्टाः सन्ति, महीयांसः इन्द्रादिपदलक्षणाः । कस्य, जिनाश्रितः परमात्मानं सेवमानस्य भव्यस्य । किं कुर्वतो, यच्छतो ददतः तपस्यतो वा तपश्चरतः । किं, किञ्चित् यद्वा तद्वा शास्त्रविहितं । केन, नियमेन अवश्यतया । कथ,—अन्वहं दिनेदिने ॥ ४९ ॥

यदर्थं यद्दानं कर्तव्यं तदर्थमाह—

धर्मपात्राण्यनुग्राह्या-ण्यमुत्र स्वार्थसिद्धये ।
कार्यपात्राणि चात्रैव कीर्त्यै त्वौचित्यमाचरेत् ॥ ५० ॥

टीका—अनुग्राह्याणि उपकार्याणि श्रेयोऽर्थिना । कानि, धर्मपात्राणि रत्नत्रयसाधनपरा नराः । किमर्थं, स्वार्थसिद्धये । क्व, अमुत्र परलोके स्वर्गादिसुखसम्पत्त्यर्थमित्यर्थः । तथा अनुग्राह्याणि । कानि, कार्यपात्राणि त्रिवर्गसाधनसहायाः । कस्यै, अत्रैव जन्मनि स्वार्थसिद्धये पुरुषार्थसम्प्राप्तये । तथा आचरेदनुतिष्ठेत् गृही । किं तत्, औचित्यं दानप्रियवचनाभ्यामन्यस्य सन्तोषोत्पादनं । कस्यै कीर्त्यै यशोऽर्थम् ॥ ५० ॥

---

१ सर्वंसप्पजघन्यानां पात्राणामुपकारकम् ।
दानं यथायथं देयं वैयावृत्यविधायिना ॥

धर्मपात्राणि यथागुणं सन्तर्पणीयान्याह—

समयिकसाधकसमयद्योतकनैष्ठिकगणाधिपान्धिनुयात् ।
दानादिना यथोत्तरगुणरागात्सद्गृही नित्यम् ॥ ५१ ॥

टीका—समयिको गृही यतिर्वा जिनसमयश्रितः, साधको ज्योतिषमन्त्रवादादिलोकोपकारकशास्त्रज्ञः, समयद्योतको वादित्वादिना मार्गप्रभावकः, नैष्ठिको मूलोत्तरगुणश्लाघ्यतपोऽनुष्ठाननिष्ठः, गणाधिपः धर्माचार्यस्तदारगृहस्थाचार्यो वा एतान् पञ्च धिनुयात् प्रीणयेत् । कोऽसौ, सद्गृही पाक्षिकश्रावको नैष्ठिको वा गृहस्थः । केन, दानादिना दानमानासनप्रदानादिना । कस्मात्, यथोत्तरगुणरागात् यो य उत्तर उत्कृष्ट समयिकादीनां मध्ये तस्य तस्य गुणेषु प्रीतितः, अथवा यो यो यस्मादुत्कृष्टो गुणस्तत्र प्रीत्या न धिनुयादिति योज्यम् । अत्र श्रमणोपासकेषु मुमुक्षुषु रत्नत्रयानुग्रहबुद्ध्या सन्तर्पणं पात्रदत्तिः, बुभुक्षुषु च गृहस्थेषु वात्सल्येन यथार्हमनुग्रहः समानदत्तिरिति विभागः ॥ ५१ ॥

समदत्तिविधानोपदेशार्थमाह—

स्फुरत्येकोऽपि जैनत्वगुणो यत्र सतां मतः ।
तत्राप्यजैनैः सत्पात्रैर्द्योत्यं खद्योतवद्रवौ ॥ ५२ ॥

१ गृहस्थो वा यतिर्वाऽपि जैनं समयमाश्रितः ।
यथाकालमनुप्राप्तः पूजनीयः सुदृष्टिभिः ॥
२ ज्योतिर्मन्त्रनिमित्तज्ञः सुप्रज्ञः कार्यकर्मसु ।
मान्यः समयिभिः सम्यक्परोक्षार्थसमर्थधीः ॥
३ दीक्षायात्राप्रतिष्ठाद्याः क्रियास्तद्विरहे कुतः ।
तदर्थं परपृच्छायां कथं च समयोन्नतिः ॥
४ मूलोत्तरगुणश्लाघ्यैस्तपोभिर्निष्ठितस्थितिः ।
साधुः साधु भवेत्पूज्यः पुण्योपार्जनपण्डितैः ॥
५ ज्ञानकाण्डे क्रियाकाण्डे चातुर्वर्ण्यपुरस्सरः ।
सूरिर्देव इवाराध्यः संसाराब्धितरण्डकः ॥

टीका–योऽयं प्रकाश्यं प्रभाव्यं। कैः, मन्त्रात्रैः ज्ञानतपोऽधिकैः। किंविशिष्टे,–रजैनैः शिवादिभक्तिग्रहाविष्टैः। क, तत्रापि तपोज्ञानरहितेऽपि जैने। किंवत्, खद्योतवत् खद्योतैरिव। कस्मिन्, रवौ रविसन्निधाने ज्योतिरिङ्गणा यथा निष्प्रभा भवन्ति तथा स्फुरज्जैनत्वगुणपुंसः समीपे मिथ्यादृष्टिधार्मिका इत्यर्थः। यत्र किं, यत्र स्फुरति प्रतपति। कोऽसौ, जैनत्वगुणः जिन एव देवो मे भवार्णवोत्तारकत्वादित्यभिनिवेशधर्मः। किंविशिष्टोऽपि, ज्ञानतपोरहितः, किं पुनस्तत्सहित इत्यपिशब्दार्थः। किंविशिष्टः, मन्त्रो मत मात्रनामिषः॥ ५२ ॥

श्रेयोऽर्थिना जैनानुग्रहानुभावमाह—

धरमेकोऽप्युपकृतो जैनो नान्ये सहस्रशः।
दलादिसिद्धान् कोऽन्वेति रससिद्धे प्रसेदुषि॥ ५३॥

टीका–वरं भवतु। कोऽसौ, जैन। किंविशिष्टः, उपकृतोऽनुगृहीतः। किंविशिष्टोऽपि, एकोऽपि। न वरं। के,-अन्ये अजैनाः। किंविशिष्टाः, उपकृताः। कियन्तः, सहस्रशः सहस्रसंख्या। अत्र दृष्टान्तमाह–को, न कश्चित्। अन्वेति अनुवर्तते। कान्, दलादिसिद्धान् दल बीजरहितकृत्रिमसुवर्णादिद्रव्यं आदिशब्दाद्धर्णोत्कर्षादि तत्र येन वा सिद्धान प्रसिद्धान्। क सति, रससिद्धे पारदेन दारिद्र्यव्याधिजरादिनिराकरणशक्त्या प्रतीते पुंसि। किंविशिष्टे, प्रसेदुषि प्रसन्ने अनुग्रहायते॥ ५३॥

नामादिनिक्षेपविभक्तानां चतुर्णां जैनानां पात्रत्वं यथोत्तरं विशिनष्टि–

नामतः स्थापनातोऽपि जैनः पात्रायते तराम्।
स लभ्यो द्रव्यतो धन्यैर्भावतस्तु महात्मभिः॥ ५४॥

टीका–पात्रायते तरां अजैनपात्रेभ्योऽतिशयेन संयुज्यमाननिर्वाणकारणगुणलक्षणपात्रवदाचरति, सम्यक्त्वमहत्वादिपुण्यास्रवकारणत्वात्। कोऽसौ, जैनः। केन, नामतः संज्ञामात्रेण, न परं नाम्ना स्थापनातोऽपि सोऽयं जैन इति कल्पनामात्रेणापि। लभ्य प्राप्य। कोऽसौ, स जैन। केन, द्रव्यतो द्रव्येण आगामिजैनत्वगुणयोग्यत्वेन विशिष्ट। कैः, धन्यैः पुण्यवद्भिः। एव तु भावतो भावेन जैनत्वगुणयोगेन लभ्य। कैः, महात्मभिः महाभागैः॥ ५४॥

भावजैन प्रति निरवधिप्रीतिमनोऽभ्युदयनिःश्रेयससम्पद् फलमाह–

प्रतीतजैनत्वगुणेऽनुरज्यन्निर्व्याजमासंसृति तद्गुणानाम् ।
धुरि स्फुरन्नभ्युदयैरदृप्तस्तृप्तस्त्रिलोकीतिलकत्वमेति ॥ ५५ ॥

टीका-एति गच्छति । कोऽसौ, गृही । किं कुर्वन्, अनुरज्यन् स्वयमेवानुरागं कुर्वन् । क्व, निर्व्याजं निश्छद्म । क, प्रतीत प्रसिद्धो जैनत्वगुणो यस्य तस्मिन् प्रतीतजैनत्वगुणे । किं, एति त्रिलोकीतिलकत्वं परमपदं । किंभूतो भूत्वा, तृप्त निर्वृतःभूत इत्यर्थः । कैः, अभ्युदयैः सांसारिकैः । किंविशिष्टः सन्, अदृप्तः गर्वरहितः अभ्युदयान् निरुत्सुकोऽहमित्यागात् । किं कुर्वन्, स्फुरन् दीप्यमानः । क, धुरि अग्रे । केषां तद्गुणानां प्रतीतजैनत्वगुणानां । कथम् आसंसृति संसारं यावत्, भवे भवे जैनत्वगुणामित्यर्थः ॥ ५५ ॥

गृहस्थाचार्याय नरकार्थं मध्यमपात्राय वा कन्यादिदान पाक्षिकश्रावकस्य कर्तव्यमुपदिशति-

निस्तारकोत्तमायाथ मध्यमाय सधर्मणे ।
कन्याभूहेमहस्त्यश्व-रथरत्नादि निर्वपेत् ॥ ५६ ॥

टीका—निर्वपेत् दद्यात् गृही । किं तत्, कन्या कुमारीं, भूर्भूमिः, हेम कांचनं, हस्ती गजः, अश्वो वाजी, रथ स्यन्दनं, रत्न वज्रादि, आदिशब्देन ग्रामगृहसमग्रादीन् यथायोग्यं दद्यात् । कस्मै, सधर्मणे समानः धार्मिकः धर्मः क्रियामन्त्रव्रतादिलक्षणो गुणो यस्य तस्मै, किंविशिष्टाय, निस्तारकोत्तमाय संसारसमुद्रात्तारको गृहस्थो मध्ये प्रधानाय, न केवलं तस्मै मध्यमाय च मध्यमपात्रभूताय । अथशब्दोऽत्र पक्षान्तरसमुच्चयेऽधिकारे वा । अत्र उत्तमविषयां समदत्तिं व्याख्याय मध्यमविषयां माधविदिवर्ते इत्यर्थः । यथोक्तगुणापेक्षया गृहस्थस्य गुणाधिकस्यापि मध्यमपात्रत्वात् ॥ ५६ ॥

सधर्मेभ्य कन्यादिदाने हेतुमाह—

आधानादिक्रियामन्त्र-व्रताद्युच्छेदवाञ्छया ।
प्रदेयानि सधर्मेभ्यः कन्यादीनि यथोचितम् ॥ ५७

टीका-प्रदेयानि प्रकृष्ट कृत्वा दातव्यानि गृहिणा । कानि, कन्यादीनि केभ्य, सधर्मेभ्य साधर्मिकेभ्य । कथं, यथोचितं यो यो यद्योग्यस्तस्य योग्यतया

[illegible] गृहस्थ [illegible] कृत्वा, [illegible] दिष्टि-[illegible] [illegible] शीलं श्रीजिनसूत्रमार्गेणोपासकाध्ययनोक्तेन [illegible] [illegible] विवाह कर्माणि [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] अपि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अञ्जसा यथा ॥ ५७ ॥

[illegible] आह—

निर्दोषां सुनिमित्तसूचितशिवां कन्यां वराद्यैर्गुणैः
स्फूर्जन्तं परिणाय्य धर्म्यविधिना यः सत्करोत्यञ्जसा ।
दम्पत्योः स तयोस्त्रिवर्गघटनात्त्रैवर्णिकेष्वग्रणी-
र्भूत्वा सत्समयास्तमोहमहिमा कार्ये परेऽप्यूर्जति ॥ ५८ ॥

टीका-यो गृही । अञ्जसा परमार्थेन । सत्करोति सन्मानयति [illegible] । किं कृत्वा, परिणाय्य वृणिनो वराद्यैर्गुण-[illegible] पाणिग्रहणं विवाहमङ्गं कारयित्वा । केन, धर्म्यविधिना धर्म्यो धर्मादनपेतो [illegible] विवाहाध्ययने यथाहुः प्राचां-

१ धर्म्यविवाहविधिर्यथा—
ततोऽस्य गुर्वनुज्ञाना-दिष्टा वैवाहिकी क्रिया ।
वैवाहिके कुले कन्या-मुचितां परिणेष्यतः ॥
सिद्धार्चनाविधिं सम्य-ङ्निर्वर्त्य द्विजसत्तमाः ।
कृताग्नित्रयसम्पूजाः कुर्युस्तत्साक्षिकां क्रियाम् ॥
पुण्याश्रमे क्वचित्सिद्ध-प्रतिमाभिमुखं तयोः ।
दम्पत्योः परया भूत्या कार्यः पाणिग्रहोत्सवः ॥
वेद्यां प्रणीतमग्नीनां त्रयं द्वयमथैककम् ।
ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रशस्य विनिवेशनम् ॥
पाणिग्रहणदीक्षायां नियुक्तं तद्वधूवरम् ।
आसप्ताहं चरेद्ब्रह्म-व्रतं देवाग्निसाक्षिकम् ॥

(शेषमग्रपृष्ठे ।)

...ण । किं कुर्वन्तौ, स्फूर्जन्तौ विजृम्भमाणावपि स्फुरन्तौ । कैः,—गुणैः । किंविशिष्टैः, शरदिन्दुधवलैः कुलशीलरूपवयोविद्याविभवसौरूप्ययोगपदपौर्विध्यैः । को परिणाय्य, कन्याम् । किंविशिष्टाम्, निर्दोषां सामुद्रिकशास्त्रोक्तदोषरहिताम् । पुनः किंविशिष्टाम्, सुनिमित्तसूचितशिवां सुनिमित्तैः सामुद्रिकशकुनयोनिसारि-भविष्यत्सुमासुभज्ञानोपायैः सूचितं प्रकाशितं शिवं स्वस्य वरस्य च कल्याणं यस्याम्ताम् । स किमित्याह—उत्पत्ति समर्थो भवति । कोऽसौ, स यथाविधि-कन्यादाता । क, कार्येऽस्यकृत्ये । किंविशिष्टे, परेऽपि पारलौकिके न केवलं लौकिके इत्यपिशब्दार्थः । किंविशिष्ट. सन्, सद्दित्यादि—सद्दर्मस्य. जिनप्रणीत-धर्मार्थमद्रुतियां येनात्मनो निराकृतो मोहस्य चारित्रावरणकर्मणो महिमा गुरुत्वं येन स तथोक्त । किं कृत्वा, कृत्वा । किम्भूतौ,—ऽपणी प्रधान । केषु मध्ये, श्रावकेषु धर्मार्थकामसाधकेषु । कस्मात् त्रिवर्गघटनात् धर्मार्थकामसम्पा-दनात् । कयो,—दम्पत्यो, स्वकन्यावरयोरन्योन्यानुरूपयोः ॥ ५८ ॥

सम्यक्त्वाम्नायादुः साधर्मिकोपकारकरणद्वारेण महान्तं पुण्यलाभमवश्यमेव, आह—

कान्तया स्वरयोचितया भूमिं तीर्थभूमीर्विहृत्य च ।
स्वगृहं प्रविशेद्भूत्वा परया तद्विभूत्या ॥
विमुक्तकङ्कणं पश्चात्स्वगृहे शयनीयकम् ।
अधिशय्य यथाकालं भोगाङ्गैरुपलालितम् ॥
सन्तानार्थमृतावेव कामयेत मिथो भजेत् ।
शक्तिकालव्यपेक्षोऽयं क्रमोऽशक्तेष्वतोऽन्यथा ॥
१-४ द्वौ हि धर्मौ गृहस्थानां लौकिकः पारलौकिकः ।
लोकाश्रयो भवेदाद्यः परः स्यादागमाश्रयः ॥
सर्व एव हि जैनानां प्रमाणं लौकिको विधिः ।
यत्र सम्यक्त्वहानिर्न यत्र न व्रतदूषणम् ॥
स्वजात्यैव विशुद्धानां वर्णानामिह रत्नवत् ।
तत्क्रियाविनियोगाय जैनागमविधिः परम् ॥
यद्भवभ्रान्तिनिर्मुक्तिहेतुधीस्तत्र दुर्लभा ।
संसारव्यवहारे तु स्वतः सिद्धे वृथाऽऽगमः ॥

सत्कन्यां ददता दत्तः सत्रिवर्गो गृहाश्रमः ।
गृहं हि गृहिणीमाहुर्न कुड्यकटसंहतिम् ॥ ५९ ॥

टीका—दत्तो वितीर्णः सद्गृहिणा साधर्मिकाय । कोऽसौ, गृहाश्रमः गृहे आश्रमो धर्मानुष्ठानं गृहमेव वाऽऽश्रमस्तप स्थानं । किं कुर्वता, ददता । कां, सत्कन्यां सती प्रशस्ता कौलीन्यादिगुणोपेता सामुद्रिकोक्तदोषरहिता च कन्या कुमारी सत्कन्या तां । किंविशिष्टो गृहाश्रमो दत्त, सत्रिवर्गो धर्मार्थकामानां सद्गृहिणीमूलत्वात् । तथाहि-धर्मः स्वदारसन्तोषाद्यात्मकसंयमलक्षणो देवादिपरिचारणस्वरूप सत्पात्रदानादिस्वभावश्च, अर्थो वेश्यादिव्यसननिवर्तनेन निष्प्रत्यूहमर्थस्योपार्जनादुपार्जितस्य च रक्षणाद्रक्षितस्य च वर्द्धनाच्चयथाभाग्यं ग्रामसुवर्णादिसम्पत्ति, 'सकलप्रधानीयस्य प्रीतिसम्भोगाभिमानो रतिरस्याभिलापस्य नाम काम' इति स्मृतिरिति वचनात् कामश्च यथेष्टाभिमानिकरसानुविद्धसर्वेन्द्रियप्रीतिहेतु कुलाङ्गनासङ्गिनो सुसन्ततिः । हि यस्मात् । आहु ब्रुवन्ति विद्वांस । किं, गृहं । कां, गृहिणीं कुलपत्नीं । न आहुः । किं तत्, गृहं । कुड्यकटसंहतिं भित्तिवंशादिप्रकाशनमवधानम् ॥ ५९ ॥

कुलस्त्रीपरिग्रहं लोकद्वयाभिमतफलसम्पादकत्वात् त्रैवर्गिकस्य विशेषेणोपदिशति—

धर्मसन्ततिमक्लिष्टां रतिं वृत्तकुलोन्नतिम् ।
देवादिसत्कृतिं चेच्छन्सत्कन्यां यत्नतो वहेत् ॥६०॥

टीका—वहेत् परिणयेत । कोऽसौ, श्रावकः । कां, सत्कन्यां सती प्रशस्ता सतश्च सज्जनस्य कन्या सत्कन्या तां । कस्मात्, यत्नतः प्रयत्नेन सत्वरतया । किं कुर्वन्, इच्छन् आकाङ्क्षन् । किं किं, धर्मसन्ततिं धर्मार्थी सन्ततिरपत्यानि अथवा धर्मस्य सन्ततिरविच्छेदो धर्मसन्ततिस्तां, तथा अक्लिष्टामनुपहतां रतिं सम्भोग, तथा वृत्तकुलोन्नतिं वृत्तस्याचारस्य कुलस्य च वंशस्य गृहस्य वा उन्नतिरुद्गतिस्तां, तथा देवादिसत्कृतिं देवद्विजातिथिबान्धवसत्कारम् ॥६०॥

दुष्कलत्रस्याकलत्रस्य वा पात्रस्य भूम्यादिदानाच्च कश्चिदुपकारः स्यादित्यसुमर्थमवश्यं सत्कन्याविनियोगेन सधर्माणमनुगृह्णीयादिति विधिरवस्थापनार्थमर्थान्तरन्यासेन समर्थयते—

सुखाल्पं विना पात्रे भूहेमादिव्ययो वृथा ।
क्षीरैर्दन्दशूकपानेऽन्तः कोऽन्वमेकाद्भवे गुणः ॥६१॥

टीका—भवति । कोऽसौ, भूहेमादिव्ययः भूमिसुवर्णादिदानं । कथम्भूतो, वृथा व्यर्थः । क्व, पात्रे मनुष्यमानमोक्षकारणगुणे गृहिणि । कथं, विना । किं तत्, सुखस्य सम्पर्कः । अत्र दृष्टान्तमाह—को भवति, न कश्चित् । कोऽसौ, गुण उपकारः । कस्मात्, अनुमेकात् अन्मेचनात् । क्व, द्रुमे वृक्षे । किं क्रियमाणे, दन्दशूकपाने क्षीरैः अवपमाणे । कैः, क्षीरैः दुग्धैः । क्व, अन्तर्मध्ये ।

विषयसुखोपभोगेनैव चारित्रमोहोदयोद्रेकस्य प्रशमप्रतीकारत्वात्कुरैर्यैर्न तस्मादपवर्गार्थामपि साधर्मिकमपि विषयेभ्यो व्युपरमयेदित्युपदेशार्थमाह—

विषयेषु सुखभ्रान्तिं कर्माभिमुखपाकजाम् ।
छित्वा तदुपभोगेन त्याजयेत्तान्स्ववत्परम् ॥ ६२ ॥

टीका—त्याजयेद्विमोचयेत् । कोऽसौ, सद्गृही । कं, परं कन्यादिदानेन विपरीतिक्रियमाणं साधर्मिकं । कान् तान्, सुखस्त्र्यादिविषयान् । किंवत्, स्ववत् आत्मानं यथा । किं कृत्वा, छित्वा प्रशमय्य । कां, सुखभ्रान्तिं सुखयन्तीति सुखाः सुखहेतव इमे सुखं वेति विपर्ययमतिं । केषु, विषयेषु । किंविशिष्टां, कर्माभिमुखपाकजां कर्मणश्चारित्रमोहस्याभिमुखो निजफलदानोद्यतः पाको रसः कर्माभिमुखपाकस्तस्मात् जातां । छित्वा प्रशमय्य । कां, सुखभ्रान्तिं । केन, तदुपभोगेन विषयानुभवनेन ॥ ६२ ॥

दुःषमाकालवशात्प्रायेण पुरुषाणामाचारविप्लवदर्शनादिविचिकित्साकुलितचित्तस्य दातुः सर्वथाविधानार्थं चतुरः श्लोकानाह—

दैवाल्लब्धं धनं प्राणैः सहावश्यंविनाशि च ।
बहुधा विनियुञ्जानः सुधीः समयिकान्क्षिपेत् ॥ ६३ ॥

टीका—क्षिपेत् धिक्कुर्यात् सम्भाषणमात्रस्याप्ययोग्यानित्याद्यवर्णवादेन तिरस्कुर्यादिति काका न क्षिपेदिति प्रतिषेधे पर्यवस्यति । कोऽसौ, सुधीः श्रेयोऽर्थी गृही । कान्, समयिकान् समयाश्रितान् गृहस्थान् यतीन् वा । किं कुर्वाणो, विनियुञ्जानो व्ययमानः । किं तत्, धनं । कतिधा, बहुधा बहुभि

प्रकारैः लज्जाभयपक्षपातादिभिः । किंविशिष्टं धनं, लब्धं प्राप्तं । कस्मात्, दैवात्पुण्योदयात् पुरुषकारात्, तस्य संसारे गौणत्वात् । किंविशिष्ट, नश्वरं विनाशि नियमेन गत्वरं । कथं, सह । कैः, प्राणैः ॥ ६३ ॥

किं तर्हि कुर्यादित्याह—

विन्यस्यैदंयुगीनेषु प्रतिमासु जिनानिव ।
भक्त्या पूर्वमुनीनर्चेत्कुतः श्रेयोऽतिचर्चिनाम् ॥ ६४ ॥

टीका—अर्चेत् पूजयेत् । कोऽसौ, सद्दृष्टी । कान्, पूर्वमुनीन् प्राक्तनसाधून् । कया, भक्त्या । किं कृत्वा, विन्यस्य नामादिविधिना निक्षिप्य । केषु, ऐदंयुगीनेषु अस्मिन् युगे साधुषु । कानिव कान्, प्रतिमासु जिनानिव प्रतिबिम्बेष्वर्हतो यथा । यतः कुतो भवति, न कुतश्चित् । किं तत्, श्रेयः पुण्यं । केषाम्, अतिचर्चिनाम् अतिमात्रं क्षोदकारिणाम् ॥ ६४ ॥

---

१ भुक्तिमात्रप्रदाने तु का परीक्षा तपस्विनाम् ।
ते सन्तः सन्त्वसन्तो वा गृही दानेन शुध्यति ॥
सर्वारम्भप्रवृत्तानां गृहस्थानां धनव्ययः ।
बहुधाऽस्ति ततोऽत्यर्थं न कर्तव्या विचारणा ॥
यथा यथा विशिष्यन्ते तपोज्ञानादिभिर्गुणैः
तथा तथाऽधिकं पूज्या मुनयो गृहमेधिभिः ॥
दैवाल्लब्धं धनं धन्यैर्वप्तव्यं समयाश्रिते ।
एको मुनिर्भवेल्लभ्यो न लभ्यो वा यथागमम् ॥
उच्चावचजनप्रायः समयोऽयं जिनेशिनाम् ।
नैकस्मिन्पुरुषे तिष्ठेदेकस्तम्भ इवालयः ॥
ते नामस्थापनाद्रव्य-भावन्यासैश्चतुर्विधाः ।
भवन्ति मुनयः सर्वे दानमानादिकर्मसु ॥
उत्तरोत्तरभावेन विधिस्तेषु विशिष्यते ।
पुण्यार्जने गृहस्थानां जिनप्रतिकृतिष्विव ॥
काले कलौ चले चित्ते देहे चान्नादिकीटके ।
एतच्चित्रं यदद्यापि जिनरूपधरा नराः ॥

पुनस्तदर्थसमर्थनार्थमाह—

भावो हि पुण्याय मतः शुभः पापाय चाशुभः ।
तद्दुष्यन्तमतो रक्षेद्धीरः समयभक्तितः ॥ ६५ ॥

टीका—हि यस्मात् । पुनरिह । कोऽसौ, भावः परिणामः । कस्मै, पुण्याय शुभकर्मनिमित्तं । किंविशिष्टः, शुभः प्रशस्तः । तथा मतः । कोऽसौ, भावः । किंविशिष्टो,-ऽशुभोऽप्रशस्तः । कस्मै, पापाय पापकर्मनिमित्तं । यत एवमत एतस्मात्कारणात् । रक्षेन्निवारयेत् । कोऽसौ, धीरोऽविकारप्रकृतिः । कं तं, भावं । किं कुर्वन्तं, दुष्यन्तं विकुर्वाणं । कस्मात्, समयभक्तितः जिनशासनं कर्ता धारयन्नोऽसौ भक्तो जिनधर्मस्येत्यनुरागेणेत्यर्थः ॥ ६५ ॥

ज्ञानतपसोः पृथक् समुदितयोश्च महतां च पूज्यत्वे युक्तिमाह—

ज्ञानमर्च्यं तपोऽङ्गत्वात्तपोऽर्च्यं तत्परत्वतः ।
द्वयमर्च्यं शिवाङ्गत्वात्तद्वन्तोऽर्च्या यथागुणम् ॥ ६६ ॥

टीका—अर्च्यं पूज्यं पूजितं । किं तत्, ज्ञानं श्रावकस्य दीक्षायामपि तपसोऽपि । कुतः,-तपसोऽङ्गत्वात्कारणत्वात् तपोनिमित्तत्वात् । तथा अर्च्यं । किं तत्, तपो विहितकर्म । कस्मात्,-तत्परत्वतः ज्ञानातिशयहेतुत्वात् ज्ञानं परमुत्कृष्टं यस्मादिति व्युत्पत्त्याश्रयणात् । तथा अर्च्यं । किं तत्, द्वयं ज्ञानतपोयुगलं समाधिविषयं । कस्मात्, शिवाङ्गत्वात्मोक्षकारणत्वात् । तथा अर्च्याः । के ते, तद्वन्तो ज्ञानिनस्तपस्विनो ज्ञानतपोयुक्ताश्च । कथं, यथागुणं यो यः गुणो यस्याधिकस्तेन तेन तं तं विशेषेण पूजयेदित्यर्थः ॥ ६६ ॥

अथ मिथ्यादृष्टेश्च सुरासुरैः सेव्यमानस्य पुण्यस्य कालविशेषमपाये सार्थविनियोगस्य वैयर्थ्यं प्रतिपादयितुमाह—

न्यग्भाव्योत्तमकुलस्यभोगजगतीभुक्तावशेषादृषा-
पादपाग्रविशीर्णभुक्तिरगुरुर्देवो यथास्वं भवेत् ।

यथा पूज्यं जिनेन्द्राणां रूपं लेपादिनिर्मितम् ।
तथा पूर्वमुनिच्छाया पूज्याः संप्रति संयताः ॥

(पूर्वसूरिवाक्यम् ।)

[illegible]

[illegible] ॥६८॥

टीका—[illegible] ॥ ६८ ॥

अथ मुनिदेयानिर्देशार्थमाह—

तपःश्रुतोपयोगीनि निरवद्यानि भक्तितः।
मुनिभ्योऽन्नौषधावास-पुस्तकादीनि कल्पयेत् ॥ ६९ ॥

टीका—कल्पयेत्सुकल्पयेत् । सद्‌गृही । कानि, अन्नौषधावासपुस्तकादीनि । आदिशब्देन पिच्छिकाकमण्डल्वादीनि । केभ्यो, मुनिभ्यः संयतेभ्यः । कस्मात्, भक्तितः । किंविशिष्टानि, तपःश्रुतोपयोगीनि तपसः श्रुतज्ञानस्य चोपकारकाणि । पुनः किंविशिष्टानि, निरवद्यानि पिण्डशुध्युक्तोद्गमोत्पादनादिदोषरहितानि ॥ ६९ ॥

अन्नादिदानफलानां क्रमेण निर्दर्शनान्याह—

भोगित्वाद्यन्तशान्तिप्रभुपदमुदयं संयतेऽन्नप्रदाना-
च्छ्रीषेणो रुग्निषेधाद्धनपतितनया प्राप सर्वौषधर्द्धिम् ।
प्राक्तज्जन्मर्षिवासावनशुभकरणात्सूकरः स्वर्गमग्र्यं
कौण्डेशः पुस्तकार्चावितरणविधिनाऽप्यागमाम्भोधिपारम्

टीका—प्राप लब्धवान् । कोऽसौ, श्रीषेणो नाम राजा । कम्, उदयमभ्युदयं । किंविशिष्टं, भोगित्वाद्यन्तशान्तिप्रभुपदं भोगित्वमुत्तमभोगभूमिजत्वमाद्यन्ते च शान्तिप्रभो शान्तिनाथतीर्थङ्करस्य पदं यस्य तत् । कस्मात्, अन्नप्रदानात् विधिवदाहारवितरणात् । क्व, संयते संयमभाजि आदित्यगत्यारिञ्जयसंज्ञचारणर्षियुगले । श्रीअन्नमात्रविवक्षाऽत्र । सर्वाविधाभ्युदयस्योत्तरपुण्यविशेषोद्भवस्याऽसम्भवात् । तथा प्राप । काऽसौ, धनपतितनया वृषभसेनाभिधाना पूर्वभवे राज्ञो देवकुलस्य सम्मार्जिका । कां प्राप, सर्वौषधर्द्धिं सर्वेषां ज्वरातिसारादिव्याधीनामौषधं चिकित्सितं यस्य ऋद्धिस्तपोऽतिशयसिद्धिस्तां । कस्मात्, रुग्निषेधात् व्याधिप्रतीकारादौषधादेः दोषनिषेधात् । क्व संयते तपोधने । तथा प्राप । कोऽसौ, सूकरो वराहः । कं, स्वर्गं । किंविशिष्टम्, अग्र्यं सौधर्मे महर्द्धिकदेवत्वमित्यर्थः । कस्मात्, प्राक्तदित्यादि-प्राक् च पूर्वं तत् तात्कालिकं च प्राक्तत्, प्राक् च ते जन्मनी च प्राक्तज्जन्मनी तयोः ऋषेर्वासावने निवासरक्षणे तयोः शुभकारणं शुभाभिसन्धिपरिणामस्तस्मात् । पूर्वभवे मुनेरावासदानाभिप्रायेण तद्भवे च रक्षणाभिप्रायेणेत्यर्थः । तथा कौण्डेशोऽपि गोविन्दाख्यगोपालचरो ग्रामकूटपुत्रः सन् कौण्डेशो नाम मुनिश्च प्राप । कम्, आगमाम्भोधिपारं द्वादशाङ्गश्रुतपारपर्यन्तं । केन पुस्तकस्य अर्चाया पूजाया वितरणस्य च दानस्य विधिना करणेन ॥ ७० ॥

जिनधर्मानुबन्धार्थमतो मुनीनामुत्पादने यत्नो च गुणातिशयसम्पादने प्रयत्नविधानार्थमाह—

जिनधर्मं जगद्बन्धु-मनुबद्धुमपत्यवत् ।
यतीञ्जनयितुं यस्येत्तथोत्कर्षयितुं गुणैः ॥ ७१ ॥

टीका—यत्नेन प्रयत्नेन । सद्गृही । किं कर्तुं, उन्नयितुम् अभ्युदयं नेतुं । कान् साधून् । किंवत्, अस्मत्वत् पुत्रवत् । किं कर्तुम्, अनुकर्तुं [illegible] प्रवर्तयितुं । कं, जिनधर्मं । किंविशिष्टं, [illegible] लोकालापुरस्कारं । तथा यत्नेन । किं कर्तुम् उत्कर्षयितुम् उन्नतान् कर्तुं । कान्, धर्माचार्यान् [illegible] । कैः, गुणैः श्रुतज्ञानादिभिः । जिनधर्ममित्यादि पूर्ववत्तथापि योज्यम् ॥ ७१ ॥

[illegible] निष्फलः प्रयत्न इति [illegible] समाधत्ते—

अयं गुरुवरोऽस्त्यैव कलिकालाक्रमणातुरो ।
[illegible] महान् ॥ ७२ ॥

टीका— [illegible] । किं [illegible] । [illegible] ॥ ७२ ॥

[illegible] इति [illegible]

[illegible] ॥ ७३ ॥

टीका— [illegible]

विधिवत्प्रयुक्तं भक्त्यन्नपानादि । क, सद्धे गुणमहत्त्वाते प्राणिगणे । किंविशिष्टे, चतुर्विधे मत्स्यपिण्डिकाश्रावकश्राविकाप्रकारे । न केवलमहर्दत्तमर्धैर्याप्तयुक्तेषु विधिवत्प्रयुक्तमान्यथायं धनमल्पकमपि भूमौ भुक्त्वा फलति, किं तर्हि, सदृश्येऽपीत्य-पिशब्दार्थः । एतेन मम गृहिणो धनस्य सम्प्रदानानीत्युपदिष्टं वेदितव्यम् ॥ ७३ ।

एवं धर्मपात्रानुग्रहं गृहस्थस्यावश्यकार्यतयोपदिश्य सम्प्रति कार्यपात्रानुग्रहविध्युपदेशार्थमाह--

धर्मार्थकामसध्रीचो यथौचित्यमुपाचरन् ।
सुधीस्त्रिवर्गसम्पत्त्या प्रेत्य चेह च मोदते ॥ ७४ ॥

टीका--मोदते प्रह्लादते । कोऽसौ, सुधीः सद्बुद्धिः । कया, त्रिवर्गसम्पत्त्या धर्मार्थकामसम्पदा । क प्रेत्य जन्मान्तरे । इहापि अस्मिन् जन्मनि । द्वौ च शब्दौ जन्मद्वयेऽपि तुल्यकक्षता सूचयतः । किं कुर्वन् --उपाचरन् उपकुर्वन् दानादिकमभ्यासात् कुर्वन् । कान्, धर्मार्थकामसध्रीचः त्रिवर्गसहकारिणः पुरुषान् । कथं, यथौचित्यं यद्यस्य यस्य योग्यं दानमानादिकं तत्तस्य तस्य कुर्वन्नित्यर्थः ॥ ७४ ॥

एवं समदत्तिं पात्रदत्तिं च प्रबन्धेनाभिधायेदानीं दयादत्तिं विधेयतया --उपदिशन्नाह--

सर्वेषां देहिनां दुःखाद्बिभ्यतामभयप्रदः ।
दयार्द्रो दातृधौरेयो निर्भीः सौरूप्यमश्नुते ॥ ७५ ॥

टीका--अश्नुते प्राप्नोति । कोऽसौ, अभयप्रदः प्राणादिभयापस्मारकः ।

---

१ तेनाधीतं श्रुतं सर्वं तेन तप्तं परं तपः ।
तेन कृत्स्नं कृतं दानं यः स्यादभयदानवान् ॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां जीवितं मूलमिष्यते ।
तद्रक्षता न किं दत्तं हरता तन्न किं हृतम् ॥
दानमन्यद्भवेन्मा वा नरश्चेदभयप्रदः ।
सर्वेषामेव दानानां यतस्तद्दानमुत्तमम् ॥
यो भूतेष्वभयं दद्यात् भूतेभ्यस्तस्य नो भयम् ।
यादृग्वितीर्यते दानं तादृगासाद्यते फलम् ॥
सौरूप्यमभयादाहुराहाराद्भोगवान्भवेत् ।
आरोग्यमौषधाज्ज्ञेयं श्रुतात्स्यात् श्रुतकेवली ॥
(सोमदेवसूरेः ।)

केषां देहिनां प्राणिनां। किं कुर्वतां, बिभ्यतां त्रस्यतां। कस्मात्, दुःखात् देहमनस्तापात्। कियतां सर्वेषां। किम्, अमुत्र, सौरूप्यं रूपातिशयं। उपलक्षणात्स्थैर्यं गाम्भीर्यं तेजस्वित्वमादेयत्वं सौभाग्यं सौम्यत्वं त्यागित्वं भोगित्वं यशस्वित्वं निरामयत्वं चिरजीवित्वमित्यादिश्लोकोक्तगुणग्रामं। किंविशिष्टः सन्, निर्भीः सर्वतो भयरहितः। किंविशिष्टोऽसौ, दयार्द्रः करुणामृदुहृदयः। पुनः किंविशिष्टः, धातृधौरेयः अभयादिदातॄणामग्रणीः। धर्मार्थकाममोक्षाणां जीवितमूलत्वाज्जीवितप्रदः किमभिमतं न ददातीति भावः॥ ७५॥

अथ कर्मधर्म्यमित्यादि प्राक् सूचितं प्रपञ्चयन् आश्रितभरणकृपादानपुरस्सरं दिवाभोजनमुपदिशन्नौषधादीनां रात्रावप्यप्रत्याख्येयतामाख्याति—

भृत्वाऽऽश्रितानवृत्त्याऽऽर्तान्कृपयाऽनाश्रितानपि।
भुञ्जीताह्न्यम्बुभैषज्यताम्बूलैलादि निश्यपि॥ ७६॥

टीका—भुञ्जीत भोजनादिकमुपयुञ्जीत गृही। क्व, अह्नि दिने। किं कृत्वा, भृत्वा पोषयित्वा। कान्, आश्रितान् अनन्यस्वामिकान् मानुषान् तिरश्चश्च। किंविशिष्टान्, अवृत्त्या जीवनाभावेनार्तान् अनवस्थितचित्तान्, न केवलमाश्रितानाश्रितानपि भृत्वा। कया, कृपया करुणया, न केवलं तथा कृत्वा दिवा भक्तादिकं भुञ्जीत। निश्यपि रात्रावपि भुञ्जीत। किं तत्, अम्ब्वादि अम्बु जलं, भैषज्यमौषधं ताम्बूलं क्रमुकं, एला प्रसिद्धा। आदिशब्देन जातीफलकर्पूरादिमुखवासनप्रायद्रव्यपरिग्रहः॥ ७६॥

मनोभूरिव कान्ताङ्गः सुवर्णाद्रिरिव स्थिरः।
सरस्वानिव गम्भीरो विवस्वानिव भासुरः॥
आदेयः सुभगः सौम्यस्त्यागी भोगी यशोनिधिः।
भवत्यभयदानेन चिरजीवी निरामयः॥

---

१ ताम्बूलमौषधं तोयं मुक्त्वाऽऽहारादिकां क्रियाम्।
प्रत्याख्यानं प्रदीयेत यावत्प्रातर्दिनं भवेत्॥

सेव्यानामप्यर्थानां सेवायामसम्भवत्यां कालपरिमित्या प्रत्याख्येयता-मुपदिश्य तत्प्रत्याख्यानं कल्याणतया समर्थयते—

यावन्न सेव्या विषयास्तावत्तानाप्रवृत्तितः ।
व्रतयेत्सव्रतो दैवान्मृतोऽमुत्र सुखायते ॥ ७७ ॥

टीका—आप्रवृत्तितो व्रतयेत् आप्रवृत्तेर्निवृत्तिर्मेऽस्य ताम्बूलादेरिति नियमयेद्गृही । कान्, तान् ताम्बूलकामिन्यादिविषयान् । कथं, तावत् तावन्तं कालं । यावत्किं, यावन्तं कालं । न सेव्या न सेवितुं सम्भाव्या. । के ते, विषयाः । एवं कृते किं फलं स्यादित्याह-सुखायते सुखमनुभवति । कोऽसौ, स तथा कृतनियम । क्व, अमुत्र परलोके । किंविशिष्टो, मृतः । कस्मात्, दैवात् कर्मवशात् । किंविशिष्ट सन्, समस्तव्रतभावित ॥७७॥

तपश्चर्यं च शक्तित इत्युक्तं तद्विशेषविधिमभिधत्ते—

पञ्चम्यादिविधिं कृत्वा शिवान्ताभ्युदयप्रदम् ।
उद्द्योतयेद्यथासम्पन्निमित्ते प्रोत्सहेन्मनः ॥ ७८ ॥

टीका—उद्द्योतयेत् उद्यापयेत् । कं, पञ्चम्यादिविधिं पञ्चमी पुष्पाञ्ज-लिमुक्तावलिरत्नत्रयादिविधानं । किंविशिष्टं, शिवान्ताभ्युदयप्रदं नि श्रेयसाव-सानशक्रचक्रधरादिपदसम्पादकं । किं, कृत्वा यथाम्नायं परिसमाप्य । कथम् उद्द्योतयेत्, यथासम्पत्तिविभवं । ननु नित्यानुष्ठाने सत्यपि किमिदमनुष्ठीयते इत्याह-प्रोत्सहेत् नित्यानुष्ठानापेक्षया प्रकर्षेणोत्साहं गच्छेत् मनश्चित्तं । क्व, निमित्ते नैमित्तिकानुष्ठाने ॥ ७८ ॥

अथ व्रतग्रहणरक्षणच्छेदोपस्थापनविधीनुपदिशति—

समीक्ष्य व्रतमादेयमात्तं पाल्यं प्रयत्नतः ।
छिन्नं दर्पात्प्रमादाद्वा प्रत्यवस्थाप्यमञ्जसा ॥ ७९ ॥

टीका—आदेयं ग्राह्यं श्रेयोऽर्थिना । किं तत्, व्रतं । किं कृत्वा, समीक्ष्य आत्मानं देशकालस्थानसहायादींश्च सम्यगालोच्य । तथा पाल्यं रक्षणीयं व्रतं । किंविशिष्टम्, आत्तं तथा गृहीतं । कस्मात्, प्रयत्नतः प्रकृष्टयत्नतया ।

तया प्रत्यवस्थाप्य प्रायश्चित्तविधिना पुनरनुसन्धेयं व्रतं । कथम्, अञ्जसा सद्य एव । किंविशिष्टं तत्, छिन्नम् अतिचरितं । कस्मात्, दर्पात् मदावेशात् प्रमादाद्वाऽनवधानात् ॥ ७९ ॥

किं व्रतमित्याह—

सङ्कल्पपूर्वकः सेव्ये नियमोऽशुभकर्मणः ।
निवृत्तिर्वा व्रतं स्याद्वा प्रवृत्तिः शुभकर्मणि ॥ ८० ॥

टीका—स्याद्भवेत् । किं तत्, व्रतं । किं, नियमः प्रत्याख्यानं । क्व, सेव्ये स्वदारताम्बूलादौ । किंविशिष्टः, संकल्पपूर्वकः, इदमियन्तं कालं न सेविष्येऽहमिति मनसाऽभ्युपगमपूर्वकं कृत्वा इत्यर्थः । अथवा अहमिदमियन्तं कालं सेविष्याम्येवेति सङ्कल्पेन नियमं प्रतिज्ञा व्रतं स्यात् । अथवा व्रतं स्यात् । किं, निवृत्तिः विरतिः । कस्मात्, अशुभकर्मणो हिंसादेः । किंविशिष्टा, सङ्कल्पपूर्विकेति लिङ्गपरिणामेन सम्बन्धः । अथवा व्रतं स्यात् । किं, प्रवृत्तिराचरणं । क्व, शुभकर्मणि पात्रदानादौ । सङ्कल्पपूर्विकेत्यत्रापि योज्यम् ॥ ८० ॥

विशिष्टागमस्यापादप्रामाण्यप्राणिरक्षाविधिमनुशास्ति—

न हिंस्यात्सर्वभूतानीत्यार्षं धर्मे प्रमाणयन् ।
सागसोऽपि सदा रक्षेच्छक्त्या किं नु निरागसः ॥८१॥

टीका—रक्षेत् पालयेत् । कोऽसौ, धर्मी धार्मिकः । कान्, सागसोऽपि सापराधानपि जीवान् । कया, शक्त्या यथाशक्ति । किं निमित्तं, धर्मे धर्मनिमित्तं । क्व, सदा सर्वस्मिन् काले । किं नु निरागसो निरपराधान् विशेषतो रक्षेदित्यर्थः । किं कुर्वन्, प्रमाणयन् अविसंवादकत्वेन इदमेवमित्थमेवेति प्रतिपद्यमानः । किं तत्, आर्षं ऋषिभिः प्रोक्तं वाक्यं । किंरूपमित्याह—इति एवंरूपं । न हिंस्यात् न हन्यात् । कोऽसौ, श्रेयोऽर्थी । कानि, सर्वभूतानि सर्वान् त्रसस्थावरभेदान् ॥ ८१ ॥

साङ्कल्पिकहिंसापरित्यागमुपदिशंस्तस्याः पापस्तारतम्यार्थेन समर्थयते—

आरम्भेऽपि सदा हिंसां सुधीः साङ्कल्पिकीं त्यजेत् ।
घ्नतोऽपि कर्षकादुच्चैः पापोऽघ्नन्नपि धीवरः ॥ ८२ ॥

टीका—स्वयमेव परिहरेत्। कोऽसौ, सुधी शास्त्रबलेन हिंसायाः फलमे-तदिति निश्चिन्वानः। का, हिंसां प्राणातिपातं। किंविशिष्टां, सङ्कल्पिकीं अमुं जन्तुमात्मार्थित्वेन हन्मीति सङ्कल्पपूर्विकां। आरम्भजा तु हिंसाऽशक्य-प्रत्याख्यानेति तत्र यतनामेव कुर्यादिति भावः। क सति, आरम्भेऽपि कृष्या-दिकर्मण्यपि प्रवर्तमानः। कथं, सदा नित्यं। हि यस्मात् भवति। कोऽसौ, धीवरो मात्स्यिकः। किंविशिष्ट, बक- पाप अत्कृष्टपातकी। किं कुर्वन्नपि, बहुमत्स्यपातं हनिष्यामीत्यभिध्यानेन प्रवृत्तोऽमारयन्नपि। कस्मात्, कर्षकात् कर्षणप्रवृत्तात्। कि कुर्वतो घ्नतोऽपि देवताऽऽराधनकुटुम्बाद्यर्थं धान्यमुत्पादयि-ष्यामीति अभिध्यानविशेषेण प्रवृत्तात्कृषिमपि आरभमाणात् ॥ ८२ ॥

पुनर्विधेयतया व्यवस्थाप्यमान हिंस्रादिप्राणिनां वध प्रतिषेधयन्नाह—

हिंस्रदुःखिसुखिप्राणि-घातं कुर्यान्न जातुचित् ।
अतिप्रसङ्गश्वभ्रार्ति-सुखोच्छेदसमीक्षणात् ॥ ८३ ॥

टीका—न कुर्यात् श्रेयोऽर्थी। कं, हिंस्रदुःखिसुखिप्राणिघातं। कथं, जातु-चित् कदाचिदपि। कुतः, अतीत्यादि- हिंस्रा व्याघ्रादयः। अत्र केचिदाहुः, हिंस्रजीवा हन्तव्याः। हिंस्रे एकस्मिन्हते भूयसां रक्षा कृता भवति। ततश्च धर्माधिगमः पापोपशमश्च स्यात्। तदयुक्तमतिप्रसङ्गात्। सर्वेषां प्राणिनां हिंस्रतया हन्तव्यत्वानुषङ्गात्। तथा च कृताभिसिच्छतां तथाबादिनां मूलोच्छेदः स्यात्। न च बहुतरजीवाभिप्रायेणापि हिंस्रं हिंसतो धर्मः पापोच्छेदो वा घटेत। दयामूलत्वात्तयोः। तथा संसारमोचकाः प्रचक्षते दुःखिनो जीवा हन्त-व्यास्तथा विनाशे दुःखविनाशसम्भवादिति, तदप्ययुक्तं। तेषां स्वल्पदुःखानां निहतानां नरकेऽनन्तदुःखैः संयोजनाया दुर्निवारत्वात्। अन्ये त्वाहुः—सुखिनो हन्तव्याः यतः संसारे सुखं दुर्लभं। सुखिनश्च हता सुखिन एव भवन्तीति तदप्यसङ्गतं। सुखिनां हन्यमानानां दुःखावेशेन सुखोच्छेदस्यावश्यम्भावात्। दुःखमृत्युना च दुर्ध्यानानुसन्धानाद्दुरन्तदुर्गतिदुःखावर्तनिवर्तनात्। तदुक्त-मतिप्रसङ्गेन। स्वगता परगता वा यथाकथञ्चिदिक्रियमाणा हिंसा न धर्माय स्यात्। किं तर्हि, पातकसम्भवायैवेति प्रतिपद्यमानैर्येषामाचार्य मन्त्ररिष्यते धर्मार्थिभिः स्मर्तव्य पतितव्यमिति आप्तसूक्तोपनिषत् ॥ ८३ ॥

अथ पाक्षिकस्य रविंजकुलधर्मां लोकानुवृत्त्यर्थीय क्रिया हन्तव्यतोपदिशति-

स्थूललक्षः क्रियास्तीर्थ-यात्राद्या दृग्विशुद्धये ।
कुर्यात्तथेष्टभोज्याद्याः प्रीत्या लोकानुवृत्तये ॥ ८४ ॥

टीका--कुर्यात् । कोऽसौ, स्थूललक्षः स्थूलं व्यवहारं लक्षयत्यालोचयतीति स्थूललक्षो व्यवहारप्रधानो बहुप्रदश्च गृही । काः, क्रियाः । किंविशिष्टाः, तीर्थयात्राद्याः तीर्थान्यूर्जयन्तादीनि पुण्यपुरुषाध्युषितस्थानानि तेषु यात्रा गमनं, आद्यशब्देन रथयात्राक्षपकयात्रानिषिद्धिकागमनादयः, तीर्थयात्रा आद्या यासु ताः । किमर्थं, दृग्विशुद्धये सम्यक्त्वनिर्मलीकरणार्थं । तथा स्थूललक्षः क्रियाः कुर्यात् । किंविशिष्टाः, इष्टभोज्याद्याः इष्टाः सधर्माणः स्वजना मित्रादयो भोज्यन्ते स्वगृहे भोजनं कार्यन्ते यस्यां सा इष्टभोज्या क्रिया, सा आद्या आसु अतिथिपूजनमृतकस्नानादिक्रियासु ताः । कया, प्रीत्या हर्षेण मोद्रेकेण । किमर्थं, लोकानुवृत्तये लोकचित्तावर्जनार्थम् ॥ ८४ ॥

श्रेयोऽर्थिना कीर्तेरप्यर्जनीयत्वमाह--

अकीर्त्या तप्यते चेतश्चेतस्तापोऽशुभास्रवः ।
तत्तत्प्रसादाय सदा श्रेयसे कीर्तिमर्जयेत् ॥८५॥

टीका--तप्यते संक्लिश्यते । किं तत्, चेतश्चित्तं । कया, अकीर्त्या अयशसा । भवति च । कोऽसौ, चेतस्तापो मनःकालुष्यं । किंविशिष्टो, अशुभास्रवः पापहेतुः । यत एवं ततस्तस्मात्कारणात् । अर्जयेत् उपार्जयेत् । गृही । कां, कीर्तिं । कथं, सदा । कस्मै, तत्प्रसादाय चेतःप्रसन्नत्वार्थम् । कस्मै तत्प्रसाद, श्रेयसे । अथवा श्रेयसे । पुण्यकारणाय तत्प्रसादायेति व्याख्येयम् ॥८५॥

कीर्त्युपार्जनोपायमाह--

परासाधारणान्पुण्य-प्रगण्यानघमर्षणान् ।
गुणान् विस्तारयेन्नित्यं कीर्तिविस्तारणोद्यतः ॥ ८६ ॥

टीका:-विस्तारयेद्वृद्धिं कुर्यात् । कोऽसौ, कीर्तिविस्तारणोद्यतो यशःप्रसारणतत्परः । कान्, गुणान् दानसम्यक्त्वशीलादीन् । किंविशिष्टान्, परासाधारणान् अनन्यसमान् । पुनः किंविशिष्टान्, पुण्यप्रगण्यान् गुणवद्भिः प्रकर्षेण माननीयान् । पुनरपि किंविशिष्टान्, अघमर्षणान् पापविध्वंसिनः ॥ ८६ ॥

एवंविधाचारपरस्य श्रावकस्योत्तरोत्तरभूमिकाक्रमेण महाफलैरतिशयाधिरो-हणविधिमुपदिशति—

सैषः प्राथमकल्पिको जिनवचोऽभ्यासामृतेनासकृ-
न्निर्वेदद्रुममावपन् शमरसोद्गारोद्धुरं बिभ्रति ।
पाकं कालिकमुत्तरोत्तरमहान्त्येतस्य चर्याफला-
न्यास्वाद्योद्यतशक्तिरुद्धचरितप्रासादमारोहतु ॥ ८७ ॥

टीका—आरोहतु चटतु । कोऽसौ, सैषः स एवैषः । [illegible] । कोऽसौ, प्राथमकल्पिकः प्रारब्धदेशसंयमः । कमारोहतु, उद्धचरितप्रासादं सल्लेखनान्तयतिधर्ममपि । किंविशिष्टः सन्, उद्यतशक्तिरुद्गतसामर्थ्यः । किं कृत्वा, आस्वाद्यानुभूय । कानि, चर्याफलानि दर्शनिकादिप्रतिमाफलानि । कस्य, एतस्य निर्वेदद्रुमस्य । किंविशिष्टानि, उत्तरोत्तरमहान्ति यथोक्तं पृथूनि । किं कुर्वन्ति, बिभ्रति धारयन्ति । किं, पाकमात्मीयपरिणतिं परिपाकं च । किंविशिष्टं, कालिकं कालकृतं । पुनः किंविशिष्टं, शमरसोद्गारोद्धुरं शमः प्रशमसुखं स एव रसो रसनेन्द्रियग्राह्यो गुणस्तस्योद्गारोऽभिव्यक्तिस्तेनोद्धुर-मुत्कटं स एव वा उद्धुरो यत्र । किं कुर्वन्, आवपन् निक्षिपन् रोपयन् । कं, निर्वेदद्रुमं संसारशरीरभोगवैराग्यवृक्षं । केन, जिनवचोऽभ्यासामृतेन जिनागमभावनापीयूषेण । कथम्, असकृदभीक्ष्णमिति भद्रम् ॥ ८७ ॥

इत्याशाधरविरचितायां स्वोपज्ञधर्मामृतसागारधर्मदीपिकायां
भव्यकुमुदचन्द्रिकासंज्ञायामादित एकादशः
प्रकरणं च द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥२॥

तृतीयोऽध्यायः ।

नैष्ठिकलक्षणमाह—

देशयमघ्नकषायक्षयोपशमतारतम्यवशतः स्यात् ।
दर्शनिकाद्येकादशदशावशो नैष्ठिकः सुलेश्यतरः ॥ १ ॥

टीका—स्याद्भवेत् । कोऽसौ, नैष्ठिकः श्रावकः । किंविशिष्टः, दर्शनिकाद्येकादशदशावशः, दर्शनं निर्मलसम्यक्त्वमतिशयेनास्त्यस्येति 'अतिशायने ठन्' इति ठः । एवं व्रतिकादयोऽप्युत्पाद्याः । दर्शनिक आदिर्यासां व्रतिकादीनां ता दर्शनिकाद्या एकादशदशाः श्रावकसंयमस्थानानि, तासां वशः पारतन्त्र्यं यस्य स वर्धमानदेशसंयम इत्यर्थः । कस्मात्, देशेत्यादि—देशयमघ्ना अप्रत्याख्यानावरणाख्याः कषायाः क्रोधादयस्तेषां क्षयेणोदयाभावेन प्रत्याख्यानावरणकषायोदयाविशिष्टेन युक्त उपशमः सत्त्वावस्था तत्क्षयोपशमस्तस्य तारतम्यं यथोत्तरमुत्कर्षस्तद्वशतस्तत्पारतन्त्र्यात् । पुनः किंविशिष्टः स्यात्, सुलेश्यतरः । लिम्पति स्वीकरोति पुण्यपापे स्वयं जीवो यया सा लेश्या, अथवा लिशत्यल्पीकरोत्यात्मानमिति लेश्या कषायोदय-

---

१ लिम्पत्यात्मीकरोत्यात्मा पुण्यपापे यया स्वयम् ।
सा लेश्येत्युच्यते सद्भिर्द्विविधा द्रव्यभावतः ॥
प्रवृत्तिर्योगिनां लेश्या कषायोदयरञ्जिता ।
भावतो द्रव्यतो देहच्छविः षोढोभयी मता ॥
कृष्णा नीलाऽथ कापोती पीता पद्मा सिता स्मृता ।
लेश्याः षड्भिः सदा ताभिर्गृह्यते कर्म जन्मिभिः ॥
योगाविरतिमिथ्यात्वकषायजनितोऽङ्गिनाम् ।
संस्कारो भावलेश्याऽस्ति कल्माषास्रवकारणम् ॥
कापोती कथिता तीव्रो नीला तीव्रतरो जिनैः ।
कृष्णा तीव्रतमो लेश्या परिणामः शरीरिणाम् ॥
पीता निवेदिता मन्दः पद्मा मन्दतरो बुधैः ।
शुक्ला मन्दतमस्तासां वृद्धिः षट्स्थानयायिनी ॥

रञ्जिता योगप्रवृत्तिर्लेश्या भवति, द्रव्यभावाभ्यां द्विविधा निर्दिष्टा । सा च द्विप्रकारापि कृष्णादिभेदेन षोढा, कृष्णा नीला कापोती पीता पद्मा शुक्ला

निर्मूलस्कन्धदेशेष्वंगं आद्याः शाखोपशाखयोः ।
उच्चये पतितादाने भावलेश्याः फलार्थिनाम् ॥
षट्सु चतुर्षु विरताविरतपर्यन्तेषु तिस्रः किमु ।
शुक्ला गुणेषु षट्स्वेता लेश्या निर्विशमन्वितम् ॥
रागद्वेषमहाविष्टो दुर्ग्रहो दुष्टमानसः ।
क्रोधमानादिभिस्तीव्रैर्ग्रस्तोऽनन्तानुबन्धिभिः ॥
निर्दयो निरनुक्रोशो मद्यमांसादिलम्पटः ।
सर्वदा कदनासक्तः कृष्णलेश्यान्वितो नरः ॥
क्रोधी मानी मायी लोभी । रागी द्वेषी मोही शोकी ।
हिंस्रः क्रूरः चण्डश्चौरो । मूर्खः स्तब्धः स्पर्धाकारी ॥
निद्रालुः कामुको मन्दः कृत्याकृत्याविचारकः ।
महामूर्च्छो महारम्भो नीललेश्यो निगद्यते ॥
शोकभीमत्सरासूयापरनिन्दापरायणः ।
प्रशंसति सदाऽऽत्मानं स्तूयमानः प्रहृष्यति ॥
वृद्धिहानी न जानाति न मूढः स्वपरान्तरम् ।
अहङ्कारग्रहग्रस्तः समस्तां कुरुते क्रियाम् ॥
श्लाघितो नितरां दत्ते रणे मर्तुमपीहते ।
परकीययशोध्वंसी युक्तः कापोतलेश्यया ॥
समदृष्टिरविद्वेषी हिताहितविवेचकः ।
वदान्यः सदयो दक्षः पीतलेश्यो महामनाः ॥
शुचिर्दानरतो भद्रो विनीतात्मा प्रियंवदः ।
साधुपूजोद्यतः साधुः पद्मलेश्यो नयक्रियः ॥
निर्निदानोऽनहङ्कारः पक्षपातोज्झितोऽशठः ।
रागद्वेषपराचीनः शुक्ललेश्यः स्थिराशयः ॥
तेजः पद्मा तथा शुक्ला लेश्यास्तिस्रः प्रशस्तिकाः ।
संवेगमुत्तमं प्राप्तः क्रमेण प्रतिपद्यते ॥

चेति । प्रशस्ता लेश्या यस्यासौ सुलेश्यः प्रकृष्टः पाक्षिकापेक्षया सुलेश्यः । सुलेश्यतरः अथवा सर्वेऽपि यथोत्तरं विशुद्धतरलेश्याः स्युः ॥ १ ॥

दर्शनिकादीनुद्दिश्यतेषां गृहित्वब्रह्मचारित्वभिक्षुकत्वानि जघन्यमध्यमोत्तमत्वाश्च विभजन्नुमार्याद्वयमाह—

दर्शनिकोऽथ व्रतिकः सामायिकी प्रोषधोपवासी च ।
सचित्तदिवामैथुन-विरतो गृहिणोऽणुयमिषु हीनाः षट्॥२॥
अब्रह्मारम्भपरि-ग्रहविरता वर्णिनस्त्रयो मध्याः ।
अनुमतिविरतोद्दिष्टवि-रतावुभौ भिक्षुकौ प्रकृष्टौ च॥३॥

युग्मं ।

टीका—अथशब्दोऽत्रानन्तर्यार्थे प्रत्येकं योज्य । भवन्ति । के, श्रावकाः । कति, षट् । किंविशिष्टा भवन्ति, हीना जघन्या । केषु मध्ये, अणुयमिषु । श्रावकेषु न केवलं हीना गृहिणश्च । के के, दर्शनिकोऽथानन्तरं व्रतिकस्तत सामयिकी तदनु प्रोषधोपवासी तदनन्तरं सचित्तविरतोऽपि दिवामैथुनविरतश्च । भवन्ति । के ते, त्रय । किंविशिष्टा, अणुयमिषु मध्ये मध्यमाः । पुन किंविशिष्टा, वर्णिनो ब्रह्मचारिण । कति, त्रय । किमाख्या, अब्रह्मारम्भपरिग्रहविरता अब्रह्मविरत, आरम्भविरत परिग्रहविरतश्च । तदनन्तरं भवत । कौ, उभौ । किंविशिष्टौ, प्रकृष्टौ अणुयमिषु मध्ये उत्कृष्टौ । पुन किंविशिष्टौ, भिक्षुकौ । भक्ष्या भिक्षा यस्यपेक्षया यथोक्तौ । किमाख्यौ, अनुमतिविरतोद्दिष्टविरतौ ॥ २।३ ॥

नैष्ठिकोऽपि यादृश सन् पाक्षिकव्यपदेशमेव लभते तादृश दर्शयति—

दुर्लेश्याभिभवाज्जातु विषये क्वचिदुत्सुकः ।
स्खलन्नपि क्वापि गुणे पाक्षिकः स्यान्न नैष्ठिकः ॥ ४ ॥

---

१ षडत्र गृहिणो ज्ञेयास्त्रय स्युर्ब्रह्मचारिण ।
भिक्षुकौ द्वौ तु निर्दिष्टौ तत स्यात्सर्वतो यतिः ॥
आद्यास्तु षड् जघन्या स्युर्मध्यमास्तदनु त्रयः ।
शेषौ द्वावुत्तमावुक्तौ जैनेषु जिनशासने ॥

टीका—स्वाद्भवेत् गृही । किंविशिष्टः, पाक्षिको न नैष्ठिकः । किंविशिष्टः सन्, उत्सुकः सोत्कण्ठतामितस्य । क्व, विषये इन्द्रियार्थे । किंविशिष्टे, क्वचित् कामिन्यादीनामन्यतमे न सर्वत्र । कदा, जातु कदाचित् न सर्वदा । कस्मात्, दुर्लेश्याभिभवात् दुर्लेश्यया कृष्णनीलकापोतानामन्यतमया अभिभवः कुत-श्चिद्विनिमित्तवशेनसद्भावस्तस्मात्संस्कारोद्बोधवशात्तेनो न ततोऽभिभव । न केवलं तथा भवन् । स्खलन्नपि अतिचार गच्छन् क्वापि अन्यतमस्मिन्मूलव्रतसंयमस्य दुर्धर-त्वाद्वा मनसः । क्व, गुणे । किंविशिष्टे, क्वापि मद्यविरत्यादीनामन्यतमे न सर्वत्र ॥ ४ ॥

दर्शनिकादीनामपि स्वस्वानुष्ठानतारतम्यसद्भावेन एव दर्शनिकादिव्यपदेशः स्याद्वाधतन्तु पूर्वपूर्वोऽभाविनि बोधयन्नाह—

तद्वद्दर्शनिकादिश्च स्थैर्यं स्वे स्वे व्रतेऽव्रजन् ।
लभते पूर्वमेवार्थाद्व्यपदेशं न तूत्तरम् ॥ ५ ॥

टीका-लभते । कोऽसौ, दर्शनिकादिश्च दर्शनिकव्रतिकादिरपि श्रावकवि-शेषः । क, व्यपदेशं संज्ञां । किंविशिष्टं, पूर्वमेव प्राक्तनमेव । न तु न पुनः । उत्तरं परापेक्षया परं । कस्मात्, अर्थात् परमार्थेन व्यवहारात्तूत्तरमपि लभते । किंवत्, तद्वत् नैष्ठिकमात्रवत् । [illegible] कुर्वन्, अव्रजन् अगच्छन् । किं तत्, स्थैर्यं स्थिरत्वं कथंचिदप्यविचलत्वम् । क्व, स्वे स्वे व्रते निरतिचाराष्टमूल-गुणादिलक्षणे ॥ ५ ॥

एतदेव समर्थयितुमाह—

प्रारब्धो घटमानो निष्पन्नश्चार्हतस्य देशयमः ।
योग इव भवति यस्य त्रिधा स योगीव देशयमी ॥६॥

टीका-भवति । कोऽसौ, स देशयमी श्रावकः । कतिधा, त्रिधा त्रिप्रकारः । क इव, योगीव यथा प्रारब्धयोगो घटमानयोगो निष्पन्नयोगश्चेति योगमादिमध्यापेक्षया त्रिविधो योगी तथा प्रारब्धदेशसंयमो घटमानदे-शसंयमो निष्पन्नदेशसंयमश्चेति त्रिविधः श्रावकोऽपि स्यादित्यर्थः । यस्य किं, यस्यार्हतस्य जिनकथारतस्य सतो भवति । कोऽसौ, देशयमो देशसंय किंविशिष्टः, प्रारब्ध उपक्रान्तः, तथा घटमानः सम्पद्यमानः, तथा नि पर्यन्तं प्राप्तः, क इव, योग इव समाधिर्यथा ॥ ६ ॥

एवं स्थलशुद्धिं विधायाधुना दार्शनिकस्वरूपनिरूपणार्थं श्लोकद्वयमाह—

पाक्षिकाचारसंस्कार-दृढीकृतविशुद्धदृक् ।
भवाङ्गभोगनिर्विण्णः परमेष्ठिपदैकधीः ॥ ७ ॥
निर्मूलयन्मलान्मूल-गुणेष्वग्रगुणोत्सुकः ।
न्याय्यां वृत्तिं तनुस्थित्यै तन्वन्दार्शनिको मतः ॥ ८ ॥
युग्मं ।

टीका—मतः एवम्भूतनयादिष्ट सूरिभिः । एतेन नैगमनयादेशात्पाक्षिकस्यापि दार्शनिकत्वमनुज्ञातं भवति । ततो न '[1] श्रावकपदानि देवैरेकादश देशितानि' इत्यनेन विरोधः, पाक्षिकस्य द्रव्यतो दार्शनिकत्वात् । कोऽसौ, मतः दार्शनिकः । किंलक्षणः, पाक्षिकाचारस्य पूर्वाध्याये प्रपञ्चेनोक्तस्य संस्कार उत्कर्षस्तेन दृढीकृता निश्चलत्वं नीता विशुद्धा निर्दोषा दृक् दर्शनं येन स पाक्षिकाचारसंस्कारदृढीकृतविशुद्धदृक्, तथा भवाङ्गभोगनिर्विण्णः भवाङ्गभोगाः संसारशरीरेष्टविषयाः, अथवा भवाङ्गं संसारकारणं यो भोगो गृद्धिपूर्वकं कामिन्यादिविषयसेवनं ततो निर्विण्णो विरक्तः प्रत्याख्यानावरणाख्यचारित्रमोहकर्मविपाकवशात् कामिन्यादिविषयान् भजन्नपि तत्राप्रसक्तमेवानिबन्ध इत्यर्थः, तथा परमेष्ठिपदैकधीः परमेष्ठिपदेषु अर्हदादिपञ्चगुरुचरणेषु एका परिस्तारोद्धिर्यस्य स तथोक्तः । आपदाकुलितोऽपि दार्शनिकस्तन्निवृत्त्यर्थं शासनदेवतादीन् कदाचिदपि न भजते । पाक्षिकस्तु भजत्यपीत्येवमर्थमेकपदग्रहणम् । तथा निर्मूलयन् मूलादपि निरस्यन् । कान्, मलान् अतिचारान् । केषु, मूलगुणेषु तथा अग्रगुणोत्सुकः अग्रगुणे व्रतिकपदे उत्सुकोऽत्युत्कण्ठितः । तथा तन्वन्ननुतन्वन् । कां, वृत्तिं कृष्यादिवार्तां । किंविशिष्टां, न्याय्यां

१ आराध्यैनं स्फुटमिह गुणा निर्मला धारणीया
पापध्वंसि व्रतमपमलं कुर्वता श्रावकीयम् ।
कर्तुं शक्यं स्थिरगुरुभरं मन्दिरं गर्तपूरं
न स्थेयोभिर्दृढिमममृते निर्मितं ग्रावजालैः ॥

२ वृत्तिं च विभज्या लोकस्यानुपार्जितं द्रव्यम् ।
लोकद्वयाविरुद्धां च धनार्जी संश्रयेत क्रियाम् ॥

स्वपक्षेऽनुकम्पनानुकम्पा । किमर्थं, मनुष्यमर्थं शरीरयत्नार्थं न विषयोपसेवनार्थं पूर्वविधलक्षणो दर्शनिको नाम श्रावको मन्यते ॥ ७-८ ॥

अथ मद्यादिव्रतशोधनार्थं मद्यादिविक्रयादिनिषेधार्थमाह—

मद्यादिविक्रयादीनि नार्यः कुर्यान्न कारयेत् ।
न चानुमन्येत मनो-वाक्कायैस्तद्व्रतद्युते ॥ ९ ॥

टीका—न कुर्यात् । कोऽसौ, आर्यो दर्शनिकः । कानि, मद्यादिविक्रया-दीनि मद्यादीनां मद्यमांसमधुनवनीतप्रभृतीनां विक्रयादीनि आदिशब्दात्सन्धानकसंस्कारोपदेशादानम् । तथा न कारयेत् । न चानुमन्येत नाप्यनुमति दद्यात् । कैः, मनोवाक्कायैः मनसा वाचा कायेन च । किमर्थं, तद्व्रतद्युते मद्यादिव्रतनिर्मलीकरणार्थम् ॥ ९ ॥

मद्यादिव्रतस्य मद्यादिभाजनस्पर्शनिषेधमाह—

भजन्मद्यादिभाजस्स्त्रीस्तादृशैः सह संसृजन् ।
भुक्त्यादौ चैति साकीर्तिं मद्यादिविरतिक्षतिम् ॥ १० ॥

टीका—एति गच्छति । कोऽसौ, व्रती पुमान् । कां, मद्यादिविरतिक्षति-म् अष्टमूलगुणहानिम् । किंविशिष्टां, साकीर्तिं अपयशःसहिताम् । किं कुर्वन्, भजन् सेवमानः । काः, स्त्रीः । किंविशिष्टाः, मद्यादिभाजः मद्यमांसादिसेविनीः । न केवलं ताः भजन् संसृजंश्च संसर्गं कुर्वन् । कैः सह, तादृशैः मद्यादिभाग्भिः पुम्भिः । क्व, भुक्त्यादौ भोजनभाजनासनादौ ॥ १० ॥

एवं सामान्येन मूलगुणातिचारनिवृत्तिमभिधाय मद्यादिव्रतातिचारनिवृत्त्यर्थमाह—

सन्धानकं त्यजेत्सर्वं दधि तक्रं द्व्यहोषितम् ।
काञ्जिकं पुष्पितमपि मद्यव्रतमलोऽन्यथा ॥ ११ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, दर्शनिकः । किं तत्, संधानकं । किंविशिष्टं, सर्वं । एतेन काञ्जिकवटकादेरपि हेयत्वं दर्शयति । उक्तं च—

---

१ मद्यादिस्वादिगेहेषु पानमन्नं च नाचरेत् ।
तदामत्रादिसम्पर्कं न कुर्वीत कदाचन ॥

एवं स्थलशुद्धिं निधायाधुना दार्शनिकस्वरूपनिरूप[illegible]

पाक्षिकाचारसंस्कार-दृढीकृतविशुद्ध[illegible]
भवाङ्गभोगनिर्विण्णः परमेष्ठिपदैक[illegible]
निर्मूलयन्मलान्मूल-गुणेष्वग्रगुणो[illegible]
न्याय्यां वृत्तिं तनुस्थित्यै तन्वन्दर्शी[illegible]

टीका—मत. एवम्भूतगुणविशिष्टः सूरिभिः । एतेन [illegible] स्यादि दार्शनिकत्वमनुज्ञातं भवति । ततो [illegible] दैशिकादीनामनेन विशेषः, पाक्षिकस्य [illegible] दार्शनिक. । किंभूतः, पाक्षिकाचारस्य [illegible] उत्कर्षेण दृढीकृता निश्चलत्वं नीता विशुद्धा [illegible] पाक्षिकाचारसंस्कारदृढीकृतविशुद्धदृक्. तथा भवाङ्ग[illegible] भोगा. भवाङ्गशरीरेन्द्रियविषया, अथवा भवाङ्गं संसार[illegible] पुनः कामिन्यादिविषयसेवनं ततो निर्विण्णः विरक्त. [illegible] कामिन्यादिविषयात् [illegible] परमेष्ठिपदैकधी. परमेष्ठिनां पदेषु अर्ह[illegible] [illegible] दार्शनि[illegible] पाक्षिकस्य [illegible] निर्मूलयन् [illegible] । [illegible] तथा [illegible] । [illegible] दार्शनिकानां । [illegible]

१ [illegible]

दिषु [illegible] स्वान्यस्यानु-
[illegible]र्थ ॥ १३ ॥

पञ्चोदुम्बरविरत्यतिचारपरिहारार्थमाह—

सर्वं फलमविज्ञातं वार्ताकादि त्वदारितम् ।
तद्वद्भल्लादिसिम्बीश्च खादेन्नोदुम्बरव्रती ॥ १४ ॥

टीका—न खादेन् भक्षयेत् । कोऽसौ, उदुम्बरव्रती पिप्पलादिफलनिवृत्त
कि तत्, फलं सर्वं । किंविशिष्टम्, अविज्ञातमज्ञातनाम । तथा न खादेत् ।
किं तत्, वार्ताकादि । आदिशब्देन कर्कटिकाद्युपलक्षणार्थम् । किंविशिष्टम्, अदा-
रितमभिन्नं [illegible] । तथा भल्लादिसिम्बीः भल्लराजमाषप्रमुख
फलिका न खादेत् । किंवत्, तद्वत् अदारिता इत्यर्थः ॥ १४ ॥

अनस्तमितभोजनातिचारमाह—

मुहूर्तेऽन्त्ये तथाऽऽद्येऽह्नो वल्भाऽनस्तमिताशिनः ।
गदच्छिदेऽप्याम्रघृताद्युपयोगश्च दुष्यति ॥ १५ ॥

टीका—दुष्यति दोषो भवति । कोऽसौ, वल्भा भोजनं । क्व, मुहूर्ते घटिका-
द्वये । कस्य अह्नो दिवसस्य । किंविशिष्टे, अन्त्ये पर्यन्तवर्तिनि । तथा आद्ये
प्रथमे । कस्य, अनस्तमिताशिनः अनस्तमिते सूर्येऽश्नातीत्येवंशीलस्य । तथा
दुष्यति । कोऽसौ, आम्रघृताद्युपयोगः चूतफलघृतादिफलानां पुनर्क्षीरे-
क्षुरसादीनां च सेवनं । कस्यै, गदच्छिदे रोगनिवृत्त्यर्थं, किं पुनः स्वास्थ्यानु-
वृत्त्यार्थमित्यपिशब्दार्थः ॥ १५ ॥

जलगालनव्रतातिचारनिवृत्त्यर्थमाह—

मुहूर्तयुग्मोर्ध्वमगालनं वा दुर्वाससा गालनमम्बुनो वा ।
अन्यत्र वा गालितशेषितस्य
न्यासो निपानेऽस्य न तद्व्रतेऽर्च्यः ॥ १६ ॥

टीका—अर्च्यं इति लिङ्गविपरिणामेन सम्बन्धः । न अर्च्यं निन्द्यमित्यर्थः ।
किं तत्, अगालनमशोधनं । कस्य, अम्बुनो जलस्य । कथं, मुहूर्तयुग्मोर्ध्वं घटि-
काचतुष्टयादुपरि । क्व, तद्व्रते गालितजलपाननियमे । [illegible]

जायन्तेऽनन्तशो यत्र प्राणिनो रसकायिकाः ।
सन्धानानि न वल्भ्यन्ते तानि सर्वाणि भाक्तिकाः ॥

तथा त्यजेत् । किं तत्, दधितक्रं दधि च मथितं च । किंविशिष्टं, पुष्पितं व्युषितं अहोरात्रद्वयमतिक्रान्तं । तथा त्यजेत् काञ्जिकं, धान्याम्लं, सपुष्पमिव जातं । अपिशब्दाद्व्युषितं च । अन्यथा उक्तविपर्यये । भवति । कोऽसौ, मद्यव्रतमलः मद्यविरत्यतिचारः ॥ ११ ॥

मांसविरत्यतिचारानाह—

चर्मस्थमम्भः स्नेहश्च हिङ्ग्वसंहृतचर्म च ।
सर्वं च भोज्यं व्यापन्नं दोषः स्यादामिषव्रते ॥ १२ ॥

टीका—स्यात् भवेत् । किं तत्, चर्मस्थमम्भःप्रभृत्युपयुज्यमानं । किं स्यात्, दोषोऽतिचारः । क्व, आमिषव्रते मांसविरतौ प्रतिपन्नायां । किं किं तदित्याह—अम्भो जलं, स्नेहश्च घृतादिकं दोषः स्यात् । किंविशिष्टं, चर्मस्थं कुत्वादिस्थं जलं कुतुपादिस्थं च घृतादिकमुपयुज्यमानं । एतेन नालिकेरादिस्थमपि दिकादिस्थचूर्णलवणादीनां चर्मावनद्धपात्रस्थितहिङ्ग्वादिकानां च स्वाद्यतामुपलक्षयति । तथा हिङ्गु रामठं दोषः स्यात् । किंविशिष्टम्, असंहृतचर्म असंहृतं स्वस्वभावेनापरित्याजितं चर्म येन तत् 'असंवृतचर्मे'ति वा पाठः । तत्र चर्मणा छादितं चर्मणि बद्धं प्रस्थापितं वा रामठं न गृह्णीयादिति भावः । उपलक्षणमेतत् । तेन तथाभूतं लवणाद्यपि । तथा भोज्यं अन्नघृतादि सर्वं । किंविशिष्टं, व्यापन्नं कुथितं स्वादचलितमिति यावत् ॥ १२ ॥

मधुव्रतातिचारनिवृत्त्यर्थमाह—

प्रायः पुष्पाणि नाश्नीयान्मधुव्रतविशुद्धये ।
वस्त्यादिष्वपि मध्वादि-प्रयोगं नार्हति व्रती ॥ १३ ॥

टीका—नाश्नीयात् न भक्षयेत् मधुविरतः । कानि, पुष्पाणि । किमर्थं, मधुव्रतविशुद्धयर्थं मांसविरत्यतिचारनिवृत्त्यर्थं । कथं, प्रायः । तेन मधूकभल्लातक-पुष्पाणां सम्यक्शोधनासम्भवानिषेधः । पुष्पाणामनन्तकायत्वात्सर्वथा निषेधः । तथा नार्हति न कर्तुं योग्यो भवति । कोऽसौ, व्रती मधुमांसमद्यविरतो नियमेन नियम । कं, मध्वादिप्रयोगं मधुमांसमद्योपयोगं । केषु, वस्त्या-

दिषु वर्तिकर्मपिण्डप्रदानमेत्राअनमेवकल्पनामाप्यादिषु. किं पुनः स्वास्थ्यानु-वृत्तिवाजीकरणादिविधिष्वित्यपिशब्दार्थः ॥ १३ ॥

पञ्चोदुम्बरविरत्यतिचारपरिहारार्थमाह—

सर्वं फलमविज्ञातं वार्ताकादि त्वदारितम्
तद्वद्भल्लादिसिम्बीश्च खादेन्नोदुम्बरव्रती ॥ १४ ॥

टीका—न खादेत् भक्षयेत् । कोऽसौ, उदुम्बरव्रती पिप्पलादिफलनिवृत्तः । किं तत्, फलं सर्वं । किंविशिष्टम्, अविज्ञातमज्ञातनाम । तथा न खादेत् । किं तत् वार्ताकादि । आदिशब्देन कर्कटिकपूगफलादि । किंविशिष्टम्, अदारितमभिन्नं अशोधितमध्यमित्यर्थः । तथा भल्लादिसिम्बीः भल्लराजमाषमुद्गफलिका न खादेत् । किंवत् तद्वत् अदारिता इत्यर्थः ॥ १४ ॥

अनस्तमितभोजनातिचारमाह—

मुहूर्तेऽन्त्ये तथाऽऽद्येऽह्नो वल्भाऽनस्तमिताशिनः ।
गदच्छिदेऽप्याम्रघृताद्युपयोगश्च दुष्यति ॥ १५ ॥

टीका—दुष्यति दोषो भवति । कोऽसौ, वल्भा भोजनं । क, मुहूर्ते घटिकाद्वये । कस्य अह्नो दिवसस्य । किंविशिष्टे, अन्त्ये पर्यन्तवर्तिनि । तथा आद्ये प्रथमे । कस्य, अनस्तमिताशिन अनस्तमिते सूर्येऽश्नातीत्येवंशीलस्य । तथा दुष्यति । कोऽसौ, आम्रघृताद्युपयोगः चूतफलचोचमोचादिफलानां घृतक्षीरेक्षुरसादीनां च सेवनं । कस्मै, गदच्छिदे रोगनिवृत्त्यर्थं, किं पुनः स्वास्थ्यानुवृत्त्याद्यर्थमित्यपिशब्दार्थः ॥ १५ ॥

जलगालनव्रतातिचारनिवृत्त्यर्थमाह—

मुहूर्तयुग्मोर्ध्वमगालनं वा दुर्वाससा गालनमम्बुनो वा ।
अन्यत्र वा गालितशेषितस्य
न्यासो निपानेऽस्य न तद्व्रतेऽर्च्यः ॥ १६ ॥

टीका—अर्च्यं इति लिङ्गविपरिणामेन सम्बन्धः । न अर्च्यं निन्द्यमित्यर्थः । किं तत्, अगालनमगालनम् । कस्य, अम्बुनो जलस्य । कथं, मुहूर्तयुग्मोर्ध्वं घटिकाचतुष्टयादुपरि । क, तद्व्रते गालितजलपाननियमे । वाशब्दाद्वयोऽपि पर-

व्यसनपरः निरन्तरं द्यूतादेर्घोरदुरितस्यैव प्रत्यावर्तनहेतुत्वं समर्थ्य तद्व्रतस्य तत्समानफलं रसादिसाधनानामपि दूरपरिहरणीयतामु-पदिशति—

जाग्रत्तीव्रकषायकर्कशमनस्कारार्पितैर्दुष्कृतै-
श्चैतन्यं तिरयत्तमस्तरदपि द्यूतादि यच्छ्रेयसः ।
पुंसो व्यस्यति तद्विदो व्यसनमित्याख्यान्त्यतस्तद्व्रतः
कुर्वीतापि रसादिसिद्धिपरतां तत्सोदरीं दूरगाम् ॥ १८ ॥

टीका-आख्यान्ति व्यपदिशन्ति । के ते विदः विद्वांसः । किं तत्, द्यूता-दिव्यसनं । किमाख्यान्ति, व्यसनं व्यसनमिति शब्देन व्यवहरन्तीत्यर्थः । कथं, तत् तस्मात् । यतस्मात् व्यस्यति प्रत्यावर्तयति । किं तत्, द्यूतादि । काम्, पुंसः पुरुषात् । कस्मात्, श्रेयसः श्रेयस्करणं मापयतीत्यर्थः । किं कुर्वत्, तिरयत् आच्छादयत् । किं तत्, चैतन्यमात्मस्वरूपं । कैः, दुष्कृतैः पापैः । किंविशिष्टैः, जाग्रदित्यादि, जाग्रद्भिर्निम्पोदितैस्तीव्रैर्दुर्निवारैः कषायैः क्रोधादिभिः कर्कश-दृढकर्मबन्धयुक्तो यो मनस्कारश्चित्तप्रणिधानं तेनार्पितैरात्मना संयोजितैः । किं कुर्वदपि, तरदपि अतिक्रामत् । किं तत्, तमो मिथ्यात्वं । किं पुनर्मि-थ्यात्वे वितर्कमानमित्यपिशब्दार्थः । यत एवं तत एतस्मात् कारणात् कुर्वीत विदधीत । कोऽसौ, तद्व्रतः द्यूतादिविरतिं प्रतिपन्नः । कां रसादिसिद्धिपरता-मपि, न परं द्यूतादिपरतामित्यपिशब्दार्थः । किंविशिष्टां, दूरगां दूरवर्तिनीं । किंविशिष्टां, तत्सोदरीं द्यूतादिव्यसनसमानां, दुरन्तदुःखफलबन्धस्यैव प्रत्या-वर्तनहेतुत्वाविशेषात् । रसादीत्यादिशब्देनाञ्जनगुटिकापादुकाविवरप्रवेशादि गृह्यते ॥ १८ ॥

पुनर्विशेषतस्तत्रातिचारमाह—

दोषो होडाद्यपि मनो-विनोदार्थं पणोज्झिनः ।
हर्षामर्षोदयाङ्गत्वात् कषायो ह्यंहसेऽञ्जसा ॥ १९ ॥

टीका-भवति । किं तत्, होडादि । होडा परस्परस्पर्धया धावनादि आदिशब्देन द्युतदर्शनादि । किं भवति, दोषोऽतिचार । कस्य, पणोज्झिन

[illegible] ॥ १९ ॥

[illegible]—

[illegible] ।
[illegible] ॥ २० ॥

[illegible] ॥ २० ॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥ २१ ॥

[illegible]

वस्त्रनाणकपुस्तादि-न्यस्तजीवच्छिदादिकम्।
न कुर्यात्त्यक्तपापर्द्धि-स्तद्धि लोकेऽपि गर्हितम्॥ २२॥

टीका-न कुर्यात्। कोऽसौ, त्यक्तपापर्द्धिः। किं तत्, वस्त्रेत्यादि, वस्त्राणि पट्टकूलपटादीनि, नाणकानि सीतारामटङ्कादीनि, पुस्तादीनि च लेप्यचित्रकाष्ठाश्मदन्तधातुवादिशिल्पानि, वस्त्राणि च नाणकानि च पुस्तादीनि च वस्त्रनाणकपुस्तादीनि तेषु न्यस्तो नामोच्चारणपूर्वकः सोऽयमिति स्थापितो जीवः प्राणी गजतुरगादिस्तस्य छिदादिकं खण्डनावर्तनभञ्जनादि। हि यस्मात् भवति। किं तत्, वस्त्रादिन्यस्तजीवच्छिदादिकं। किंविशिष्टं, गर्हितं निन्दितं। क्व, लोकेऽपि व्यवहर्तृजनमध्येऽपि न परं शास्त्रे॥ २२॥

परदारव्यसनदोषनिषेधार्थमाह—

कन्यादूषणगान्धर्व-विवाहादि विवर्जयेत्।
परस्त्रीव्यसनत्यागव्रतशुद्धिविधित्सया॥ २३॥

टीका—विवर्जयेत्। कोऽसौ, परदारवर्जी। किं तत्, कन्येत्यादि। कन्यादूषणं कुमार्याः अभिगमनं स्वविवाहनार्थं दोषोद्भावनं वा, गान्धर्वविवाहो यो मातुः पितुर्बन्धूनां चाप्रामाण्यात्परस्परानुरागेण मिथः समवायाद्वधूवराभ्यां क्रियते, आदिशब्देन हरविवाहो हरणादि। कया, परस्य स्त्री परस्त्री तत्र तस्यैव वा व्यसनं तस्य त्यागः स एव व्रतं तस्य शुद्धिर्निर्दोषता तत्र विधित्सा कर्तुमिच्छा तया॥ २३॥

मद्यमांसव्यसननिवृत्त्योरतीचाराः प्रागेवोक्ताः। इदानीं यतो लोकद्वयविरुद्धबुद्ध्या आत्मना विरतिं क्रियते परस्मिन्नपि तत्प्रयोगं तद्व्रतविशुद्ध्यर्थं न विदध्यादित्यनुशास्ति—

प्रत्यते यदिहामुत्रा-प्यपायावद्यकृत्स्वयम्।
तत्परेऽपि प्रयोक्तव्यं नैव तद्व्रतशुद्धये॥ २४॥

---

१ पंचुम्बरसहियाइं सत्त वसणाइं जो विवज्जेइ।
सम्मत्तविसुद्धमई सो दंसणसावओ भणियो॥

टीका–मन्यते संकल्पपूर्वं अभ्यास्यायते । किं तत्, यत् वस्तु । किंविशिष्टम्, अपायावद्यकृत् अपायोऽभ्युदयनिःश्रेयसप्रदानोपायः, अवद्यं गर्ह्यं, अपायश्चावद्यं चापायावद्ये ते करोति तत् । क्व, इहास्मिन्जन्मनि । तथाऽमुत्र परजन्मनि । केन मन्यते, स्वयं आत्मना । किं तत् व्रतविषयीकृतं वस्तु । नैव प्रयोक्तव्यं प्रयोज्यं । क्व, परेऽपि आत्मनीव पुत्रादावपि । कस्मै, व्रतशुद्धये गृहीतव्रत-निर्मलीकरणार्थम् ॥ २४ ॥

एवं प्रतिपन्नदर्शनप्रतिमस्य श्रावकस्य स्वप्रतिज्ञानिर्वाहार्थमुत्तरेण प्रबन्धेन शिक्षां प्रयच्छन्नाह—

अनारम्भवधं मुञ्चेच्चरेन्नारम्भमुद्धुरम् ।
स्वाचारप्रातिलोम्येन लोकाचारं प्रमाणयेत् ॥ २५ ॥

टीका—मुञ्चेत् त्यजेत् । दर्शनिकः । कम्, अनारम्भवधं तपःसंयमादि-साधनतनुस्थितिपर्यायाः कृष्यादिक्रियाया अन्यत्र प्राणिहिंसां । एतेन यदुक्तं स्वामिसमन्तभद्रदेवैः–'दर्शनिकस्तत्त्वपथगृह्यः' इति दर्शनप्रतिमालक्षणं तदपि संगृहीतं तथाविधहिंसाविरतिविन्युपदेशेन पञ्चाणुव्रतानुसरणविधानोपदेशात् । तथा न चरेत् न कुर्यात् । कम्, आरम्भं कृष्यादिकं । किंविशिष्टम्, उद्धुरम् आत्मनिर्वाहभरं । परेण हि कृष्यादिक्रियां कारयतो द्रव्यलाभवशात् तादृशी प्रतिज्ञातधर्मकर्मानुष्ठाने गृहिणो विह्वलता भवति यादृशी स्वयमात्मना कुर्वतः सा स्यात् द्वन्द्वावर्तविवर्तनात् । तथा प्रमाणयेत् प्रमाणं कुर्यात् न विसंवादयेदित्यर्थः । कं, लोकाचारं स्वामिसेवाक्रयविक्रयादिकं । केन स्वाचारप्रातिलोम्येन आत्मप्रतिपन्नव्रतानुष्ठानानुपघातेन ॥ २५ ॥

धर्मे पत्न्याः सुतरां व्युत्पादनविधिमुपदिशति–

व्युत्पादयेत्तरां धर्मे पत्नीं प्रेम परं नयन् ।
सा हि मुग्धा विरुद्धा वा धर्माद् भ्रंशयते तराम् ॥ २६ ॥

टीका—व्युत्पादयेत् तरां । अर्थाद्व्युत्पादनात् धर्मेऽतिशयेन व्युत्पन्नां कुर्यात् अथवा धर्मविषये सर्वमपि परिवारं च पत्नीं च व्युत्पादयन् पत्नीं ततोऽतिशयेन तत्र व्युत्पादयेदिति व्याख्येयं । कोऽसौ, दर्शनिकः । कां, पत्नीं भार्यां ।

ह, धर्मे। किं कुर्वं,-प्रयत्नं प्रसादन्। कौ, पत्नी। किं तत्, प्रेम स्वस्मिन् धर्मे च स्नेहं। किंविशिष्टं, परमुत्कृष्टं। हि यस्मात् अंतःकरणे सतो परिवारा-(दा) दतिशयेन प्रत्यापयति। काऽसौ, सा पत्नी। कं, पुरुषं। कस्मात्, धर्मात्। किंविशिष्टा सती मुग्धा धर्मे मूढा धर्ममजानतीत्यर्थः। तथा विरुद्धा पुंसि धर्मे वा द्वेषिणीत्यर्थः। इदमत्र तात्पर्यं धर्ममजानानो विपक्षः परिजनो वरं धर्मात्प्रच्यावयति। तमेऽप्यतिशयेन नारन्विधा गृहिणी। तदधीनत्वाद्गृहिणो धर्मकार्याणाम् ॥ २६ ॥

प्रेम परं नववधिन्दस्य मत्संभावयन्नाह—

> स्त्रीणां पत्युरुपेक्षैव परं वैरस्य कारणम्।
> तन्नोपेक्षेत जातु स्त्रीं वाञ्छन्लोकद्वये हितम् ॥ २७ ॥

टीका-भवति। किं तत्, वैरस्य कारणं वैरस्य विरागताया हेतुः। अथवा वैरस्य विरोधस्य कारणं। किंविशिष्टं, परमुत्कृष्टं। कासौ, सौत्वे। किं तत्, उपेक्षैव अनादर एव, न तु वैरूप्यनिर्धनत्वादि। कस्य पत्युर्भर्तुः। यत एवं तत्तस्मात्। नोपेक्षेत, नोपेक्षाभावेन पश्येत्। कोऽसौ, पुमान्। कां, स्त्रीं स्त्रियं कदा जातु कदाचिदपि धर्माद्यनुष्ठानकाले। [illegible] कुर्वन् वांछन् अभिलषन्। किं तत्, हितं सुखं सुखकारणं च। क्व, लोकद्वयेऽपि इहलोके परलोके च ॥२७॥

कुलस्त्रियोऽपि धर्मादिकमिच्छन्त्या भर्तृच्छन्दानुवृत्तिरेव कर्तव्येति प्रायः स्त्रियो नियो शिक्षा प्रयच्छन्नाह-

> नित्यं भर्तृमनीभूय वर्तितव्यं कुलस्त्रिया।
> धर्मश्रीशर्मकीर्त्येककेतनं हि पतिव्रताः ॥ २८ ॥

टीका—वर्तितव्यं मनोवाक्कायकर्मभिराचरितव्यं। कया, कुलस्त्रिया कुलीनभार्यया। किं कृत्वा, भर्तृमनीभूय अभर्तृमना भर्तृमना भूत्वा पतिचित्तानुवर्तनेनैव नित्यं सदा धर्मेकृत्ये च। कथं, नित्यं सर्वदा। हि यस्मात्। भवन्ति। काः, पतिव्रताः पतिर्मेवैव व्रतं प्रतिज्ञा सुखधर्मैकवृत्तिर्याः कान्ता ता इत्यर्थः। किं भवन्ति, धर्मेत्यादि—धर्मस्य पुण्यस्य, श्रियो विभूतेर्लक्ष्म्याः,

आनन्दस्य, कीर्तेर्यशसः एकमुत्कृष्टमद्वितीयं केतनं गृहं ध्वजो वा यस्याः धर्मश्रीशर्मकीर्त्यैककेतनं। नित्यं धर्मादिमयो धर्मादिविख्यातो वा इत्यर्थः ॥२८॥

धर्मार्थिनः कुलस्त्रियामप्यत्यासक्तिं निषेधयन्नाह–

> भजेद्देहमनस्तापशमान्तं स्त्रियमन्नवत् ।
> क्षीयन्ते खलु धर्मार्थकायास्तदतिसेवया ॥ २९ ॥

टीका–भजेत् सेवेत। कोऽसौ, त्रैवर्णिको विशेषाद्दार्शनिकः श्रावकः। कां, स्त्रियं। कथं, यथा भवति देहमनस्तापशमान्तं शरीरमनसोः सन्तापोपशमो यथा भवति न पुनरत्यासक्त्या। किंवत्, अन्नवत् भोजनं यथा। खलु यस्मात्। क्षीयन्ते क्षयं यान्ति। के, धर्मार्थकायाः धर्मो, धनं, शरीरं च त्रीण्यपि। कया, तदतिसेवया अन्नस्येव स्त्रिया अप्यतिमात्रोपयोगेन॥

पुत्रस्योत्पादनादिप्रयत्नविधिमाह—

पुत्रोत्पादनविधिस्त्वयमष्टाङ्गहृदयोक्तः—

१ पूर्णषोडशवर्षा स्त्री पूर्णविंशेन सङ्गता।
शुद्धे गर्भाशये मार्गे रक्ते शुक्रेऽनिले हृदि॥
वीर्यवन्तं सुतं सूते ततो न्यूनाब्दयोः पुनः।
रोग्यल्पायुरधन्यो वा गर्भो भवति नैव वा॥
शुक्रं शुक्लं गुरु स्निग्धं मधुरं बहुलं बहु।
घृतमाक्षिकतैलाभं सद्गर्भायार्तवं पुनः॥
लाक्षारसशशास्राभं धौतं यच्च विरज्यते।
शुद्धशुक्रार्तवं स्वस्थं संरक्तं मिथुनं मिथः॥
स्नेहैः पुंसवनैः स्निग्धं शुद्धं शीलितबस्तिकम्।
नरं विशेषात्क्षीराज्यैर्मधुरौषधसंस्कृतैः॥
नारीं तैलेन माषैश्च पित्तलैः समुपाचरेत्।
क्षामप्रसन्नवदनां स्फुरच्छ्रोणिपयोधराम्॥
स्रस्ताक्षिकुक्षिं पुंस्कामां विद्यादृतुमतीं स्त्रियम्।
पद्मं सङ्कोचमायाति दिनेऽतीते यथा तथा॥

प्रयतेत सधर्मिण्यामुत्पादयितुमात्मजम् ।
व्युत्पादयितुमाचारे स्ववत्त्रातुमथापथात् ॥ ३० ॥

टीका—प्रयतेत परमादरं कुर्यात् । कोऽसौ, दर्शनिकः । किं कर्तुम्, उत्पादयितुं जनयितुं । कम्, आत्मजमौरसं पुत्रं । क्षेत्रजादेकादशपुत्राणामनभ्युपगमात् । कस्यां, सधर्मिण्यां समानो धर्मो अस्यामस्तीति नित्ययोगे 'इन्' कुलस्त्रियामित्यर्थः । आत्मनो जात आत्मज इत्यन्वर्थनामाभिप्रायं कुलस्त्रीक्षायां नित्यं यतितव्यमिति प्रतिपत्तव्यं । तथा प्रयतेत । कोऽसौ, स. । किं कर्तुं, व्युत्पादयितुं विशिष्टमुत्कृष्टं ज्ञानं प्रापयितुं । कम्, आत्मजं । क, आचारे कुललोकसंव्यवहारे । किंवत्, स्ववत् आत्मना तुल्य । तथा प्रयतेतासौ । किं कर्तुं, त्रातुं रक्षितुं निवर्तयितुमित्यर्थः । कम्, आत्मजं । कस्मात्, अपथात् धर्मादिभ्रंशोपायात् दुराचारादित्यर्थः । स्ववदित्यत्रापि योज्यं । अथशब्दः समुच्चये ॥ ३० ॥

सत्पुत्ररहितेन श्रावकेणोत्तरपदं प्रति प्रोत्साहो दुष्कर स्यादिति दृष्टान्तेनोपष्टम्भयन्नाचष्टे—

विना सुपुत्रं कुत्र स्वं न्यस्य भारं निराकुलः ।
गृही सुशिष्यं गणिवत् प्रोत्सहेत परे पदे ॥ ३१ ॥

ऋतावतीत योनि स्यात्शुक्र मात प्रतीच्छति ।
मासेनोपचितं रक्तं हमानेऽप्यमूर्तं पुन ॥
ईषत्कृष्ण विवर्णं च वायुर्योनिमुखान्नुदेत् ।
तत पञ्चक्षणादेव कल्पानध्यायिनी ऽथहम् ॥
प्रभालङ्कारहिता दर्भसंस्तरशायिनी ।
क्षेरेयं मावक स्तोक कोष्ठशोधनकर्शनम् ॥
पर्णे शरावे हस्ते वा भुञ्जीत ब्रह्मचारिणी ।
चतुर्थेऽह्नि तत स्नाता शुक्लमाल्याम्बरा शुचिः ॥
इच्छन्ती भर्तृसदृशं पुत्रं पश्येत्पुरः पतिम् ।
ऋतुस्तु द्वादशनिशा पूर्वास्तिस्रोऽत्र निन्दिता ॥
एकादशी च युग्मासु स्यात्पुत्रोऽन्यासु कन्यका ।

टीका—कुत्र, कस्मिन् पुंसि । स्वसामर्थ्ये । भारं पोष्यादिनिर्वाहभारं न्यस्य स्थापयित्वा । निराकुलो निर्द्वन्द्वः सन् । प्रोत्सहेत प्रकृष्टमुद्योगं कुर्वीत् न कार्पीत्यर्थं । कोऽसौ, गृही सद्गृहस्थो नैष्ठिकः । क, परे संयमस्थाने । किंविशिष्टे, परे प्रतिक्रमप्रतिमायां यानस्थानाश्रमे वा । कथं, विना अन्तरेण । कं, सुपुत्रं आत्मसमानमात्मजं । किंवत् , गणिवत् धर्माचार्यो यथा । कं सुशिष्यमात्मसमानमेवाचार्यादिना । कुत्र, श्रमणे । स्वं भारं सद्दर्शनिर्वाहलक्षणं । न्यस्य निराकुलो निरपेक्षः सन् परे आत्मसंस्कारादौ मोक्षपदे वा प्रोत्सहेत, न कार्पीत्यर्थं । इदमत्रैदम्पर्यं— दर्शनिकेन धर्माचार्येण च परं पदमाश्रयितुमिच्छता सत्पुत्रः सच्छिष्यश्चात्मवद्विनादनीयः ॥ ३१ ॥

प्रकृतमर्थमुपसंहरन् व्रतप्रतिमारोहणयोग्यतां सूत्रयन्नाह—

दर्शनप्रतिमामित्थमारुह्य विषयेष्वरम् ।
विरज्यन् सत्त्वसज्जः सन्व्रती भवितुमर्हति ॥ ३२ ॥

टीका—अर्हति योग्यो भवति । कोऽसौ, श्रावकः । किं कर्तुं, भवितुं सम्पत्तुं किंविशिष्टो, व्रती व्रतप्रतिमावान् । किंविशिष्टः सन्, सत्त्वसज्जः धैर्यादिसात्त्विकभावान्वितः किं कुर्वन्, विरज्यन् स्वयमेव विरक्तिं गच्छन् । केषु, विषयेषु कामिन्यादिषु । कथं,—अरं पाक्षिकापेक्षया स्वस्य च प्राक्तनावस्थापेक्षयातिशयेन । किं कृत्वा, आरुह्य पर्यन्तं प्राप्य । कां, दर्शनप्रतिमां । कथम्, इत्थमनेन पाक्षिकाचारसंस्कारेत्यादिपूर्वोक्तप्रकारेणेति भद्रम् ॥ ३२ ॥

इत्याशाधरविरचितायां स्वोपज्ञधर्मामृतसागारधर्मदीपिकायां
भव्यकुमुदचन्द्रिकासंज्ञायामादितो द्वादशः प्रकरणः
तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः।

अथ व्रतिकप्रतिमामध्यायत्रयेण प्रपञ्चयिष्यन् प्रथमं तावत्तल्लक्षणं संगृह्णाति—

सम्पूर्णदृग्मूलगुणो निःशल्यः साम्यकाम्यया।
धारयन्नुत्तरगुणानक्षूणान्व्रतिको भवेत् ॥ १ ॥

टीका—भवेत्। कोऽसौ, व्रतिकः। किं कुर्वन्, धारयन् अनुष्ठानेन दधत्। कान्, उत्तरगुणान् वक्ष्यमाणान्। किंविशिष्टान्, अक्षूणान् निरतिचारान्। कया, साम्यकाम्यया इष्टानिष्टयो रागद्वेषोपशमवाञ्छया, न पुनर्लाभादीच्छया। किंविशिष्टः सन्, सम्पूर्णदृग्मूलगुणः सम्पूर्णा उपयोगमात्रापेक्षयान्तरङ्गत्यागचेष्टा-मात्राप्रमेयेन च बहिरङ्गातिचारेण रहितत्वात्समग्रा दृक् सम्यक्त्वं, मूलगुणाश्च यस्य स तथोक्तः। पुनः किंविशिष्टः, निःशल्यः, शृणाति हिनस्तीति शल्यं शरीरानुप्रवेशिकाण्डादि, तदिव शल्यं कर्मोदयविकारः शारीरमानसबा-धाहेतुत्वात्। तत् त्रिविधं मिथ्यात्वमायानिदानभेदात्। मिथ्यात्वं विपरी-ताभिनिवेशः, माया वञ्चना, निदानं तपःसंयमाद्यनुभावेन भोगादिविशेषः, शल्यान्निष्क्रान्तो निःशल्यः॥ ननु च सम्पूर्णदृग्मूलगुण इत्यनेनैव शल्यपरि-हारस्य सिद्धत्वात् व्यर्थमिदमिति चेन्नसत्यं, किन्त्वतिचारपरिहारप्रयत्नपरतया पूर्वेऽपि

---

१ तपःसंयमाद्यनुभावेन भोगादिविशेषो निदानम्। तत् द्वेधा प्रशस्ताप्रशस्तभेदात्। प्रशस्तं पुनर्द्विविधम्, विमुक्तिसंसारनिमित्तभेदात्। तत्र विमुक्तिनिमित्तं कर्मक्षयाद्याकांक्षा। उक्तं च—

कर्मव्यपायं भवदुःखहानिं बोधिं समाधिं जिनबोधसिद्धिम्।
आकांक्षितं क्षीणकषायवृत्तेर्विमुक्तिहेतुः कथितं निदानम्॥

जिनधर्मसिद्ध्यर्थं तु जात्याद्याकाङ्क्षणं संसारनिमित्तम्।

जातिं कुलं बन्धुविवर्जितत्वं दरिद्रतां वा जिनधर्मसिद्ध्यै।
प्रयाचमानस्य विशुद्धवृत्तेः संसारहेतुर्गदितं निदानम्॥
मानेऽपि मोहादभिलाषदोषो विशेषतो मोक्षनिषेधकारी।
यतस्ततोऽध्यात्मरतो मुमुक्षुर्भवेत्किमन्यत्र कृताभिलाषः॥

भ्रमसंस्कारारोप्यमाणनश्वरिणामानुस्मरणनिवारणार्थं भूयो यत्नः क्रियते। उप-देशे च पौनरुक्त्यं न दोषः ॥ १ ॥

शल्यत्रयोद्धरणे हेतुमाह—

सागारो वाऽनगारो वा यन्निःशल्यो व्रतीष्यते।
तच्छल्यवत्कुदृङ्मायानिदानान्युद्धरेद्धृदः ॥ २ ॥

टीका—यत्तस्मात्कारणात्। इष्यते। कोऽसौ, व्रती। किंविशिष्टो, निःशल्यः किंविशिष्टः सन्, सागारो वा अनगारो वा। अत्रेयं भावना—शल्यागमे सत्येव व्रतसम्बन्धाद्व्रती मन्यते, न हिंसाद्युपरतिमात्रव्रतसम्बन्धात्, यथा बहुक्षीरघृतो गोमानिति व्यपदिश्यते। बहुक्षीरघृताभावात् सतीष्वपि गोषु न गोमान्, तथा सशल्यत्वात् सत्स्वपि व्रतेषु न व्रती। यस्तु निःशल्यः स व्रतीति। तत्तस्मात्। उद्धरेत् निष्कासयेत्। कोऽसौ, व्रतार्थी। कानि, कुदृङ्मायानिदानानि। कस्मात्, हृदो हृदयात्। किंवत्, शल्यवत् शल्यानि यथा॥२॥

शल्यसहचारीणि व्रतानि धिक्कुर्वन्नाह—

आभान्त्यसत्यदृङ्मायानिदानैः साहचर्यतः।
यान्यव्रतानि व्रतवद्दुःखोदर्काणि तानि धिक् ॥ ३ ॥

टीका—धिक् निन्द्यानि। कानि, तानि अव्रतानि व्रताभासानि। किंविशिष्टानि, दुःखोदर्काणि यत्र दुःखमुदर्कं उत्तरफलं येषां तानि। यानि किं, यानि आभान्ति आभासन्ते। कानि, अव्रतानि। किंवत्, व्रतवत् व्रतानि यथा। कस्मात्, साहचर्यतः सहचारित्वात्। कैः, असत्यदृशा मिथ्यात्वेन मायया निदानेन च ॥ ३ ॥

उत्तरगुणनिर्णयार्थमाह—

पञ्चधाऽणुव्रतं त्रेधा गुणव्रतमगारिणाम्।
शिक्षाव्रतं चतुर्धेति गुणाः स्युर्द्वादशोत्तरे ॥ ४ ॥

टीका—स्युः भवेयुः। के, गुणाः संयमविकल्पाः। केषाम्, अगारिणां गृहिणां। किंविशिष्टाः, उत्तरे मूलगुणानन्तरसेव्यत्वादुत्कृष्टत्वाच्च। कति,

द्वादश । कथं,—विन्दनेन प्रकारेण । भवति । किं तत्, अणुव्रतं अणुव्रता-पेक्षया स्थूलत्वहिंसादि । कतिधा, पञ्चधा अस्य पञ्चधात्वं बहुमतत्वादिष्यते कश्चित् रात्र्यभोजनमप्यणुव्रतमुच्यते । तथा भवति । किं तत्, गुणव्रत । कतिधा, त्रेधा । गुणार्थमणुव्रतानामुपकारार्थं व्रतं गुणव्रतं दिग्विरत्यादीनामणुव्रतानु-बृंहणार्थत्वात् । तथा भवति । किं तत् शिक्षाव्रतं । कतिधा, चतुर्धा शिक्षायै अभ्यासाय व्रतं देशावकाशिकादीनां प्रतिदिवसाभ्यसनीयत्वात् । अत एव गुणव्रतादस्य भेदः । गुणव्रतं हि प्रायो यावज्जीविकमाहुः । अथवा शिक्षा-विशेषाद्गतं शिक्षाप्रधानं व्रतं शिक्षाव्रतं देशावकाशिकादिर्विशिष्टश्रुतज्ञान-भावनापरिणतत्वेनैव निर्वाह्यत्वात् ॥

सामान्येन पञ्चाणुव्रतानि लक्षयन्नाह—

विरतिः स्थूलवधादेर्मनोवचोऽङ्गकृतकारितानुमतैः ।
क्वचिदपरेऽप्यननुमतैः पञ्चाहिंसाद्यणुव्रतानि स्युः ॥५॥

टीका—स्युः भवेयुः । कानि, अहिंसाद्यणुव्रतानि । कति, पञ्च । विरति-निवृत्तिः । कस्मात्, स्थूलवधादेः । कैः, मन इत्यादि—द्वन्द्वात्परो भावे क्तप्रत्यया. । मनश्च वचश्च अङ्गं च मनोवचोऽङ्गानि, तैः प्रत्येकं कृतं च कारितं चानुमतं च मनोवचोऽङ्गकृतकारितानुमतानि तैः । केषां पञ्चाणुव्रतानि स्युः, कस्मिंश्चिद्गृहवासनिवृत्ते श्रावके तथा अपरे गृहवासनिरते श्रावके । अननुमतैर-नुमतिवर्जितैः षड्भिर्भङ्गैः स्युरिति संक्षेपः । इतो विस्तरः—स्थूलजी-वादिविषयत्वान्मिथ्यादृष्टीनामपि हिंसादित्वेन प्रसिद्धत्वाद्वा स्थूलो वधादिः स्थूला हिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहा इत्यर्थः । ततो मनसा वाचा कायेन च कृतकरणकारणानुमननैर्निवृत्तिरहिंसानृतास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाख्यानि पञ्चा-णुव्रतानि कस्मिंश्चिद्गृहवासनिवृत्ते श्रावके नवभिरप्युक्तप्रकारैरणुव्रतान्युपदिश्यन्ते । तान्यपरे गृहवासनिरते श्रावकेऽननुमतैरनुमतिविवर्जितैर्मनस्करणादिभिः षड्-भिः स्थूलहिंसादिनिवृत्त्या सम्पाद्यन्ते तानि मध्यमवृत्त्या मनागभ्यभिमन्यन्ते । तस्यापत्यादिभिर्हिंसादिकरणे तत्कारणे वा अनुमतेरशक्यप्रतिषेधत्वात् । स

उक्तं च चारित्रसारे—

१ वधादसत्याच्चौर्याच्च कामाद्ग्रन्थान्निवर्तनम् ।
पञ्चधाऽणुव्रतं रात्र्यभुक्तिः षष्ठमणुव्रतम् ॥

टीका— यत्तस्माद्भवति। किं तन्मुक्त्यर्थं मोक्षसाधनं। किं, अहिंसैव द्रव्यभावहिंसाविरमणमेव। तत्तस्मात्। उज्झेत् त्यजेत्। कोऽसौ, उपासकः श्रावकः। किंविशिष्टो, मुमुक्षुः मुमुक्षोर्नास्ति नियम इति भावः। कम्, एकाक्षवधमपि त्रसहिंसामिव स्थावरहिंसामपि। यः किं, यःएकाक्षस्य। न स्यात्। किंविशिष्टः, अवर्ज्यभोगकृत् अवर्ज्यानां वर्जयितुमशक्यानामावर्ज्यानां वा अर्जनीयानां भोगानां सेव्यार्थानां कारणम् ॥ ११ ॥

सांकल्पिकवधं नियमयति—

गृहवासो विनाऽऽरम्भान्न चारम्भो विना वधात्।
त्याज्यः स यत्नात्तन्मुख्यो दुस्त्यजस्त्वानुषङ्गिकः॥१२॥

टीका— न भवति। कोऽसौ, गृहवासो गेहाश्रमः। कथं, विना। कस्मात् आरम्भात् कृष्यादिजीवनोपायात्। तथा न भवति। कोऽसौ, आरम्भः। कथं विना। कस्मात्, वधात् प्राण्युपमर्दनात्। यत एवं ततस्तस्मात्त्याज्यः। कोऽसौ स वधः। किंविशिष्टो, मुख्यः इमं जन्तुमांसाद्यर्थित्वेन हन्मीति सङ्कल्पप्रभवः। कस्मात्, यत्नात् अवधानात् [illegible]विशेषे। तेन भवति। कोऽसौ, आरम्भः। किंविशिष्टो, दुस्त्यजः त्यक्तुमशक्यः। किंविशिष्टः, आनुषङ्गिकः कृष्याद्यनुषङ्गे जातः कृष्यादौ क्रियमाणे सम्भवन्नित्यर्थः ॥ १२ ॥

प्रयत्नहेयां हिंसामुपदिशति—

दुःखमुत्पद्यते जन्तोर्मनः संक्लिश्यतेऽस्यते।
तत्पर्यायश्च यस्यां सा हिंसा हेया प्रयत्नतः॥ १३ ॥

१ जे तसकाया जीवा पुव्वुद्दिट्ठा ण हिंसिदव्वा ते।
एइंदियावि णिक्कारणेण पढमं वदं थूलम्॥
स्तोकैकेन्द्रियघातात् गृहिणां सम्पन्नयोग्यविषयाणाम्।
शेषस्थावरमारणविरमणमपि भवति कर्तव्यम्॥
भूपयःपवनाग्नीनां तृणादीनां च हिंसनम्।
यावत्प्रयोजनं स्वस्य तावत्कुर्यादजन्तुजित्॥

टीका—हेया त्याज्या गृहिणा । काऽसौ, हिंसा । कस्मात्, प्रयत्नेन प्रति-
स । उच्यते । किं, कृत्वा शारीरं दुःखं क्लेशं । कस्य, प्रमादोदीरण
विषस्य वा । तथा क्रियमाणे मन्यमाने । किं तत्, सम्भवितं कर्मणो । यथा
विनाशयति । कोऽसौ, तत्पर्याय स भावो पर्यायस्य तत्पर्यायो वर्तमान-
ग्रहणम् ॥ १३ ॥

अहिंसाणुव्रताराधनोपदेशार्थमिदं उत्तरः प्रबन्धः । तत्र तावत् प्रयोक्तारमा-
वेदयुच्यते--

सन्तोषपोषतो यः स्यादल्पारम्भपरिग्रहः ।
भावशुद्ध्येकसर्गोऽसावहिंसाणुव्रतं भजेत् ॥ १४ ॥

टीका—भजेत् आराधयेत् । कोऽसौ, गृही । किं तत्, अहिंसाणुव्रतं । किं, यः स्यात् । किंविशिष्टोऽल्पारम्भपरिग्रहः आरम्भश्च परिग्रहश्च ममेदमहमस्येति बुद्धिलक्षणो भार्यादौ आरम्भपरिग्रहौ, अल्पौ दुर्ध्यानप्रकर्षानुपादकौ आरम्भपरिग्रहौ यस्य स तथोक्तः । कस्मात्, सन्तोषपोषतो यतेः कर्षात् । पुनः किंविशिष्टो, भावशुद्ध्येकसर्गो मनःशुद्ध्यर्थैकाम ॥ १४ ॥

पञ्चातिचारान् परिहरन् वाङ्मनोगुप्त्यादिभावनाप्रयत्नैरहिंसाणुव्रतमुपबृंहयेदित्युपदिशति--

मुञ्चन् बन्धं वधच्छेदावतिभारादिरोपणम् ।
भुक्तिरोधं च दुर्भावाद्भावनाभिस्तदाविशेत् ॥ १५ ॥

टीका—आविशेदुपबृंहयेत् । कोऽसौ, धनिक । किं तत्, अहिंसाणुव्रतं । काभिः, भावनाभिः वाग्गुप्त्या मनोगुप्त्या ईर्यासमित्या आदाननिक्षेपणसमित्या आलोकितपानभोजनेनेति पञ्चभिरभ्यासमाविशेत् । किं कुर्वन्, मुञ्चन् वर्जयन् । किं तत्, बन्धादिपञ्चकं । कस्मात्, दुर्भावादिति सम्बन्धः । इमो विस्तरः—बन्धो रज्ज्वादिना गोमनुष्यादीनां नियन्त्रणं । स च पुत्रादीनामपि विनयग्रहणार्थं विधीयते अतो दुर्भावादित्युक्तं । दुर्भावं दुष्परिणामं प्रबलकषायोदयमाश्रित्य क्रियमाणो यो बन्धस्तं वर्जयेदित्यर्थः । अत्रायं विधिः—बन्धो द्विपदानां चतुष्पदानां वा स्यात् । सोऽपि सार्थकोऽनर्थको वा तत्रानर्थकस्तावद्बन्धः श्रावकस्य कर्तुं न युज्यते

सापेक्षः पुनरसौ द्वेधा। सापेक्षो निरपेक्षश्च। तत्र सापेक्षो यो दामग्रन्थ्यादिना शिथिलेन चतुष्पदानां विधीयते यश्च प्रदीपनादिषु मोचयितुं छेत्तुं वा शक्येत। निरपेक्षो यन्निश्चलमत्यर्थमसौ बध्यते। द्विपदानां तु दासदासीचौरजारादिप्रमत्तपुत्रादीनां यदा बन्धो विधीयते तदा सविक्रमणा एवामी बन्धनीया रक्षणीयाश्च यथाऽग्निभयादिषु न विनश्यन्ति। यद्वा द्विपदचतुष्पदाः श्रावकेण त एव संग्राह्या ये बद्धा एव तिष्ठन्तीति प्रथमोऽतिचारः। वधो दण्डकशाद्यभिघातः। सोऽपि दुर्भावाद्विधीयमानो बन्धवदतिचारः। यदि पुनः कोऽपि न करोति विनयं तदा तं मर्माणि मुक्त्वा लतया दवरकेण वा सकृद् द्विर्वा ताडयेदिति द्वितीयोऽतिचारः। छेदः कर्णनासिकादीनामवयवानामपनयनं। सोऽपि दुर्भावात्क्रियमाणोऽतिचारो निर्दयं हस्तादीनां छेद इत्यर्थः। स्वास्थ्यापेक्षया तु गण्डनाडीच्छेददहनादिकं समाचरन् कुर्वतोऽपि नातिचारः स्यादिति तृतीयः। अतिभारारोपणं न्याय्यभारादतिरिक्तस्य वोढुमशक्यस्य भारस्यारोपणं वृषभादीनां पृष्ठस्कन्धादौ वाहनोपाधिरोपणं। तदपि दुर्भावात्क्रोधाल्लोभाद्वा क्रियमाणमतिचारः। अत्राप्ययं विधिः—श्रावकेण तावत् द्विपदादिवाहनेन जीविका प्रागेव मोक्तव्येत्येष श्रेष्ठः पक्षः। अथान्योऽसौ न स्यात्तदा द्विपदो यावन्तं भारं स्वयमुत्क्षिपति अवतारयति च, तावन्तमेव वाह्यते मोच्यते चोचितवेलायाम्। चतुष्पदस्य तु यथोचितभारः किंचिदूनः क्रियते। हलशकटादिषु पुनरुचितवेलायाममी मुच्यते इति चतुर्थः। भुक्तिरोधोऽन्नपानादिनिषेधः। सोऽपि दुर्भावाद्बन्धवदतिचारः। तीक्ष्णक्षुधादिपीडितः प्राणी म्रियत इत्यन्नादिनिरोधो न कस्यापि कर्तव्यः। अपराधकारिणि च वाचैव वदेदद्य ते न दास्यते भोजनादिकमिति। स्वभोजनवेलायां तु नियमेन भृत्यान् भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीतान्यत्रोपवासचिकित्स्यज्वरादिव्याधितेभ्यः। शान्तिनिमित्तं चोपवासाद्यपि कारयेदिति पञ्चमः। किं बहुना मूलगुणस्याहिंसालक्षणस्यातिचारा यथा न भवन्ति तथा यतनया वर्तितव्यम् ॥ १५ ॥

उक्तमेवार्थं मुग्धधिया सुखस्मृत्यर्थं किंचिदुपसंगृह्णन्नाह—

गवाद्यैर्नैष्ठिको वृत्तिं त्यजेद्बन्धादिना विना।
भोग्यान् वा तानुपेयात्तं योजयेद्वा न निर्दयम् ॥ १६ ॥

टीका—त्यजेद् दूरयेत् । कोऽसौ, नैष्ठिकः । पाक्षिकस्य तु नास्ति नियमः । कां, वृत्तिं जीवनार्थं व्यापारं । कैः, गवाश्वगोमहिष्यादिभिः । एष प्रशस्यतमः पक्षः । वा अथवा । उपेयात् परिगृह्णीयात् नैष्ठिकः । कान्, पशून् गवादीन् । किंविशिष्टान्, मोच्यान् बन्धदोहाद्युपयोगं शक्यान् । कथं, विना बन्धेन, बन्धादिना नियन्त्रणताडनादिना एष मध्यमः पक्षः । अथवा न योजयेत् स्वयमन्येन वा न विधापयेत् नैष्ठिकः । कं, न बन्धादिं । कथं, निर्दयं । एषोऽधमः पक्षः । 'व्रतानि पुण्याय भवन्ति जन्तोः—नैः सातिचाराणि निषेवितानि । शस्यानि किं क्वापि फलन्ति लोके मलोपलीढानि कदाचनापि' ॥ अत्राह कश्चित्—ननु हिंसैव श्रावकेण प्रत्याख्याता न बन्धादयः तत्करणेऽपि न दोषो हिंसाविरतेरखण्डितत्वात् । अथ बन्धादयोऽपि प्रत्याख्यातास्तदा तत्करणे व्रतभङ्ग एव विरतिखण्डनात् । किं च बन्धादीनां प्रत्याख्येयत्वे व्रतेयत्ता विशीर्येत प्रतिव्रतमतिचारव्रतानामाधिक्यादिति । एवं च न बन्धादीनामतिचारतेति । अत्रोच्यते । सत्यमहिंसैव प्रत्याख्याता न बन्धादयः । केवलं तत्प्रत्याख्यानेऽर्थतस्तेऽपि प्रत्याख्याता द्रष्टव्या हिंसोपायत्वात्तेषां । न च बन्धादिकरणेऽपि व्रतभङ्गः किन्त्वतीचार एव । कथं ? द्विविधं हि व्रतं अन्तर्वृत्त्या बहिर्वृत्त्या च, तत्र मारयामीति विकल्पाभावेन यदा कोपाद्यावेशात्परप्राणप्रहाणमविगणयन् बन्धादौ प्रवर्तते न च हिंसा भवति तदा निर्दयताविरत्यनपेक्षतया प्रवृत्तत्वेनान्तर्वृत्त्या व्रतस्य भङ्गो हिंसाया अभावाद्बहिर्वृत्त्या पालनमिति देशस्य भङ्गात्पालनाद्देशस्यैव चातिचारव्यपदेशः प्रवर्तते । तदुक्तं—"न मारयामीति कृतव्रतस्य विनैव मृत्युं क इहातिचारः । निगद्यते यः कुपितो वधादीन् करोत्यसौ स्यान्नियमानपेक्षः ॥ मृत्योरभावान्नियमोऽस्ति तस्य कोपाद्दयाहीनतया हि भग्नः । देशस्य भङ्गादनुपालनाच्च पूज्या अतीचारमुदाहरन्ति ॥" यच्चोक्तं व्रतेयत्ता विशीर्येतेति तदयुक्तं विशुद्धाहिंसासद्भावे हि बन्धादीनामभाव एवातः स्थितमेतत् बन्धादयोऽतिचारा एवेति ॥

एतदेव संगृह्णन्नाह—

न हन्मीति व्रतं क्रुध्यन्निर्दयत्वान्न पाति न ।
भनक्त्यघ्नन् देशभङ्गत्राणात्त्वतिचरत्यधीः ॥ १७ ॥

टीका—न पाति न पालयति । कोऽसौ, अतीचारोऽसमीक्ष्यकारी । किं तत्, न हन्मीति व्रतं न मारयामीति नियमं । किं कुर्वन्, कुप्यन् कोपावेशं गच्छन् । कुतो न पाति, निर्दयत्वात् करुणारहितत्वात् । तथा न भनक्ति न नाशयति । कोऽसौ, असौ । किं तत्, न हन्मीति व्रतं । किं कुर्वन्,–अघ्नन् प्राणैर्जीव-मवियोजयन् । किं तर्हि करोतीत्याह—अतिचरति व्रतमतिक्रम्याधिवर्तते । पुनः कस्मात्, देशभङ्गत्राणात् भङ्गश्च त्राणं च भङ्गत्राणं देशस्यान्तर्बहिर्वृत्यु-भयरूपव्रतैकदेशस्य भङ्गत्राणमन्तर्वृत्त्या भञ्जनं बहिर्वृत्त्या च पालनं तस्मात् ॥ १७ ॥

अतिचरतीति पदार्थमभिव्यक्तुं युक्तिरोधनं चेत्यत्र चशब्देन समुच्चितं चाति-चारजातं चाहुमाह—

सापेक्षस्य व्रते हि स्यादतिचारोंऽशभञ्जनम् ।
मन्त्रतन्त्रप्रयोगाद्याः परेऽप्यूह्यास्तथाऽत्ययाः ॥ १८ ॥

टीका—हि यस्मात् । स्यादभवेत् । कोऽसौ, अतिचारः । किं स्यादंशभञ्जनं अन्तर्वृत्त्या बहिर्वृत्त्या वा खण्डनं । कस्य, सापेक्षस्य । क्व, व्रते प्रतिपन्नमहिंसाव्रतं न भनज्मीति अपेक्षमाणस्य पुंस. । तथा ऊह्या वितर्क्याः । के, अत्यया अतीचारा । किंविशिष्टाः, मन्त्रतन्त्रप्रयोगाद्या मन्त्र दुष्टकर्मसाधनसमर्थः पठितसिद्धोऽक्षरपिण्डः, तन्त्र सिद्धौषधिक्रिया . मन्त्रश्च तन्त्रं च मन्त्रतन्त्रे तयोः प्रयोगो विधित्सकर्मणि व्यापारणं स आद्यो येषां ध्यानादीनां ते मन्त्र-तन्त्रप्रयोगाद्याः गतिस्तम्भमतिस्तम्भोच्चाटनादिदुष्टकर्मसाधनहेतवः, न केवलं ते परेऽपि शास्त्रान्तरनिर्दिष्टाश्च । कथमूह्याः । तथा तेन व्रतापेक्षापूर्वकं तदे-कदेशभञ्जनलक्षणेन प्रकारेण मन्त्रादिकृत ॥ १८ ॥

बन्धादीनामतिचारत्वसमर्थनपुरस्सरमतिचारपरिहारे यत्नं कारयन्नाह—

मन्त्रादिनाऽपि बन्धादिः कृतो रज्ज्वादिवन्मलः ।
तत्तथा यतनीयं स्यान्न यथा मलिनं व्रतम् ॥ १९ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, बन्धादि. बन्धनताडनादिः । किं स्यात्, मलः यथोदितशुद्धिप्रतिबन्धित्वादहिंसाणुव्रतातिचारः स्यात्तदेकदेशभञ्जकत्वाविशेषा

स्‍। किंविशिष्टः, कृतो विहितः। केन, मन्त्रादिना मन्त्रतन्त्रादिना, न केवलं रज्ज्वादिनेत्यपिशब्दार्थः। केनेव, रज्ज्वादिना पातकर्तादिना यथा। तथस्मा-त्तनीयं मैत्र्यादिभावनालक्षणया प्रमादपरिहारपूर्वकचेष्टारूपया च यतनया वर्तितव्यं। कथं, तथा येन विशुद्धाध्यवसायलक्षणेन प्रकारेण। यथा किं, यथा न स्यात्। किं तत्, व्रत। किंविशिष्टं, अस्मिन् मातिचारम्॥ १९॥

अहिंसाणुव्रतस्वीकारविधिमाह—

हिंस्यहिंसकहिंसातत्फलान्यालोच्य तत्त्वतः।
हिंसां तथोज्झेन्न यथा प्रतिज्ञाभङ्गमाप्नुयात्॥ २०॥

टीका—उज्झेत् त्यजेत्। कोऽसौ, श्रावकः। कां, हिंसां। कथं, तथा येन स्वशक्त्यनुसारलक्षणेन प्रकारेण। किं कृत्वा, आलोच्य गुरुतधर्मश्रवोऽधिकं सह विमृश्य। कानि, हिंस्यहिंसकहिंसातत्फलानि। वक्ष्यमाणलक्षणानि। कस्मात्, तत्त्वतः परमार्थेन। यथा किं, यथा नाप्नुयात्। कोऽसौ, व्रती प्रतिपन्नव्रतः। कं, प्रतिज्ञाभङ्गं नियमखण्डनम्॥ २०॥

हिंस्यादीँल्लक्षयति—

प्रमत्तो हिंसको हिंस्या द्रव्यभावस्वभावकाः।
प्राणास्तद्विच्छिदा हिंसा तत्फलं पापसञ्चयः॥ २१॥

टीका—भवति। कोऽसौ, हिंसकः। किंरूपः, प्रमत्तः कषायाद्याविष्टः। प्रथमं स्वयमेवात्मानं हिनस्ति पश्चादन्यप्राणिनं न पुनरिह प्रवर्तते। तथा भवन्ति। के, हिंस्याः प्राणाः। किंस्वभावाः, द्रव्यभावस्वभावकाः द्रव्यात्मकाः पुद्गलपरिणामरूपा भावात्मकाश्च चित्परिणामलक्षणाः। तथा भवति। कासौ, हिंसा। किंरूपा, तद्विच्छिदा तेषां द्रव्यभावप्राणानां वियोगकरणं। तथा भवति। किं तत्, तत्फलं हिंसायाः फलं। किं, पापसञ्चयः दुष्कर्मबन्धः॥ २१॥

गृहिणोऽप्यहिंसापालनार्थमुपाय विधिविशेषमाह—

कषायविकथानिद्राप्रणयाक्षविनिग्रहात्।
नित्योदयां दयां कुर्यात्पापध्वान्तरविप्रभाम्॥ २२॥

टीका—कुर्यात् । कोऽसौ, अहिंसाणुव्रतनैर्मल्यार्थी । कां, दयामनुकम्पाम् । किंविशिष्टो, नित्योद्यतो अविच्छिन्नोत्साहो । पुनः किंविशिष्टः, पापध्वान्ता-विभ्रमो पापं बन्धाद्यतिचारदुष्कृतं तत् ध्वान्तमिव पुण्यप्रकाशविरोधित्वात् तत्र रविप्रभावात्तदनवगाह्यत्वात् । कस्मात्, कषायेत्यादि—कषायाः क्रोधादयः, विकथा मार्गविरुद्धाः कथाः, निद्रा शुभाशुभपरिणामहेतुः स्वापः, प्रणयो मोहः स्नेहानुबन्धात्ममायामिति ग्रहः, अक्षाणि स्पर्शादिविषयरागद्वेषपरिणतानीन्द्रियाणि, तेषां पञ्चदशप्रमादानां विनिग्रहात् विधिपूर्वकनिग्रहात् । अत्र मार्गविरुद्धाः कथाः भक्तस्त्रीदेशराजसम्बन्धिन्यः । तत्र भक्तकथा—इदं चेदं श्यामाकपायसमोदकादि साधु भोज्यं, साध्वनेन भुज्यते, अहमपि चेदं भोक्ष्ये इत्यादिरूपा । तथा स्त्रीकथा स्त्रीणां नेपथ्याङ्गहारहावभावादिवर्णनरूपा 'कर्णाटी सुरतोपचारचतुरा' लाटी विदग्धा प्रियेत्यादिरूपा वा । तथा देशकथा—दक्षिणपथः प्रचुरान्नपानस्त्रीसम्भोगप्रधानः, पूर्वदेशो विचित्रवस्त्रगुडखण्डशालिमद्यादिप्रधानः, उत्तरापथे शूराः पुरुषा, जविनो वाजिनो, गोधूमप्रधानानि धान्यानि, सुलभं कुङ्कुमं, मधुराणि द्राक्षादाडिमकपित्थादीनि, पश्चिमदेशे सुखस्पर्शानि वस्त्राणि सुलभा इक्षवः, शितं वारीत्येवमादि । राजकथा—शूरोऽस्मदीयो राजा सधनः शौण्ड गजपतिर्गौडः, अश्वपतिस्तुरुष्कः इत्यादिरूपा । एवं प्रतिकूला अपि भक्तादिकथा वाच्याः । यदा तु रागद्वेषावनास्कन्दन् धर्मकथाद्यङ्गत्वेन अर्थकामकथाः कथयति तदा न वैकथिकः स्यात् । एवं प्रणयस्यापि धर्मविरोधित्वेनैव प्रमादत्वं बोध्यम् ॥ २२ ॥

गृहस्थस्याहिंसादुष्परिपाल्यत्वशङ्कामपाकरोति—

विष्वग्जीवचिते लोके क्व चरन् कोऽप्यमोक्ष्यत ।
भावैकसाधनौ बन्धमोक्षौ चेन्नाभविष्यताम् ॥ २३ ॥

---

1 पुण्यं तेजोमयं प्राहुः प्राहुः पापं तमोमयम् ।
तत्पापं पुंसि किं तिष्ठेद्दयादीधितिमालिनि ॥
स्नेहानुविद्धहृदयो ज्ञानचरित्रान्वितोऽपि न श्लाघ्यः ।
दीप इवापादयिता कज्जलमलिनस्य कार्यस्य ॥

टीका—धर्मोद्यम अतिशयेनाधिष्ठन् । कोऽसौ, कोऽपि मुमुक्षु । किं कुर्वन्, जन्म चेष्टमान । कस्मिन् क च क्वापि प्रदेशे । कस्मिन्, लोके जगति । किंविशिष्टे, विपर्यासिचित्ते समन्तादज्ञानमुपगते । कदापि वा आपत्तिमती जातविपत्ती । कौ, धर्माधर्मौ । किंविशिष्टौ, अविकल्पावर्गौ भावः पतितान एकमुद्दश्य प्रधानं भावम् निमित्त ययोः । तत्र शुभाशुभयोर्वर्गौ पुण्यपापयोः बन्धस्य शुद्धोपयोगस्य मोक्षस्य प्रधानकारणमिति विभाग ॥२३॥

एवमतिचाररहितादहिंसाव्रतादिमाशुभमपरिहरतामनुपदिश्य सामग्रं रात्रिभोजनवर्जनमनुपदिशन्नाह—

अहिंसाव्रतरक्षार्थं मूलव्रतविशुद्धये ।
नक्तं भुक्तिं चतुर्धापि सदा धीरस्त्रिधा त्यजेत् ॥२४॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, धर्मः । कां, भुक्तिं भोजनं । कतिधा, चतुर्धाऽपि अशनपानखाद्यस्वाद्यप्रकारमपि । कदा, नक्तं रात्रौ । कथं, सदा सर्वदा यावज्जीवं । कथ, त्रिधा मनोवाक्कायैः । किंविशिष्ट सन्, धीरः परीषहोपसर्गैरक्षोभ्य सावद्यमाचरणादिह इत्यर्थः । किमर्थं, अहिंसाव्रतरक्षार्थं मूलव्रतविशुद्धये च मूलगुणाभिमलीकर्तुमहिंसाव्रतं च रक्षितुमित्यर्थः ॥ २४ ॥

दृष्टादृष्टोपप्लुतिदमपि रात्रिभोजनमपायाश्रयं चक्षमणिष्या निरस्तुमेवाह—

जलोदरादिकृद्यूकाद्यङ्कमप्रेक्ष्यजन्तुकम् ।
प्रेताद्युच्छिष्टमुत्सृष्टमप्यश्नन्निश्यहो सुखी ॥ २५ ॥

टीका—अहो आश्चर्यं कष्टं च । भवति । कोऽसौ, जन । किंविशिष्टः, सुखी सुखितमात्मानं मन्यते इहामुत्र च दुःखभागेव भवतीति भावः । किं कुर्वन्, अश्नन् भोजनमाहरन् । क, निशि रात्रौ । किंविशिष्टम्, जलोदरादिकृद्यूकाद्यङ्कमपि अपिशब्दोऽन्तर्दीपकत्वादन्यैरपि विशेषणैः सम्बध्यते । जलोदरमादिर्येषां कुष्ठादीनामपायानां तान् कुर्वन्तीति तत्कृतो जलोदरादिहेतवस्ते च ते यूकादयश्च यूकामर्कटिकादयस्ते तथाविधा अङ्काः कलङ्का अङ्के वा उत्सङ्गे मध्ये यस्याशनपानादेर्भोज्यवस्तुनस्तथोक्तं । तत्र यूका । भोजनेन सह भुक्ता जलोदरं करोति, कौलिक कुष्ठं, मक्षिका छर्दि, मक्षिका मेदोहानि

प्यन्नान्तःपतितो वृश्चिकस्तालुव्यथां, कण्टकः काष्ठखण्डं वा गलव्यथां, वालश्च गले लग्नः स्वरभङ्गमित्यादयो दृष्टदोषाः सर्वेषां प्रतीतिकरा, रात्रिभोजने सम्भवन्ति । तथा अप्रेक्ष्यजन्तुकमपि अप्रेक्ष्यास्तमसा छद्मस्थदृगशक्या अनुक्ता अल्पजन्तवः सूक्ष्मजीवाः कुन्थ्वादयो जलघृतादिमध्ये पतिताः भोज्यकणमर्दनाद्यनुपलिङ्गणो वा यत्र तत्प्रयोगं । किं च । निशि भोजने क्रियमाणे महत् पापं सम्भवति । तत्र च षड्जीवनिकायवधोऽवश्यम्भावी । भाजनधावनादौ च जलगतजन्तुविनाशो जलोज्झने च भूमिगतकुन्थुपिपीलिकादिजन्तुघातश्च संभवति । तथा प्रेताद्युच्छिष्टमपि प्रेता अधमव्यन्तरा आदयो येषां पिशाचराक्षसादीनां तैरुच्छिष्टं स्पर्शादिना अभोज्यतां नीतं । एते दृष्टे चादृष्टदोषाः । तथा त्यक्तमपि प्रत्याख्यातमपि वस्तु घोरान्धकारवशात् तल्लक्षणासम्भवादेषोऽप्यदृष्टो दोषः ॥ २५ ॥

वनमालादृष्टान्तेन रात्रिभोजनदोषस्य महत्त्वं दर्शयति—

त्वां यद्युपैमि न पुनः सुनिवेश्य रामं
लिप्ये वधादिकृदघैस्तदिति श्रितोऽपि ।
सौमित्रिरन्यशपथान्वनमालयैकं
दोषाशिदोषशपथं किल कारितोऽस्मिन् ॥ २६ ॥

टीका—किल रामायणे एवं श्रूयते । कारितो विधापितः । कोऽसौ, सौमित्रिर्लक्ष्मणः । कया, वनमालया स्वभार्यया । कं, दोषाशिदोषशपथं दोषाशिनो रात्रिभोजिनो दोषो महापातकं तेन लिप्येऽहमिति शपथं । किंविशिष्टम्, एकं शपथान्तररहितम् । क, अस्मिन् लोके । किंविशिष्टोऽपि, श्रितोऽपि प्रतिपन्नोऽपि । कान्, अन्यशपथान् शपथान्तराणि । कां, इति अनेन प्रकारेण । यदि नागमिष्यामि । कां, त्वां । कथं, पुनरपि पुनः किं कृत्वा, सुनिवेश्य सुष्ठ्वावासितं कृत्वा । कं, रामं । तत् तदा । लिप्ये संपृक्तोऽहं । कैः, अघैः, वधादिकृदघैः जीवघातादिकारिपापैः । अत्र कथा यथा लक्ष्मणो दशरथनृपतिनिदेशवशात् रामेण सीतया च सह दण्डकारण्यं प्रविशन् कुबेरपुरे महीधरराजस्य वनमालां परिणीतवान् । तत्र रात्रौ

सह परतो देशान्तरं पियासन् स्वभार्यां वनमालां प्रति मोचयति स्म । सा तु तद्विरहकातरा पुनरागमनमसम्भावयन्ती लक्ष्मणं शपथानकारयत् । यथा प्रिये राम अभीप्सिते देशे परिसंस्थाप्य यद्यहं भवतीं स्वदर्शनेन न प्रीणयामि तदा प्राणातिपातादिपातकिनां गतिं यामीति । सा तु तैः शपथैरतुष्यन्ती यदि रात्रिभोजनकारिणां शपथं करोषि तदा त्वां प्रति मुञ्चामि नान्यथेति । स च तथेत्यभ्युपगम्य देशान्तरं प्रस्थितवानिति ॥ २६ ॥

लौकिकसंवादप्रदर्शनेनापि रात्रिभोजनप्रतिषेधमाह—

यत्र सत्पात्रदानादि किञ्चित्सत्कर्म नेष्यते ।
कोऽद्यात्तत्रात्ययमये स्वहितैषी दिनात्यये ॥ २७ ॥

टीका—कः, स्वहितैषी आत्मनो लोकद्वयेऽपि पथ्यमिच्छुः । अद्यात्, न कश्चित्स्वहितैषी भुञ्जीतेत्यर्थः । क, तत्र दिनात्यये रात्रिसमये । किंविशिष्टे, अत्ययमये दोषभूयिष्ठे दोषाभिभूते वा । यत्र किं, यत्र नेष्यते नाङ्गीक्रियते नाभिमन्यते । किं तत्, सत्कर्म शुभक्रिया । किंविशिष्टं, किञ्चित् किमपि । किं पुनः सर्वं । किंविशिष्टं तत्, सत्पात्रदानादि सत्पात्रदानं स्नानं देवार्चनमाहुतिः श्राद्धं विशेषतो भोजनं च ॥ २७ ॥

दिवारात्रिभोजनद्वारेण पुंसामुत्तममध्यमजघन्यभावमाह—

भुञ्जतेऽह्नः सकृद्वर्या द्विर्मध्याःपशुवत्परे ।
रात्र्यहस्तद्व्रतगुणान् ब्रह्मोद्यान्नावगामुकाः ॥ २८ ॥

टीका—भुञ्जते अश्नन्ति । के ते, वर्याः उत्तमाः शुभकर्मणोऽस्य च । कथं, सकृत् एकवारं । कस्य, अह्नो दिवसस्य मध्ये । तथा भुञ्जते । के, मध्याः मध्यमाः शुभक्रियाभिरुत्तमाधमाः । कथं, द्विः द्विवारं । कस्य, अह्नः तथा परे अधमाः पापकर्माणः । भुञ्जते । किंवत्, पशुवत् गोमहिष्यादिभिस्तुल्यं । कथं, रात्र्यहः नक्तंदिनं । किंविशिष्टाः सन्तो, नावगामुकाः अजानानाः । कान्, तद्व्रतगुणान् रात्रिभोजनवर्जनोपकारकधर्मान् । किंविशिष्टान्, ब्रह्मोद्यान् सर्वज्ञप्रतिपाद्यान् ॥ २८ ॥

शास्त्रनिदर्शनं विना सकलजनानुमतमिदं रात्रिभोजननिवृत्तिफलविशेषमाह—

> योऽत्ति त्यजन् दिनाद्यन्तमुहूर्तौ रात्रिवत्सदा ।
> स वर्ण्येतोपवासेन स्वजन्मार्द्धं नयन् कियत् ॥ २९ ॥

टीका—योऽत्ति भोजनं करोति । किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् । कौ, दिनाद्यन्तमुहूर्तौ दिवसस्याद्यावन्ते च द्वे द्वे घटिके । किंवत्, रात्रिवत् रात्रिं यथा । कथं, सदा नित्यं । स कियत् कियन्मात्रं वर्ण्येत स्तूयेत सद्भिः । किं कुर्वन्, नयन् गमयन् । किं तत्, स्वजन्मार्धं अर्धं निजं जन्म । केन, उपवासेन चतुर्विधाहारपरिहारेण । समांशे विषमांशे वाऽर्धशब्दो व्याख्येयः ॥ २९ ॥

अथ रात्रिभोजनवर्जनवन्मूलव्रतविशुध्द्यङ्गत्वादहिंसाव्रतरक्षाङ्गत्वाच्च श्रावकस्य भोजनान्तरायान् श्लोकचतुष्टयेन व्याचष्टे—

> अतिप्रसङ्गमसितुं परिवर्धयितुं तपः ।
> व्रतबीजवृतीर्भुक्तेरन्तरायान् गृही श्रयेत् ॥ ३० ॥

टीका—श्रयेत् प्रतिपद्येत । कोऽसौ, गृही व्रतिको गृहस्थः । कान्, अन्तरायान् । कस्या, भुक्तेः भोजनवर्जनहेतूनित्यर्थः । किंविशिष्टान्, व्रतबीजवृती. बीजस्येव व्रतानामविनाशकान् रक्षोपायत्वात् अहिंसाणुव्रतशीलभूतानित्यर्थः । किं कुर्वन् कर्तुं, असितुं क्षेप्तुं । कम्, अतिप्रसङ्गं विहितातिक्रमेणोपर्युपरि प्रवृत्तिं । तथा परिवर्द्धयितुं समन्तादुपचेतुं । किं तत्, तपः इच्छानिरोधम् ॥ ३० ॥

तानेव श्लोकत्रयेण विशेषतो निर्देष्टुं विवृणोति—

> दृष्ट्वाऽऽर्द्रचर्मास्थिसुरामांसासृक्पूयपूर्वकम् ।
> स्पृष्ट्वा रजस्वलाशुष्कचर्मास्थिशुनकादिकम् ॥ ३१ ॥
> श्रुत्वाऽतिकर्कशाक्रन्दविड्वरप्रायनिःस्वनम् ।
> भुक्त्वा नियमितं वस्तु भोज्येऽशक्यविवेचनैः ॥ ३२ ॥

संसृष्टे सति जीवद्भिर्जीवैर्वा बहुभिर्मृतैः।
इदं मांसमिति दृष्टसङ्कल्पे चाशनं त्यजेत् ॥ १३ ॥

टीका—त्यजेत्। कोऽसौ, व्रतिकः। किं तत्, अशनं तात्कालिकमेवाहारं, न तु दिवसान्तरादिकम्। किं कृत्वा, दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा चेत्यपि द्रष्टव्यम्। किं तत्, आर्द्रेत्यादि—आर्द्रमशुष्कं चर्माजिनं, अस्थि च कीकसं, तथा सुरां मद्यं, मांसं पिशितं, असृक् शोणितं, पूयं व्रणादिगतं पक्वासृक्, पूर्वशब्दाद्गततोयादि तथा स्पृष्ट्वा। किं तत्, रजस्वलां पुष्पवतीं स्त्रीं, शुष्के चर्मास्थिनी, शुनकं श्वानं, आदिशब्देन मार्जारश्वपचादि। तथा श्रुत्वा आकर्ण्य। कम्, अतिकर्कशनिःस्वनं अस्य मस्तकं छिन्धि इत्यादिरूपं, आक्रन्दनिःस्वनं हाहेत्याद्यार्तस्वरप्रायं, विड्वरप्रायनिःस्वनं परचक्रागमनाग्निप्रदीपनादिविषयम्। तथा भुक्त्वा आस्वाद्य। किं तत्, वस्तु। किंविशिष्टं, नियमितं प्रत्याख्यातम्। तथा अशनं त्यजेत्। क्व सति, भोज्ये भोक्तव्ये द्रव्ये सति। किंविशिष्टे, संसृष्टे मिलिते। कैः, जीवैः द्वित्रिचतुरिन्द्रियप्राणिभिः। किं कुर्वद्भिः, जीवद्भिः प्राणद्भिः। किंविशिष्टैः सद्भिः, अशक्यविवेचनैः भोज्यद्रव्यात्पृथक्कर्तुमशक्यैः। वा अथवा संसृष्टे। कैः, मृतैः। कतिभिः, बहुभिस्त्रिचतुरादिभिः। तथा। इदमित्यादि इदं भुज्यमानं वस्तु मांसं स्यादयम् इदं रुधिरमिदमस्थ्ययं सर्पं इत्यादिरूपेण मनसा विकल्प्यमाने भोज्यवस्तुन्यपि ॥ १३ ॥

अथाहिंसाणुव्रतशीलत्वेन मौनव्रतं व्याचिख्यासुः पद्यश्लोकीमाह—

गृद्ध्यै हुङ्कारादिसंज्ञां संक्लेशं च पुरोऽनु च।
मुञ्चन् मौनमदन् कुर्यात्तपःसंयमबृंहणम् ॥ १४ ॥

टीका—कुर्यात् व्रतिकः। किं तत्, मौनमजल्पनम्। किं कुर्वन्, अदन् भोजनं कुर्वन्। पुनः किं कुर्वन्, मुञ्चन् वर्जयन्। काम्, हुङ्कारादिसंज्ञां हुङ्कारखात्कारभ्रूमूर्धाङ्गुलिचलनादिभिः स्वाभिप्रायज्ञापनम्। कस्यै, गृद्ध्यै इष्टभोज्यार्थम्। अनिषेधार्थं तु हुङ्कारादिना संज्ञाकरणेऽपि न दोषः। अथवा गृद्ध्यै भोज-

१ हुंकाराङ्गुलिखात्कारभ्रूमूर्धचलनादिभिः।
मौनं विदधता संज्ञा विधातव्या न गृद्धये ॥
भ्रूनेत्रहुङ्कारकराङ्गुलीभिर्गृद्धिप्रवृत्त्यै परिवर्ज्य संज्ञाम्।
करोति भुक्तिं विजिताक्षवृत्तिः स शुद्धमौनव्रतवृद्धिकारी ॥

शास्त्रनिदर्शनं विना सकलजनानुमतमिदं रात्रिभोजननिवृत्तिफलविशेषमाह—

योऽत्ति त्यजन् दिनाद्यन्तमुहूर्तौ रात्रिवत्सदा ।
स वर्ण्येतोपवासेन स्वजन्मार्द्धं नयन् कियत् ॥ २९ ॥

टीका—योऽत्ति भोजनं करोति । किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् । कौ, दिनाद्यन्तमुहूर्तौ दिवसस्याद्यावन्ते च द्वे द्वे घटिके । किंवत्, रात्रिवत् रात्रिं यथा । कथं, सदा नित्यं । स कियत् कियन्मात्रं वर्ण्येत स्तूयेत सद्भिः । किं कुर्वन्, नयन् गमयन् । किं तत्, स्वजन्मार्धं अर्धं निजं जन्म । केन, उपवासेन चतुर्विधाहारपरिहारेण । समांशे विषमांशे वाऽर्धशब्दो व्याख्येयः ॥ २९ ॥

अथ रात्रिभोजनवर्जनवन्मूलव्रतविशुद्ध्यङ्गत्वाद्धिंसायतनरक्षाङ्गत्वाच्च श्रावकस्य भोजनान्तरायान् श्लोकचतुष्टयेन व्याचष्टे—

अतिप्रसङ्गमसितुं परिवर्धयितुं तपः ।
व्रतबीजवृतीर्भुक्तेरन्तरायान् गृही श्रयेत् ॥ ३० ॥

टीका—श्रयेत् प्रतिपद्येत । कोऽसौ, गृही व्रतिको गृहस्थः । कान्, अन्तरायान् । कस्याः, भुक्तेः भोजनवर्जनहेतूनित्यर्थः । किंविशिष्टान्, व्रतबीजवृतीः बीजस्येव व्रतानामावेष्टकान् रक्षोपायत्वात् अहिंसाणुव्रतशीलभूतानित्यर्थः । किं कुर्वन् कर्तुं, असितुं त्यक्तुं । कम्, अतिप्रसङ्गं विहितातिक्रमेणोपर्युपरि प्रवृत्तिं । तथा परिवर्द्धयितुं समन्तादुपचेतुं । किं तत्, तपः इच्छानिरोधम् ॥ ३० ॥

तानेव श्लोकत्रयेण विशेषतो निर्देष्टुं विवृणोति—

दृष्ट्वाऽऽर्द्रचर्मास्थिसुरामांसासृक्पूयपूर्वकम् ।
स्पृष्ट्वा रजस्वलाशुष्कचर्मास्थिशुनकादिकम् ॥ ३१ ॥
श्रुत्वाऽतिकर्कशाक्रन्दविड्वरप्रायनिःस्वनम् ।
भुक्त्वा नियमितं वस्तु भोज्येऽशक्यविवेचनैः ॥ ३२ ॥

संसृष्टे सति जीवैश्चिर्जीवैर्वा बहुभिर्मृतैः ।
इदं मांसमिति दृष्टसङ्कल्पे चाशनं त्यजेत् ॥ ३३ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, वतिकः । किं तत्, अशनं तात्कालिकमेवाहारं, न तु वैकालिकादिकं । किं कृत्वा, दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा चेत्यपि द्रष्टव्यं । किं तत्, आर्द्रेत्यादि—आर्द्रमशुष्कं चर्मादिकं, अस्थि च कीकसं, तथा सुरां मद्यं, मांसं पिशितं, असृक् शोणितं, पूयं व्रणादिगतं पक्वासृक्, पूर्वोक्तान्यादृष्टानादि तथा स्पृष्ट्वा । किं तत्, रजस्वलां पुष्पवतीं स्त्रीं, शुष्कं चर्मादिकमपि, शुनकं श्वानं, आदिशब्देन मार्जारमपचादि । तथा श्रुत्वा आकर्ण्य । कम्, अतिकर्कशध्वनिं स्वमनस्य मरणकं इत्यादिरूपं, आक्रन्दध्वनिं स्वजनहा हा इत्यादि स्वरस्वभावं, विड्वरप्रायमिति स्वमं परचक्रागममानकुप्रदीपनादिविषयं । तथा भुक्त्वा आशित्वा । किं तत्, वस्तु । किंविशिष्टं, नियमितं प्रत्याख्यातं । तथा अशनं त्यजेत् । क सति, भोक्तव्ये भोक्तव्ये द्रव्ये सति । किंविशिष्टे, संसृष्टे मिश्रिते । कैः, जीवैः द्वित्रिचतुरिन्द्रियप्राणिभिः । किंभूतैः, जीवद्भिः प्राणद्भिः । किंविशिष्टे सति, अशक्यविवेचने भोक्तव्यद्रव्यात्पृथक्कर्तुमशक्ये । वा अथवा संसृष्टे । कैः, मृतैः । कतिभिः, बहुभिस्त्रिचतुरादिभिः । तथा । इदमित्यादि इदं भुज्यमानं वस्तु मांसं मांसाहाराय इव इत्यभिमानतोऽपि सर्वं इत्यादिरूपेण मनसा विकल्प्यमाने भोक्तव्यद्रव्ये ॥ ३३ ॥

अथाहिंसाणुव्रतातिचारेण मौनाशनं भोजनविधानेषु पालयितव्यमाह—

गृध्ये हुङ्कारादिसञ्ज्ञां संक्लेशं च पुरोऽनु च ।
त्यजन् मौनमदन् कुर्यात्तपःसंयमबृंहणम् ॥ ३४ ॥

टीका—कुर्यात् वतिकः । किं तत्, मौनमशनम् । किं कुर्वन्, अदन् भोजनं कुर्वन् । पुनः किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् । कां, हुङ्कारादिसञ्ज्ञां हुङ्कारखात्कारभ्रूमूर्धाङ्गुलिचालनादिभिः स्वाभिप्रायज्ञापनम् । कस्मै, गृध्ये इष्टभोज्यार्थं । असिद्धार्थं तु हुङ्कारादिना सञ्ज्ञाकरणेऽपि न दोषः । अथवा गृध्ये भोज-

१ हुंकाराङ्गुलिखात्कारभ्रूमूर्धचलनादिभिः ।
मौनं विदधतः संज्ञा विधातव्या न गृद्धये ॥
भुञ्जानं हुंकारखात्कारान् अनिर्दिश्यान्यपि परिवर्जयेत् संयम् ।
करोति मौनं विधिनात्मशुद्धिं स दुःसहं ... ॥

नाभिकाङ्क्षाप्रवृत्त्यर्थं । तथा गुप्तम् । कं, संक्लेशं कोपदैन्याद्यविशुद्धपरिणामं । कथं, पुरस्तु च पूर्वं पश्चाच्च । किंविशिष्टं मौनं, तपःसंयमवृंहणं इच्छानिरोधस्य प्राणेन्द्रियसंयमस्य च पुष्टिकरम् ॥ ३४ ॥

मौनस्य तपोवर्द्धकत्वं श्रेयःसञ्चायकत्वं च श्लोकद्वयेन समर्थयते–

अभिमानावने गृद्धि-रोधाद्वर्धयते तपः ।
मौनं तनोति श्रेयश्च–श्रुतप्रश्रयतायनात् ॥ ३५ ॥

टीका—वर्धयते । किं सत्,मौनं । किं, तपः । कस्मिन्निमित्ते सति, अभिमानावने अयाचकत्वव्रतरक्षायां सत्यां । तथा गृद्धिरोधात् भोजनलौल्यप्रतिबन्धाद्धेतोः । तथा तनोति विस्तारीकरोति । किं सत्, मौनं । किं, श्रेयः पुण्यं । कस्मात्, श्रुतप्रश्रयतायनात् श्रुतज्ञानविनयानुबन्धात् ॥ ३५ ॥

शुद्धमौनान्मनःसिध्या शुक्लध्यानाय कल्पते ।
वाक्सिध्या युगपत्साधुस्त्रैलोक्यानुग्रहाय च ॥ ३६ ॥

टीका-कल्पते सम्पद्यते समर्थो भवति । कोऽसौ, साधुर्देशसंयतः संयतश्च । कस्मै, शुक्लध्यानाय । कया, मनःसिध्या चित्तवशीकरणेन । कस्मात्,जातया, शुद्धमौनात् भोजनोद्देशे निरतिचारमौनव्रतात् । तथा साधुः कल्पते । कस्मै, त्रैलोक्यानुग्रहाय त्रिजगज्जनानुग्रहकर्तुं । कथं, युगपत् एककाले । कया, वाक्सिध्या युगपत्त्रिजगदनुग्रहसमर्थभारतीविभूत्या ॥ ३६ ॥

नियतकालिकसार्वकालिकमौनयोरुद्योतनविशेषनिर्णयार्थमाह–

उद्योतनं महेनैकघण्टादानं जिनालये ।
असार्वकालिके मौने निर्वाहः सार्वकालिके ॥ ३७ ॥

१ सर्वदा शस्यते जीर्णं भोजने तु विशेषतः
रसायनं सदा श्रेष्ठं सरोगस्य पुनर्न किम् ॥

टीका—भवति विधीयते वा । किं तत्, तद्धौतमर्थं [illegible] । क, मौने । किं विशिष्टे, [illegible] विधानार्थं कृते । किं तत्, [illegible] । क, [illegible] । कथं, सह । केन, [illegible] वा । तथा सार्वकालिके [illegible] मौने । [illegible] भवति । किं तत्, [illegible] । [illegible] ॥ १७ ॥

आवश्यकादिषु [illegible] कृत्वा मौनं [illegible] श्लोकद्वयमाह—

आवश्यके मलक्षेपे पापकार्ये च वान्तिवत् ।
मौनं कुर्वीत शश्वद्वा भूयोवाग्दोषविच्छिदे ॥ १८ ॥

टीका—कुर्वीत । कोऽसौ, साधु । किं तत्, मौनं । क्व, आवश्यके सामयिकादिषट्कर्मसु, तथा मलक्षेपे विण्मूत्रोत्सर्गे, तथा पापकार्ये हिंसादिकर्मणि

१ [illegible] आश्रयम् तेन [illegible] तेन दर्शनं ।
संयम [illegible] तेन मौनं तेन [illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] मम सिद्धि [illegible] ॥
[illegible] ।
ततो [illegible] सरस्वती ॥
वाणी [illegible] ।
[illegible] ॥
पदानि [illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] कृत्वा मौनं नियम [illegible] ।
जिनेन्द्रभवने [illegible] ॥
न सार्वकालिके मौने [illegible] ।
उद्योतनं [illegible] विधीयते ॥

नाभिकाशावरणार्थं । तथा मुञ्चन् । कं, संक्लेशं कौतूहल्याविशुद्धपरिणामं । कथं, पुरःपश्च पूर्वं पश्चात् । किंविशिष्टं मौनं, तपःसंयमप्रवर्धनं इन्द्रियनिरोधस्य प्राणेन्द्रियसंयमस्य च पुष्टिकरम् ॥ ३४ ॥

मौनस्य तपोवर्धकत्वं श्रेयःसञ्चायकत्वं च श्लोकद्वयेन समर्थयते—

अभिमानावने गृद्धि-रोधाद्वर्धयते तपः ।
मौनं तनोति श्रेयश्च-श्रुतप्रश्रयतायनात् ॥ ३५ ॥

टीका—वर्धयते । किं सत्, मौनं । किं, तपः । कस्मिन्सति सति, अभिमानावने अयाचकत्वव्रतरक्षायां सत्यां । तथा गृद्धिरोधात् भोजनलौल्यप्रतिबन्धाद्धेतोः । तथा तनोति विस्तारीकरोति । किं सत्, मौनं । किं, श्रेयः पुण्यं । कस्मात्, श्रुतप्रश्रयतायनात् श्रुतज्ञानविनयानुबन्धात् ॥ ३५ ॥

शुद्धमौनान्मनःसिध्या शुक्लध्यानाय कल्पते ।
वाक्सिध्या युगपत्साधुस्त्रैलोक्यानुग्रहाय च ॥ ३६ ॥

टीका–कल्पते सम्पद्यते समर्थो भवति । कोऽसौ, साधुर्देशसंयतः संयतश्च । कस्मै, शुक्लध्यानाय । कया, मनःसिध्या चित्तवशीकरणेन । कस्मात्, आत्मनः, शुद्धमौनात् भोजनादौ निरतिचारमौनव्रतात् । तथा साधुः कल्पते । कस्मै, त्रैलोक्यानुग्रहाय त्रिजगज्जनानुपकर्तुं । कथं, युगपत् एककालं । कया, वाक्सिध्या युगपत्त्रिजगदनुग्रहसमर्थभारतीविभूत्या ॥ ३६ ॥

नियतकालिकसार्वकालिकमौनयोरुद्योतनविशेषनिर्णयार्थमाह—

उद्योतनं महेनैकघण्टादानं जिनालये ।
असार्वकालिके मौने निर्वाहः सार्वकालिके ॥ ३७ ॥

१ सर्वदा शस्यते जीर्णं भोजने तु विशेषतः ।
रसायनं सदा श्रेष्ठं सरोगस्य पुनर्न किम् ॥

टीका—भवति विधीयते वा । किं तत्, उद्योतनं फलातिशयलाभमाहात्म्यापादनं । क्व, मौने॰ । किंविशिष्टे, असार्वकालिके यथात्मशक्ति नियतकाले कृते । किं तत्, घण्टेत्यादि—एकघण्टादानं एकस्या घण्टाया दानं वितरणं । क्व, जिनालये अर्हच्चैत्यगृहे । कथं, सह । केन, महेनोत्सवेन पूजया वा । तथा सार्वकालिके यावज्जीवं प्रतिपन्ने मौने । उद्योतनं भवति । किं तत्, निर्वाहो निराकुलं वहनं । मान्यम् ॥ ३७ ॥

आवश्यकादिषु शक्तितः कृत्वा मौनं सर्वदाऽपि मौनविधानेन वाग्दोषोच्छेदमाह—

आवश्यके मलक्षेपे पापकार्ये च वान्तिवत् ।
मौनं कुर्वीत शश्वद्वा भूयोवाग्दोषविच्छिदे ॥ ३८ ॥

टीका—कुर्वीत । कोऽसौ, साधुः । किं तत्, मौनं । क्व, आवश्यके सामयिकादिकर्मषट्के, तथा मलक्षेपे विण्मूत्रोत्सर्गे, तथा पापकार्ये हिंसादिकर्मणि

१ सन्तोषं भाव्यते तेन वैराग्यं तेन दर्श्यते ।
संयमः पोष्यते तेन मौनं येन विधीयते ॥
लौल्यत्यागात्तपोवृद्धिरभिमानस्य रक्षणम् ।
ततश्च समवाप्नोति मनःसिद्धिं जगत्त्रये ॥
श्रुतस्य प्रश्रयात् श्रेयःसमृद्धेः स्यात्समाश्रयः ।
ततो मनुजलोकस्य प्रसीदति सरस्वती ॥
वाणी मनोरमा तस्य शास्त्रसन्दर्भगर्भिता ।
आदेया जायते येन क्रियते मौनमुज्ज्वलम् ॥
पदानि यानि विद्यन्ते वन्दनीयानि कोविदैः ।
सर्वाणि तानि लभ्यन्ते प्राणिना मौनकारिणा ॥
अन्येन शक्तितः कृत्वा मौनं नियतकालिकम् ।
जिनेन्द्रभवने देया घण्टैका समहोत्सवम् ॥
न सार्वकालिके मौने निर्वाहव्यतिरेकतः ।
उद्योतनं परं प्रोक्तं किंचनापि विधीयते ॥

परेण क्रियमाणे, धनश्देन स्नानासनमैथुनादौ च । वनेषु आमर्शवेदितोऽपि किंवत्, यान्तिकवत् । एषां यथा हर्षनादनस्मरमात्ममनं यावदित्यर्थं । अथवा मौनं कुर्वीत । कथं, नयन् नित्य । किमर्थं, भूय इत्यादि-भूयसां काययोगापेक्षया बहुतराणां वाग्दोषाणां परवादविषयनयनाणां निरोधार्थम् ॥३८॥

अथ सत्याणुव्रतलक्षणार्थमाह

कन्यागोक्ष्मालीककूटसाक्ष्यन्यासापलापवत् ।
स्यात्सत्याणुव्रती सत्यमपि स्वान्यापदे त्यजन् ॥३९॥

टीका--स्यात् । कोऽसौ, वणिक् श्रावक । किंविशिष्टः, सत्याणुव्रती । किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् । किं तत्, सत्यमपि चौरं चौरोऽयमित्यादिरूपं तथ्यमपि । किमर्थं, स्वान्यापदे स्वपरविपदर्थं यत्तथाभूतं तत्सत्यमपि । किंवत्, कन्यालीकादिवत् । यस्मिन्नुक्ते स्वपरयोर्वधबन्धादिकं राजादिभ्यो भवति तत्स्थूलासत्यं नासौ स्वयं वदेत् परान्न वादयेत् सत्याणुव्रती स्यादित्यर्थः । तत्र कन्यालीकं यथा-भिन्नां कन्यामभिन्नां वा विपर्ययं वा वदतो भवति । इदं सर्वस्य कुमारादिद्विपदविषयस्यालीकस्योपलक्षणं । गवालीकं-अल्पक्षीरां गां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वदतः स्यात् । इदमपि सर्वचतुष्पदविषयालीकस्योपलक्षणं । क्ष्मालीकं-परसत्कामपि भूमिमात्मसत्कां विपर्ययं वा वदतो भवेत् । इदं चाशेषपादपाद्यपदद्रव्यविषयालीकस्योपलक्षणं । कन्याद्यलीकानां च लोकेऽतिगर्हितत्वेन रूढत्वात् द्विपदादिग्रहणं न क्रियते । कन्याद्यलीकत्रयं लोकविरुद्धत्वान्न वाच्यं । कूटसाक्ष्य-प्रमाणीकृतस्य लञ्चामत्सरादिना कूटं वदतः स्यात् । यथाऽहमत्र साक्षीति । अस्य च परपापसमर्थकत्वविशेषेण पूर्वेभ्यो भेदः । तच्च धर्मविपक्षत्वान्न वदेत् । धर्म्यं ब्रूयात्साधर्म्यमिति विवादादिभिरभ्यर्थितत्वात् । न्यासापलाप-स्वस्य रक्षणार्थमन्यस्मै समर्प्यत इति न्यासः सुवर्णादिद्रव्यं तदपलापं नालपेत् विश्वसितघातकत्वात् । किं चाज्ञानसंशयादिनाऽप्यसत्यं न ब्रूयात्, किं पुना रागद्वेषाभ्याम् ॥ ३९ ॥

लोकव्यवहाराविरोधेन च तत्प्रयोगमुपदिशति—

लोकयात्रानुरोधित्वात्सत्यसत्यादि वाक्त्रयम् ।
ब्रूयादसत्यासत्यं तु तद्विरोधान्न जातुचित् ॥ ४० ॥

टीका-स्यात् । कोऽसौ, सत्याणुव्रती । किं तत्, सत्यसत्यादिवाक्त्रयं वक्ष्यमाणलक्षणं । कस्मात्, लोकयात्रानुरोधित्वात् लोकव्यवहारविसंवादित्वात् । न तु स्यात् । किं तत्, असत्यासत्यं । कथं, जातुचित् कदाचिदपि । कस्मात्, तद्विरोधात् लोकयात्राविप्रलम्भनात् ॥ ५० ॥

सत्यसत्यादीनि श्लोकत्रयेण लक्षयन्नाह—

यद्वस्तु यद्देशकालप्रमाकारं प्रतिश्रुतम् ।
तस्मिंस्तथैव संवादि सत्यसत्यं वचो वदेत् ॥ ५१ ॥

टीका-वदेत् सत्याणुव्रती । किं तत्, वचः । किंविशिष्टं, सत्यसत्यं । किंलक्षणं, संवादि तथाभूतं । क्व, तस्मिन् प्रतिज्ञाते वस्तुनि । कथं, तथैव तेनैव देशकालपरिणामरूपत्वेन प्रकारेण । यत्किं, यद्वस्तु । प्रतिश्रुतं प्रतिज्ञातं । किंविशिष्टं, यद्देशकालप्रमाकारं प्रमा परिमाणं संख्या च, आकारो वर्णसंस्थानादिरूपं, देशश्च कालश्च प्रमा च आकारश्च देशकालप्रमाकाराः प्रतिज्ञाविषयीकृता यस्य च तत्तथोक्तम् ॥ ५१ ॥

असत्यं वय वासोऽन्धो रन्धयेत्यादि सत्यगम् ।
वाच्यं कालातिक्रमेण दानात्सत्यमसत्यगम् ॥ ५२ ॥

टीका—वाच्यं वक्तव्यं सत्याणुव्रतिना । किं तद्वचः । किंविशिष्टं, असत्यं किंविशिष्टं सत्, सत्यं सत्याश्रित । असत्यमपि किञ्चित्सत्यमेवेत्यर्थः । तदेव कथंचिदिना दर्शयति—भोः कुविन्द वय आतानवितानीभावरूपतया आतृप्य वे । किं तद्वासो वस्त्रं । अत्र निर्माणयोग्यतन्तुषु वस्त्रशब्दप्रयोगादसत्यत्वं तथा भो भक्तक रन्धय पच त्वं । किं तत्, अन्धः कूरं । अन्धोयोग्यतन्दुलेष्वन्धःशब्दप्रयोगादसत्यत्वं । आदिशब्दात्, चेत्तक कटिकां विरचयादिरूपं ग्राह्यं । अत्र तत्तच्छब्दवाच्यार्थेऽपि लोके तथाव्यवहारात्सत्यत्वं । इदमसत्यसत्यं । तथा वाच्यं । किं तत्, सत्यं । किंविशिष्टं, असत्यगं सत्यासत्यमित्यर्थः । कुतः, सत्यव्यवहारात् विसरणात् । केन, कालातिक्रमेण । यथा अर्धमासानन्ते दिवसे तेऽदेदं देयमित्यभ्युपाय मासान्ते संवत्सरान्ते वा दिवसे ददातीति । अत्र दान-

परेण क्रियमाणे, चशब्देन स्नानासनभुक्त्यादौ च । यतेऽन्तु भ्रामरीत्वेऽपि किंचित्, वान्तियम् । छर्दी यथा छर्दनादनन्तरमाचमनं यावदित्यर्थः । अथवा मौनं कुर्वीत । कथं, वाचयन् नित्यं । किमर्थं, भूय इत्यादि–भूयसां कायक्लेशापेक्षया बहुतराणां वाग्दोषाणां परुषादिवचनकृताशुभास्रवाणां विच्छेदार्थम् ॥ ३८ ॥

अथ सत्याणुव्रतरक्षणार्थमाह–

कन्यागोक्ष्मालीककूटसाक्ष्यन्यासापलापवत् ।
स्यात्सत्याणुव्रती सत्यमपि स्वान्यापदे त्यजन् ॥ ३९ ॥

टीका––स्यात् । कोऽसौ, वणिकः श्रावकः । किंविशिष्टः, सत्याणुव्रती । किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् । किं तत्, सत्यमपि चौरे चौरोऽयमित्यादिरूपं तथ्यमपि । किमर्थं, स्वान्यापदे स्वपरविपत्त्यर्थं यत्तथाभूतं तत्सत्यमपि । किंवत्, कन्यालीकादिवत् । यस्मिन्नुक्ते स्वपरयोर्वधबन्धादिकं राजादिभ्यो भवति तत्स्थूलासत्यं तादृक् सत्यं च स्वयमवदन् परैश्चावादयन् सत्याणुव्रती स्यादित्यर्थः । तत्र कन्यालीकं यथा–भिन्नां कन्यामभिन्नां वा विपर्ययं वा वदतो भवति । इदं सर्वस्य कुमारादिद्विपदविषयकस्यालीकस्योपलक्षणं । गवालीक–अल्पक्षीरां गां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वदतः स्यात् । इदमपि सर्वचतुष्पदविषयालीकस्योपलक्षणं । क्ष्मालीकं–परस्वकामपि भूमिमात्मस्वकां विपर्ययं वा वदतो भवेत् । इदं चाशेषपादपाद्यपदद्रव्यविषयालीकस्योपलक्षणं । कन्याद्यलीकानां च लोकेऽतिगर्हितत्वेन रूढत्वात् द्विपदादिग्रहणं न क्रियते । कन्याद्यलीकत्रयं लोकविरुद्धत्वाच्च वाच्यं । कूटसाक्ष्यं–प्रमाणीकृतस्य लञ्चामत्सरादिना कूटं वदतः स्यात् । यथाऽहमत्र साक्षीति । अस्य च परपापसमर्थकत्वविशेषेण पूर्वेभ्यो भेदः । तच्च धर्मविध्वंसकत्वाच्च वर्जेत् । धर्म्यं मृषावाधर्म्यमिति विवादिभिरभ्यर्थितत्वात् । न्यासापलाप–न्यस्यते रक्षणार्थमन्यस्मै समर्प्यत इति न्यासः सुवर्णादिद्रव्यं तदपलापं नालपेत विश्वासघातकत्वात् । किं चाज्ञानसंशयादिनाऽप्यसत्यं न ब्रूयात्, किं पुना रागद्वेषाभ्याम् ॥ ३९ ॥

लोकव्यवहाराविरोधेन च तत्प्रयोगमुपदिशति–

लोकयात्रानुरोधित्वात्सत्यसत्यादि वाक्त्रयम् ।
ब्रूयादसत्यासत्यं तु तद्विरोधान्न जातुचित् ॥ ४० ॥

टीका-ब्रूयात् । कोऽसौ, सत्यानुवर्ती । किं तत्, सत्यासत्यादिवाक्त्रयं वक्ष्यमाणलक्षणं । कस्मात्, लोकयात्रानुरोधित्वात् लोकव्यवहारविसंवादित्वात् । न तु ब्रूयात् । किं तत्, असत्यासत्यं । क्व, क्वाचित् कदाचिदपि । कस्मात्, तद्विरोधात् लोकयात्राविप्लवप्रसङ्गात् ॥ ५० ॥

सत्यसत्यादीनि श्लोकत्रयेण लक्षयन्नाह—

यद्वस्तु यद्देशकाल-प्रमाकारं प्रतिश्रुतम् ।
तस्मिंस्तथैव संवादि सत्यसत्यं वचो वदेत् ॥ ५१ ॥

टीका-वदेत् सत्यानुवर्ती । किं तत्, वचः । किंविशिष्टं, सत्यसत्यं । किंलक्षणं, संवादि तथाभूतं । क्व, तस्मिन् प्रतिज्ञातं वस्तुनि । कथं, तथैव तेनैव देशकालपरिमाणाकारस्वरूपेण प्रकारेण । यस्मिन्, यद्वस्तु प्रतिश्रुतं प्रतिज्ञातं । किंविशिष्टं, यद्देशकालप्रमाकारं प्रमा परिमाणं संख्या च, आकारो वर्णसंस्थानादिरूपं, देशश्च कालश्च प्रमा च आकारश्च देशकालप्रमाकारा प्रतिज्ञाविषयीभूता यस्य च तत्तथोक्तम् ॥ ५१ ॥

असत्यं यत्र वासोऽन्धो रन्धयेत्यादि सत्यगम् ।
वाच्यं कालातिक्रमेण दानात्सत्यमसत्यगम् ॥ ५२ ॥

टीका—वाच्यं वचनं सत्यानुवर्तिना । किं तद्वच । किंविशिष्टं, असत्यं किंविशिष्टं सत्, सत्यगं सत्याश्रितं । असत्यमपि किंविशिष्टमित्याह । तदेव यथेत्यादिना दर्शयति—भो कुविन्द वस्त्रं वानाद्यविनाभावरूपतया आतानवसनं । किं तद्वासो वस्त्रं । यत्र निर्मातव्योऽद्यतन्तुषु वस्त्रव्यपदेशोऽसत्यत्वं तथा भो अन्धकं रन्धय पचनम् । किं तत्, अन्धः भूत । अन्धार्योऽद्यतण्डुलेष्व-न्धव्यपदेशोऽसत्यत्वं । आदिशब्दात् वेचकं कणिकां पिष्टिका देवं पाठं । अत्र सत्यशब्दव्यवहारवत्त्वेऽपि लोके तथाव्यवहारात्सत्यत्वं । इत्यसत्यसत्यं ॥ तथा वाच्यं । किं तत्, सत्यं । किंविशिष्टं, असत्यगं सत्यासत्यमसत्यं । कुतः, तत्सकलदानात् विसरणात् । केन, कालातिक्रमेण । यथा अर्द्धमासदत्तं द्विवसे मेदर्देयमित्यभ्याधीय आसामासे संवत्सरमासे वा दिवसे ददाति । अत्र द्वय-

परेण क्रियमाणे, चशब्देन स्नानाशनमैथुनादौ च। यतेस्तु आमरणव्रतेऽपि किंवत्, वान्तिवत्। छर्दी यथा छर्दनादनन्तरमाचमनं यावदित्यर्थः। अथवा मौनं कुर्वीत। कथं, शश्वत् नित्यं। किमर्थं, भूय इत्यादि—भूयसां कायदोषापेक्षया बहुतराणां वाग्दोषाणां परव्याक्षेपवचनकृतपापास्रवाणां विच्छेदार्थम्॥३८॥

अथ सत्याणुव्रतलक्षणार्थमाह—

कन्यागोक्ष्मालीककूटसाक्ष्यन्यासापलापवत्।
स्यात्सत्याणुव्रती सत्यमपि स्वान्यापदे त्यजन्॥३९॥

टीका—स्यात्। कोऽसौ, गृहिकः श्रावकः। किंविशिष्टः, सत्याणुव्रती। किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन्। किं तत्, सत्यमपि चौरे चौरोऽयमित्यादिरूपं तथ्यमपि। किमर्थं, स्वान्यापदे स्वपरविपत्त्यर्थं यत्तथाभूतं तत्सत्यमपि। किंवत्, कन्यालीकादिवत्। यस्मिन्नुक्ते स्वपरयोर्वधबंधादिकं राजादिभ्यो भवति तत्स्थूलमसत्यं नाहं ब्रूयां न च स्वयमवदन् परांश्चावादयन् सत्याणुव्रती स्यादित्यर्थः। तत्र कन्यालीकं यथा—भिन्नां कन्यामभिन्नां वा विपर्ययं वा वदतो भवति। इदं सर्वस्य कुमारादिद्विपदविषयकस्यालीकस्योपलक्षणं। गवालीकं—अल्पक्षीरां गां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वदन् स्यात्। इदमपि सर्वचतुष्पदविषयालीकस्योपलक्षणं। क्ष्मालीकं—परस्वकामपि भूमिमात्मस्वकां विपर्ययं वा वदतो भवेत्। इदं चाशेषापादविषयद्रव्यविषयालीकस्योपलक्षणं। कन्याद्यलीकानां च लोकेऽतिगर्हितत्वेन रूढत्वात् द्विपदादिग्रहणं न क्रियते। कन्याद्यलीकत्रयं लोकविरुद्धत्वाच्च वार्यं। कूटसाक्ष्यं—प्रमाणीकृतस्य लंचामत्सरादिना कूटं वदन् स्यात्। यथाऽहमत्र साक्षीति। अस्य च परपापसमर्थकत्वविशेषेण पूर्वेभ्यो भेदः। तच्च धर्मविपक्षत्वाच्च वदेत्। धर्म्यं वृषाश्चाधर्म्यमिति विवादादिभिरभ्यर्थितत्वात्। न्यासापलापः—न्यस्यते रक्षणार्थमन्यस्मै समर्प्यत इति न्यासः, सुवर्णादिद्रव्यं तदपलापं नालपेत विश्वासिघातकत्वात्। किं बहुनात्मसंशयादिनाऽप्यसत्यं न ब्रूयात्, किं पुना रागद्वेषाभ्याम्॥३९॥

लोकव्यवहाराविरोधेन च तद्भयागमुपदिशति—

लोकयात्रानुरोधित्वात्सत्यसत्यादि वाक्त्रयम्।
ब्रूयादसत्यासत्यं तु तद्विरोधान्न जातुचित्॥४०॥

टीका-न ब्रूयात् । कोऽसौ, सत्याणुव्रती । किं तत्, सत्यमप्यादिवाक्त्रयं वक्ष्यमाणलक्षणं । कस्मात्, लोकयात्रानुरोधित्वात् लोकव्यवहाराविसंवादित्वात् । न तु ब्रूयात् । किं तत्, असत्यासत्यं । कथं, जातुचित् कदाचिदपि । कस्मात्, तद्विरोधात् लोकयात्राविप्रलम्भनात् ॥ ४० ॥

सत्यसत्यादीनि श्लोकत्रयेण लक्षयन्नाह—

यद्वस्तु यद्देशकाल-प्रमाकारं प्रतिश्रुतम् ।
तस्मिंस्तथैव संवादि सत्यसत्यं वचो वदेत् ॥ ४१ ॥

टीका—वदेत् सत्याणुव्रती । किं तत्, वच । किंविशिष्टं, सत्यसत्यं । किंलक्षणं, संवादि तथाभूतं । क, तस्मिन् प्रतिज्ञाते वस्तुनि । कथं, तथैव तेनैव देशकालपरिमाणरूपत्वेन प्रकारेण । यत्किं, यद्वस्तु । प्रतिश्रुत प्रतिज्ञात । किंविशिष्टं, यद्देशकालप्रमाकारं प्रमा परिमाणं संख्या च, आकारो वर्णसंस्थानादिरूपं, देशश्च कालश्च प्रमा च आकारश्च देशकालप्रमाकाराः प्रतिज्ञाविषयीभूता यस्य च तत्स्वीकृतम् ॥ ४१ ॥

असत्यं वय वासोऽन्धो रन्धयेत्यादि सत्यगम् ।
वाच्यं कालातिक्रमेण दानात्सत्यमसत्यगम् ॥ ४२ ॥

टीका—वाच्यं वचनं सत्याणुव्रतिना । किं तद्वच । किंविशिष्टं, असत्यं किंविशिष्टं सत्, सत्यं सत्याश्रितं । असत्यमपि किञ्चिन्सत्यमेवेत्यर्थः । तद्यथा वयेत्यादिना दर्शयति—भो. कुविन्द वय आतानवितानीभावरूपतया वासः प्रवर्तय त्वं । किं तद्वासो वस्त्रं । वस्त्रनिर्माणयोग्यतन्तुषु वसनशब्दप्रयोगादसत्यत्वं तथा भो भक्तकारक रन्धय पच त्वं । किं तत्, अन्धः कूरं । अन्धो योग्यतन्दुलेष्वन्धःशब्दप्रयोगादसत्यत्व । आदिशब्दाद्वा येषु कश्चित् विटस्वादिरूपं प्राह । अत्र तत्तच्छब्दवाच्यत्वेऽपि लोके तथाव्यवहारात्सत्यत्व । इदमसत्यसत्यं ॥ तथा वाच्यं । किं तत्, सत्य । किंविशिष्टं, असत्यगं सत्यासत्यमित्यर्थं । कुतः, स्वभवचनात् विसरणात् । केन, कालातिक्रमेण । यथा अर्द्धमासतमे दिवसे देयमिदं देयमित्याख्याय मासतमे संवत्सरतमे वा दिवसे ददातीति । अत्र दानः-

परेण क्रियमाणे, चलहेन स्नानाशनमैथुनादौ च । एतेषु भ्रामरीवृत्तेऽपि किंवत्, वान्तिवत् । छर्दा यथा छर्दनादनन्तरमाचमनं यावदित्यर्थः । अथवा मौनं कुर्वीत । कथं, शश्वत् नित्यं । किमर्थं, मूत्र इत्यादि-संयमी कायदोषापेक्षया बहुतराणां वाग्दोषाणां पर्याप्तिवचनकृतपापास्रवाणां विच्छेदार्थम् ॥३८॥

अथ सत्याणुव्रतरक्षार्थमाह—

कन्यागोक्ष्मालीककूटसाक्ष्यन्यासापलापवत् ।
स्यात्सत्याणुव्रती सत्यमपि स्वान्यापदे त्यजन् ॥३९॥

टीका—स्यात् । कोऽसौ, नैष्ठिक श्रावक । किंविशिष्ट, सत्याणुव्रती । किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् । किं तत्, सत्यमपि चौरे चौरोऽयमित्यादिरूपं तथ्यमपि । किमर्थं, स्वान्यापदे स्वपरविपत्त्यर्थं यत्तथाभूतं तत्सत्यमपि । किंवत्, कन्यालीकादिवत् । यस्मिन्नुक्ते स्वपरयोर्वधबन्धादिकं राजादिभ्यो भवति तत्स्थूलासत्यं तादृक् सत्यं च स्वयमवदन् परैश्चावादयन् सत्याणुव्रती स्यादित्यर्थः । तत्र कन्यालीकं यथा—भिन्नां कन्यामभिन्नां वा विपर्ययं वा वदतो भवति । इदं सर्वस्य कुमारादिद्विपदविषयस्यालीकस्योपलक्षणं । गवालीकं—अल्पक्षीरां गां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वदतः स्यात् । इदमपि सर्वचतुष्पदविषयालीकस्योपलक्षणं । क्ष्मालीकं—परसत्कामपि भूमिमात्मसत्कां विपर्ययं वा वदतो भवेत् । इदं चाशेषापादद्रव्यविषयालीकस्योपलक्षणं । कन्याद्यलीकानां च लोकेऽतिगर्हितत्वेन रूढत्वात् द्विपदादिग्रहणं न क्रियते । कन्याद्यलीकत्रयं लोकविरुद्धत्वाच्च वाच्यं । कूटसाक्ष्यं—प्रमाणीकृतस्य लञ्चामत्सरादिना कूटं वदतः स्यात् । यथाऽहमत्र साक्षीति । अस्य च परपापसमर्थकत्वविशेषेण पूर्वेभ्यो भेदः । तच्च धर्मविपक्षत्वाच्च वदेत् । धर्म्यं ब्रूयादधर्म्यमिति विद्वद्भिरभ्यर्थितत्वात् । न्यासापलाप—न्यस्यते रक्षणार्थमन्यस्मै समर्प्यते इति न्यासः सुवर्णादिद्रव्यं तदपलाप सोऽपि विश्वासघातकत्वात् । किं चाज्ञानसंशयादिनाऽप्यसत्यं न वदेत् किं पुना रागद्वेषाभ्याम् ॥ ३९ ॥

लोकव्यवहाराविरोधेन च तत्प्रयोगमुपदिशति—

लोकयात्रानुरोधित्वात्सत्यसत्यादि वाक्त्रयम् ।
ब्रूयादसत्यासत्यं तु तद्विरोधान्न जातुचित् ॥ ४० ॥

टीका-मृयात् । कोऽसौ, सत्याणुव्रती । किं तत्, सत्यसत्यादिवाक्त्रयं वक्ष्यमाणलक्षणं । कस्मात्, लोकयात्रानुरोधित्वात् लोकव्यवहारविसंवादित्वात् । न तु मूयात् । किं तत्, असत्यासत्यं । कथं, जातुचित् कदाचिदपि । कस्मात्, स्वाद्विरोधात् लोकयात्राविप्रलम्भनात् ॥ ४० ॥

सत्यसत्यादीनि श्लोकत्रयेण लक्षयन्नाह—

यद्वस्तु यद्देशकाल-प्रमाकारं प्रतिश्रुतम् ।
तस्मिंस्तथैव संवादि सत्यसत्यं वचो वदेत् ॥ ४१ ॥

टीका-वदेत् सत्याणुव्रती । किं तत्, वचः । किंविशिष्टं, सत्यसत्यं । किंलक्षणं, संवादि तथाभूतं । क्व, तस्मिन् प्रतिज्ञाते वस्तुनि । कथं, तथैव तेनैव देशकालप्रमाकारप्रकारेण । यत्कि, यद्वस्तु । प्रतिश्रुतं प्रतिज्ञातं । किंविशिष्टं, यद्देशकालप्रमाकारं प्रमा परिमाणं संख्या च, आकारो वर्णसंस्थानादिरूपं, देशश्च कालश्च प्रमा च आकारश्च देशकालप्रमाकाराः प्रतिज्ञातविषयीकृता यस्य च तद्यथोक्तम् ॥ ४१ ॥

असत्यं वय वासोऽन्धो रन्धयेत्यादि सत्यगम् ।
वाच्यं कालातिक्रमेण दानात्सत्यमसत्यगम् ॥ ४२ ॥

टीका—वाच्यं वक्तव्यं सत्याणुव्रतिना । किं तद्वच । किंविशिष्टं, असत्यं किंविशिष्टं सत्, सत्यं सत्याश्रितं । असत्यमपि किंचिन्मात्रमेतेनार्थे । तदेव यथेत्यादिना दर्शयति-भोः कुविन्द वय आतानवितानीभावकरणतः वाचु वय त्वं । किं तद्वासो वस्त्रं । तत्र निर्माणयोग्यतन्तुषु वस्त्रशब्दप्रयोगात्सत्यं तथा भो भक्तक रन्धय पच त्वं । किं तत्, अन्धः कूरं । अन्धसो भक्तरूपेण व्यवहारप्रसंगात्सत्यं । आदिशब्दाद्रो पचक उखिकां पिठरकं वादिरूप प्राते । अत्र तत्तत्पर्यायव्यपदेशेऽपि लोके तद्व्यवहारात्सत्यम् । इदमसत्यमसत्यं ॥ तथा वाच्यं । किं तत्, सत्यं । किंविशिष्टं, असत्यगं असत्याश्रितं । कुत, सदभावदानात् विसंवादात् । केन, कालातिक्रमेण । यथा अर्धमासतमे दिवसे तेऽहं देयमित्यभिधाय मासतमे संवत्सरतमे वा दिवसे ददातीति । अत्र दान

व्यभिचारात्सत्यत्वं । प्रतिश्रुतकालव्यभिचाराच्चासत्यत्वं । इदमपि लोके तथा व्यवहारात्कविद्वक्तव्यम् ॥ ४२ ॥

यत्स्वस्य नास्ति तत्कल्ये दास्यामीत्यादिसंविदा ।
व्यवहारं विरुन्धानं नासत्यासत्यमालपेत् ॥ ४३ ॥

टीका—न आलपेत् न ब्रूयात् सत्याणुव्रती । किं तत्, असत्यासत्यं वचः । किं कुर्वाणं, विरुन्धानं बाधमानं । कं, व्यवहारं लोकयात्रां । कया, यद्दिव्यादि यद्वस्तु नास्ति । कस्य, स्वस्यात्मनः सम्बन्धी तद्दास्यामि तुभ्यं वितरि-ष्यामि । कदा, कल्ये प्रातः । इत्यादिरूपया संविदा प्रतिज्ञया ॥ ४३ ॥

सावद्यव्यतिरिक्तानृतवचनस्य नित्य वर्जनीयत्वमाह—

भोक्तुं भोगोपभोगाङ्गमात्रं सावद्यमक्षमाः ।
ये तेऽप्यन्यत्सदा सर्वं हिंसेत्युज्झन्तु वाऽनृतम् ॥ ४४ ॥

टीका—अत्रार्थसंख्याविशेषवचनमाध्यमातिवृत्तावलम्बनं प्रति सावद्यविसंवक-ल्पनानुवृत्त्यर्थो वाशब्दः किं बहुनेत्यर्थं । वा किं बहुना उज्झन्तु त्यजन्तु । के, तेऽपि धर्मेप्सवः । किं तत्, अनृतं । किंविशिष्टं, अन्यत् सावद्यानृतादि-न्यद्वचनादि । कियत्, सर्वं समस्तमपि । कथं, सदा सर्वदा । कथं कृत्वा, हिंसेति मत्वा. सर्वमनृतं हिंसापर्यायत्वादित्येव प्रमादयोगाविशेषात् । यत्र तु प्रमत्तयोगो नास्ति तद्दिष्टानुष्ठानासम्भवेन नासत्यं । तथेत्यस्यैवार्थः समर्थनं— 'सा मिथ्याऽपि न गीर्मिथ्या या गुर्वादिप्रसादिनी ' इति । के ते, इत्याह—ये सन्ति । किंविशिष्टाः, अक्षमा असमर्थाः । किं कर्तुं, भोक्तुं सेवितुं । किं तत्, सावद्यं वच क्षेत्रं कृष्यादिकृत्य प्राणिवधादिप्रवर्तकं । किंविशिष्टं सत् भोगो-पभोगाङ्गमात्रं भोगो भोजनादिः, उपभोगः कामिन्यादि भोगश्चोपभोगश्च भोगोपभोगौ। तयोरङ्गं साधनं तदेव तन्मात्रं न पुनस्तदसाधनं । सावद्य वच-नत्र सास्यातमित्यादि सदृशवचनं । सर्वगत आत्मा इत्याद्यसदुद्भावनं वेत्या-दिकमसदुद्भावनं । गालमगलमित्युक्तो विपरीतं । काण काणमसिद्धयानस्यादिव प्रो वा बधिकेत्य इत्यादि गर्हितं सावद्यमित्यत्यत् ॥ ४४ ॥

टीका–न हरेत न गृह्णीयात । नापि दद्यात न परस्मै वितरेत् । कोऽसौ । चौरेत्यादि–चौरोऽयमुपलक्षणात्वमेतासकोऽयं वधकारो अर्गलिर्त्यादिव्यपदेशं नाम करोतीति चौरादिव्यपदेशकरः स्थूलस्तेय यद्वाचौर्यं स्थूलस्तेयत्वेऽपि, तत्पूर्वसंकल्पादान वा, तत्र व्रत नियमस्तस्मान्नाद्य व्रत निवृत्तिर्यस्य स सर्वोऽपि चौर्याणुव्रतीत्यर्थः । किं तत परस्वं परस्य धन पतितमपतितं वा द्रव्यं मातर्यादिदत्तं सर्वत्र परस्वामिकस्यापरस्वेत्यस्य च स्वस्वामिकस्याग्रहणात् । किंविशिष्ट, परमन्यत । कस्मात मृतस्वधनात मृतश्चासौ स्वो ज्ञातिश्च मृतस्वः अर्थात्पुत्रादिरहितो लोकान्तरप्राप्तो बन्धुस्तस्य धन तस्मात अन्यत् जीवतो ज्ञातेर्धनमित्यर्थः । न केवलं तत परं उदकादेश्च नाचनुदकतृणेभ्यः । किंविशिष्टात, अखिलभोग्यात अखिलैः सर्वैः स्थिरैश्चरैश्चागन्तुभिश्च लोकैर्भाक्तुं योग्यत्वेन राजादिभिरुत्सृष्टात् ॥ ४६ ॥

प्रमत्तयोगात्परकीयतृणस्याप्यदत्तस्यादाने दाने चाचौर्यव्रतभङ्गं दर्शयति–

> संक्लेशाभिनिवेशेन तृणमप्यन्यभर्तृकम् ।
> अदत्तमाददानो वा ददानस्तस्करो ध्रुवम् ॥ ४७ ॥

टीका–ध्रुव निश्चितं भवति । कोऽसौ, पुरुषः कीदृशः तस्करश्चौरः । किं कुर्वाण, आददान आत्मसात्कुर्वन् । ददानो वा परस्मै प्रयच्छन् । किं तत्, तृणमपि किं पुनः सुवर्णादिकं । किंविशिष्ट, अन्यभर्तृकं अन्यः स्वस्मात्परो भर्ता स्वामी यस्य तदन्यभर्तृकमन्यदीयमित्यर्थः । किंविशिष्ट सत् अदत्तं तत्स्वामिना अवितीर्णं । केन, संक्लेशाभिनिवेशेन रागाद्यावेशेन । एतेनेदमुक्तं भवति–प्रमत्तयोगे सत्येवादत्तस्यादाने दाने वा चौर्यं स्यान्नान्यथा ॥ ४७ ॥

निधानादिधनं राजकीयत्वसमर्थनेन प्रत्याचष्टे–

> नास्वामिकमिति ग्राह्यं निधानादिधनं यत ।
> धनस्यास्वामिकस्येह दायादो मेदिनीपतिः ॥ ४८ ॥

टीका–न ग्राह्यं नादेयमचौर्याणुव्रतिना । किं तत्, निधानादि धन नदीगुहाविवराकरादिस्थितं द्रव्यं । कथं कृत्वा, अस्वामिकमिति नास्य कश्चित् स्वामीति पाल्यं न भवतीति सङ्कल्प्य । कुतः, इत्याह यतो यस्मात् भवति । कोऽसौ,

मेदिनीपतिः राजा । कीदृशः, दायादसाधारणस्वामी । कस्य, धनस्य । कीदृशस्य, अस्वामिकस्य स्वामिरहितस्य । क, इह लोके ॥४८॥

स्वामिसांशयिके स्वधनेऽपि नियमं कारयन्नाह—

स्वमपि स्वं मम स्याद्वा न वेति द्वापरास्पदम् ।
यदा तदाऽऽदीयमानं व्रतभङ्गाय जायते ॥ ४९ ॥

टीका—जायते सम्पद्यते । किं तत्, स्वमपि स्वं आत्मीयमपि द्रव्यं । कस्मै, व्रतभङ्गाय अचौर्यव्रतभङ्गं करोतीत्यर्थः । किं क्रियमाणं, दीयमानं आकारप्रश्लेषाद् आदीयमानं च । कदा, तदा तस्मिन् काले । यदा यस्मिन् काले भवति । किं तत्, स्वमपि स्वं । किंविशिष्टं, द्वापरास्पदं संशयस्थानं । कथं कृत्वा, इदं धनं मम स्याद्वा न वा स्यादित्येवं ॥ ४९ ॥

अचौर्याणुव्रतातिचारप्रहाणार्थमाह—

चोरप्रयोगचोराहृतग्रहावधिकहीनमानतुलम् ।
प्रतिरूपकव्यवहृतिं विरुद्धराज्येऽप्यतिक्रमं जह्यात् ॥५०॥

टीका—जह्यात् त्यजेत् । कोऽसौ, अचौर्याणुव्रती । किं तत्, चोरप्रयोगाद्यतिचारपञ्चकमिति सम्बन्धः । तत्र चोरप्रयोगः—चोरयत स्वयमन्येन वा चोरय त्वमिति चोरणक्रियायां प्रेरणं । प्रेरितस्य वा साधु करोषीत्यनुमननं । कुशिकाकर्तरिकाघर्घरिकादिचोरोपकरणानां वा समर्पणं विक्रयणं वा । अत्र च यद्यपि चौर्यं न करोमि न कारयामीत्येवं प्रतिपन्नव्रतस्य चोरप्रयोगो व्रतभङ्ग एव तथाऽपि किमधुना यूयं निर्व्यापारास्तिष्ठथ, यदि वो भक्तादिकं नास्ति तदाऽहं ददामि, भवदानीतमोषस्य वा यदि क्रेता नास्ति तदाऽहं विक्रेष्ये इत्येवंविधवचनैश्चौरान् व्यापारयतः स्वकल्पनया तद्व्यापारणं परिहरतो व्रतसापेक्षस्यासावतिचारः । चौराहृतग्रहः—अप्रेरितेनाननुमतेन च चौरेणानीतस्य कनकवस्त्रादेर्द्रव्यस्य मूल्येन मुधिकया वा । चौरानीतं च काणक्रयेण मुधिकया वा प्रच्छन्नं गृह्णन् चौरो भवति तस्माच्चौर्यकरणाद्व्रतभङ्गः । वाणिज्यमेव मया क्रियते न चौरिकेत्यध्यवसायेन व्रतसापेक्षत्वादभङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः ॥ अधिकहीनमानतुलं—मानं प्रस्थादि हस्तादि च । तुला

उन्मानं । मानं च तुला च मानतुलं, अधिकं च हीनं चाधिकहीनं तच्च तन्मानतुलं च, अधिकमाने हीनमानं, अधिकतुला हीनतुला चेत्यर्थ. । तत्र न्यूनेन मानादिनाऽन्यस्मै ददाति, अधिकेनात्मनो गृह्णातीत्येवमादिकूटप्रयोगो हीनाधिकमानोन्मानमित्यर्थ. ॥ प्रतिरूपकव्यवहृतिः—प्रतिरूपकं सदृशं व्रीहीणां पलंजि, घृतस्य वसा, हिङ्गो खदिरादि वेष्टनैलस्य मूत्रं, जात्यसुवर्णरूप्ययो र्युक्तसुवर्णरूप्ये, इत्यादिप्रतिरूपकेण व्यवहृतिर्व्यवहारो व्रीह्यादिषु पलंज्यादि प्रक्षिप्य तद्विक्रयणं । एतद् द्वय परधनग्रहणरूपत्वात्स्तेयमेव । केवलं मायकनाादिकमेव चौर्यं प्रसिद्धं । मया तु वणिक्कलैव कृतेति भावनया व्रतरक्षणोद्यतत्वादतिचार एवेति ।

विरुद्धराज्येऽप्यतिक्रमः । अपि समुच्चये । विरुद्धं विनष्टं विगृहीतं वा राज्यं राज्ञ पृथ्वीपालनोचितं कर्म विरुद्धराज्यं छत्रभङ्गः पराभियोगो वेत्यर्थ । तत्रातिक्रम उचितन्यायादन्येनैव प्रकारेणार्थस्य दानग्रहणं । विरुद्धराज्येऽल्पमूल्यलभ्यानि महार्घ्याणि द्रव्याणि इति प्रयततः । अथवा विरुद्धयोर्यो राज्ञो राज्यं नियमिता भूमि कटकं वा विरुद्धराज्यं तत्र । यद्वीतसत्पोर्यं प्रति भेदाभावात् । तस्यातिक्रमो व्यवस्थालंघनं । व्यवस्था च परस्परविरुद्धराजकृते एव । तल्लंघन चान्यतरराज्यनिवासिन इतरराज्ये प्रवेशः । इतरराज्यनिवासिनो वा अन्यतरराज्ये प्रवेशः । विरुद्धराज्यातिक्रमस्य च यद्यपि स्वस्वामिनोऽननुज्ञातस्यादत्तादानलक्षणयोगेन तत्कारिणां च चौर्यदण्डयोगेन चौर्यरूपत्वाद्व्रतभङ्ग एव, तथाऽपि विरुद्धराज्यातिक्रमं कुर्वता मया वाणिज्यमेव कृत न चौर्यमिति भावनया व्रतसापेक्षत्वाल्लोके च चोरोऽयमिति व्यपदेशाभावादतिचारता स्यात् । अथवा चोरप्रयोगादयः पञ्चाप्येते व्यक्तचौर्यरूपा एव । केवल सहकारादिना वा प्रकारेण क्रियमाणास्तेऽतिचारतया व्यपदिश्यन्ते । न चैते राज्ञा तत्सेवकादीनां वा न सम्भवन्तीति वाच्यम् । यत प्रथमो द्वितीय स्पष्ट एव । तृतीयस्तुर्यश्च यदा राजा भाण्डागारे हीनाधिकमानोन्मानं द्रव्याणा विनिमय च कारयति तदा राज्ञोऽप्यतिचारौ स्त । विरुद्धराज्यातिक्रमस्तु यदा सामन्तादि कश्चित् स्वस्वामिनो वृत्तिमुपजीवति तद्विरुद्धस्य च सहायो भवति तदा अस्यातिचारः स्यात् । सोमदेवपण्डितस्तु मानन्यूनत्वाधिकत्वेन द्वावतीचारौ मन्यमान इदमाह— मानवन्न्यूनताधिक्ये स्तेनकर्म ततो ग्रह. । विग्रहो संग्रहोऽर्थस्यास्तेयस्यैते निवर्तका. ॥ ५० ॥

अथ स्वदारसन्तोषाणुव्रतस्वीकारविधिमाह—

प्रतिपक्षभावनैव न रतौ रिरंसारुजि प्रतीकारः ।
इत्यप्रत्ययितमनाः श्रयत्वहिंस्रः स्वदारसन्तोषम् ॥५१॥

टीका—श्रयतु स्वीकरोतु । कोऽसौ, अहिंस्रः हिंसाविरमणव्रतोऽणुव्रती । कं, स्वदारसन्तोषं स्वदारेषु स्वभार्यायां स्वदारैर्वा सन्तोषः मैथुनसञ्ज्ञाविरमणात्मा देहसन्तोषः स्वदारसन्तोषस्तम् । किंविशिष्टः सन्, अप्रत्ययितमनाः प्रत्ययो विश्वासः प्रत्ययः सञ्जातोऽस्येति प्रत्ययितं न प्रत्ययितमप्रत्ययितं मनो यस्यासावप्रत्ययितमनाः असञ्जातविश्वासचित्त इत्यर्थः । कथं, इति अनेन स्वरूपेणानन्तरप्रकारेण । कमेव इत्थं भवति—भवति । कोऽसौ, प्रतीकारः प्रतिसमाधानम् । क्व, रिरंसारुजि योन्यादौ रन्तुमिच्छारूपायां वेदनायाम् । किं प्रतीकारः, प्रतिपक्षभावनैव ब्रह्मचर्यस्य प्रागुक्तविधिना पुनःपुनः सञ्चिन्तनमेव । न पुनर्भवति तत्र प्रतीकारः । क्व, रतौ स्त्रीसम्भोगे ॥५१॥

स्वदारसन्तोषिणं व्याचष्टे—

सोऽस्ति स्वदारसन्तोषी योऽन्यस्त्रीप्रकटस्त्रियौ ।
न गच्छत्यंहसो भीत्या नान्यैर्गमयति त्रिधा ॥ ५२ ॥

टीका—अस्ति भवति । कोऽसौ, स गृहाश्रमी । कीदृशः, स्वदारसन्तोषी स्वदारेषु नियमविशेषवतो सन्तुष्यति मैथुनसञ्ज्ञा प्रतिनिवर्तयेत्येवम् अत्रापेदं-मन । स्वदारेषु सन्तोषोऽस्यास्तीति वा । यः किं, यः न गच्छति न भजति । के, अन्यस्त्रीप्रकटस्त्रियौ अन्यस्य परदाराः परिगृहीता अपरिगृहीताश्च । तत्र परिगृहीता सस्वामिका अपरिगृहीता स्वैरिणी प्रोषितभर्तृका कुलाङ्गना वा अनाथा । कन्या तु भाविभर्तृकत्वात्पित्रादिपरतन्त्रत्वाद्वा सनाथैवेत्यन्यस्त्रीतो न विशिष्यते । प्रकटस्त्री वेश्या । अन्यस्त्री च प्रकटस्त्री च अन्यस्त्रीप्रकटस्त्रियौ । ते द्वे अपि यो न भजति । कया, भीत्या भयेन । कस्मात्, अंहसः पापात् न राजादेः । नापि यो गमयति उपभोजयति । के, ते द्वे । कैः अन्यैः, अर्थात् परदारादिलम्पटैः । कथं, त्रिधा मनोवाक्कायैः कृतकारितानुमतैर्वा अन्यथाऽपि वा । नरेन्द्रस्यानुवर्तनं निवृत्तिमार्गे यथाशक्तिरुपपत्तेः कुलवधूशीलरक्षणार्थम्—

गुणान् प्रतिपद्यमानो विशुद्धसम्यग्दृशः श्रावकस्योपदिश्यते । यस्तु स्वदारव-त्साधारणस्त्रियोऽपि मनागपि त्यक्तुमशक्तः परदारानेव वर्जयति सोऽपि ब्रह्माणुव्रती-ष्यते । द्विविधं हि तद्व्रतं । स्वदारसन्तोषः परदारवर्जनं चेति । एतच्चान्यस्त्री-प्रकटस्त्रियाविति स्त्रीद्वयमेवाप्रतिषेधोपदेशाल्लभ्यते । तत्राद्यमभ्यस्तदेशसंयमस्य नैष्ठिकस्येष्यते । द्वितीयं तु तदभ्यासोन्मुखस्य । तथाह श्रीसोमदेवपण्डितः– वधूवित्तस्त्रियौ मुक्त्वा सर्वत्रान्यत्र तज्जने । माता स्वसा तनूजेति मतिर्ब्रह्म गृहाश्रमे ॥ यस्तु–पंचुंबरसहियाइं सत्त वि वसणाइं जो विवज्जेइ । सम्मत्त-विसुद्धमई सो दंसणसावओ भणिओ ॥ इति वसुनन्दिसैद्धान्तिमतेन दर्शन-प्रतिमायां प्रतिपन्नस्तस्येदं ॥ तन्मतेनैव व्रतप्रतिमा बिभ्रतो ब्रह्माणुव्रतं स्यात् तद्यथा–पव्वेसु इत्थिसेवा अणंगकीडा सया विवज्जेइ ॥ थूलयड बंभयारी जिणेहिं भणिदो पवयणम्मि ॥ यस्तु "सम्यग्दर्शनशुद्धः संसारशरीरभोगनि-र्विण्णः । पञ्चगुरुचरणशरणो दार्शनिकस्तत्त्वपथगृह्य इति" । स्वामिमतेन दार्श-निको भवेत्तस्येदं ब्रह्माणुव्रतमतिचारवर्जनार्थमेवात्रानूद्यते ॥ ५२ ॥

अथ यद्यपि गृहस्थस्य प्रतिपक्षं व्रतमनुपालयतो न तादृशः पापबन्धोऽस्ति तथापि यतिधर्मानुरक्तत्वेन तत्प्राप्तेः प्राग्गार्हस्थ्येऽपि कामभोगविरक्तः सन् श्रावकधर्मं प्रतिपालयति सं वैराग्यकाष्ठामुपनेतुं सामान्येनाब्रह्मदोषानाह–

सन्तापरूपो मोहाङ्गसादतृष्णानुबन्धकृत् ।
स्त्रीसम्भोगस्तथाऽप्येष सुखं चेत्का ज्वरेऽक्षमा ॥५३॥

टीका––भवति । कोऽसौ, स्त्रीसम्भोगः । कीदृशः, सन्तापरूपः स्त्रीसम्भो-गस्य पित्तप्रकोपहेतुत्वात्सन्तापयतीति सन्तापः सन्तापकरं रूपं यस्य स सन्तापरूपः ज्वरपक्षे तु सन्तपनं सन्तापः सज्वरः स एव रूपमस्येति विग्रहः । तथा चोक्तं सन्तापात्कोपजो ज्वर इति । पुनः कीदृशः, मोहेत्यादि––मोहो हिताहितविवेकविकलत्वं, अंगसादः शरीरग्लानिः महत्त्वं तृष्णानुबन्धः तदविच्छेदः पक्षे पिपासासातत्यं मोहश्चांगसादश्च तृष्णानुबन्धश्च मोहागसादतृष्णानुबन्धा-स्तान् करोति । यद्यप्येवंविध एष तथाऽपि सुखं चेत् मन्यसे भो आत्मन् सदा न काऽपि त्वया कार्या । काऽसौ, अक्षमा । क, ज्वरे ज्वरोऽपि सुखं मन्तव्य इति भावः । तथा चोक्तमार्ये–स्त्रीभोगो न सुखं चेतस्संमोहाद्गात्र-सादनात् । तृष्णानुबन्धात्सन्तापरूपत्वाच्च यथा ज्वरः ॥ ५३ ॥

गुणान् प्रतिपन्नवतो विशुद्धसम्यग्दृशः श्रावकस्योपदिश्यते । यस्तु स्वदारव-त्साधारणस्त्रियोऽपि व्रतयितुमशक्तः परदारानेव वर्जयति सोऽपि महाणुव्रती-ष्यते । द्विविधं हि तद्व्रतं । स्वदारसन्तोषः परदारवर्जनं चेति । एतच्चान्यस्त्री-प्रकटस्त्रियाविति स्त्रीद्वयमेवाप्रतिषेधोपदेशाल्लभ्यते । तत्राद्यमभ्यस्तदेशसंयमस्य नैष्ठिकस्येष्यते । द्वितीयं तु तदभ्यासोन्मुखस्य । तदाह श्रीसोमदेवपण्डितः—वधूवित्तस्त्रियो मुक्त्वा सर्वत्रान्यत्र तज्जने । माता स्वसा तनूजेति मतिर्ब्रह्म गृहाश्रमे ॥ वसु—पव्वेसु इत्थिसेवा अणंगकीडा सया विवज्जेइ । सम्मत्त-विसुद्धमई सो दंसणसावओ भणिओ ॥ इति वसुनन्दिसैद्धान्तिमतेन दर्शन-प्रतिमायां प्रतिपन्नस्येदं ॥ तन्मतेनैव व्रतप्रतिमां बिभ्रतो महाणुव्रतं स्यात् तद्यथा—पव्वेसु इत्थिसेवा अणंगकीडा सया विवज्जेइ ॥ थूलयड बंभयारी जिणेहिं भणिदो पवयणम्मि ॥ यस्तु "सम्यग्दर्शनशुद्धः संसारशरीरभोगनि-र्विण्णः । पञ्चगुरुचरणशरणो दर्शनिकस्तत्त्वपथगृह्यः इति" । स्वामिमतेन दर्श-निको भवेत्तस्येदं महाणुव्रतमतिचारवर्जनार्थमेवाम्नायते ॥ ५२ ॥

अथ यद्यपि गृहस्थस्य प्रतिपन्नं व्रतमनुपालयतो न तादृशः पापबन्धोऽस्ति तथापि यतिधर्मानुरक्तत्वेन सम्प्राप्ते प्राग्गार्हस्थ्येऽपि कामभोगविरक्तः सन् श्रावकधर्मं प्रतिपालयति सं वैराग्यकाष्ठामुपनेतुं सामान्येनाब्रह्मदोषानाह—

सन्तापरूपो मोहाङ्गसादतृष्णानुबन्धकृत् ।
स्त्रीसम्भोगस्तथाप्येष सुखं चेत्का ज्वरेऽक्षमा ॥५३॥

टीका—भवति । कोऽसौ स्त्रीसम्भोगः । कीदृशः, सन्तापरूपः स्त्रीसम्भोग-स्य पित्तप्रकोपादिनुत्पाद्यत्वात्सन्तापयतीति सन्तापः सन्तापकरं रूपं यस्य स सन्तापरूपः । ज्वरपक्षे तु सन्तपनं सन्तापः स्वाभाविकं स एव रूपमस्येति विग्रहः । तथा चोक्तं सन्तापात्मकोऽसौ ज्वर इति । पुनः कीदृशः, मोहेत्यादि—मोहो हिताहितविवेकविकलत्वं, अङ्गसादः शरीरग्लानिः तृष्णानुबन्धः सर्वविषयेच्छा-यां स्त्रियामासक्तस्य मोहश्चाङ्गसादश्च तृष्णानुबन्धश्च मोहाङ्गसादतृष्णानुबन्धा-स्तान् करोति । यद्यप्येवंविध एव तथाऽपि सुखं चेत् मन्यसे भो आत्मन् तदा न काऽपि त्वया क्षमा । काऽसौ, अक्षमा । क, ज्वरे ज्वरोऽपि सुखं मन्यस्व इति भावः । तथा चोक्तमपि स्त्रीभोगो न सुखं चेतसः संमोहादि-सादनात् । तृष्णानुबन्धसन्तापरूपत्वाच्च यथा ज्वरः ॥ ५३ ॥

परदाररतौ मुख्याभावमुपदिशति—

समरससरसरङ्गोद्गमपूते च काचिन्क्रिया न निर्वृतये ।
स कुतः स्यादनवस्थितचित्ततया गच्छतः परकलत्रम् ॥५४॥

टीका—न च भवति । काऽसौ, क्रिया प्रवृत्तिः । किंविशिष्टा, काचित् आलिङ्गनचुम्बनादिका । कस्यै, निर्वृतये सुखार्थं । क्व, क्वते विना । कं, समरसरसरङ्गोद्गम । समरसमायोग समानरतिमित्यर्थं । … कोऽसौ, समरसरसरंगोद्गम । कस्य, पुंस । किं कुर्वतो, गच्छत सेवमानस्य । किं तत्, परकलत्रं । कथा, अनवस्थितचित्ततया … जनताकातरव्याकुलितमनस्कतया ॥ ५४ ॥

स्वदाररतस्यापि भावतो ब्रह्मचर्यं हिंसानम्यव निषमयति—

स्त्रियं भजन् भजत्येव रागद्वेषौ हिनस्ति च ।
योनिजन्तून् बहून् सूक्ष्मान् हिंसः स्वस्त्रीरतोऽप्यतः ॥५५॥

टीका—भवति । कोऽसौ, नर । किंविशिष्टः, हिंस्र । … किंविशिष्टोऽपि, स्वस्त्रीरतोऽपि स्वस्त्रियां रतं मैथुनं यस्य सोऽपि विशेषनस्तु परदाररत. । तत्र रागद्वेषयोर्बहुतरत्वसम्भवात् । कस्मादत … कारणात् । यतो भजत्येव … । कोऽसौ, स्त्रियं भजन् … सेवमान पुमान् । कौ, रागद्वेषौ प्रतिप्रीती । तथा हिनस्ति हन्ति । … योनिजन्तून् भगजीवान् । किंविशिष्टान्, सूक्ष्मान् दुर्लक्ष्यान् । कति, … बहून् प्रचुरान् । … पोर्नौ अम्भूनिष्पद्यन्ति तथा च तद्गम्य— … एमय सूक्ष्मा … । अन्यत्र मंत्र कण्डूति जनयन्ति … विभाग् " ॥ ५५ ॥

… ब्रह्मचर्यमहिमानमभिशंसति—

… स्वस्त्रीमात्रेऽपि सन्तुष्टो नेच्छेद्योऽन्याः स्त्रियः सदा ।
… ऽप्यद्भुतप्रभावः स्यात् किं वर्ण्यं वर्णिनः पुनः ॥ ५६ ॥

गुणात् प्रतिपद्यमानो विशुद्धसम्यग्दृष्टिः श्रावकस्योपदिश्यते । यस्तु स्वदारसाधारणस्त्रियोऽपि व्रतयितुमशक्तः परदारानेव वर्जयति सोऽपि ब्रह्माणुव्रती-ष्यते । द्विविधं हि तद्व्रतं । स्वदारसन्तोषः परदारवर्जनं चेति । एतच्चाल्पधी-प्रकटस्त्रियाविति श्रीसूत्रमेवासन्निषेधोपदेशात्सम्पद्यते । तत्राद्यमस्मत्संदर्भेऽसंयमस्य नैष्ठिकस्येष्यते । द्वितीयं तु तदभ्यासोन्मुखस्य । तदाह श्रीसोमदेवपण्डितः--वधूवित्तस्त्रियौ मुक्त्वा सर्वत्रान्यत्र तज्जने । माता स्वसा तनूजेति मतिर्ब्रह्म गृहाश्रमे ॥ यस्तु-पंचुंबरसहियाइं सत्त वि वसणाइं जो विवज्जेइ । सम्मत-विसुद्धमई सो दंसणसावओ भणिओ ॥ इति वसुनन्दिसैद्धान्तिमतेन दर्शन-प्रतिमायां प्रतिपन्नस्तस्येदं ॥ तन्मतेनैव व्रतप्रतिमां बिभ्रतो ब्रह्माणुव्रतं स्यात् तद्यथा--पव्वेसु इत्थिसेवा अणंगकीडा सया विवज्जेइ ॥ थूलयड बंभयारी जिणेहिं भणिदो पवयणम्मि ॥ यत्तु "सम्यग्दर्शनशुद्धः संसारशरीरभोगनि-र्विण्णः । पञ्चगुरुचरणशरणो दर्शनिकस्तत्त्वपथगृह्यः इति" । स्वामिमतेन दर्श-निको भवेत्तस्येदं ब्रह्माणुव्रतमतिचारवर्जमार्यमेवाम्नायते ॥ ५२ ॥

अथ यद्यपि गृहस्थस्य प्रतिपक्षं व्रतमनुपालयतो न तादृक् पापबन्धोऽस्ति तथापि यतिधर्मानुरक्तत्वेन तत्प्राप्तेः प्रागगार्हस्थ्येऽपि कामभोगविरक्तः सन् श्रावकधर्मं प्रतिपालयति तं वैराग्यकाष्ठामुपनेतुं सामान्येनाब्रह्मदोषानाह--

सन्तापरूपो मोहाङ्गसादतृष्णानुबन्धकृत् ।
स्त्रीसम्भोगस्तथाऽप्येष सुखं चेत्का ज्वरेऽक्षमा ॥५३॥

टीका--भवति । कोऽसौ, स्त्रीसम्भोगः । कीदृशः, सन्तापरूपः स्त्रीसम्भ-र्कस्य पित्तप्रकोपहेतुत्वात्सन्तापयतीति सन्तापः सन्तापकरं रूपं यस्य स सन्तापरूपः ज्वरपक्षे तु सम्भवतः सन्तापः सज्वरः स एव रूपमस्येति विग्रहः तथा चोक्तं सन्तापात्कोपजो ज्वर इति । पुनः कीदृशः, मोहेत्यादि--मोहो हिताहितविवेकविकलत्वं, अङ्गसादः शरीरस्य महत्त्वं तृष्णानुबन्धः तर्षाविच्छेदः पक्षे पिपासासातत्य मोहश्चाङ्गसादश्च तृष्णानुबन्धश्च मोहाङ्गसादतृष्णानुबन्धा-स्तान् करोति । यद्यप्येवंविधः एष तथाऽपि सुखं चेत् मन्यसे भो आत्मन् तदा न काऽपि त्वया कार्या । काऽसौ, अक्षमा । क, ज्वरे ज्वरोऽपि सुखं मन्तव्य इति भावः । तथा चोक्तमार्षे--स्त्रीभोगो न सुखं चेतस्सम्मोहाद्गात्र-सादनात् । तृष्णानुबन्धात्सन्तापरूपत्वाच्च यथा ज्वरः ॥ ५३ ॥

परदाररतेः सुखाभावमुपदिशति—

समरसरसरङ्गोद्गममृते च काचिन्क्रिया न निर्वृतये ।
स कुतः स्यादनवस्थितचित्ततया गच्छतः परकलत्रम् ॥५४॥

टीका—न च भवति । काऽसौ, क्रिया प्रवृत्तिः । किंविशिष्टा, काचित् आलिंगनचुम्बनादिका । कस्यै, निर्वृतये सुखाय । कथं, ऋते विना । कं, समरसरसरंगोद्गमं । स्त्रीपुंसयोः समानरतिनिमित्तमित्यर्थः । कुत, स्यात् कुतश्चिदपि न स्यादित्यर्थः । कोऽसौ, समरसरसरंगोद्गमः । कस्य, पुंसः । किं कुर्वतो, गच्छतः सेवमानस्य । किं तत्, परकलत्रं । कया, अनवस्थितचित्ततया स्वपरजनशंकातंकाकुलितमनस्कतया ॥ ५४ ॥

स्वदाररतस्यापि भावतो द्रव्यतश्च हिंसासम्भवं नियमयति—

स्त्रियं भजन् भजत्येव रागद्वेषौ हिनस्ति च ।
योनिजन्तून् बहून् सूक्ष्मान् हिंस्रः स्वस्त्रीरतोऽप्यतः ॥५५॥

टीका—भवति । कोऽसौ, नरः । किंविशिष्टः, हिंस्रः । भावद्रव्याभ्यां हिंसनशीलः । किंविशिष्टोऽपि, स्वस्त्रीरतोऽपि स्वस्त्रियां रतं मैथुनं यस्य सोऽपि विशेषतस्तु परस्त्रीरतः । तत्र रागद्वेषयोर्बहुतरत्वसम्भवात् । कस्मादतः अस्मात्कारणात् । यतो भजत्येव अवश्यमाश्रयति । कोऽसौ, स्त्रियं भजन् स्त्रियं सेवमानः पुमान् । कौ, रागद्वेषौ प्रीत्यप्रीती । तथा हिनस्ति हन्ति । कान्, योनिजन्तून् भगजीवान् । किंविशिष्टान्, सूक्ष्मान् दुर्लक्ष्यान् । कति, बहून् प्रचुरान् । वात्स्यायनोऽपि योनौ जन्तूनिच्छति तथा च तद्ग्रन्थः— "रक्तजाः कृमयः सूक्ष्मा मृदुमध्याधिशक्तयः । जन्मवर्त्मसु कण्डूतिं जनयन्ति तथाविधाम्" ॥ ५५ ॥

ब्रह्मचर्यमहिमानमभिधत्ते—

स्वस्त्रीमात्रेऽपि सन्तुष्टो नेच्छेद्योऽन्याः स्त्रियः सदा ।
सोऽप्यद्भुतप्रभावः स्यात् किं वर्ण्यं वर्णिनः पुनः ॥ ५६ ॥

टीका—यो नेच्छेत् नाभिलषेत । काः, स्त्रियः नारीः । किंविशिष्टाः, अन्याः स्वस्त्रीतो व्यतिरिक्ताः । किंविशिष्टः सन्, सन्तुष्टः सन्तोषं गतः । केन, स्वस्त्रीमात्रेण निजनार्यैव । स्यात् । कोऽसौ, सोऽपि स्वदारसन्तुष्टोऽपि । किंविशिष्टः, अद्भुतप्रभावो लोकविस्मयनीयमाहात्म्यः । किं वर्ण्यं । किं, माहात्म्यं स्तुत्यं । कस्य, वर्णिनः सर्वस्त्रीनिवृत्तस्य । कथं, पुनः प्राग्वर्णितप्रायत्वादित्यर्थः ॥ ५६ ॥

इदानीं स्वभर्तृमात्रमेथनव्रतया स्त्रिया बहुमान्यतां दृष्टान्तेन स्पष्टयति—

रूपैश्वर्यकलावर्यमपि सीतेव रावणम् ।
परपूरुषमुज्झन्ती स्त्री सुरैरपि पूज्यते ॥ ५७ ॥

टीका—पूज्यते सत्क्रियते । काऽसौ, स्त्री । कैः, सुरैर्देवैः किं पुनर्मनुष्यादिभिरित्यपिशब्दार्थः । किं कुर्वन्ती, उज्झन्ती त्यजन्ती । कं, परपूरुषं स्वभर्तुरन्यं पुरुषं । अत्र हेतौ शतृः, परपुरुषोज्झनेन सुरपूज्यता जन्यत्वात् । किंविशिष्टमपि, रूपेत्यादि—रूपमाकारसौन्दर्यं ऐश्वर्यं पूजार्थाधिपत्यं कला गीतनृत्यादिका । रूपं चैश्वर्यं च कलाश्च ताभिर्वर्यमुत्कृष्टमसाधारणरूपादिमन्तमित्यर्थः । अपिर्विस्मये । केव कमित्याह— सीतेव रावणं जानकी यथा लंकेश्वरम् ॥ ५७ ॥

ब्रह्माणुव्रतातिचारानाह—

इत्वरिकागमनं परविवाहकरणं विटत्वमतिचाराः ।
स्मरतीव्राभिनिवेशोऽनङ्गक्रीडा च पञ्च तुर्ययमे ॥ ५८॥

टीका—इत्वरिकागमनादयः पञ्चातिचारास्तुर्ययमे सार्वकालिकब्रह्मचर्याणुव्रते भवन्तीति सम्बन्धः । तत्रेत्वरिकागमनं अस्वामिका असती गणिकात्वेन पुंश्चलित्वेन वा पुरुषानेति गच्छतीत्येवंशीला इत्वरी । तथा प्रतिपुरुषमेतीत्येवंशीलेति व्युत्पत्त्या वेश्यापीत्वरी । ततः कुत्सायां के इत्वरिका तस्यां गमनमासेवनं । इह चात्र भावना—भाटिप्रदानान्नियतकालस्वीकारेण स्वकलत्रीकृत्य वेश्यां वेत्वरिकां सेवमानस्य स्वबुद्धिकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसापेक्षचित्तत्वादल्पकालपरिग्रहाच्च न भंगो वस्तुतोऽस्वदारत्वाच्च भंग इति भगा-

अंगरसपानादिभिर्वशीकृतया वेश्यायैव दानाद्यवसानमायतनमेव परदारत्वात् । किं चान्य आलस्यादिना येन केनचित्कारणेन परिगृहीता वेश्या तस्करी भंग चर्याधिमपरदारत्वात्तया । लोके तु परदारत्वात्तेनैव भग इति भगार्थगमनतोऽ तिचार । अन्ये त्वपरिगृहीतपुरुषेणानामन्यस्यापरदारत्वर्जिमेऽतिचारमाहुः । तत्त्वन्यथा परस्य अनुगमाभावेनापरदारत्वाद्भङ्गो लोके च परदारगमनात्स्वदे- भंग इति भङ्गाभङ्गरूपत्वात्तस्य । एतेनेत्वरिकापरिगृहीतापरिगृहीतागमन- स्वरूपमतिचारद्वयं स्वदारसंतोषस्यैवेति सम्यगुक्तं भवति । परविवाहकरणा- दयस्तु चत्वारो द्वयोरपि स्युरनतिचारत्वादिति प्रथमोऽतिचार. ॥ १ ॥

परविवाहकरणे स्वापत्यव्यतिरिक्तानां कन्याफललिप्सया स्नेहसम्बन्धादिना वा परिणयनविधान । एतच्च स्वदारसन्तोषवता स्वकलत्रेणापरदारवर्जकेन च स्वकलत्रपरदाराभ्यामन्यत्र मनोवाक्कायैर्मैथुनं न कार्यं न च कारयामिति व्रतं यदा गृहीतं भवति तदाऽन्यविवाहकरणं मैथुनकरणमित्यर्थतः प्रतिषि- द्धमेव च भवति । तद्व्रती तु मन्यते विवाह एवायं मया क्रियते न मैथुनं कार्यत इति व्रतसापेक्षत्वादतिचार । कन्याफललिप्सा च सम्यग्दृष्टेरव्युत्प- न्नावस्थायां सम्भवति । मिथ्यादृष्टेस्तु भद्रकावस्थायामनुग्रहार्थं व्रतदाने स्त सम्भवति । ननु परविवाहवत् स्वापत्यविवाहेऽपि समान एव दोष इति चेत् सत्य । किं तर्हि यदि स्वकन्याविवाहो न कार्यते तदा स्वच्छन्दचा- रिणी स्यात् । ततश्च कुलसमयलोकविरोध स्यात् । विहितविवाहा तु पति- नियन्त्रितत्वेन न तथा स्यात् । एष न्याय पुत्रेऽपि विकल्पनीय । यदि पुन कुटुम्बचिन्ताकारक कोऽपि स्वभ्रात्रादिर्भवेत्तदा स्वापत्यविवाहेऽपि नियम एव श्रेयान् । यदा तु स्वदारसन्तुष्टो विशिष्टसन्तोषाभावात् अन्यत्कलत्रं परिणयति तदाऽप्ययमतिचार. स्यात् । परस्य कलत्रान्तरस्य विवाहकर- णमात्मना विवाहनमिति व्याख्यानादिति द्वितीयोऽतिचार ॥ २ ॥

विटत्व भण्डिमा तत्प्रधानवाक्प्रयोग ॥ ३ ॥ स्मरतीव्राभिनिवेशः—कामे- तिमात्रमाग्रह । परित्यक्तान्यसकलव्यापारस्य तदध्यवसायितेत्यर्थ. । यथा मुख- कक्षोपस्थान्तरेष्वतिवृत्तया लिङ्गं प्रक्षिप्य महतीं वेलां निश्चलो मृत इवास्ते । चटक इव चटकां मुहुर्मुहुः स्त्रियमारोहति । जातबलक्षयश्च वाजीकरणान्युप- युङ्क्ते । अनेन स्वर्णौषधादिप्रयोगेण गजप्रसेकी तुरगावमर्दी च पुरुषो भव तीति बुद्ध्या इति चतुर्थ ॥ ४ ॥

टीका--यो नेच्छेत् नाभिलषेत् । काः, स्त्रियः नारीः । किंविशिष्टाः, अन्याः स्वस्त्रीतो व्यतिरिक्ताः । किंविशिष्टः सन्, सन्तुष्टः सन्तोषं गतः । केन, स्वस्त्रीमात्रेण निजभार्यैव । स्यात् । कोऽसौ, सोऽपि स्वदारसन्तुष्टोऽपि । किंविशिष्टः, अद्भुतप्रभावो लोकविस्मयनीयमाहात्म्यः । किं वर्ण्यं । किं, माहात्म्यं स्तुत्यं । कस्य, वर्णिनः सर्वस्त्रीनिवृत्तस्य । कथं, पुनः प्राग्वर्णितप्रायत्वादित्यर्थः ॥ ५६ ॥

इदानीं स्वभर्तृमात्रसेवनव्रताया स्त्रिया बहुमान्यतां दृष्टान्तेन स्पष्टयति—

रूपैश्वर्यकलावर्यमपि सीतेव रावणम् ।
परपूरुषमुज्झन्ती स्त्री सुरैरपि पूज्यते ॥ ५७ ॥

टीका--पूज्यते सत्क्रियते । काऽसौ, स्त्री । कैः, सुरैर्देवैः किं पुनर्मनुष्यादिभिरित्यपिशब्दार्थः । किं कुर्वती, उज्झन्ती वर्जयन्ती । कं, परपूरुषं स्वभर्तुरन्यं पुरुषं । अत्र हेतौ शतृङ्, परपुरुषोज्झनेन सुरपूजायाः जन्यत्वात् । किंविशिष्टमपि, रूपेत्यादि--रूपमाकारसौन्दर्यं ऐश्वर्यं पूजायोग्याधिपत्यं कला गीतनृत्यादिका । रूपं चैश्वर्यं च कलाश्च ताभिर्वर्यमुत्कृष्टमसाधारणरूपादिसम्पन्नमित्यर्थः । अपिर्विस्मये । केव कमित्याह— सीतेव रावणं जानकी यथा लंकेश्वरम् ॥ ५७ ॥

ब्रह्माणुव्रतातिचारानाह—

इत्वरिकागमनं परविवाहकरणं विटत्वमतिचाराः ।
स्मरतीव्राभिनिवेशोऽनङ्गक्रीडा च पञ्च तुर्ययमे ॥ ५८॥

टीका—इत्वरिकागमनादयः पञ्चातिचारास्तुर्ययमे सार्वकालिकब्रह्मचर्याणुव्रते भवन्तीति सम्बन्धः । तत्रेत्वरिकागमनं अस्वामिका असती गणिकात्वेन पुंश्चलित्वेन वा पुरुषानेति गच्छतीत्येवंशीला इत्वरी । तथा प्रतिपुरुषमेतीत्येवंशीलेति व्युत्पत्त्या वेश्यापीत्वरी । ततः कुत्सायां के इत्वरिका तस्यां गमनमासेवनं । [illegible] चात्र भावना—भाटिप्रदानान्नियतकालस्वीकारेण स्वकलत्रीकृत्य वेश्यां इत्वरिकां सेवमानस्य स्वबुद्धिकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसापेक्षचित्तत्वादल्पकालपरिग्रहाच्च न भंगो वस्तुतोऽस्वदारत्वाच्च भंग इति भंगा-

भंगरूपत्वादित्वरिकाया वेश्यात्वेनान्यस्यास्त्वनायत्तत्वेन परदारत्वात् । किं चास्य भाट्यादिना परेण किञ्चित्कालं परिगृहीतां वेश्यां गच्छतो भंगकथञ्चित्परदारत्वात्सा. । लोके तु परदारशब्देनं भग इति भगाभंगरूपोऽतिचार । अन्ये स्वपरिगृहीतकुलांगनामप्यन्यद्वारवर्जितोऽतिचारमाहुः । तत्वल्पतया परस्य भर्तुरभावेनापरदारत्वादभङ्गो लोके च परदारगमा रूढेर्भग इति भङ्गाभङ्गरूपत्वादस्य । एतेनेत्वरिकापरिगृहीतापरिगृहीतागमनलक्षणमतिचारद्वयं सूत्रार्थतयोपदिष्टमपि संगृहीतं भवति । परविवाहकरणादयस्तु चत्वारो द्वयोरपि स्युरिति प्रथमोऽतिचारः ॥ १ ॥

परविवाहकरणे-स्वापत्यव्यतिरिक्तानां कन्याफललिप्सया स्नेहसम्बन्धादिना वा परिणयनविधानं । इह च स्वदारसन्तोषवता स्वकलत्रेणाऽन्यासङ्गेन च स्वकलत्रवेश्याभ्यामन्यत्र मनोवाक्कायैर्मैथुनं न कार्यं न च कारयामीति व्रतं यदा गृहीतं भवति तदाऽन्यविवाहकरणे मैथुनकरणमित्यर्थतः प्रतिषिद्धमेव च भवति । व्रती तु मन्यते विवाह एवायं मया क्रियते न मैथुनं कार्यत इति व्रतसापेक्षत्वादतिचार । कन्याफललिप्सा च सम्यग्दृष्टेरव्युत्पन्नावस्थायां सम्भवति । मिथ्यादृष्टेस्तु भद्रकावस्थायामनुग्रहार्थं प्रयच्छतो ऽपि सम्भवति । ननु परविवाहवत् स्वापत्यविवाहेऽपि समान एव दोष इति चेद् सत्यं । किं तर्हि यदि स्वकन्याविवाहो न कार्येत तदा स्वच्छन्दचारिणी स्यात् । ततश्च शासनोपघातः लोकविरोधश्च स्यात् । विहितविवाहा तु पतिनियन्त्रितत्वेन न तथा स्यात् । एवं स्याय पुत्रेऽपि विकल्पनीय । यदि पुन कुटुम्बचिन्ताकारकः कोऽपि स्वभ्रात्रादिर्भवेत्तदा स्वापत्यविवाहेऽपि नियम एव श्रेयान् । यदा तु स्वदारसन्तुष्टो विहितसन्तोषाभावात् अस्वभार्यां परिणयति तदाऽस्यायमतिचारः स्यात् । परस्य कलत्रान्तरस्य विवाहकरणमात्मना विवाहनमिति व्याख्यानान्तरेति द्वितीयोऽतिचार ॥ २ ॥

विरतं भविष्यत्समयापनयोग ॥ ३ ॥ स्मरतीव्राभिनिवेशः—कामेऽतिमात्रमाग्रहः । परित्यक्तान्यसकलव्यापारस्य तदध्यवसायितेत्यर्थः । यथा मुखकक्षोपस्थान्तरेष्वतृप्ततया लिङ्गं प्रक्षिप्य महतीं वेलां निश्चलो मृत इवास्ते । चटक इव चटकां मुहुर्मुहुः स्त्रियमारोहति । जातबलक्षयश्च वाजीकरणान्युपयुङ्क्ते । अनेन ह्यस्वीकरणादिप्रयोगेण वाजयक्ष्मेषी गुरुतावमर्दी च पुरुषो भवतीति बुध्या इति चतुर्थ ॥ ४ ॥

टीका—यो नेच्छेन् नाभिलषेत् । काः, स्त्रियः नारीः । किंविशिष्टा, अन्याः स्वस्त्रीतो व्यतिरिक्ताः । किंविशिष्टः सन्, सन्तुष्टः सन्तोषं गत । केन, स्वस्त्रीमात्रेण निजभार्यैव । स्यात् । कोऽसौ, सोऽपि स्वदारसन्तुष्टोऽपि । किंविशिष्टः, अद्भुतप्रभावो लोकविस्मयनीयमाहात्म्यः । किं वर्ण्यं । किं, माहात्म्यं स्तुत्यं । कस्य, वर्णिनः सर्वस्त्रीनिवृत्तस्य । कथं, पुनः प्रागवर्णितप्रायत्वादित्यर्थः ॥ ५६ ॥

इदानीं स्वभर्तृमात्रसेवनव्रतायाः स्त्रियाः बहुमान्यतां दृष्टान्तेन स्पष्टयति—

रूपैश्वर्यकलावर्यमपि सीतेव रावणम् ।
परपूरुषमुज्झन्ती स्त्री सुरैरपि पूज्यते ॥ ५७ ॥

टीका—पूज्यते सत्क्रियते । काऽसौ, स्त्री । कैः, सुरैर्देवैः किं पुनर्मनुष्यादिभिरित्यपिशब्दार्थः । किं कुर्वती, उज्झन्ती व्रतयन्ती । कं, परपूरुषं स्वभर्तुरन्यं पुरुषं । अत्र हेतौ शतृङ्, परपुरुषोज्झनेन सुरपूजाया जन्यत्वात् । किंविशिष्टमपि, रूपेत्यादि—रूपमाकारसौन्दर्यं ऐश्वर्यं पूजायां प्राधिपत्यं कला गीतनृत्यादिका । रूपं चैश्वर्यं च कलाश्च ताभिर्वर्यमुत्कृष्टमसाधारणरूपादिमन्तमित्यर्थः । अपिर्विस्मये । केव कमित्याह— सीतेव रावणं जानकी यथा लंकेश्वरम् ॥ ५७ ॥

ब्रह्माणुव्रतातिचारानाह—

इत्वरिकागमनं परविवाहकरणं विटत्वमतिचाराः ।
स्मरतीव्राभिनिवेशोऽनङ्गक्रीडा च पञ्च तुर्ययमे ॥ ५८ ॥

टीका—इत्वरिकागमनादयः पञ्चातिचारास्तुर्ययमे सार्वकालिकब्रह्मचर्याणुव्रते भवन्तीति सम्बन्धः । तत्रेत्वरिकागमनं अस्वामिका असती गणिकात्वेन पुंश्चलित्वेन वा पुरुषानेति गच्छतीत्येवंशीला इत्वरी । तथा प्रतिपुरुषमेतीत्येवंशीलेति व्युत्पत्त्या वेश्यापीत्वरी । ततः कुत्सायां [redacted] इत्वरिका तस्यां गमनमासेवनं । इह चात्र भावना—भाटिप्रदानान्नियतकालस्वीकारेण स्वकलत्रीकृत्य वेश्यां वेत्वरिकां सेवमानस्य स्वबुद्धिकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसापेक्षचित्तत्वादल्पकालपरिग्रहाच्च न भंगो वस्तुतोऽस्वदारत्वाच्च भंग इति भंगा-

भंगरूपत्वादित्यतिचारता वेश्यात्वेनानन्यस्त्रीत्वादेव परदारत्वात् । वि
चार्य भाटकादिना परेण किञ्चित्कालं परिगृहीतां वेश्यां गच्छतो भंग
कथञ्चित्परदारत्वात्तस्या. । लोके तु परदारत्वाभावेन भंग इति भंगाभंगरूपो
तिचार । अन्ये त्वपरिगृहीतकुलाङ्गनामप्यन्यदारवर्जिनोऽतिचारमाहुः
तत्वज्ञतया परस्य भर्तुरभावेनापरदारत्वाद्भङ्गो लोके च परदारतया रूढे
भंग इति भङ्गाभङ्गरूपत्वादस्य । एतेनेत्वरिकापरिगृहीतापरिगृहीतागमन
तदागमनतिचारद्वयं तत्त्वार्थशास्त्रोद्दिष्टमपि सगृहीतं भवति । परविवाहकरणा
दयस्तु चत्वारो द्वयोरपि स्युरन्यीति प्रथमोऽतिचारः ॥ १ ॥

परविवाहकरणे स्वापत्यव्यतिरिक्तानां कन्याफललिप्सया स्नेहसम्बन्धादिना
वा परिणयनविधानं । एतच्च स्वदारसन्तोषवता स्वकलत्रेतरदारवर्जको
च स्वकलत्रेऽपाऽस्यामन्यत्र मनोवाक्कायैर्मैथुनं न कार्यं न च कारणीयमिति
व्रत यदा गृहीतं भवति तदाऽन्यविवाहकरणं मैथुनकरणमित्यर्थतः प्रतिषि
द्धमेव च भवति । महती तु मन्यते विवाह एवायं मया क्रियते न मैथु
कार्यत इति व्रतसापेक्षत्वादतिचार । कन्याफललिप्सा च सम्यग्दृष्टेरव्युत्प
न्नावस्थायां सम्भवति । मिथ्यादृष्टेस्तु भद्रकावस्थायामनुग्रहार्थं व्रतादानं
सा सम्भवति । ननु परविवाहनवत् स्वापत्यविवाहनेऽपि समान एव दोष
इति चेत् सत्य । किं तर्हि यदि स्वकन्याविवाहो न कार्यते तदा स्वच्छन्दचा
रिणी स्यात् । ततश्च कुलसमयलोकविरोध स्यात् । विहितविवाहा तु पति
नियतस्त्रीत्वेन न तथा स्यात् । एव स्वाप पुत्रेऽपि विकल्पनीयं । यदि पुन
कुटुम्बचिन्ताकारकः कोऽपि स्वभ्रात्रादिर्भवेत्तदा स्वापत्यविवाहनेऽपि नियम
एव श्रेयान् । यदा तु स्वदारसन्तुष्टो विशिष्टसन्तोषाभावात् अन्यत्कलत्र
परिणयति तदाऽप्यस्यायमतिचारः स्यात् । परस्य कलत्रान्तरस्य विवाहकर
णमात्मना विवाहनमिति व्याख्यानादिति द्वितीयोऽतिचार ॥ २ ॥

विटत्वं भण्डिमा तत्प्रधानवाक्प्रयोग. ॥ ३ ॥ स्मरतीव्राभिनिवेशः—कामे
तिमात्रमाग्रह । परित्यक्तान्यसकलव्यापारस्य तदध्यवसायितेत्यर्थः । यथा सुख
कक्षोपस्थान्तरेष्ववितृप्ततया लिङ्गं प्रक्षिप्य महती वेलां निश्चलो मृत इवास्ते ।
चटक इव चटकां मुहुर्मुहुः स्त्रियमारोहति । जातबलक्षयश्च वाजीकरणान्युप
युङ्क्ते । अनेन ह्यदर्शकवादिप्रयोगेण गजप्रसेकी तुरगावमर्दी च पुरुषो भव
तीति बुध्या इति चतुर्थः ॥ ४ ॥

टीका—यो नेच्छेत् नाभिलषेत् । काः, स्त्रियः नारीः । किंविशिष्टाः, अन्या स्वव्यतिरिक्ताः । किंविशिष्टः सन्, सन्तुष्टः सन्तोषं गतः । केन, स्वदारमात्रेण निजनार्यैव । स्यात् । कोऽसौ, सोऽपि स्वदारसन्तुष्टोऽपि । किंविशिष्टः, अद्भुतप्रभावो लोकविस्मयनीयमाहात्म्यः । किं वर्ण्यं । किं, मद्दानं स्तुत्यं । कस्य, यतिनः सर्वस्त्रीनिवृत्तस्य । कथं, पुनः प्राणविनाशमा[illegible] ॥ ५६ ॥

इदानीं स्वभर्तृमात्रसेवनमनाया स्त्रिया बहुमान्यतां दृष्टान्तेन स्पष्टयति-

रूपैश्वर्यकलावर्यमपि सीतेव रावणम् ।
परपूरुषमुज्झन्ती स्त्री सुरैरपि पूज्यते ॥ ५७ ॥

टीका- पूज्यते [illegible] । काऽसौ, स्त्री । कैः, सुरैर्देवैः किं पुनर्मनुष्या[illegible] । किं कुर्वन्ती, उज्झन्ती वर्जयन्ती । कं, परपूरुषं स्वभर्तुरन्यं पुरुषं । अत्र [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । किंविशिष्टमपि, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] । केन [illegible] रावणं [illegible] [illegible] ॥ ५७ ॥

[illegible] —

इत्वरिकागमनं परविवाहकरणं विटत्वमतिचाराः ।
स्मरतीव्राभिनिवेशोऽनङ्गक्रीडा च पञ्च तुर्ययमे ॥ ५८ ॥

टीका [illegible]

भंगरूपत्वादित्वरिकाया वेश्यात्वेनान्यस्यानाथत्वादेव परदारत्वात् । किं चास्य भाटकादिना परेण किञ्चित्कालं परिगृहीतां वेश्यां गच्छतो भंग कथंचित्परदारत्वाभावात् । लोके तु परदारत्वारूढेर्न भंग इति भंगाभंगरूपोऽतिचारः । अन्ये त्वपरिगृहीतकुलांगनागमनमप्यन्यदारवर्जिनोऽतिचारमाहुः । तत्त्वान्यतया परस्य भर्तुरभावेनापरदारत्वादभङ्गो लोके च परदारतया रूढे-र्भंग इति भङ्गाभङ्गरूपत्वात्तस्य । एतेनेत्वरिकापरिगृहीतापरिगृहीतागमन-लक्षणमतिचारद्वयं तत्त्वार्थशास्त्रोद्दिष्टमपि संगृहीतं भवति । परविवाहकरणा-दयस्तु चत्वारो द्वयोरपि स्युरन्तीति प्रथमोऽतिचारः ॥ १ ॥

परविवाहकरणं स्वापत्यव्यतिरिक्तानां कन्याफललिप्सया स्नेहसम्बन्धादिना वा परिणयनविधानं । एतच्च स्वदारसन्तोषिणा स्वकलत्रेणान्यदारवर्जकेन च स्वकलत्रवेश्याभ्यामन्यत्र मनोवाक्कायैर्मैथुनं न कार्यं न च कारणीयमिति व्रतं यदा गृहीतं भवति तदाऽन्यविवाहकरणं मैथुनकारणमित्यर्थतः प्रतिषिद्धमेव च भवति । तद्व्रती तु मन्यते विवाह एवायं मया क्रियते न मैथुनं कार्यते इति व्रतसापेक्षत्वादतिचारः । कन्याफललिप्सा च सम्यग्दृष्टेरव्युत्पन्नावस्थायां सम्भवति । मिथ्यादृष्टेस्तु भद्रकावस्थायामनुग्रहार्थं व्रतदाने सा सम्भवति । ननु परविवाहवत् स्वापत्यविवाहनेऽपि समान एव दोष इति चेत् सत्यं । किं तर्हि यदि स्वकन्याविवाहो न कार्यते तदा स्वच्छन्दचा-रिणी स्यात् । ततश्च कुलसमयलोकविरोधः स्यात् । विहितविवाहा तु पति-नियतस्त्रीत्वेन न तथा स्यात् । एवं न्यायः पुत्रेऽपि विकल्पनीयः । यदि पुनः कुटुम्बचिन्ताकारकः कोऽपि स्वभ्रात्रादिर्भवेत्तदा स्वापत्यविवाहनेऽपि नियम एव श्रेयान् । यदा तु स्वदारसन्तुष्टो विशिष्टसन्तोषाभावात् अन्यत्कलत्रं परिणयति तदाऽप्ययमतिचारः स्यात् । परस्य कलत्रान्तरस्य विवाहकर-णमात्मना विवाहनमिति व्याख्यानादिति द्वितीयोऽतिचारः ॥ २ ॥

विटत्वं भण्डिमा तत्प्रधानवाक्प्रयोगः ॥ ३ ॥ स्मरतीव्राभिनिवेशः—कामे-ऽतिमात्रमाग्रहः । परित्यक्तान्यसकलव्यापारस्य तदध्यवसायितेत्यर्थः । यथा मुख-कक्षोपस्थान्तरेष्वतृप्ततया लिङ्गं प्रक्षिप्य महतीं वेलां निश्चलो मृत इवास्ते । चटक इव चटकां मुहुर्मुहुः स्त्रियमारोहति । जातबलक्षयश्च वाजीकरणान्युप-युङ्क्ते । अनेन लशुनादिप्रयोगेण गजप्रसेकी तुरगावमर्दी च पुरुषो भव-तीति बुध्या इति चतुर्थः ॥ ४ ॥

अनङ्गक्रीडा अङ्गं साधनं देहावयवो वा तस्येह मैथुनापेक्षया योनिर्मेहनं च ततोऽन्यत्र मुखादिप्रदेशे रतिः। यतश्च चर्मादिमयैर्लिङ्गैः स्वलिङ्गेन कृतार्थोऽपि स्त्रीणामवाच्यदेशं पुनः पुनः कुट्टयति। केशाकर्षणादिना वा क्रीडन् प्रबलरागमुत्पादयति सोऽप्यनङ्गक्रीडोच्यते। इह च श्रावकोऽप्यनगारभीरुतया ब्रह्मचर्यं चिकीर्षुरपि यदा वेदोदयासहिष्णुतया तत्कर्तुं न शक्नोति तदा वासनामात्रार्थं स्वदारसन्तोषादि प्रतिपद्यते। मैथुनमात्रेण च वासनायां सम्पन्नायां विटत्वादिरूपमर्थतः प्रतिषिद्धमेव। तत्प्रयोगे हि न कश्चिद्गुणः। प्रत्युत क्षयोऽनिरागोद्दीपन बलक्षयस्तत्कालिकी विकृत्या राजयक्ष्मादिरोगाश्च स्युः। तदुक्त—ऐदम्पर्यमतो मुक्त्वा भोगानाहारवद्भजेत्॥ देहदाहोपशान्त्यर्थमभिध्यानविहानये ॥ १ ॥ एवं प्रतिषिद्धाचरणादङ्गे नियमाबाधनाच्चामी इत्येतेऽपि विटत्वादयश्चयोऽतिचाराः। यद्वा स्वदारसन्तोषी मैथुनमेव मया वेश्यादौ प्रत्याख्यातमिति स्वकल्पनया तत्र तदेव वर्जयति न विटत्वादिकं। परदारविवर्जकोऽपि परदारेषु मैथुनमेव वर्जयति नाशिष्टवाक्प्रयोगालिङ्गनादीनीति तयो कथञ्चिद्व्रतसापेक्षत्वाद्विटत्वादयोऽतिचाराः। मिथ्यात्तु पूर्वत्परविवाहकरणादयः। प्रथमस्तु यदा स्वकीयपतिर्भाटकादिना सपत्न्या परिगृहीतो भवति तदा सपत्नीवारकं विलुप्य तं परिभुञ्जानाया अतिचारोऽतिक्रमादिना च परपुरुषं (इव) स्वपतिं वा ब्रह्मचारिणमभिसरन्त्याः स्यात्॥ ५८॥

अथ परिग्रहपरिमाणाणुव्रतं व्याचष्टे—

ममेदमिति सङ्कल्पश्चिदचिन्मिश्रवस्तुषु।
ग्रन्थस्तत्कर्शनात्तेषां कर्शनं तत्प्रमाव्रतम्॥ ५९॥

टीका—भवति। कोऽसौ, ग्रन्थः परिग्रहः। किंलक्षणो, ममेदमिति सङ्कल्पः इदं चेतनमचेतनं मिश्रं वा वस्तु मम सम्बन्धि मदीयं मत्स्वामिकमिति सङ्कल्पो मानसोऽध्यवसायो ममत्वपरिणामो मूर्च्छेति यावत्। केषु, चिद्वस्तुषु कलत्रपुत्रादिषु, अचिद्वस्तुषु गृहसुवर्णादिषु। मिश्रवस्तुषु चेतनाचेतनेषु। बहिः पुष्पवाटिकादिषु। अन्तरश्च मिथ्यात्वादिषु। भवति। किं तत्, तत्प्रमाव्रतं परिग्रहपरिमाणाख्यमणुव्रतं। किं कर्शनमल्पीकरणं। केषां, तेषां चिता-

सचित्ता विचित्ता च वस्तुषा । कस्मात्, तत्कर्मणात् यथोक्तमूर्च्छानिमित्तपरि-ग्रहार्थोपकरणात् ॥ ५९ ॥

अन्तरङ्गबहिरङ्गनिग्रहोपायमाह—

उपरक्तोभादिरागादिपरक्लेदप्रपातकम् ।
अन्तरङ्गं अपेत्साङ्गं मन्यनीयप्रयोगतः ॥ ६० ॥

टीका—अपेत् निगृह्णीयात् । कोऽसौ, यथामानुपमार्थी । कं, सङ्गं ग्रन्थं । किंविशिष्टं, अन्तरङ्गं आभ्यन्तरं । किमात्मकं, उपरक्तेत्यादि उपरक्ति उदय-न्ति विपच्यमानानि, उदितानां दुर्जयत्वात्, क्रोधादयोऽनन्तानुबन्ध्यप्र-त्याख्यानावरणवर्जिता , तान्निमित्तात्मसहितानिर्गुणैव देशसंयमस्य प्रमत्त्वात् यदी प्रत्याख्यानावरणसंज्वलनात्मा इव गृह्यन्ते, हास्यादिषट्कं हास्यरत्यर-तिशोकभयजुगुप्सा, वेदा स्त्रीपुंनपुंसकवेदा रागात्मानो । एवं वेदत्रयं, क्रोधादयश्च हास्यादिषट्कं च वेदत्रयं च क्रोधादिहास्यादिषट्कवेदत्रयाणि, उदयन्ति च तानि क्रोधादिहास्यादिषट्कवेदत्रयाणि च तान्येव आत्मा स्वरूपं यस्यासौ तद्रूपमन्तरङ्गं । केन अपेत्, प्रतनीकप्रयोगेन, यथास्वमनुत्तमसमा-दिभावनया ॥ ६० ॥

बहिरङ्गसङ्गत्यागविधिमाह—

अयोग्यासंयमस्याङ्गं सङ्गं यावदपि त्यजेत् ।
मूर्च्छाङ्गत्वादपि त्यक्तुमशक्यं कृशयेच्छनैः ॥ ६१ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, यथात्मानुयमी । कं, सङ्गं । किंविशिष्टं, बाह्यं धान्यक्षेत्रादिकं । अन्यासङ्गसहकारापेक्षायाऽपि यावत् समुच्चये । किंविशिष्टम्, अङ्गं साधनं । कस्य, अयोग्यासंयमस्य अयोग्यः आवकस्य कर्तुमनुचितोऽ-संयमः स चाहारादिभक्षणसमयो स्थावः त्याज्यश्च परदारागमनादिश्च, अयोग्यश्चासावसंयमश्चायोग्यासंयमस्तस्य । कुतो हेतोः, मूर्च्छाङ्गत्वात् मोहो-दयनिमित्तत्वात् । सोऽप्यसौ त्यक्तुमशक्यमनत्यागविधिमाह—कृशयेत् स्वल्पी-कुर्यात् । कं, तं सङ्गमङ्गं । किंविशिष्टमपि, त्यक्तुमशक्यमपि अशक्यत्वेनेमारो।

अनङ्गक्रीडा अङ्गं साधनं देहावयवो वा तस्येह मैथुनापेक्षया योनिर्मेहनं च ततोऽन्यत्र मुखादिप्रदेशे रतिः। यतश्च चर्मादिमयैर्लिङ्गैः स्वलिङ्गेन कृतार्थोऽपि स्त्रीणामवाच्यदेशं पुनः पुनः कुट्टाति। केशाकर्षणादिना वा क्रीडन् प्रबलरागमुत्पादयति साऽप्यनङ्गक्रीडोच्यते। इह च श्रावकोऽत्यन्तपापभीरुतया ब्रह्मचर्यं चिकीर्षुरपि यदा वेदोदयासहिष्णुतया तत्कर्तुं न शक्नोति तदा पापशमनार्थं स्वदारसन्तोषादि प्रतिपद्यते। मैथुनमात्रेण च वासनायाः सम्भवात् विटत्वादिप्रवर्तनं प्रतिषिद्धमेव। तत्प्रयोगे हि न कश्चिद्गुणः। प्रत्युत सद्योऽतिरागोद्दीपनं बलक्षयस्तात्कालिकी विडम्बना राजयक्ष्मादिरोगाश्च स्युः। तदुक्तम्-पैदम्पर्यमतो मुक्त्वा भोगानाहारवद्भजेत्॥ देहदाहोपशान्त्यर्थमभिध्यानविहानये ॥ १ ॥ एवं प्रतिषिद्धाचरणादङ्गं नियमावधनाबाधनम्ल इत्येतेऽपि विटत्वादयस्रयोऽतिचाराः। यद्वा स्वदारसन्तोषी मैथुनमेव मया वेश्यादौ प्रत्याख्यातमिति स्वकल्पनया तत्र तदेव वर्जयति न विटत्वादिकं। परदारविवर्जकोऽपि परदारेषु मैथुनमेव वर्जयति नालिङ्गनचुम्बनप्रयोगालिङ्गनादीनीति तयोः कथञ्चिद्व्रतसापेक्षत्वाद्विटत्वादयोऽतिचाराः। स्त्रियास्तु पूर्ववत्परविवाहकरणादयः। प्रथमस्तु यदा स्वकीयपतिवारकदिने सपत्न्या परिगृहीतो भवति तदा सपत्नीवारकं विलुप्य तं परिभुञ्जानाया अतिचारोऽतिक्रमादिना च परपुरुषं (इव) स्वपतिं वा ब्रह्मचारिणमभिसरन्त्याः स्यात् ॥ ५८ ॥

अथ परिग्रहपरिमाणाणुव्रतं व्याचष्टे—

ममेदमिति सङ्कल्पश्चिदचिन्मिश्रवस्तुषु ।
ग्रन्थस्तत्कर्शनात्तेषां कर्शनं तत्प्रमाव्रतम् ॥ ५९ ॥

टीका—भवति। कोऽसौ, ग्रन्थः परिग्रहः। किंलक्षणो, ममेदमिति सङ्कल्पः इदं चेतनमचेतनं मिश्रं वा वस्तु मम सम्बन्धि मदीयं मत्स्वामिकमिति सङ्कल्पो मानसोऽध्यवसायो ममत्वपरिणामो मूर्च्छेति यावत्। केषु चिद्वस्तुषु कलत्रपुत्रादिषु, अचिद्वस्तुषु गृहसुवर्णादिषु। मिश्रवस्तुषु चेतनाचेतनेषु। बहिः पुष्पवाटिकादिषु। अन्तरश्च मिथ्यात्वादिषु। भवति। किं तत्, तत्प्रमाव्रतं परिग्रहपरिमाणाख्यमणुव्रतं। किं कर्शनमल्पीकरणं। केषां, तेषां चिना-

मचिता चिदचिता च वस्तूनां । कस्मात्, तत्कर्तनात् यथोक्तमूर्च्छालक्षणपरि-
ग्रहारूपीकरणात् ॥ ५९ ॥

अन्तरङ्गसङ्गनिग्रहोपायमाह—

> उद्यत्क्रोधादिहास्यादिषट्कवेदत्रयात्मकम् ।
> अन्तरङ्गं जयेत्सङ्गं प्रत्यनीकप्रयोगतः ॥ ६० ॥

टीका—जयेत् निगृह्णीयात् । कोऽसौ, पञ्चमाणुव्रतार्थी । कं, सङ्गं ग्रन्थं । किंविशिष्टं, अन्तरङ्गं आत्यन्तिकं । किमात्मकं, उद्यदित्यादि उद्यन्ति उदयमायान्ति विपच्यमानानि, उदितानां दुर्जयत्वात्, क्रोधादयोऽनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानावरणवर्जिताः, तान्निःप्रत्याख्यानसहितान्निगृह्यैव देशसंयमस्य प्रवृत्तत्वात् अष्टौ प्रत्याख्यानावरणसंज्वलनाख्या इह गृह्यन्ते, हास्यादिषट्कं हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सा, वेदाः स्त्रीपुंनपुंसकवेदाः रागाख्यास्तेषां त्रयं वेदत्रयं, क्रोधादयश्च हास्यादिषट्कं च वेदत्रयं च क्रोधादिहास्यादिषट्कवेदत्रयाणि, उद्यन्ति च तानि क्रोधादिहास्यादिषट्कवेदत्रयाणि च तान्येव आत्मा स्वरूपं यस्यासौ तदात्मकस्तं । केन जयेत्, प्रत्यनीकप्रयोगतः यथास्वमुत्तमक्षमादिभावनया ॥ ६० ॥

बहिरङ्गसङ्गत्यागविधिमाह—

> अयोग्यासंयमस्याङ्गं सङ्गं बाह्यमपि त्यजेत् ।
> मूर्च्छाङ्गत्वादपि त्यक्तुमशक्यं कृशयेच्छनैः ॥ ६१ ॥

टीका—त्यजेत् । कोऽसौ, पञ्चमाणुव्रती । कं, सङ्गं । किंविशिष्टं, बाह्यं वास्तुक्षेत्रादिकं । अन्तरङ्गसङ्गत्यागापेक्षयाऽपिशब्दः समुच्चये । किंविशिष्टम्, अङ्गं साधनं । कस्य, अयोग्यासंयमस्य अयोग्यः श्रावकस्य कर्तुमनुचितोऽसंयमः । [illegible] येहानारम्भजत्रसवधो व्यर्थः स्थावरवधः परदारगमनादिश्च, अयोग्यश्चासावसंयमश्चायोग्यासंयमस्तस्य । कुतो हेतोः, मूर्च्छाङ्गत्वात् मोहोदयनिमित्तत्वात् । पश्चार्धेन त्यक्तुमशक्यबहिरङ्गत्यागविधिमाह—कृशयेत् स्वल्पीकुर्यात् । कं, तं बाह्यसङ्गं । किंविशिष्टमपि, त्यक्तुमशक्यमपि अशक्यवर्जनमपि ।

कथ, [illegible] मनाक् [illegible] [illegible] परिग्रहसंज्ञया अनादि-सन्तत्या [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तत्परित्यागोऽपि महा-[illegible] ।

[illegible] प्रपञ्चयन्नाह—

देशसमयात्मजात्याद्यपेक्षयेच्छां नियम्य परिमायात्
वास्त्वादिकमामरणात्परिमितमपि शक्तितः पुनः कृशयेत् ॥६२॥

टीका—परिमायात् परिमितं कुर्यात् [illegible] [illegible] वास्त्वादिकं वास्तुक्षे-त्रधनधान्यद्विपदचतुष्पदशयनासनयानकुप्यभाण्डलक्षणं [illegible] ग्रामस्य किं कृत्वा, नियम्य [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] परिग्रहे तृष्णां। कया, देशेत्यादि देशो [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आत्मा स्वात्मा जातिः वणिक्त्वादि, देशश्च समयश्च [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आद्यो यस्य स्वाम्यथय पदस्थादीनां [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] कथं परिमायात्, आमरणात् मरणावधि यावज्जीवमित्यर्थः । [illegible] [illegible] [illegible] किं तत्परिमितमपि वास्त्वादिकं । कथं पुनः [illegible] शक्तितः [illegible]-भावनया समुत्पन्ना स्वशक्तिमपेक्ष्येत्यर्थः ।

परिग्रहं वक्रभणित्या दूषयन्नाह—

अविश्वासतमोनक्तं लोभानलघृताहुतिः ।
आरम्भमकराम्भोधिरहो श्रेयः परिग्रहः ॥६३॥

टीका—अहो आश्चर्यं । श्रेयः सेव्यः पुंसां कल्याणं [illegible] [illegible], परिग्रहः । किंविशिष्टः, अविश्वासतमोनक्तं अविश्वास एव तमो [illegible] [illegible] [illegible] तत्र नक्तं रात्रिस्तद्धेतुत्वादिति अविश्वासतमोनक्तं । तथा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सन्तापकत्वात्तस्य घृताहुतिः सर्पिःप्रक्षेपः प्रदीपकत्वादिति [illegible] घृताहुतिः । [illegible] मकराम्भोधि आरम्भाः कृष्यादयस्त एव मकरा [illegible] आविद्धास्तेषु अम्भोधिः समुद्रः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ६३ ॥

[illegible] विधिमाह—

वास्तुक्षेत्रे योगाद्धनधान्ये बन्धनात्कनकरूप्ये ।
दानात्कुप्ये भावाच्च गवादौ गर्भतो मितिमतीयात् ॥६४॥

टीका—नातीयात् नातिक्रमेत् । कोऽसौ, परिग्रहपरिमाणाणुव्रती । कां, मितिं व्रतविवक्षीकृत परिमाणं । क्व, वास्तुक्षेत्रे वास्तुनि च क्षेत्रे च । कस्मात् योगात् वास्त्वन्तरसंयोजनं क्षेत्रान्तरसंयोजनं चाश्रित्य । तथा धनधान्ये धने च धान्ये च न मितिमतीयात् । कस्मात्, बन्धनात् बन्धनं रज्ज्वादिनियन्त्रणं सत्यङ्कारदानादि वाश्रित्य । तथा कनकरूप्ये सुवर्णे च रूप्ये च न मितिमतीयात् । कस्मात्, दानात् दानमाश्रित्य । तथा कुप्ये सुवर्णरूप्याभ्यामन्यत्र कांस्यपात्रादिद्रव्ये न मितिमतीयात् । कस्मात्, भावात् भाव परिणामान्तरं अभिप्रायं वाऽऽश्रित्य । तथा गवादौ गोमहिषीवडवादिचतुष्पदपक्षिशुका-दिद्विपदवर्गे न मितिमतीयात् । कस्मात्, गर्भतो गर्भमाश्रित्येति समन्वयः ॥

एतत्सूत्रार्थो विस्तरतः कथ्यते—तत्र वास्तु गृहादि ग्रामनगरादि च । तत्र गृहादि त्रेधा खातोच्छ्रितमुभयभेदात् । तत्र खातं भूमिगृहादिकं, उच्छ्रितं प्रासादादिकं, खातोच्छ्रितं च भूमिगृहोपरिगृहादिसन्निवेशः । क्षेत्रं सस्योत्पत्तिभूमिः । तदपि त्रेधा सेतुकेतूभयभेदात् । तत्र सेतुक्षेत्रं अरघट्टादिजलेन सिच्यते । केतुक्षेत्रं आकाशोदकपातनिष्पाद्यसस्यं । उभयमुभयजलनिष्पाद्य-सस्यं । वास्तु च क्षेत्रं च वास्तुक्षेत्रमिति समाहारनिर्देशोऽग्रेतनेषु च बाह्य-ग्रन्थस्य पञ्चविधत्वकल्पनयाऽतीचारपञ्चकस्य सुखप्रयोजनार्थं । तत्र वास्तु-क्षेत्रे योगाद्भित्त्याद्यपनयनेन वास्तुक्षेत्रान्तरमीलनात्तरमाश्रित्य परिमित-परिग्रहः श्रावको न मितिमतीयात् देशगृहाद्यविरतग्रहणकाले यावज्जीवं चतुर्मासादिकालावधि वा प्रतिपन्ना सङ्ख्या नातिक्रमेत् । वास्त्वादिकमेव यथा विवृद्धिविषये न प्रतिपन्नां तत्संख्यामतिक्रमयन् इति बुध्या तद्विषयं वा इत्यादिपरिमाणं गृहस्यावारादिना नातिक्रमेत् । अन्यथा वास्तुक्षेत्रप्रमाणाति-क्रमो नाम प्रथमोऽतिचार स्यात् । व्रतसापेक्षस्यैव स्वबुद्ध्या व्रतभङ्गमबुध्यमानोऽ-तिचारत्वस्यावस्थापनात् ॥ १ ॥

धनं गणिमादिभेदात् चतुर्विधं । तत्र गणिमं पूगफलजातिफलादि । धरिमं कुंकुमकर्पूरादि । मेयं स्नेहलवणादि । परीक्ष्यं रत्नवस्त्रादि । धान्यं व्रीहि-

कथं, शनैः मनाक् समयपरिपाट्या कालक्रमेण परिग्रहमच्छ.मा अनादिसन्तत्या प्रवर्तमानत्वेन सहसा तत्त्यागस्य कर्तुमशक्यत्वात् कृतस्यापि महासनावशात्तद्भङ्गसम्भावनात्वैनदुच्यते ॥ ६१ ॥

एतदेव प्रपञ्चयन्नाह--

देशसमयात्मजात्याद्यपेक्षयेच्छां नियम्य परिमायात्।
वास्त्वादिकमामरणात्परिमितमपि शक्तितः पुनः कृशयेत्॥६२॥

टीका--परिमायात् परिमितं कुर्यात्। किं तत्, वास्त्वादिकं वास्तुक्षेत्रधनधान्यद्विपदचतुष्पदशयनासनयानकुप्यभाण्डलक्षणं दशभेदं बाह्यग्रन्थं। किं कृत्वा, नियम्य सन्तोषभावनया निगृह्य। कां, इच्छां परिग्रहे तृष्णां। कया, देशेत्यादि देशो वास्यमानो जनपदः, समयः कालः, आत्मा स्वात्मा, जातिः वणिक्त्वादि, देशश्च समयश्च आत्मा च जातिश्च ता आद्यो येषां स्वाम्यवयव पदस्थादीनां ते देशाद्यस्तेषामपेक्षया तत्साधिक्येत्यर्थः। कथं परिमायात्, आमरणात् मरणावधि यावज्जीवमित्यर्थः। तथा कृशयेत्तनूकुर्यात्। किं तत्परिमितमपि वास्त्वादिकं। कथं पुनः। कस्मात्, शक्तितः वैराग्यभावनया समुपचितस्वसामर्थ्येत्यर्थः ॥ ६२ ॥

परिग्रहं चक्रमणितया दूषयन्नाह—

अविश्वासतमोनक्तं लोभानलघृताहुतिः।
आरम्भमकराम्भोधिरहो श्रेयः परिग्रहः ॥६३॥

टीका—अहो आश्चर्यं। श्रेयः सेव्यः पुण्यो कल्याणो वा। कोऽसौ, परिग्रहः। किंविशिष्टः अविश्वासतमोनक्तं अविश्वास एव तमो ध्वान्तं दुःखहेतुत्वात् तत्र नक्तं रात्रिस्तद्वैपुल्यकारित्वादिति अविश्वासतमोनक्तं। तथा लोभ एवानलोऽग्निः प्रज्वलनहेतुत्वात् तत्र घृताहुतिः सर्पिःप्रक्षेपः प्रदीपकत्वादिति लोभानलघृताहुतिः। तथा आरम्भमकराम्भोधिः आरम्भाः कृष्यादयस्त एव मकराः प्राणापहारिनिमित्तत्वात् तत्र अम्भोधिः समुद्रः तत्संनिधिनिमित्तत्वादिति आरम्भमकराम्भोधिः ॥ ६३ ॥

[illegible]

वास्तुक्षेत्रे योगाद्धनधान्ये बन्धनात्कनकरूप्ये ।
दानात्कुप्ये भावान्न गवादौ गर्भतो मितिमतीयात् ॥६४॥

टीका—नातीयान्नातिक्रमेत् । कोऽसौ, परिग्रहपरिमाणाणुव्रती । कां, मितिं व्रतविषयीकृतं परिमाणं । क्व, वास्तुक्षेत्रे वास्तुनि च क्षेत्रे च । कस्मात् योगात् वास्त्वन्तरसंयोजनं क्षेत्रान्तरसंयोजनं चाश्रित्य । तथा धनधान्ये धने च धान्ये च न मितिमतीयात् । कस्मात्, बन्धनात् बन्धनं रज्ज्वादिनियन्त्रणं सत्यङ्कारदानादि चाश्रित्य । तथा कनकरूप्ये सुवर्णे च रूप्ये च न मितिम-तीयात् । कस्मात्, दानात् दानमाश्रित्य । तथा कुप्ये सुवर्णरूप्याभ्यामन्यस्मिन् कांस्यताम्रादिद्रव्ये न मितिमतीयात् । कस्मात्, भावात् भावं परिमाणान्तरं अभिप्रायं वाऽऽश्रित्य । तथा गवादौ गोमहिषीवडवादिचतुष्पदपत्तिशुका-दिद्विपदवर्गे न मितिमतीयात् । कस्मात्, गर्भतो गर्भमाश्रित्येति समन्वयः ॥

इदमत्रार्थो विस्तरतः कथ्यते—तत्र वास्तु गृहादि ग्रामनगरादि च । तत्र गृहादि त्रेधा खातोच्छ्रितखातोच्छ्रितभेदात् । तत्र खातं भूमिगृहादिकं, उच्छ्रितं प्रासादादिकं, खातोच्छ्रितं च भूमिगृहोपरिगृहादिसन्निवेशः । क्षेत्रं सस्योत्प-त्तिभूमिः । तदपि त्रेधा सेतुकेतूभयभेदात् । तत्र सेतुक्षेत्रं अरघट्टादिजलेन सिच्यते । केतुक्षेत्रं आकाशोदकपातनिष्पाद्यसस्यं । उभयमुभयजलनिष्पाद्य-सस्यं । वास्तु च क्षेत्रं च वास्तुक्षेत्रमिति समाहारनिर्देशोऽत्रोत्तरत्र च चाल्प-ग्रन्थस्य पात्रविषयकल्पनयाऽतिचारपञ्चकस्य सुखप्रयोजनार्थः । तत्र वास्तु-क्षेत्रे योगान्नित्त्याद्यपनयेन वास्तुक्षेत्रान्तरमीलनात्स्वरमाश्रित्य परिमित-परिग्रहः श्रावको न मितिमतीयात् देवगुर्वादिक्षिकव्रतग्रहणकाले यावज्जीवं चतुर्मासादिकालावधि वा प्रतिपन्नां संख्यां नातिक्रमेत् । वास्त्वादिकमेव यथा विपुलीक्रियते न प्रतिपन्नां तत्संख्याऽतिक्रम्यत इति बुद्ध्या तद्विषयं वा इम्यादिपरिमाणं गृहसाकारादिना नातिक्रमेत् । अन्यथा वास्तुक्षेत्रप्रमाणाति-क्रमो नाम प्रथमोऽतिचारः स्यात् । व्रतसापेक्षत्वेन स्वबुद्ध्या व्रतभङ्गमकुर्वतोऽ-तिचारत्वव्यवस्थापनात् ॥ १ ॥

धनं गणिमादिभेदात् चतुर्विधं । तत्र गणिमं पूगफलनालिकेरादि । धरिमं कुंकुमकर्पूरादि । मेयं स्नेहलवणादि । परीक्ष्यं रत्नवस्त्रादि । धान्यं व्रीह्या-

द्विभेदात्सप्तदशधा । उक्तं च–व्रीहिर्यवो मसूरो गोधूमो मुद्गमाषतिलचणकाः अणवः प्रियंगुकोद्रवमयुष्ठिकाशालिराढक्यः ॥ १ ॥

किं च कलायकुलित्थौ सप्तदशधान्यानीति च । धनं च धान्यं च धनधान्यं । तत्र स्वगृहगतधनादेर्विक्रये क्रये वा कृते गृहीष्यामीति भावबन्धनात् राज्यादिनियमावलक्षणात् सत्यङ्कारदानादिरूपाद्वा स्वीकृत्य धनधान्यं विक्रेतृगृहे एव स्थापयन् मितिमतीयात् । अन्यथा द्वितीयोऽतिचारः स्यात् ॥ २ ॥

कनकं सुवर्णं घटितमघटितं वाऽनेकप्रकारमेवं रूप्यमपि, कनकं च रूप्यं तत्र । दानात् स्वव्रतकालावधौ पूर्णे गृहीष्यामीति अभिप्रायेण सुहृदादिभ्यः स्वप्रतिपन्नसंख्यां ततोऽधिके लब्धेऽन्यस्मै वितरणाच्च मितिमतीयात् अन्यथा तृतीयोऽतिचारः स्यात् ॥ ३ ॥

कुप्ये रूप्यसुवर्णव्यतिरिक्ते कांस्यलोहताम्रसीसकत्रपुमृद्भाण्डवंशविकारोदङ्किकाकाष्ठमञ्चकमञ्चिकामसूरकरथशकटहलप्रभृतिद्रव्ये–भावात् द्वयोर्द्वयोर्मीलनेनैकीकरणरूपात् पर्यायान्तराद्भावावधौ पूर्णे गृहीष्यामीति अन्यप्रदेयतया व्यवस्थापनेनार्थित्वरूपाभिप्रायाद्वा च मितिमतीयादन्यथा चतुर्थोऽतिचारः स्यात् । कुप्यस्य हि या संख्या कृता तस्याः कथञ्चिद् द्विगुणत्वे सति व्रतभङ्गभयात् भावतो द्वयोर्द्वयोर्मीलनेनैकीकरणरूपात्पर्यायान्तरात्स्वाभाविकसंख्याबाधनात् संख्यामात्रपूरणाच्चातिचारः । अथवा भावनोऽभिप्रायादर्थित्वलक्षणाद्विवक्षितकालावधेः परतो गृहीष्याम्यतो नान्यस्मै प्रदेयतया व्यवस्थापयतोऽसौ स्यात् ॥ ४ ॥

गवादौ गौरादिर्यस्य द्विपदचतुष्पदवर्गस्यासौ गवादिः । आदिशब्देन हस्त्यश्वमहिष्यादिचतुष्पदानां शुकसारिकादिद्विपदानां पत्नीपुरुषद्दासपदात्यादीनां संग्रहः । तत्र गर्भतो न मितिमतीयात् । गवादीनां गर्भग्रहणादुपलक्षणादन्येषां यथास्वमनाभोगादिनाऽतिक्रमादिना वा संख्या नातिक्रमेत् । गोमहिष्यश्वादेर्हि विवक्षितसंवत्सराद्यवधिमध्ये एव प्रसवे अधिकगवादिभावात्कृतभङ्गः स्यादिति तद्गर्भाश्रितत्वेऽपि काले गते गर्भग्रहणात्संख्यादिभावेन बहिर्लाभावेन च कथञ्चिद्व्रतभङ्गात्सङ्गतोऽतिचारः स्यात् ॥ ५ ॥

एते च क्षेत्रवास्तुहिरण्यरूप्यधनधान्यदासीदासकुप्यप्रमाणातिक्रमा इति तत्त्वार्थमतेन पञ्चातिचाराः प्रपञ्चिता । स्वामिमतेन त्विमे–अतिवाहनाति-संग्रहविस्मयलोभातिभारवहनानि । परिमितपरिग्रहस्य च विक्षपा पञ्च लक्ष्यन्ते ॥ १ ॥ अत्रातिवाहन लोभावेशवशात् पुरुषादीनां शक्त्यतिक्रमेण दूरादध्वगमने चलन । अतिसंग्रह इद धान्यादिकमग्रे विशिष्ट लाभं दास्यतीति लोभावेशादतिशयेन संग्रहणं । अतिविस्मयो धान्यादौ प्रचुरलाभेन विक्रीते मूलतोऽप्यसंगृहीते वा लाभव्यवहारकेऽपि लब्धे लोभावेशादतिविषाद । अतिलोभो विशिष्टेऽर्थे लब्धेऽपि अधिकलाभाकांक्षा । अतिभारवहनं लोभावेशादधिकभारारोपणं ॥ सोमदेवपण्डितस्त्विदमाह–इयमप्राणो लोभेन धनाद्यधिकसंग्रह ॥ पञ्चमाणुव्रतस्यामी करोति गृहमेधिनाम् ॥ १ ॥ सर्वेऽनरत्व योऽप्यनूद्यालम्बनया इत्थनेन संगृहीतम् ॥ ६४ ॥

एवं निरतिचारपरिग्रहपरिमाणव्रतपालकस्य फल दृष्टान्तेन प्ररूपयन्नाह—

यः परिग्रहसंख्यानव्रतं पालयतेऽमलम् ।
जयवज्जितलोभोऽसौ पूजातिशयमश्नुते ॥ ६५ ॥

टीका–य पालयते रक्षति । किं तत्, परिग्रहसंख्यानव्रतं । कथं कृत्वा, अमलं यथोक्तातिचाररहितं । असौ श्रावक पूजातिशयं शक्रादिकृतामर्चां भजुते लभते । किंविशिष्ट., सन् जितलोभ जितलोभस्तादृक्सन्वयं । किं वत्, जयवत् मेघेश्वरश्च भरतपुत्रः यथा ॥ ६५ ॥

इत्थं निरतिचारानुव्रतपालकस्य नृपान्वय निर्मलपालनमवचनलाभ अनुत्तराद-सयनुत्पादयितु तदनुभावमाह—

पञ्चाप्येवमणुव्रतानि समतापीयूषपानोन्मुखे
सामान्येतरभावनाभिरमलीकृत्यार्पितान्यात्मनि ।
त्रातु निर्मलशीलसप्तकमिदं ये पालयन्त्यादरात्
ते संन्यासविधिप्रमुक्ततनवः सौर्वीः श्रियो भुंजते ॥ ६६ ॥

टीका—भुञ्जते अनुभवन्ति । के, ते निर्मलत्वमतीचारादिभिः अमल । , किंच तत्पर । किंविशिष्टा, सौर्वी. स्वर्भवा यथास्वं सौधर्मादिषु-

तान्तकल्पममम्यान्विनीः । किंविशिष्टाः सन्तः, सन्न्यासमेत्य सन्न्यासविधिना सप्तदशाध्यायोक्तेन प्रकर्षेण सकलसङ्गममक्षतालक्षणेन मुक्त्वा त्यक्त्वा तनुः शरीरं यस्ते यथोक्ताः । सति साधने निस्तरणभणितिरियं । ये के, ये पालयन्ति । किं तत्, इदमनन्तराध्याये वक्ष्यमाणं । निर्मलशीलसप्तकं । कस्मात्, आदरात् तत्परतया । किं कर्तुं, व्रतं पालयितुं । निर्वहणार्थमिदं । कानि, अणुव्रतानि । कति, पञ्च अपिशब्दादेकं द्वे त्रीणि चत्वारि वा । कथं, एवं उक्तप्रकारेण । किंविशिष्टानि सन्ति, अर्पितानि परिणमितानि । क्व, आत्मनि अन्तरात्मनि । उद्यतप्रकाशनेयं । किंविशिष्टे, समतापीयूषपानोन्मुखे साम्यामृतपानाभिमुखे । किं कृत्वा, अमलीकृत्य तत्तदतीचारेभ्यः प्रच्याव्य । उद्योतनोक्तिरियं । काभिः, सामान्येतरभावनाभिः सामान्यभावनाभिर्मैत्र्यादिभिर्विशेषभावनाभिः प्रतिव्रतं पञ्चपञ्चभिः निश्चिताभिर्महाव्रताधिकारोक्ताभिरिति भद्रम् ॥ ६६ ॥

इत्याशाधरविरचितायां स्वोपज्ञधर्मामृतसागारधर्मदीपिकायां
भव्यकुमुदचन्द्रिकासंज्ञायामादितस्त्रयोदशः
प्रकरणश्च चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

अथ शीलसप्तकं व्याकर्तुकामस्तावद्विकल्पमूलानि गुणव्रतानि तावत्प्रथयति—

यद्गुणायोपकारायाणुव्रतानां व्रतानि तत् ।
गुणव्रतानि त्रीण्याहुर्दिग्विरत्यादिकान्यपि ॥ १ ॥

टीका—तत्तस्मादाहुर्ब्रुवन्ति । स्वामिसमन्तानुसारिणः । कानि, गुणव्रतानि । कति, त्रीणि । कानि, दिग्विरत्यादिकानि दिग्विरतिमनर्थदण्डविरतिं भोगोपभोगपरिमाणं । अपिशब्दात् [illegible] । यत्तस्मात् अणुव्रतानि व्रतानि । कस्मै, गुणाय । कोऽर्थः, उपकाराय । केषाम्, अणुव्रतानाम् ॥ १ ॥

किं तद्दिग्व्रतमित्याह—

यत्प्रसिद्धैरभिज्ञानैः कृत्वा दिक्षु दशस्वपि ।
नात्येत्यणुव्रती सीमां तत्स्याद्दिग्विरतिव्रतम् ॥ २ ॥

टीका—स्यात् । किं तत् । व्रतं गुणव्रतमित्यर्थः । नामैकदेशो हि व्रतशब्दो नाम्न्यपि वर्तते भीमादिवत् । किं नाम, दिग्विरतिः दिक्षु विरतिर्नियमितसीम्नो बहिर्यानायाननिवृत्तिः । यत्किं यत्प्राप्येति नातिक्रम्य गच्छति । कोऽसौ, अणुव्रती न तु महाव्रती तस्य सर्वारम्भपरिग्रहविरतत्वेन समितिपरत्वेन च तल्लोके यथाकामं गमनादिविरत्यनुपपत्तेः । कां नात्येति, सीमां मर्यादां । किं कृत्वा, प्रतिपद्य । कां सीमां । कासु दिक्षु । कतिषु, दशसु । अपिशब्दादेकद्वित्र्यादिदिक्ष्वपि यावज्जीवमद्यतनकालं यावदि । कैः, अभिज्ञानैः समुद्रनद्यादिभिश्चिह्नैः । किंविशिष्टैः, प्रसिद्धैः दिग्विरतिमर्यादाया दातृगृहीतुश्च मतानि ॥ २ ॥

दिग्व्रतेनाणुव्रतिनोऽपि महाव्रतित्वमुपपादयति—

दिग्विरत्या बहिः सीम्नः सर्वपापनिवर्तनात् ।
तप्तायोगोलकल्पोऽपि जायते यतिवद्गृही ॥ ३ ॥

टीका—जायते भवति । गृही । किंवत्, यतिवत् महाव्रती यथा । कस्मात्, सर्वपापनिवर्तनात् सर्वपापानि स्थूलेतरहिंसादीनि भोगोपभोगादीनि च तेभ्यो निवर्तनात् विरमणात् तेषां निवारणाद्वा । क्व, बहिः परतः । कस्याः, सीम्नः प्रतिपन्नमर्यादायाः । कया, दिग्विरत्या दिग्विरतिगुणव्रतेन । किंविशिष्टोऽपि गृही, तप्तायोगोलकल्पोऽपि तप्तलोहपिण्ड इव आरम्भपरिग्रहपरत्वेन सर्वत्र गमनभोजनशयनादिक्रियासु जीवोपमर्दकत्वात् ॥ ३ ॥

एतदेव दर्शयन्नाह—

दिग्व्रतोद्रिक्तवृत्तघ्नकषायोदयमान्द्यतः ।
महाव्रतायतेऽलक्ष्यमोहे गेहिन्यणुव्रतम् ॥ ४ ॥

टीका—महाव्रतायते महाव्रतमिवाचरति नियमितदिग्विभागाद् बहिः सर्वसावद्यनिवर्तकत्वात् । न तु महाव्रतं भवति तन्निबन्धकोदयसद्भावात् । किं तत्, अणुव्रतं । क्व, गेहिनि गृहस्थे । किंविशिष्टे, अलक्ष्यमोहे निःशेषमत्सरप्रभावे

तान्तकल्पसम्बन्धिनीः । किंविशिष्टाः सन्तः, सल्लेखनेत्यादि सल्लेखनाविधिना सप्तदशाध्यायोक्तेन प्रकर्षेण सकलसङ्गसमशनालक्षणेन मुक्ताः त्यक्ताः तनुः शरीरं यैस्ते यथोक्ताः । सति साधने निस्तरणमर्जितिरियं । ये के, ये पालयन्ति । किं सत्, इदमनन्तराध्याये वक्ष्यमाणं । निर्मलशीलसप्तकं । कस्मात्, आदरात् तत्परतया । किं कर्तुं, त्रातुं पालयितुं । निर्वहणार्थमिदं । कानि, अणुव्रतानि । कति, पञ्च अपिशब्दादेकं द्वे त्रीणि चत्वारि वा । कथं, पूर्वोक्तप्रकारेण । किंविशिष्टानि सन्ति, अपिलानि परिणमितानि । क्व, आत्मनि अन्तस्तत्त्वे । उत्पन्नप्रकाशनेयं । किंविशिष्टे, समतापीयूषपानोन्मुखे साम्यामृतपानाभिमुखे । किं कृत्वा, अमलीकृत्य तत्तदतीचारेभ्यः प्रच्याव्य । उद्योतमोक्तिरियं, काभि, सामान्येनरभावनाभिः सामान्यभावनाभिर्मैत्र्यादिभिर्विशेषभावनाभि प्रतिव्रतं पञ्चशो नियमिताभिर्महाव्रताभिकारोक्ताभिरिति भद्रम् ॥ ६६ ॥

इत्याशाधरविरचितायां स्वोपज्ञधर्मामृतसागारधर्मदीपिकायां
भव्यकुमुदचन्द्रिकासंज्ञायामादितस्त्रयोदशः
प्रक्रमाच्च चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

अथ शीलसप्तकं व्याकर्तुंकामस्तावद्विकल्पभूतानि गुणव्रतानि तावल्लक्षयति—

यद्गुणायोपकारायाणुव्रतानां व्रतानि तत् ।
गुणव्रतानि त्रीण्याहुर्दिग्विरत्यादिकान्यपि ॥ १ ॥

टीका——तत्तस्मादाहुर्ब्रुवन्ति । स्वामिमतानुसारिण । कानि, गुणव्रतानि । कति, त्रीणि । तानि, दिग्विरत्यादिकानि दिग्विरतिमनर्थदण्डविरतिं भोगोपभोगपरिमाणं । अपिशब्द जिनपटोक्तस्वरकर्मज्ञापनार्थः । यद्यस्मात् भवन्त्यमूनि व्रतानि । कस्मै, गुणाय । कोऽर्थ, उपकाराय । केषाम्, अणुव्रतानाम् ॥१॥

किं तद्दिग्व्रतमित्याह——

यत्प्रसिद्धैरभिज्ञानैः कृत्वा दिक्षु दशस्वपि ।
नात्येत्यणुव्रती सीमां तत्स्याद्दिग्विरतिर्व्रतम् ॥ २ ॥

टीका—स्यात् । किं तत् । व्रतं गुणव्रतमित्यर्थः । नामैकदेशो हि प्रसक्तो नाम्न्यपि वर्तते भीमादिवत् । किं नाम, दिग्विरतिः दिक्षु विरतिर्नियमितसीम्नो बहिर्यानायाननिवृत्तिः । यदिति यत् नात्येति नातिक्रम्य गच्छति । कोऽसौ, अणुव्रती न तु महाव्रती तस्य सर्वात्मना सावद्यविरतत्वेन सर्वत्र नियमेन च गुणत्वे यथाकालं स्वत्रातरिदिग्विरत्यनुपपत्तेः । कां नात्येति, सीमां मर्यादां । किं कृत्वा, प्रतिनियम्य । कां सीमां । कासु, दिक्षु । कतिषु, दशसु । अपिशब्दादेकद्वित्र्यादिष्वपि यावज्जीवमवश्यकार्यत्वं ख्यापि । कैः, अभिज्ञानैः समुद्रनद्यादिभिश्चिह्नैः । किंविशिष्टैः, प्रसिद्धैः दिग्विरतिमर्यादया दातृग्रहीतृभ्यां प्रतीतैः ॥ २ ॥

दिग्व्रतेनाणुव्रतिनोऽपि महाव्रतित्वमुपपादयति—

दिग्विरत्या बहिः सीम्नः सर्वपापनिवर्तनात् ।
तप्तायोगोलकल्पोऽपि जायते यतिवद्गृही ॥ ३ ॥

टीका—जायते भवति । कोऽसौ । गृही । किंवत्, यतिवत् महाव्रती यथा । कस्मात्, सर्वपापनिवर्तनात् सर्वपापानि स्थूलसूक्ष्महिंसादीनि भोगोपभोगादीनि च तेभ्यो निवर्तनात् विरमणात् तेषां निवर्तनाद्वा । क्व, बहिः परतः । कस्याः, सीम्नः प्रतिनियतमर्यादायाः । कया, दिग्विरत्या दिग्विरतिगुणव्रतेन । किंविशिष्टोऽपि गृही, तप्तायोगोलकल्पोऽपि तप्तलोहपिण्डसदृश इव आरम्भपरिग्रहवत्त्वेन सर्वत्र गमनभोजनशयनादिक्रियासु जीवघातकर्तृत्वात् ॥ ३ ॥

पुनरेव तदेवाह—

दिग्व्रतोद्रिक्तवृत्तघ्नकषायोदयमान्द्यतः ।
महाव्रतायतेऽलक्ष्यमोहे गेहिन्यणुव्रतम् ॥ ४ ॥

टीका—महाव्रतायते महाव्रतमिवाचरति दिग्विरतिसीम्नो बहिः सर्वसावद्यविवर्जनत्वात् । न तु महाव्रतं भवति तदावरणक्षयोपशमाभावात् । किं तत्, अणुव्रतं । क्व, गेहिनि गृहस्थे । किंविशिष्टे, अलक्ष्यमोहे निश्चेतुमशक्यमोहे

[illegible]नामावरणानां चारित्रमोहत्वेऽपि [illegible] । कस्मात्, दिग्विरत्यादि दिग्विरतो-दिग्गुरुत्वं [illegible] प्रत्याख्यानावरणाद्युदयस्यानिगु-णस्य विरतत्वेन [illegible] दिग्विरतिमन्दतरीकृतप्रत्याख्याना-वरणादित्याक्षिप्यते ॥ ४ ॥

दिग्विरत्यतिचारानाह–

सीमविस्मृतिरूर्ध्वाधस्तिर्यग्भागव्यतिक्रमाः ।
अज्ञानतः प्रमादाद्वा क्षेत्रवृद्धिश्च तन्मलाः ॥ ५ ॥

टीका–भवन्ति । के ते, तन्मलाः दिग्व्रतातिचाराः । कति, पञ्च । कथं, सीमविस्मृतिरूर्ध्वभागव्यतिक्रमोऽधोभागव्यतिक्रमस्तिर्यग्भागव्यतिक्रमः क्षेत्रवृद्धिश्चेति । कस्मात्, अज्ञानतः प्रमादाद्वेति सम्बन्धः । इतो विस्तर—तत्र सीमविस्मृति—नियमितमर्यादाया अज्ञानतो मत्यपाटवसन्देहादिना प्रमादाद्वाऽतिव्याकुलत्वान्यमनस्कत्वादिना स्मृतिभ्रंशः । तथाहि—केनचित्पूर्वस्यां दिशि योजनशतरूपं परिमाणं कृतमासीत् । गमनकाले च स्पष्टतया न स्मरति किं शतं परिमाणं कृतमुत पञ्चाशत् तस्य चैवं पञ्चाशतमतिक्रामतोऽतिचारः । शतमतिक्रामतो भङ्गः सापेक्षत्वान्निरपेक्षत्वाच्चेति प्रथमोऽतिचारः । ऊर्ध्वेत्यादि ऊर्ध्वं गिरितरुशिखरादि, अधो ग्रामभूमिगृहकूपादि, तिर्यक्पूर्वादिदिशु येऽमी भागा नियमितप्रदेशास्तेषां व्यतिक्रमाः । लङ्घनानि । एते च त्रयोऽनाभोगातिक्रमादिभिरेवातिचारा भवन्ति । अन्यथा प्रवृत्तौ तु भङ्ग एव । क्षेत्रवृद्धि—क्षेत्रस्य पूर्वादिदेशस्य दिग्विरतिविषयस्य ह्रस्वस्य सतो वृद्धिः पश्चिमादिदेशान्तरपरिमाणप्रक्षेपेण दीर्घीकरणं । तथाहि—केनचित्पूर्वापरदिशोः प्रत्येकं योजनशतं परिमाणं कृतं, तत्र क्षेत्रं गमनकाले वर्द्धयतो व्रतसापेक्षत्वादतिचारः । यदि स्मृत्यनवधानात् क्षेत्रपरिमाणमतिक्रान्तं भवति तदा निवर्तितव्यं ज्ञाते वा न गन्तव्यमन्योऽपि न विसर्जनीयः । अथाज्ञानतया कोऽपि गतः स्यात्तदा यत्तेन लब्धं तत्त्याज्यमिति पञ्चमः ॥ ५ ॥

अथानर्थदण्डव्रतं लक्षयति—

पीडा पापोपदेशाद्यैर्देहाद्यर्थाद्विनाऽङ्गिनाम् ।
अनर्थदण्डस्तत्त्यागोऽनर्थदण्डव्रतं मतम् ॥ ६ ॥

टीका–मतं सम्मतं सूरीणां । किं तत्, अनर्थदण्डवर्जनं । किं तत्, तस्यागम्य-स्यानर्थदण्डस्य वर्जनं । यः किं, योऽनर्थदण्डः । किं, पीडा पीडनं । केषां, अङ्गिनां त्रसस्थावरजीवानां । कैः, पापोपदेशाद्यैः पापोपदेशहिंसादानदुःश्रु-त्यपध्यानप्रमादचर्याभिर्यथोपरि । कथं, विना । कस्मात्, ईहापर्याप् स्वस्य स्वकीयजनानां वा शारीरवाङ्मन प्रयोजनात् ॥ ६ ॥

पापोपदेशस्वरूप तद्विरतिं चाह–

पापोपदेशो यद्वाक्यं हिंसाकृष्यादिसंश्रयम् ।
तज्जीविभ्यो न तं दद्यान्नापि गोष्ठ्यां प्रसञ्जयेत् ॥ ७ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, स पापोपदेशः । यत्कि, यद्वाक्यं । किंविशिष्ट, हिंसाकृष्यादिसंश्रयं । हिंसा मृगवाणादिभिः कृषिवाणिज्यादिभिश्च संश्रय सम्बन्धो यस्य तत्पोक्त तद्विषयमित्यर्थः । हिंसाद्यारम्भेति पाठे तु हिंसा-दिमयाना आरम्भा उपक्रमा इति व्याख्येयं । न दद्यात् मृगारण्योपायकथा-धाताः किमुग्धविहारहिंसाकृषिलादिरूपेण न मन्त्रारम्भेण । कोऽसौ, अनर्थदण्डम-सार्थी । कं, न पापोपदेशं । केभ्यः, तज्जीविभ्यः व्याधश्वपचचौरादिभ्यः कृषीवलकिरातादिभ्यश्च । नापि प्रसञ्जयेत् पुनः पुनः प्रवर्तयेत् कथान्तरप्र-सङ्गे वा नायनारम्भेण । कं, तं । कस्यां, गोष्ठ्यां सद्गृहपायाम् ॥ ७ ॥

हिंसोपकरणदानपरिहारमाह—

हिंसादानं विषास्त्रादिहिंसाङ्गस्पर्शनं त्यजेत् ।
पाकाद्यर्थं च नाग्न्यादि दाक्षिण्याविषयेऽर्पयेत् ॥ ८ ॥

टीका–त्यजेत् पुर्वानर्थदण्डव्रतार्थी । किं तत्, हिंसोपकरणानां दान हिंसादानं । मधुरस्वरगवन्तान्तरमाम । तदेव व्याचष्टे विषाख्यादिना विषा-स्त्रादीनां शस्त्रग्रहणहल्वाकट्टुशिकुदालादीनां हिंस्राणां प्राणिवधसाध-नानां स्पर्शन दान विषास्त्रादिहिंसाङ्गस्पर्शनं । न चार्पयेत् नापि दीयवेदर्पी । किं तत्, अग्न्यादि वह्निशाद्मुपलोलूखलादि । किमर्थं, पाकाद्यर्थं पचनपेष-णाद्यादिनिमित्त । क, दाक्षिण्याविषये परस्परव्यवहारादिविषयादन्यत्र ॥ ८ ॥

दुःश्रुत्यपध्यानयोः स्वरूपं परिहारं चाह—

१

स्तस्य वातस्य स्पाघातं स्वयमागच्छन. कपाटादिना प्रतिबन्धं विफलं नाचरेत् । अग्नेरिंध्याय जलादिना विध्यापनं विफलं नाचरेत् । अम्बुनो जलस्य सेचनं भूम्यादौ प्रक्षेपं विफलं नाचरेत् । भूम्यां वनस्पतीनां छेदादि छेदनपत्रपुष्पफलस्फोटनादि विफलं नाचरेत् ॥ १० ॥

सद्यश्च न मोगत्वर्थं न परं मारयेन्महीम् ।
जीवग्राहीवान् स्वीकुर्यान्मार्जारशुनकादिकान् ॥ ११ ॥

टीका–न स्वेच्छया चरणादिव्यापारं न कुर्यात् । किंचिदिति, स्वयं भिन्नप्रयोजनं । किंच, तद्वच्च स्मारमनादिवद्वेयं तथा न मारयेत् चरणादिव्यापारैर्न मारयेत । कं, परं भूम्यादिकं । कथं, व्यर्थं वृथा । न स्वीकुर्यात् न परिगृहीयात् । कान्, जीवग्राहीवान् प्राणिघातकप्राणिनः । किंविशिष्टान्, मार्जारशुनकादिकान् बिडालमण्डलभुजङ्गकुक्कुटप्रभृतीन् । कथ, नियमेन फलमतोऽपि मान्मम्यानुर्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

अनर्थदण्डवतातिचारपरिहारमाह–

शुष्कैरन्दर्पकौत्कुच्यमौखर्याणि तद्दृत्ययान् ।
असमीक्ष्याधिकरणं सेव्यार्थाधिकतामपि ॥ १२ ॥

टीका–शुष्केद्वर्षवेदनर्थदण्डविरतः । कान्, तद्दृत्ययान् तद्व्रतातिचारान् किंविशिष्टान्, कन्दर्पादीन् पञ्च । तत्र कन्दर्पं कामस्तद्धेतुस्तत्प्रधानो वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्पो रागोद्रेकात्प्रहासमिश्रोऽशिष्टवाक्प्रयोग इत्यर्थः । कौत्कुच्यं कुदिति कुत्सायां निपातो निपातानामनेकार्थत्वात् । कुतः, कुत्सितं कुचति भ्रूनर्तनाद्यवयवपरचरणमुखविकारैः सङ्कुचतीति कुकुच सङ्कोचादिभिः तस्याह तद्भाव. कौत्कुच्यं । प्रहासो अशिष्टवाक्यमाघ च अशिष्टचेष्टायामयमपरप्रवृत्तिस्यर्थ. । एष पूर्वेण द्वावपि प्रमादव्रतोविरतेरतिचारौ । मौखर्यं धृष्टत्वमसम्बद्धप्रलापित्वं । अयं च पापोपदेशविरतेरतिचारो मौखर्ये सति पापोपदेशसम्भवादिति कृत्वा । असमीक्ष्याधिकरणं प्रयोजनमनालोच्य पर्याधिक्येन करणं । यथा यद्गुमपि च स्यात्, तावता मे प्रयोजन तावदिदं क्षेत्रादि

चित्तकालुष्यकृत्कामहिंसाद्यर्थश्रुतश्रुतिम् ।
न दुःश्रुतिमपध्यानं नार्तरौद्रात्म चान्वियात् ॥ ९ ॥

टीका—नान्वियात् नानुवर्तेत प्रयत्नवतामाद्यामपि प्रयत्नविरतं-येदित्यर्थः । कोऽसौ, अनर्थदण्डव्रतार्थी । कां, दुःश्रुतिं । कीदृशीं, चित्तेत्यादि । कामश्च मन्मथो हिंसा च प्राणातिपातः कामहिंसे ते आद्यौ येषां मदना-दीनां ते कामहिंसाद्यस्तेऽर्था अभिधेया येषां तानि कामहिंसाद्यर्थानि यानि श्रुतानि शास्त्राणि । तत्र कामशास्त्रं वात्स्यायनादि । हिंसाशास्त्रं खेटकादिनं । आरम्भपरिग्रहशास्त्रं वार्तानीति । साहसशास्त्रं वीरकथा । मिथ्यात्वशास्त्रं ब्रह्माद्वैतादि मत । मदशास्त्रं वर्णानां ब्राह्मणो गुरुरित्यादिग्रन्थः । रागशास्त्रं वशीकरणादिमन्त्र । तेषां श्रुतिराकर्णनं उपलक्षणादर्जनादीनि । चित्तस्य मनसः कालुष्यं रागद्वेषाद्यावेशाक्षिप्तकालुष्यं तत्करोतीति चित्तकालुष्यकृत् । सा चासौ । कामहिंसाद्यर्थश्रुतश्रुतिश्च ताम् । न चान्वियादसौ । किं तत्, अपध्यानं अपकृष्टं ध्यानमेकाग्रचिन्तानिरोधः । किंरूपं, आर्तरौद्रात्म आर्तं ऋते दुःखे भवं । यदि वा अर्तिः पीडा यातना च तत्र भवं । रौद्रं रोदयति अपरानिति रुद्रो दुःखहेतुस्तेन कृतं तस्य वा कर्म । आर्तं च रौद्रं च आर्त-रौद्रे ते आत्मानौ स्वभावौ यस्य तदार्तरौद्रात्म आर्तरौद्रविकल्पमित्यर्थः । न दुःश्रुतिमपध्यानमार्तरौद्रात्म चान्वियादिति पाठे तु-दुःश्रुतिं कामादि-शास्त्रश्रवणलक्षणां, अपध्यानं च नरेन्द्रत्वखचरत्वाप्सरोविद्याधरीरतिभोगा-दिविषयं, आर्तं वैरिघाताभिघातादिविषयं, रौद्रं वा नान्वियादिति व्याख्येयम् ॥ ९ ॥

प्रमादचर्यालक्षणं तत्त्यागं च श्लोकद्वयेनाह—

प्रमादचर्यां विफलक्ष्मानिलाग्न्यम्बुभूरुहाम् ।
खातव्याघातविध्यापसेकच्छेदादि नाचरेत् ॥ १० ॥

टीका—नाचरेत् न कुर्यादनर्थदण्डविरत । कां, प्रमादचर्यां । किंरूपां, विफलमित्यादि । विफलं निष्प्रयोजनं क्ष्मादीनां खातादिविफलभूखनना-दिलक्षणमित्यर्थः । तत्र क्ष्माया भूमेः खातं खननं विफलं नाचरेत् । अनि-

रूपस्य यानस्य व्यापातं स्वयमागच्छतः कपाटादिना प्रतिबन्धं विफलं नाच-
रेत् । अग्नेर्विध्यापनं जलादिना विध्यापनं विफलं नाचरेत् । अम्बुनो जलस्य भेदं सेचनं भूम्यादेः प्रक्षेपं विफलं नाचरेत् । भूरुहां वनस्पतीनां छेदादि छेदनपत्रपुष्पफलत्रोटनादि विफलं नाचरेत् ॥ १० ॥

नद्यां न सरेद्व्यर्थं न परं मारयेन्महीम् ।
जीवघ्नजीवान् स्वीकुर्यान्मार्जारशुनकादिकान् ॥ ११ ॥

टीका–न सरेत् करचरणादिव्यापारं न कुर्यात् । किंविशिष्टं, व्यर्थं निष्प्रयोजनं । किंच, तद्वच्च स्मशाननद्यादिषदेवं तथा न मारयेत् करचरणादिव्यापारं न कारयेत् । कं, परं भूम्यादिकं । कथं, व्यर्थं वृथा । न स्वीकुर्यात् न परिगृह्णीयात् । कान्, जीवघ्नजीवान् प्राणिघातकप्राणिनः । किंविशिष्टान्, मार्जारशुनकादिकान् बिडालमण्डलकुक्कुटप्रभृतीन् । कथं, नियमेन फल-वनोऽपि नान्यथानुपपत्तिरित्यर्थः ॥ ११ ॥

अनर्थदण्डव्रतातिचारपरिहारमाह–

मुञ्चेत्कन्दर्पकौत्कुच्यमौखर्याणि तदत्ययान् ।
असमीक्ष्याधिकरणं सेव्यार्थाधिकतामपि ॥ १२ ॥

टीका–मुञ्चेत् त्यजेद् अनर्थदण्डविरतः । कान्, तदत्ययान् तद्व्रतातिचारान् किंविशिष्टान्, कन्दर्पादीन् पञ्च । तत्र कन्दर्पः कामस्तद्धेतुस्तत्प्रधानो वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्पो रागोद्रेकात्प्रहासमिश्रोऽशिष्टवाक्प्रयोग इत्यर्थः । कौत्कुच्यं कुदिति कुत्सायां निपातो निपातानामानन्त्यात् । कुतः, कुत्सितं कुचति भ्रूनयनौष्ठनासाकरचरणमुखविकारैः सङ्कुचतीति कुत्कुचः सङ्कोचादिक्रियाभाक् तस्य भावः कौत्कुच्यं । प्रहासो अशिष्टवाक्यं च अशिष्टवाक्येनकायव्यापारप्रयुक्तमित्यर्थः । एते पूर्वोक्ते द्वावपि प्रमादचर्याविरतेरतिचारौ । मौखर्ये गुरुसम्बन्धार्हानि सुखतोऽनालोचितभाषी वाचाटस्तस्य भावो धार्ष्ट्यप्रायमसम्बद्धबहुप्रलापित्वम् । अयं च पापोपदेशविरतेरतीचारो मौखर्ये सति पापोपदेशसम्भवादिति मन्तव्यम् । असमीक्ष्याधिकरणं प्रयोजनमनालोच्य कार्यस्याधिक्येन करणं । यथा कटुमपि कष्टमानयन, यावता मे प्रयोजनं तावदहं नेष्यामि

दोषमन्ये बहवोऽर्थिनः सन्ति तेऽपि क्रेष्यन्ति अहं विक्रायिष्यामीत्येवम्-
नालोच्य बहुलाग्न्यनुजीविभिः कारयति । एवं काष्ठच्छेदेष्टकापाकादिष्वपि
वाच्यं । तथाहि स्वोपकरणं हिंसोपकरणान्तरेण संयुक्तं धारयति यथा संयुक्त-
मुलूखलेन मुसलं हलेन फालं शकटेन युगं धनुषा शरान् इत्यादि । तथा सति
यः कश्चित् संयुक्तमुलूखलमुसलादिकमाददीत । वियुक्ते तु तस्मिन् सुखेन परः
प्रतिषेद्धुं शक्यते । एतान्हिंसोपकारिदानविरतेरतीचारः । सेव्यार्थाधिक्यं
सेव्यस्य भोगोपभोगलक्षणस्य जनको यावानर्थस्ततोऽधिकस्य तस्य करणं
भोगोपभोगानर्थक्यमित्यर्थः । अत्रायं सम्प्रदायः यदि बहूनि स्नानसाधनानि
तैलामलकादीनि गृह्णाति तदा लौल्येन बहवः स्नानार्थं तडागादौ
गच्छन्ति । ततश्च पूतरकाप्कायिकादिवधोऽधिकः स्यात् । न चैवं युज्यते
ततो गृह एव स्नातव्यं । तदसम्भवे तु तैलादिभिर्गृह एव शिरो घर्षयित्वा
तानि सर्वाणि शाटयित्वा तडागादितटे निविष्टः अञ्जलिप्रक्षेपेणाभिषि-
ञ्चेत् । तथा येषु पुष्पादिषु सत्त्वानि सम्भवन्ति तानि परिहरेदिति सर्वं
वस्त्वाधिक्यमिति यदोऽपि प्रमादविरतेरतिचारः ॥ १२ ॥

अथ भोगोपभोगपरिमाणाव्रतस्वरूपगुणव्रतस्वीकारविधिमाह—

भोगोऽयमियान् सेव्यः समयमियन्तं सदोपभोगोऽपि ।
इति परिमायानिच्छंस्तावधिकौ तत्प्रमाव्रतं श्रयतु ॥ १३ ॥

टीका—श्रयतु स्वीकरोतु [illegible], गुणव्रती । किं तत् तत्प्रमाव्रतं तयो-
र्भोगोपभोगयोः प्रमा परिमाणं तत्प्रमा तत्प्रमैव व्रतं व्रतं वा यत् तत्प्रमाव्रतं
भोगोपभोगपरिमाणव्रतमित्यर्थः । किं कुर्वन् अनिच्छन् अवाञ्छन् कौ तौ
भोगोपभोगौ [illegible] [illegible] [illegible] सेवनीयतया [illegible] [illegible] ।
किं कृत्वा परिमाय [illegible], कथमिति [illegible] [illegible] इत्यादि ।
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

व्याख्या विवं । वा अथवा । सेव्य कोऽसौ, अयं भोगः । केन, मया । कियान्, इयान् एतावान् । क, समयं । किंविशिष्टं, इयन्तं । तथा उपभोगोऽयं समयमियन्तं न सेव्यो मयेत्येवं उपभोगोऽप्यमियाम्या समयमियन्तं मया न सेव्य मिति द्वितीयं । पुनयोरपि पूर्ववद्याख्या ॥ १३ ॥

भोगोपभोगयोर्लक्षणं तत्त्यागस्य च यावज्जीविकस्य नियतकालस्य च सामान्यविशेषावाचष्टे—

भोगः सेव्यः सकृदुपभोगस्तु पुनःपुनः स्रगम्बरवत् ।
तत्परिहारः परिमितकालो नियमो यमश्च कालान्तः ॥१४॥

टीका—स भोगो भण्यते । यः सकृदेकवारं सेव्य सेव्यते भुक्त्वा पुनर्न भुज्यते इत्यर्थः । किंवत्, स्रग्वत् उपलक्षणान्मात्स्यगन्धचन्दनाम्बूलादिर्यथा । स उपभोगो भण्यते मुनिविशेषे । यः पुन पुन सेव्यो भूयोभूय सेव्यते सेवित्वाऽपि पुन सेव्यते इत्यर्थः । किंवत्, अम्बरवत् अत्राप्युपलक्षणाद् आभरणकामिन्यादिर्यथा । अथवा स्रगम्बरवदेति भोगोपभोगलक्षणयोर्यथासंख्यमुदाहरणे उदाहरणस्य दिङ्मात्रप्रदर्शकत्वात् । एवं तयोर्लक्षणमुक्त्वा तत्त्यागविशेषयोः सम्प्रतिविशेषकालार्थमाह तदित्यादि- व्यपदिश्यते । कोऽसौ, तत्परिहार किं, नियम । नियम इति सञ्ज्ञया व्यपदिश्यते इत्यर्थः किंविशिष्टः, परिमितकाल एकद्वित्र्यादिसंख्यापरिच्छिन्नदिवसमासादिसमयः तथा व्यपदिश्यते । कोऽसौ, तत्परिहार । किं, यम यम इति सञ्ज्ञया व्यपदिश्यत इत्यर्थः । किंविशिष्ट, कालान्त कालो मरणमन्तोऽवसानं यस्य स कालान्तः मरणपर्यन्त इत्यर्थः ॥ १४ ॥

प्रमयातबहुवधप्रमादविषयानिष्टानुपसेव्यार्थत्यागप्रतपञ्चकमप्येवैदागतभं- ज्ञयितुमाह—

पलमधुमद्यवदखिलस्त्रसबहुघातप्रमादविषयोऽर्थः ।
त्याज्योऽन्यथाऽप्यनिष्टोऽनुपसेव्यश्च व्रतादि फलमिष्टम् ॥

टीका—त्याज्यः प्रत्याख्यातव्य. । कोऽसौ, अयं इन्द्रियोपभोग्यो रसश्च । केन, भोगोपभोगपरिसंख्यानवतिना । किंविशिष्ट, पलेत्यादि—प्रसा

द्वीन्द्रियादिजीवाः बहवः प्रचुरास्त्रसस्थावरजीवाः त्रसाश्च बहवश्च त्रसबहवस्तेषां घाती त्रसबहुघाती त्रसघातो बहुघातश्चेत्यर्थः । प्रमादो धर्मभ्रंशनोपायः । त्रसबहुघातौ च प्रमादश्च त्रसबहुघातप्रमादाः ते विषया यस्य स त्रसबहुघातप्रमादविषयः । किंविशिष्टोऽखिलः सर्वः । किंवत्, पलमधुमद्यवत् । यथा त्रसघाताश्रयत्वात्पिशितं त्यज्यते, यथा च बहुवधाश्रयत्वान्माक्षिकं त्यज्यते, यथा च प्रमादाश्रयत्वान्मद्यं त्यज्यते तथा यथासंख्यं त्रसघातादाश्रयोऽर्थस्त्याज्य इत्यर्थः । तत्र त्रसघातविषयोऽन्तःसुषिरप्रायं नालीमल्लपल्लवयामृणालनालप्रसुन्नमागन्तुजन्तूनां सम्मूर्छिमजन्तूनां च योग्यमव्यावकाशं तथा बहुजन्तुयोग्यस्थानं केतकीनिम्बार्जुनारणिशिग्रुपुष्पमधूकबिल्वादिफलादि च वस्तु । बहुघातविषयो गुडूचीमूलकालशुमार्द्रशृङ्गबेरादिकं । प्रमादविषयो तृणविषभाङ्गिकाधत्तूरकादि वस्तु । एतेन धनार्थं कर्षव्यापाराणामपि त्याज्यत्वमुक्तं प्रतिपत्तव्यं । तथा त्याज्यो धर्मार्थिना । कोऽसौ, अखिलोऽर्थः । किंविशिष्टोऽनिष्ट । कथ, अन्यथाऽपि त्रसघाताद्यविषयोऽप्यर्थो योऽनिष्टो यदा स्वस्याप्यनभिमतः प्रकृतिविरुद्धत्वको न भवति सोऽपि तदा त्याज्य एव इत्यर्थः । तथा त्याज्य । कोऽसौ, अखिलोऽर्थः । किंविशिष्टं, अनुपसेव्य इष्टोऽपि शिष्टानां शीलमार्योग्य चित्रवस्त्रविकृतवेषाभरणादिरङ्गारलालामूत्रपुरीषश्लेष्मादिश्च । एतत्सर्वमत्यानस्याप्यभिमतार्थेऽनुपसेव्येन करणीयस्य समर्थयते व्रतात् फलमिष्टमिति–हि यस्मात्भवति । किं तत्, फलं साध्यं । किंविशिष्टं, इष्टमभिप्रेतमभ्युदयादिकं । कस्मात्, व्रतात् योग्याद्विषयाद्भिसन्धिकृताया विरते ॥ १५ ॥

इममेवार्थं स्वयमाचार्यस्तत्प्रपञ्चं श्लोकद्वयेन दर्शयति—

नालीसूरणकालिन्दद्रोणपुष्पादि वर्जयेत् ।
आजन्म तद्भुजां ह्यल्पं फलं घातश्च भूयसाम् ॥ १६ ॥

टीका–वर्जयेत् धर्मार्थी त्यजेत् । किं तत्, नाल्यादि नालिशाकादेः सूरणकालिन्दनिम्बकुसुमकेतक्यादि । कथ, आजन्म यावज्जीवं । कुत, इत्याह—हि यस्मात् भवति । किं तत्, फलं जिह्वेन्द्रियप्रीणनमात्रं । किंविशिष्टं, अल्पं स्तोकं भक्ष्यमाणस्वल्पमात्रमपि । केषां, तद्भुजां नालीसूरणादिभक्षकाणां ।

भवति च । कोऽसौ, घातः गरुडत्वे वधः । केषां, सूक्ष्मां बहुतराणां मरादि-त्रसजीवानाम् ॥ १६ ॥

उक्तमेवार्थं मन्दमतिव्युत्पत्त्यर्थं पुनर्विशेषेणोऽभिधत्ते-

अनन्तकायाः सर्वेऽपि सदा हेया दयापरैः ।
यदेकमपि तं हन्तुं प्रवृत्तो हन्त्यनन्तकान् ॥ १७ ॥

टीका-हेयाः प्रत्याख्येयाः । सदा नित्यं । के, अनन्तकायाः । कति, सर्वेऽपि । कैः, दयापरैः अनुकम्पाप्रधानैः श्रावकैः । कुत, इत्याह-यद्यस्मात् । हन्ति हिनस्ति । कोऽसौ, पुरुषः । कान्, अनन्तकान् अनन्तप्रमितान् जीवान् कायान्येकत्र जीवानन्त्य विवक्षितत्वादनन्तास्ते कायाश्च जीवाश्चेति विग्रहः । किंविशिष्ट, प्रवृत्तः । किं कर्तुं, हन्तुं भक्षणादिद्वारेण मारयितुं । कं, तमनन्तकायं । किंविशिष्टं, एकं व्यवहारेणैकत्वेनाप्यमपि किं पुनरनेकमित्यर्थः । एते चानन्तजीवैरेकमाश्रित कायो येषां तेऽनन्तकाया मूलादिप्रभवा वनस्पतिविशेषाः । तथा हि मूलजा आर्द्रकहरिद्राप्रभृतयः । अग्रजा आर्यकादिम (?) प्रभृतयः । पर्वजा इक्षु-वाल्लेयुवेत्रादयः । कन्दजा पलाण्डुसूरणादयः । स्कन्धजाः सल्लकीकण्टक-पलाशादयः । बीजजाः शालिगोधूमादयः । सम्मूर्छिमाः नियतबीजाभावे स्वयोग्यपुद्गलैर्निष्पन्नशरीराः । उक्तं च-मूलग्गपोरबीजा कंदा तह खंदबीजबी-जरुहा । सम्मुच्छिमा य भणिया पत्तेया अनंतकाया य ॥ १७ ॥

आमगोरससम्पृक्तं द्विदलं प्रायशोऽनवम् ।
वर्षास्वदलितं चात्र पत्रशाकं च नाहरेत् ॥ १८ ॥

टीका—नाहरेत् न भक्षयेच्छ्रावकः । किं तत्, द्विदलं मुद्गमाषादिधान्यं । किंविशिष्टं, आमेत्यादि-आमेनाग्निपक्वेन गोरसेन क्षीरेण दध्ना अर्थात् क्षीरादिप्रभवेन तक्रेण च सम्पृक्तं मीलितं । तद्धि सूक्ष्मबहुत्रसजन्तुमिश्रमात् अमे भुवने । तथा नाहरेत् । किं तत्, द्विदलं । किंविशिष्टं, अनवं पुराणं । क्वचित्, प्रायशः प्रायोग्रहणान्मुद्गवलादि चिरकालचूर्णीभूतकुथितत्वादेरत्र जन्तु-सम्मूर्छनसम्भवात्प्रतिषेधः । तथा नाहरेत् । किं तत्, द्विदलं । किंविशिष्टं, अद-लितमक्षतद्विधाभावं । कदा, वर्षासु प्रावृषि हि मुद्गादीनामन्तः प्ररोहस्य स-

स्पक्षयामि तस्यैव सचेतनत्वात् कथं हं नु भक्षयिष्यामि यस्यावेनमन्यादिति
बुध्या पक्वं खर्जूरादिफलं मुखे प्रक्षिपतः सचित्तसम्बन्धस्य सचित्तप्रतिबद्धाहा-
रोऽसौ द्वितीयः ॥ २ ॥

संमिश्रं तेन सचित्तेन व्यतिकीर्णं विभक्तमशक्यं सूक्ष्मजन्तुकमिश्रं यत्।
अथवा सचित्तशबलं तत्संमिश्रं यथा आर्द्रकदाडिमकर्कटिकाबीजादिमिश्रं पूर-
णादिकं तिलमिश्रं च यवधानादिकं भक्षयति पूर्ववदतिचारस्तृतीयः ॥ ३ ॥

दुःपक्वं मान्दाग्निपक्वभावेन अतिक्लेदेन वा दुष्टं पक्वं मन्दपक्वं वा
दुष्पक्वं, तथाविधस्य पृथुकतण्डुलयवगोधूमस्थूलमण्डकफलादिकस्यामदोषा-
वहत्वेनैहिकप्रत्यवायकारणं। तथा यावन्तोंशेन सम्यक्तेन तावन्त सम्परलोक-
प्रत्यवाय इति। पृथुकादेर्दुःपक्वत्वात् किञ्चित् सचेतनस्यावयवस्य सम्भवात् चैतद्भ-
क्षणमिति सुप्राप्तमस्यातिचारत्वं ॥ ४ ॥

अभिषवं सौवीरादिद्रवं वा वृष्यं वा। तदभ्यवहरणमतिचारः
पञ्चमः ॥ ५ ॥

अतिप्रमादे पुनः सचित्ताद्याहाराणामतिचारत्वांपवादत्वार्थमित्युक्तः एते-
षामभ्यवहरणे सचित्तोपयोग इन्द्रियमदवृद्धिर्वातादिप्रकोपो वा स्यात्।
तत्प्रतीकारविधाने पापलेपो भवति। अतिथयश्चैनं परिहरेयुरिति॥

अत्राह स्वामी यथा—विषयविषतोऽनुपेक्षाऽनुस्मृतिरतिलौल्यमतितृषानु-
भवौ ॥ भोगोपभोगपरिमा व्यतिक्रमाः पञ्च कथ्यन्ते ॥ १ ॥ विषयविषतो
विषकल्पेषु विषयेषु अनुपेक्षा आदरो विषयानुभवात्प्रोद्भूतवेदनाप्रतीकारे जातेऽपि
पुनरप्यादरः सम्भाषणालिङ्गनाद्यर्थमस्य प्रथम ॥ अनुस्मृतिस्तु तदनु-
भवात्प्रतीकारे जातेऽपि पुनः पुनर्विषयाणां सौन्दर्यसुखसाधनत्वादनुचिन्त-
नमत्यासक्तिहेतुत्वादतिचारः ॥ अतिलौल्यं अतिगृद्धिस्तत्परिहारे जातेऽपि
पुनः पुनस्तदनुभवनाकाङ्क्षेत्यर्थः ॥ अतितृषा भाविनो भोगोपभोगतृष्णा प्राप्त्या-
कांक्षा। अत्यनुभवो नियतकालेऽपि यदा भोगोपभोगावनुभवति तदा अत्या-
सक्त्याऽनुभवति, न पुनर्वेदनाप्रतीकारतयाऽतोऽप्यतिचार इति ॥ एतेऽपि चात्र
ग्रन्थे यथासम्भवमन्यत्र दृष्टव्याः सूचिता एव ॥

तद्वदेवमेऽपि श्रीसोमदेवपण्डितैरभिमता—दुष्पक्वस्य निषिद्धस्य जन्तुसम्बन्ध-
मिश्रयोः ॥ अवीक्षितस्य च प्राशनमन्नव्यतिक्रमः ॥ १ ॥ अत्राह

युर्वेदे प्रसिद्धत्वात् त्रससम्मूर्छनस्य च दृष्टत्वेन सम्भाव्यमानत्वादभोज्यत्वं। एतेन स्तानामपि तेषां निषेध उक्तः स्यात्। तथा नाहरेत्। किं तत्, पत्रशाकं पत्ररूपं हरितकं न तु फलादिरूपं। तत्र त्रसजन्तुभूयिष्ठत्वात्। कदा, वर्षासु तदा त्रसस्थावरसंमूर्छितबहुलत्वात्पत्रशाकस्यास्य फलत्वाच्च ॥ १८ ॥

एतद्व्रतस्य विशेषादानृशंस्यनिबन्धकत्वमुपदिशति—

भोगोपभोगकृशनात्कृशीकृतधनस्पृहः ।
धनाय कोट्टपालादिक्रियाः क्रूराः करोति कः ॥१९॥

टीका—क करोति न कोऽपि विदग्धात्मेत्यर्थः। किंविशिष्टः, कृशीकृतधनस्पृहः स्वल्पीकृतद्रव्याभिलाषः। कस्मात्, भोगोपभोगकृशनात् भोगोपभोगयोर्विवेकबलेनाल्पीकरणात्। काः कोट्टपालादिक्रियाः तलारवाधिकार-शौल्किकादिव्यापारान्। किंविशिष्टाः, क्रूराः प्राणिघातकठोराः। किमर्थं, धनाय द्रव्यार्थम् ॥ १९ ॥

भोगोपभोगव्रतातिचारपञ्चकं लक्षयति—

सचित्तं तेन सम्बद्धं सम्मिश्रं तेन भोजनम् ।
दुष्पक्वमप्यभिषवं भुञ्जानोऽत्येति तद्व्रतम् ॥ २० ॥

टीका—अत्येति अतिचरति श्रावकः। किं तत्, तद्व्रतं भोगोपभोग[illegible]। किं कुर्वाणः भुञ्जानोऽभ्यवहरन्। किं तत्, भोजनं [illegible] ... किं किं, सचित्तं तेन सचित्तेन सम्बद्धं सम्मिश्रं तेन सचित्तेन [illegible]। दुष्पक्वमभिषवं च। [illegible]। तत्र सचित्तं चेतनावद्द्रव्यं हरितकायः। [illegible] ... [illegible] ... [illegible] ... प्रथम ॥ १ ॥

[illegible] ... [illegible] ... [illegible]

न्यक्षयामि सर्वस्य सचेतनत्वात्, कटाहं तु भक्षयिष्यामि अस्थ्येकमप्रासुकमिति बुद्ध्या पक्वं खर्जूरादिफलं मुखे प्रक्षिपतः सचित्तवर्जकस्य सचित्तप्रतिबद्धाहारोऽसौ द्वितीयः ॥ २ ॥

संमिश्रं तेन सचित्तेन व्यतिकीर्णं विमिश्रमशक्यं सूक्ष्मजन्तुकमित्यर्थः । अथवा सचित्तशकलं तत्समिश्रं यथा आर्द्रकदाडिमबीजचिर्भटादिमिश्रं पूरणादिकं तिलमिश्रं च यवधानादिकं अयमपि पूर्ववदतिचारस्तृतीयः ॥ ३ ॥

दुष्पक्वं स्वाभाविकतण्डुलभावेन अतिक्लेदनेन वा दुष्टं पक्वं मन्दपक्वं वा दुष्पक्वं, तथाविधं पृथुकतण्डुलयवगोधूमस्थूलमण्डककर्कटिकादिकमामदोषावहत्वेनैहिकप्रत्यवायकारणम् । तथा यावतांशेन सचेतनं तावता सम्परलोक-मप्युपहन्तीति । पृथुकादेर्दुष्पक्वता किञ्चित्सचेतनतावतत्त्वसंभवात् चेतना-चेतनमिति भुञ्जानस्यातिचारश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

अभिषवं सौवीरादिद्रवं वा वृष्यं वा । अयमप्यतिक्रमादिनाऽतिचारः पञ्चमः ॥ ५ ॥

चारित्रसारे पुनः सचित्ताद्याहाराणामतिचारत्वं प्रमादसंमोहाभ्यां प्रवृत्तेः । एत-यामभ्यवहरणे सचित्तोपयोगेन इन्द्रियमदवृद्धिर्वातादिप्रकोपो वा स्यात् । तत्प्रतीकारविधाने पापलेपो भवति । अतिथयश्चैनं परिहरेयुरिति ॥

अत्राह स्वामी यथा–विषयविषतोऽनुपेक्षाऽनुस्मृतिरतिलौल्यमतितृषानु-भवौ ॥ भोगोपभोगपरिमा व्यतिक्रमाः पञ्च कथ्यन्ते ॥ १ ॥ विषयविषतो विषयरूपेषु विषयेषु अनुपेक्षा आदरो विषयानुभवाद्वेदनाप्रतीकारे जातेऽपि पुनरपि तदुपभोगाकाङ्क्षाकारणत्वादतिचारः प्रथमः ॥ अनुस्मृतिस्तदनु-भवात्तत्प्रतीकारे जातेऽपि पुनः पुनर्विषयाणां सौन्दर्यसुखसाधनत्वादनुचिन्त-नमत्यासक्तिहेतुत्वादतिचारः ॥ अतिलौल्यं अतिगृद्धिस्तत्प्रतीकारे जातेऽपि पुनः पुनस्तदनुभवाकाङ्क्षेत्यर्थः ॥ अतितृषा भाविभोगोपभोगादेरतितृष्णया प्राप्त्या-काङ्क्षा । अनुभवो नियतकालेऽपि यदा भोगोपभोगावनुभवति तदा अत्या-सक्त्याऽनुभवति, न पुनर्वेदनाप्रतीकारतयाऽतोऽतिचार इति ॥ ग्रन्थेऽपि चात्र ग्रन्थे परोऽप्यूह्यास्तदन्यथा इतिचारत्वसंगृहीता एव ॥

तद्वद्येऽपि श्रीसोमदेवपण्डितैः –दुष्पक्वस्य निषिद्धस्य जन्तुसंबन्ध-मिश्रयोः ॥ अवीक्षितस्य च प्राशस्तत्संख्याक्षतिकारणम् ॥ १ ॥ अत्राह

सिताम्बराचार्यं—भोगोपभोगसाधनं यद्द्रव्यं तदुपार्जनाय यत्कर्म व्यापारस्त-दपि भोगोपभोगशब्देनोच्यते कारणे कार्योपचारात्। ततः कोट्टपालत्वादिख-रकर्मापि त्याज्यं। तत्र खरकर्मत्यागलक्षणे भोगोपभोगव्रते अङ्गारजीविका-दीन् पञ्चदशातिचारान्स्त्यजेदिति। तदचारु। लोके सावद्यकर्मणां परिगणनस्य कर्तुमशक्यत्वात्। अथोच्यते अतिमन्दमतिप्रतिपत्त्यर्थं तदुच्यते तर्हि तान् प्रतीदमस्तु। मन्दमतीन् प्रति पुनस्त्रसबहुघातविषयाणां त्यागोपदेशेनैव तत्प-रिहारस्य प्रदर्शितत्वादिति ॥ २० ॥

एतदेव श्लोकत्रयेण संगृह्णन्नाह—

व्रतयेत्खरकर्मात्र मलान् पञ्चदश त्यजेत् ।
वृत्तिं वनाग्न्यनस्फोटभाटकैर्यन्त्रपीडनम् ॥ २१ ॥
निर्लाञ्छनासतीपोषौ सरःशोषं दवप्रदाम् ।
विषलाक्षादन्तकेशरसवाणिज्यमङ्गिरुक् ॥ २२ ॥
इति केचिन्न तच्चारु लोके सावद्यकर्मणाम् ।
अगण्यत्वात्प्रणेयं वा तदप्यतिजडान् प्रति ॥ २३ ॥

टीका—व्रतयेत् प्रत्याख्यायाच्छ्रावकः। किं तत्, खरकर्म खरं क्रूरं प्राणि-बाधकं कर्म व्यापारं। तथा त्यजेत् तद्व्रती। कान्, मलान् कर्मादानमलान्। कति, पञ्चदश वृत्तिमित्यादिना निर्दिष्टान्। क, अत्र खरकर्मव्रते। अत्र तावत् वृत्तिं जीविकां त्यजेत्। कैः, वनाग्न्यनःस्फोटभाटकैः वनं चाग्निश्च अनश्च स्फोटश्च भाटकं च तैः पञ्चभिः। तथा यन्त्रपीडनं त्यजेत्। तथा निर्लाञ्छनासतीपोषौ त्यजेत् निर्लाञ्छनं चासतीपोषश्चेति द्वन्द्वः। तथा सरःशोषं त्यजेत्। तथा दवप्रदां दवदानं त्यजेत्। तथा विषादिवाणिज्य-पञ्चकं त्यजेत्। किंविशिष्टं, अङ्गिरुक्। प्राणिबाधकं ॥

तत्र वनजीविका छिन्नस्याच्छिन्नस्य वा वनस्पतिसमूहादेर्विक्रयेण तथा गोधूमादिधान्यानां घरट्टशिलादिना पेषणेन दलनेन वा वर्तनम् ॥ १ ॥

अग्निजीविका अङ्गारजीविकाख्या षड्जीवनिकायविराधनाहेतुना अङ्गार-करणाद्यग्निकर्मणा जीवनं ॥ २ ॥

अनोजीविका शकटजीविका शकटरथतच्चक्रादीनां स्वयं परेण वा निष्पादनेन वाहनेन विक्रयणेन वृषभैर्बहुभूतग्रामोपमर्दिका शकटादीनां च बन्धादिहेतुः ॥ ३ ॥

स्फोटजीविका उडादिकर्मणा पृथिवीकायिकाद्युपमर्दहेतुना जीवनं ॥ ४ ॥

भाटकजीविका शकटादिभारवाहनमूल्येन जीवनं ॥ ५ ॥

यन्त्रपीडाकर्म तिलयन्त्रादिपीडनं तिलादिकं च दत्त्वा तैलादिप्रतिग्रहणम् । तत्कर्मणश्च पीलनाय तिलादिक्षोदात्त्रसप्रयातनाच्च दुष्टत्वं ॥ ६ ॥

निर्लाञ्छनकर्म निर्लाञ्छनकर्म वृषभादीनां नासावेधादिना जीविका । निर्लाञ्छनं नितरां लाञ्छनमङ्गावयवच्छेदः ॥ ७ ॥

असतीपोषः प्राणिघ्नप्राणिपोषो भाटिग्रहणार्थं दास्याः पोषश्च ॥ ८ ॥

सरःशोषो धान्यवपनार्थं जलाशयेभ्यो जलस्य सारण्या कर्षणं । तत्र च जलस्य तद्गतानां त्रसानां तन्निश्रितानां च षण्णां जीवनिकायानां घात इति दुष्टत्वम् ॥ ९ ॥

दवदानं तृणादिदहनार्थं अग्निमोचनं । तच्च व्यसनात्प्रमादाद्वा जीवैर्द्विप्रकारं व्यसनजमुत्पाने । पुण्यबुद्धिजं तु यथा मदीये मरणकाले इयन्तो मम श्रेयोऽर्थं दीपोत्सवाः करणीया इति पुण्यबुद्ध्या निःपाततः । तृणदाहे सति नवतृणाङ्कुरोद्भेदाद्गवादयश्चरन्तीति वा क्षेत्रे वा सस्यसम्पत्तिवृद्ध्यर्थं निःपातनं अत्र जीवकोटिनां वधः स्पष्ट एव ॥ १० ॥

विषवाणिज्यं जीवघ्नवस्तुविक्रयः ॥ ११ ॥

लाक्षावाणिज्यं लाक्षाविक्रयणं । लाक्षाया सूक्ष्मत्रसजन्तुघातानन्तकायिकप्रवालजालोपमर्दाविनाभाविका स्ववृक्षनिर्यासरूपेण टङ्कणमनःशिलादिद्रव्याणां बाह्यजीवघातहेतुत्वेन गुग्गुलिकायाः धातकीपुष्पत्वक्‌च मद्यहेतुत्वेन तद्विक्रयस्य पापाश्रयत्वात् ॥ १२ ॥

दन्तवाणिज्यं हस्त्यादिदन्ताद्यवयवानां पुलिन्दादिषु द्रव्यदानेन तदुत्पत्तिस्थाने वाणिज्यार्थं ग्रहणं । ते हि तथा ग्रहणे तदर्थनिक्रयार्थे हस्त्यादिवधं कुर्वन्ति । अनाकारे तु दन्तादिक्रयविक्रये न दोषः ॥ १३ ॥

केशवाणिज्यं द्विपदादिविक्रयः । तत्र च दोषः तेषां पारवश्यवधबन्धादयः

रसवाणिज्यं नवनीतादिविक्रयः । नवनीते हि जन्तुसम्मूर्छनं । मधुवसा-मद्यादौ तु जन्तुघातोद्भवत्वं । मद्येन मदजनकत्वं तद्गतक्रिमिविघातश्चेति तद्वि-क्रयस्य दुष्टत्वं ॥ १५ ॥

इति केचित् एवं सिताम्बराचार्या ब्रुवते । न तच्चारु तदसुन्दरं । कुत, अगण्यत्वात् परिसंख्यातुमशक्यत्वात् । केषां, सावद्यकर्मणां सपापक्रियाणां । क, लोके व्यवहाराधिजने वर्तमानानां प्रणेयं वा प्रतिपाद्यं वा । किं तत् तदपि खरकर्मव्रतमपि । कथं, प्रति उद्दिश्य । कान्, अतिजडान् अतिमुग्ध-बुद्धीन् । अज्ञान् प्रति प्रपञ्चबहुघातेभ्यादिविशेषकथनादिति भावः ॥ इति गुणव्रतप्रकरणम् ॥ २१।२२।२३ ॥

अथ शिक्षाव्रतविधानार्थमाह—

> शिक्षाव्रतानि देशावकाशिकादीनि संश्रयेत् ।
> श्रुतचक्षुस्तानि शिक्षाप्रधानानि व्रतानि हि ॥ २४ ॥

टीका—संश्रयेत् प्रतिपद्येत श्रावकः । कानि, शिक्षाव्रतानि शिक्षा विद्यो-पादानं, शिक्षाप्रधानानि व्रतानि शिक्षाव्रतानि । किंविशिष्टानि, देशावका-शिकादीनि देशावकाशिकं, सामयिकं, प्रोषधोपवासं, अतिथिसंविभागं च । कथंभूतो भूत्वा, श्रुतिचक्षुः श्रुतज्ञानलोचनः । कुत, इत्याह–हि यस्मात् भवन्ति । कानि, तानि व्रतानि । किंविशिष्टानि, शिक्षाप्रधानानि ॥ २४ ॥

देशावकाशिकं निरुक्त्या लक्षयति—

> दिग्व्रतपरिमितदेशविभागेऽवस्थानमस्ति मितसमयम् ।
> यत्र निराहुर्देशावकाशिकं तद्व्रतं तज्ज्ञाः ॥ २५ ॥

टीका—निराहुः प्रतिपादयन्ति निरुक्तिं कुर्वन्ति । के, तज्ज्ञाः तद्व्युत्पत्तिनिर्वचनविदः । किं, तद्व्रतं । किमाख्यं, देशावकाशिकं देशे दिग्व्रत-गृहीतपरिमाणस्य क्षेत्रस्य विभागे अवकाशोऽवस्थानं देशावकाशस्, सोऽस्मिन्-स्तीति । यत्र यस्मिन् व्रते । अस्ति विद्यते । किं, तदवस्थानमवस्थितिः श्रावकस्य । क्व, दिग्व्रतादि–दिग्व्रते परिमितः प्रतिपन्नपरिमाणो देश क्षेत्र

दिग्व्रतपरिमितदेशस्तस्य विभागस्तस्मिन्काले स्थास्यामीति विषयीकृतोऽस्मिन्-
स्मिन् । किंविशिष्टमवस्थानं, मितसमयं परिमितकालं ॥ २५ ॥

तद्व्रतमुक्तं लक्षयति—

स्थास्यामीदमिदं यावदियत्कालमिहास्पदे ॥
इति सङ्कल्प्य सन्तुष्टस्तिष्ठन्देशावकाशिकी ॥ २६ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, श्रावकः । किंविशिष्टो, देशावकाशिकी । किं कुर्वन्, तिष्ठन् लक्षणोद्देशो क्रियया इति सम्बन्धः । कालपरिच्छिन्नया नियतदेशे सन्तुष्टतयाऽवस्थानेन देशावकाशिकव्रतस्य परिमाणस्य लक्ष्यमाणत्वात् । किं कृत्वा, सङ्कल्प्य मनसा सम्प्रधार्य । कथं, इति । किमिति स्थास्यामि स्थितिं करिष्याम्यहं । क्व, इहास्मिन्नास्पदे स्थाने । कथ, इदमिदं यावत् गृहगिरिग्रामादिमवधिं कृत्वा । कियत्कालं, इयत्कालं घटिकाद्विप्रहरदिनादिमात्रं । किंविशिष्टः सन्, सन्तुष्टः सीमभ्यो बहिर्निगृहीततृष्णः सन् । दिग्व्रतवद्गृहस्थापि नियमितदेशाद्बहिर्निरभिलाषेण हिंसादीनां च सर्वतो निवर्तनेनात्र फलवत्त्वात् अणुव्रतानां महाव्रतत्वसम्पादकत्वात् पुनरपि करणीयत्वाच्चास्य शिक्षाव्रतत्वं शिक्षाप्रधानत्वात्परिमितकालभावित्वाच्चोच्यते । न स्वयमेतद्दिग्व्रतवद्यावज्जीविकमपीष्यते । यत्तु तत्त्वार्थादौ गुणव्रतत्वमस्य श्रूयते तद्दिग्व्रतसंक्षेपणलक्षणत्वमात्रस्यैव विवक्षितत्वादविवक्षितत्वाद्वाऽऽश्रयणे । दिग्व्रतसंक्षेपकरणं चात्राणुव्रतादिसंक्षेप कारणस्याप्युपलक्षणं द्रष्टव्यं । तेषामपि संक्षेपस्यावश्यकर्तव्यत्वात्प्रतिपन्नं च संक्षेपकरणस्य भिन्नव्रतत्वे गुणा स्युर्द्वादशेति सङ्ख्याविरोध स्यात् ॥ २६ ॥

तद्व्रतातिचारत्यागार्थमाह—

पुद्गलक्षेपणं शब्दश्रावणं स्वाङ्गदर्शनम् ।
प्रेषं सीमबहिर्देशे ततश्चानयनं त्यजेत् ॥ २७ ॥

टीका—त्यजेत् तद्व्रतसंस्थार्थी । किं, पुद्गलक्षेपणादिपञ्चकं । तत्र पुद्गलक्षेपणं परिगृहीतदेशाद्बहिः व्याप्रियमाणजनान्प्रत्यर्थिनया व्यापारकारकाणां बोधनाय लोष्टादिप्रेरणं ॥ १ ॥ शब्दश्रावणं शब्दस्याभ्युत्कासिकादेः श्रावणमात्मप्रार्थीयानां बोधेऽनुपातनं शब्दानुपातन नामातिचारोऽभिधीयते ॥ २ ॥ स्वाङ्गदर्शनं

शब्दोच्चारणं विना आत्मानमीयाना दृष्ट्वा स्वकार्यस्यानुरातनं रूपानुपातनाख्यम-तिचारं । एतत् त्रयं मायाविततयाऽतिचारत्वं याति ॥ ३ ॥ प्रेष्यं मर्यादीकृतदेशो स्थित्वा ततो बहि प्रेष्य प्रेष्येव कुर्विति व्यापारणं । देशावकाशिकव्रतं हि मा भूद्गमनागमनादिव्यापारजनित प्राण्युपमर्द इत्यभिप्रायेण गृह्यते । स तु स्वयकृतोऽन्येन कारित इति न कश्चित्फलविशेष । प्रत्युत स्वयं गमने ईर्यापथविशुद्धेर्गुण. । परस्य पुनरनिपुणत्वादीर्यापथमिन्यभावे दोष इति प्रेष्यप्रयोगं नाम चतुर्थमतिचार त्यजेदिति सर्वत्र योज्यम् ॥ ४ ॥ तत्रानयन सीमबहिर्देशादिष्टवस्तुन प्रेष्येण विवक्षितक्षेत्रे प्रापण । बलादेतेन सीमबहिर्देशे स्थितं प्रेष्य प्राम इद कुरु इत्याज्ञापन वा । एतौ चाव्युत्पन्नबुद्धितया सहसाकारादिना वाऽतिचारौ स्त । सर्वत्र च-सापेक्षस्य व्रते हि स्यादतिचारोंऽशभञ्जनम्-इत्युक्तनीत्या ॥ २७ ॥

अथ कल्पितस्वरूपस्यानुष्ठान न स्यादिति सामायिकस्वरूप प्ररूपयति—

एकान्ते केशबन्धादिमोक्षं यावन्मुनेरिव ।
स्वं ध्यातुः सर्वहिंसादित्यागः सामायिकव्रतम् ॥२८॥

टीका— भवति । किं तत्, सामायिकव्रत समस्य रागद्वेषविमुक्तस्य सत[illegible] सर्वो ज्ञानादीना लाभ प्रशमसुखरूप स समाय समाय एव सामायिकम्, समाय प्रयोजनमस्येति वा सामायिक [illegible] [illegible] अथवा समय [illegible] नियुक्त कर्म सामायिक स्ववहारेण [illegible] [illegible] । [illegible] सामायिक । सामायिकमेव व्रत सामायिकव्रत । किं, सर्वहिंसादित्याग सर्वत्र [illegible] च हिंसादीनां [illegible] परिहार सर्वेति [illegible] । [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

यथा न मोक्ष्यते तावदस्मान्न प्रचलिष्यामीति प्रतिज्ञां करोति ॥ (साधु-स्थेनेत्यत्र साकल्येनेति पाठभेदः) २८ ॥

सामायिकभावनामवश्यं नियमयन्नाह—

परं तदेव मुक्त्यङ्गमिति नित्यमतन्द्रितः ।
नक्तं दिनान्तेऽवश्यं तद्भावयेच्छक्तितोऽन्यदा ॥२९॥

टीका—भावयेदभ्यस्येन्मुमुक्षुः । किं तत्सामायिकवृत्तं । क्व, नक्तंदिनान्ते नक्तं च दिनं च नक्तंदिने तयोरन्ते निशावसाने दिवसावसाने चेत्यर्थः । कथं, अवश्यं नियमेन । अथवा आवश्यकवदवश्यं व्याध्यादिपारतन्त्र्ये यत्र आवश्यकर्मणि तदवश्यं यथा भवति । किंविशिष्टः सन्, अतन्द्रितः अनलसः । कथं, नित्यं सर्वकालं । कुतो हेतोः, इति यतो भवति । किं तत्, तदेव सामायिकमेव । किंविशिष्टं, मुक्त्यङ्गं मोक्षसाधनं । किंविशिष्टं, परमुत्कृष्टं । परमसकलसंयमरूपचारित्रस्यैव साक्षान्मोक्षहेतुत्वसिद्धेः ॥ एवं तर्हि मध्याह्नादौ तन्न भावयितव्यमिति शङ्कायामिदमाह—शक्तितोऽन्यदेति । भावयेन्मुमुक्षुस्तत् । कदाऽन्यदाऽन्यस्मिन्मध्याह्नादौ काले । कथं, शक्तितः स्वशक्तिमपेक्ष्य । नियमकालादन्यदाऽपि तद्भावने दोषाभावाद्गुणसद्भावाच्च ॥ २९ ॥

सामायिकस्थेन परीषहोपसर्गोपनिपाते सति तयोर्जयार्थं किं ध्यातव्यमित्याह—

मोक्ष आत्मा सुखं नित्यः शुभः शरणमन्यथा ।
भवोऽस्मिन्वसतो मेऽन्यत्किं स्यादित्यापदि स्मरेत् ॥३०॥

टीका—स्मरेत् ध्यायेत् । कोऽसौ, प्रतिपन्नसामायिकः । किं तत्, इति एतत् । कस्यां सत्यां, आपदि विनिपाते परीषहोपसर्गलक्षणे इत्यर्थः । एतेन प्रतिपन्नसामायिकेन परीषहोपसर्गाः सोढव्या इत्याक्षिप्यते । किमेतदित्याह—भवति । कोऽसौ, मोक्षः । किं, आत्मा अनन्तज्ञानादिरूपत्वात् । तथा सुखं अनाकुलत्वरूपत्वात् । तथा नित्यः अनन्तकालमविनश्वरस्वभावरूपत्वात् । तथा शुभः शुभकारणप्रभवत्वाच्छुभकार्यत्वाच्च । तथा शरणं समस्त[illegible]-[illegible]परिरक्षोपायत्वात् । संसारः किंरूप इत्याह—अन्यथा । कोऽसौ,

भवः स्वोपात्तकर्मोदयवशाच्चतुर्गतिविवर्तपरिवर्तनं । कथं, अन्यथा मोक्षविपरीतलक्षणः अनात्मा दुःखमनित्योऽशरणमित्यर्थः । अस्मिंश्च भवे । यमतोऽवतिष्ठमानस्य मम किमन्यत्सुखदुःखादि स्यादभूदस्ति भविष्यति च किन्त्वापात एव पुनःपुनर्भवेदित्यर्थः ॥ ३० ॥

सामायिकसिद्ध्यर्थमन्यत्र श्रावकेण किं कर्तव्यमित्यत्राह—

स्नपनार्चास्तुतिजपान् साम्यार्थं प्रतिमार्पिते ।
युंज्याद्यथाम्नायमाद्यादृते सङ्कल्पितेऽर्हति ॥ ३१ ॥

टीका—युञ्ज्यात्प्रयोजयेत् मुमुक्षुः । कान्, स्नपनार्चास्तुतिजपान् स्नपनमाद्युपेयादीन् व्याख्यास्यन्ते, अर्थादयो ज्ञानदीपिकायामत्र च प्राग्यथास्थानं व्याख्याताः । क, स्नपनादीन् युञ्ज्यात् अर्हति भगवदर्हति । किंविशिष्टे, प्रतिमार्पिते साकारस्थापनामवतारिते । कथं, यथाम्नायं उपासकाध्ययनाद्यागमानतिक्रमेण । किमर्थं, साम्यार्थं परमार्थसामायिकसिद्ध्यर्थं अन्यत्र किं प्रयोक्तव्यमित्याह-आद्यादित्यादि-युञ्ज्यात्साम्यार्थी । किं तत्, आद्याज्जपात् । ऋते विना अन्यत्स्नपनादित्रय । क, अर्हति । किंविशिष्टे, सङ्कल्पिते निराकारस्थापनार्पिते । एतेन कृतप्रतिमापरिग्रहा सङ्कल्पितार्हत्सामायिकार्थिनि ये देवसेवाधिकृता इति सूच्यते ॥ ३१ ॥

सामायिकस्य सुदुष्करत्वाशङ्कामपाकरोति-

सामायिकं सुदुःसाधमप्यभ्यासेन साध्यते ।
निम्नीकरोति वार्बिन्दुः किं नाश्मानं मुहुःपतन् ॥ ३२ ॥

टीका-साध्यते निष्पाद्यते । किं तत्, सामायिकं । केन, अभ्यासेन [illegible] । किंविशिष्टमपि सुदुःसाधमपि अतिशयेन निष्पादयितुमशक्यमपि । अत्र दृष्टान्तमाह किं न निम्नीकरोति अपितु निम्नं करोति । कोऽसौ, वार्बिन्दुः जलबिन्दुः । कम्, अश्मानं शिलां । किं कुर्वन्, पतन् । कथं, मुहुः वारंवारं । अत्र बाह्या अप्याहुः अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति । न हि सकृन्निपातमात्रेणोदबिन्दुरपि ग्रावणि निम्नतामादधातीति ॥ ३२ ॥

तदतिचारविहृत्यर्थमाह

पञ्चात्रापि मलानुज्झेदनुपस्थापनं स्मृतेः।
कायवाङ्मनसां दुष्टप्रणिधानान्यनादरम् ॥ ३३ ॥

टीका—उज्झेत् त्यजेत्। फलार्थी। कान्, पञ्च मलान्। क्व, अत्रापि व्रतान्तरवत्सामायिकेऽपि। किं किं, स्मृत्यनुपस्थापनं कायवाङ्मनसां दुष्टप्रणिधानानि त्रीणि, अनादरं च, तत्र स्मृतेरनुपस्थापनं सामायिके अनैकाग्र्यमित्यर्थः। अथवा सामायिकं मया कर्तव्यं न कर्तव्यमिति वा सामायिकं मया कृतं न कृतमिति वेति प्रबलप्रमादादस्मरणमतीचारः। स्मृतिमूलत्वान्मोक्षमार्गानुष्ठानस्य। कायेत्यादि दुष्टप्रणिधानं सावद्ये प्रवर्तनं तत्र हस्तपादादीनामनिभृतत्वावस्थापनं कायदुष्प्रणिधानं। वर्णसंस्काराभावोऽर्थानवगमश्चापलं च वाग्दुष्प्रणिधानं। क्रोधलोभद्रोहाभिमानेर्ष्यादयः कार्यव्यासङ्गसंभ्रमश्च मनोदुष्प्रणिधानं। एते त्रयोऽतीचाराः। मनोदुष्प्रणिधानस्य स्मृत्यनुपस्थापनस्य चायं भेदः क्रोधाद्यावेशात्सामायिके मनसश्चिरमनवस्थापनं प्रथमं। चिन्तायाः परिस्पन्दनादैकाग्र्येणानवस्थापनमन्यत्। अनादरोऽनुत्साहः प्रतिनियतवेलायां सामायिकस्याकरणं यथाकथंचिद्वा करणं। करणानन्तरमेव भोजनादिव्यासङ्गं च। न चात्राविधिकृतादवरमकृतमित्यसूयावचनं प्रमाणीकृत्य भङ्गसंभावनया सामायिकस्याप्रतिपत्तिः कर्तव्या। यतीनामप्यारम्भे भावितपूर्वत्वादेकदेशविराधनस्य संभवात्। न चैतावता तस्य भङ्गोऽपि मनसा सावद्यं न करोमीत्यादिप्रत्याख्यानेष्वेकतरभङ्गेऽपि शेषसद्भावात् सामायिकस्यात्यन्ताभाव इत्यमीषामतिचारतैव। सुभावितसामायिकस्तु यदा श्रावको भविष्यति तदा तृतीयपदमेवाभ्युपगमिष्यतीति युक्तो प्रतिकस्यातिचारपरिहाराय यत्न ॥ ३३ ॥

अथ प्रोषधोपवासव्रतं लक्षयति—

स प्रोषधोपवासो यच्चतुष्पर्व्यां यथागमम्।
साम्यसंस्कारदार्ढ्याय चतुर्भुक्त्युज्झनं सदा ॥ ३४ ॥

टीका—भवति। कोऽसौ, स प्रोषधोपवासः प्रोषधे पर्वण्युपवास उपवसनं। यत्किं, यत्सूत्रकेण क्रियते। किं तत्, चतुर्भुक्त्युज्झनं चतसृणां भुक्तीनां भोज्यानामशनस्वाद्यखाद्यपेयद्रव्याणां भुक्तिक्रियाणां च त्यागः। एका हि भुक्ति-

क्रिया धारणकदिने द्वे उपवासदिने चतुर्थी च पारणकदिने प्रत्याख्याने। कस्यां, चतुष्पर्व्यां चतुर्णां पर्वणां समाहारश्चतुष्पर्वी तस्यां । मासे मासे द्वयोः रष्टम्योश्चतुर्दश्योरित्यर्थः । कथं, यथागमं आगमानतिक्रमेण । किमर्थं, साम्य संस्कारदार्ढ्याय साम्यस्य सामायिकस्य संस्कार उत्कर्षस्तस्य दार्ढ्यं स्थिरीकरणं परीषहाद्यापातेऽपि अविचलनं तस्मै। कदा, सदा सर्वस्मिन् काले यावज्जीवमित्यर्थः ॥ ३४ ॥

एवमुत्तमं प्रोषधविधानमुक्त्वा मध्यमं जघन्यं च तदुपदेष्टुमाह—

उपवासाक्षमैः कार्योऽनुपवासस्तदक्षमैः ।
आचाम्लनिर्विकृत्यादि शक्त्या हि श्रेयसे तपः ॥ ३५ ॥

टीका—कार्यः कर्तव्यः । कोऽसौ, अनुपवासः अजलवर्जमचतुर्विधाहारत्यागः । ईषदुपवासोऽनुपवास इति व्युत्पत्तेः । कैः, उपवासाक्षमैः सापूपलक्षणमुपवासं कर्तुमसमर्थैः । तथा कार्यं । किं तत् । आचाम्लनिर्विकृत्यादि । कैः, तदक्षमैः अनुपवासमपि कर्तुमसमर्थैः । तत्राचाम्लमसंस्कृतसौवीरमिश्रौदनभोजनं । निर्विकृति विक्रियेते जिह्वामनसी येनेति विकृतिर्गोरसेक्षुरसफलरसधान्यरसभेदाच्चतुर्धा । तत्र गोरसः क्षीरघृतादिः, इक्षुरसः खण्डगुडादि, फलरसो द्राक्षाम्रादिनिष्यन्दो, धान्यरसस्तैलमण्डादिः । अथवा यद्येन सह भुज्यमानं स्वदते तत्तत्र विकृतिरित्युच्यते । विकृतेर्निष्क्रान्तं भोजनं निर्विकृति । आदिशब्देनैकस्थानैकभक्तरसत्यागादि । हि यस्मात् । भवति । किं तत् । तपः । कस्मै, श्रेयसे पुण्याय वा । कया चरितं, शक्त्या बलेन वीर्येण च ॥ ३५ ॥

यथागममित्यस्यार्थं कतु श्लोकत्रयं व्याचष्टे—

पर्वपूर्वदिनस्यार्धे भुक्त्वाऽतिथ्यशितोत्तरम् ।
लात्वोपवासं यतिवद्विविक्तवसतिं श्रितः ॥ ३६ ॥
धर्मध्यानपरो नीत्वा दिनं कृत्वाऽऽपराह्णिकम् ।
नयेत्त्रियामां स्वाध्यायरतः प्रासुकसंस्तरे ॥ ३७ ॥

टीका—नयेद्गमयेत् प्रोषधोपवासी । कां, त्रियामां रात्रिं । क, प्रासुकसंस्तरे निर्जन्तुकायां भूमौ निर्जन्तुकैश्च तृणदर्भादिभिः कृते शयने । किंविशिष्टः

सन्, स्वाध्यायरतः । एतेन निद्राल्पत्वे सजेदिति लक्षयति । किं कृत्वा, विधाय । किं तत्, आपराह्णिकं अपराह्ण भवं कर्म सांध्यं क्रियाकाण्डमित्यर्थः । किं कृत्वा, नीत्वा अतिक्रम्य । किं तत्, दिनं । किंविशिष्टः सन्, धर्मध्यानपरः आज्ञापायविपाकलोकसंस्थानविचयैकाग्र्यचिन्तानिरोधलक्षणधर्मध्यानपरः । ध्यानोपरमे स्वाध्यायानुप्रेक्षाचिन्तनादिकमपि कार्यमिति परशब्देन प्रधानार्थेन सूच्यते । किंविशिष्टो भूत्वा, शिन अधिष्ठितः । क्व, विविक्तवसतिं विविक्तां प्रासुकां अयोग्यजनरहितां निर्जनां वा वसतिं स्थानं । किं कृत्वा, आश्रित्य स्वीकृत्य । क्व, उपवासं । किंवत्, यतिवत् यतिना तुल्यं यथा यतिर्भोजनानन्तरमेवोपवासं गृह्णाति विधिवत्सूरेश्च समीपं गत्वा पुनरप्यारयति । तावत्पर्यन्तं शरीरसंस्कारमब्रह्म च सदा त्यजति एवं प्रोषधे श्रावकोऽपि प्रवर्ततामित्यर्थः ॥ किं कृत्वा, भुक्त्वा यथाविधि भोजनं कृत्वा । कथं, अतिथ्यशितशेषोत्तरं अतिथेरशिताद्भोजनविधानादनन्तरमतिथिं भोजयित्वेत्यर्थः । क्व, अर्धे । कस्य, पर्वपूर्वदिनस्य सप्तम्यास्त्रयोदश्याश्च अर्धे प्रहरद्वये वा किञ्चिन्न्यूनेऽधिकेऽपि वा । समेऽप्यसमेऽपि चाऽर्धेऽर्धशब्दस्य रूढत्वात् ॥ ३६।३७ ॥

ततः प्राभातिकं कुर्यात्तद्वद्यामान् दशोत्तरान् ।
नीत्वाऽतिथिं भोजयित्वा भुञ्जीतालौल्यतः सकृत् ॥

टीका—कुर्याद्विदध्यात् प्रोषधोपवासी । किं तत्, प्राभातिकं प्रभाते भवं कर्मावश्यकादिकं । कस्मात्, ततः यथोक्तविधिना प्रहरषट्कनयनादनन्तरं । ततश्च भुञ्जीत भोजनं कुर्यात् असौ । कस्मादलौल्यतः भोजने आसक्तिमकृत्वेत्यर्थः । कथं, सकृदेकवारं पारणकदिनेऽप्येकभुक्तं कुर्यादित्यर्थः । किं कृत्वा, नीत्वा लङ्घयित्वा । कान्, यामान् प्रहरान् । कति, दश । किंविशिष्टानुत्तरान् । अष्टमीचतुर्दश्योरहोरात्रस्य द्वौ चोत्तरदिनस्य । किंवत्, तद्वत् पूर्वोक्तषट्प्रहरवत् ॥ ३८ ॥

पूजयेपवसन् पूज्यान् भावमय्यैव पूजयेत् ।
प्रासुकद्रव्यमय्या वा रागाङ्गं दूरमुत्सृजेत् ॥ ३९ ॥

टीका—पूजयेदर्चयेत् असौ। उपवसन्नुपवासमाचरन्। कान्, पूज्यान् परमेष्ठिश्रुतगुरून्। कया, पूजया आराधनया। किंविशिष्टया, भावमय्या सानुरागतद्गुणानुस्मरणलक्षणया भावपूजार्थत्वात् द्रव्यपूजायाः। भावपूजा च सामायिकप्रस्तावेनोपवसतः सिद्धैव। तदशक्तो वा पूज्यान् पूजया पूजयेत्। किंविशिष्टया, प्रासुकद्रव्यमय्या अक्षतसौगन्धिकमाल्यादिप्रकृतया। तथा दूरात्यन्तं। उत्सृजेत् त्यजेदसौ। किं तत्, रागाङ्गं इन्द्रियमनःप्रीतिमात्रं गीतनृत्यादिकं ॥ ३९ ॥

एतद्व्रतातिचारपरिहारार्थमाह—

ग्रहणास्तरणोत्सर्गाननवेक्ष्याप्रमार्जनात् ।
अनादरमनैकाग्र्यमपि जह्यादिह व्रते ॥ ४० ॥

टीका—जह्यात् त्यजेत् श्रावकः। कान्, ग्रहणास्तरणोत्सर्गान् त्रीन्। किंविशिष्टान्, अनवेक्ष्याप्रमार्जनात्। तथा अनादरं चतुर्थं। अनैकाग्र्यं च पञ्चमं। क्व, इहास्मिन् प्रोषधोपवासाख्ये व्रते। अत्र ग्रहणं अर्हदादिपूजोपकरणपुस्तकवैराग्यपरिधानादेरर्थस्य चाऽऽदानं। उपलक्षणात्सविक्षेपोऽपि आस्तरणं संस्तरोपक्रमणं। उत्सर्गो विण्मूत्रादीनां त्यागः। अवेक्षा जन्तवः सन्ति न सन्तीति वा चक्षुषा अवलोकनं। प्रमार्जनं मृदूपकरणेन प्रतिलेखनं। अवेक्षा च प्रमार्जनं च अवेक्षाप्रमार्जने ते न विद्येते यत्र तत्। इह चानवेक्षया दुरवेक्षणमप्रमार्जनेन च दुष्प्रमार्जनं संगृह्यते तत्र कुत्सार्थस्यापि दर्शनात्। तथा क्षुभितो मनःक्षोभात्। अनादरः क्षुत्पीडितत्वादावश्यकेष्वनुत्साहः प्रोषधव्रत एव वा। तद्वदनैकाग्र्यमपि अव्यग्रमनस्कत्वं ॥ ४० ॥

अथातिथिसंविभागव्रतं लक्षयति—

व्रतमतिथिसंविभागः पात्रविशेषाय विधिविशेषेण ।
द्रव्यविशेषवितरणं दातृविशेषस्य फलविशेषाय ॥ ४१ ॥

टीका—भवति। किं तद्व्रतं [illegible] प्रतिपत्तव्यं तथा च [illegible]
अतिथ[illegible] [illegible]स्माकं चोदयते। किं नाम, अतिथिसंविभागः
अतिथे[illegible] [illegible] ध्यानं तपश्चरणार्थं [illegible]। [illegible]

कर्तुमाह-द्रव्यविशेषवितरणं वक्ष्यमाणलक्षणविशिष्टद्रव्यदानं । कस्मै, पात्रविशेषाय । कस्य कर्तुः, दातृविशेषस्य । केन, विधिविशेषेण । कस्मै, फलविशेषाय ॥ ७१ ॥

अतिथिशब्दव्युत्पत्त्यनुसारेणातिथिलक्षणमाह—

ज्ञानादिसिद्ध्यर्थतनुस्थित्यर्थान्नाय यः स्वयम् ।
यत्नेनायाति गेहं वा न तिथिर्यस्य सोऽतिथिः ॥७२॥

टीका—भवति । कोऽसावतिथिः । स किं, योऽयति स्वयं गच्छति । किं तत्, गेहं दातृगृहं । केन, यत्नेन संयमाविरोधेन । कथं, स्वयं आह्वानादिना विना । किमर्थं, ज्ञानादीत्यादि-ज्ञानादीनां सिद्धिः लाभस्तत्पूर्वी-कारणं ज्ञानादिसिद्धिस्तदर्थे प्रयोजनं यस्याः सा ज्ञानादिसिद्ध्यर्था सा चासौ तनुश्च शरीरं ज्ञानादिसिद्ध्यर्थतनुः तस्याः स्थितिर्धारणं तदनुपालनं सैवार्थः प्रयोजनं यस्य तत्तदर्थं तथा तदर्थं च भोजनं यस्मै वा । अथवा सोऽतिथिर्भण्यते । उपलक्षणत्वात्संयमी च । यस्मिन् तिथिपर्वोत्सवादिनियमो नास्ति इत्युच्यते । उक्तं च—" तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना । अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः" ॥ ७२ ॥

पात्रस्वरूपसंख्यानिर्णयार्थमाह-

यत्तारयति जन्माब्धेः स्वाश्रितान्यानपात्रवत् ।
मुक्त्यर्थगुणसंयोगभेदात्पात्रं त्रिधा मतम् ॥ ७३ ॥

टीका—अस्ति भवति । किं तत्पात्रं । कतिधा, त्रिधा त्रिभेदं । कस्मात्, मुक्तेरर्थो निमित्तं कारणं, मुक्त्यर्थोऽर्थः प्रयोजनं येषां ते मुक्त्यर्थास्ते च ते गुणाश्च सम्यग्दर्शनादयो मुक्त्यर्थगुणास्तेषां संयोगः सद्भावस्तेन भेदो विशेषस्तस्मात् । यत्किं, यत्तारयति पारं प्रापयति । कस्य, स्वाश्रितान् दातृत्वेन कर्तृत्वेनानुमन्तृत्वेन । कस्मात्, जन्माब्धेः संसारसमुद्रात् । किंवत्, यानपात्रवत् यानपात्रं प्रवहणं यथा स्वाश्रितान् प्राणिनः समुद्रात्तारयति तथा स्वाश्रितान् तारयति जन्माब्धेः ॥ ७३ ॥

पुनरेव विशेषयन्नाह—

यतिः स्यादुत्तमं पात्रं मध्यमं श्रावकोऽधमम्।
सुदृष्टिस्तद्विशिष्टत्वं विशिष्टगुणयोगतः ॥४४॥

टीका—स्यात्। किं तत्, पात्रं। किंविशिष्टं, उत्तमम्। कं? यतिः संयुज्यमानरत्नत्रयः। तथा मध्यमं पात्रं स्यात्। किं तत्? संयुज्यमानसम्यग्दर्शनज्ञानविकलसंयमः। तथा अधमं पात्रं स्यात्। किं तत्, सुदृष्टिरसंयतसम्यग्दृष्टिः। स्याच्च। किं तत्, तद्विशिष्टत्वं उत्तममध्यमाधमपात्राणां विशेषः परस्परेण परेभ्यश्च भेदः। कस्मात्, विशिष्टगुणयोगात् गुणविशेषसम्बन्धात् ॥ ४४ ॥

दानविधेः प्रकारान् वैशिष्ट्यं चाह—

प्रतिग्रहोच्चस्थानाङ्घ्रिक्षालनार्चानतीर्विदुः।
योगान्नशुद्धीश्च विधीन् नवादरविशेषितान् ॥४५॥

टीका—विदुः जानन्ति पूर्वाचार्याः। कान्, विधीन्। कति, नव। किमाख्यान् प्रतिग्रहादीन्। किंविशिष्टान्, आदरविशेषितान् आदरेण यथायोग्यभक्त्युपचारेण वैशिष्ट्यं नीतान् ॥ तत्र यतिं दृष्ट्वा प्रमादं कुर्वन्नभ्यर्थ्य नमोऽस्तु तिष्ठतेति त्रिर्भणित्वा स्वीकारः प्रतिग्रहः ॥ उच्चस्थानं स्वगृहान्तः स्वीकृतयतिं नीत्वा निरवद्यानुपहतस्थाने उच्चैरासने निवेशनम् ॥ अङ्घ्रिक्षालनं तथास्वीकृतनिवेशितस्य यतेः प्रासुकोदकेन पादप्रक्षालनं तत्पादोदकवन्दनं च ॥ अर्चा तथाक्षालिताङ्घ्रेः यतेः गन्धाक्षतादिभिः पादपूजनं ॥ आनतिः तथापूजितयतेः पञ्चाङ्गप्रणामकरणं। एवं च ॥ तथा योगशुद्धयो मनोवाक्कायप्रसन्नतास्तिस्रः ॥ तत्र मनःशुद्धिरार्तरौद्रवर्जनं ॥ वाक्शुद्धिः परुषकर्कशादिवचोवर्जनं ॥ कायशुद्धिः सर्वत्र संवृताकारतया प्रवर्तनं ॥ अन्नशुद्धिः चतुर्दशमलरहितस्य यत्नतया शोधितस्य हस्तपुटेऽर्पणम् ॥ ४५ ॥

देयद्रव्यविशेषनिर्णयार्थमाह—

पिण्डशुद्ध्युक्तमन्नादिद्रव्यं वैशिष्ट्यमस्य तु।
रागाद्यकारकत्वेन रत्नत्रयचयाङ्गता ॥४६॥

टीका — [illegible] ॥ ३९ ॥

पुनः प्रोषधोपवासातिचारानाह—

ग्रहणास्तरणोत्सर्गानिरीक्षाप्रमार्जनात्।
अनादरमनैकाग्र्यमपि जह्यादिह व्रते ॥ ४० ॥

टीका— जह्यात् त्यजेत् श्रावकः। कान्? ग्रहणास्तरणोत्सर्गान् [illegible] अनवेक्षाप्रमार्जनात् तथा अनादरम् [illegible] अनैकाग्र्यं च, इहाऽस्मिन् प्रोषधोपवासाख्ये व्रते। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] कुत्सितो ग्रहणोऽग्रहणम्। अनादरः [illegible] [illegible] एव वा। तद्वदनैकाग्र्यमपि [illegible] ॥ ४० ॥

अथातिथिसंविभागव्रतं लक्षयति—

व्रतमतिथिसंविभागः पात्रविशेषाय विधिविशेषेण।
द्रव्यविशेषवितरणं दातृविशेषस्य फलविशेषाय ॥ ४१ ॥

टीका— भवति। किं तद्व्रतं नियमेन सेव्यतया प्रतिपन्नत्वात् तथा [illegible] [illegible] किं नाम [illegible] [illegible] स्वार्थं कृतमशनादिदानम् [illegible] [illegible] सम्यक् निर्दोषो [illegible]

टीका—[illegible] । [illegible] कथा [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] विदेश । [illegible] [illegible] । [illegible] । किं [illegible] [illegible] ॥ ३९ ॥

[illegible]—

ग्रहणास्तरणोत्सर्गाननवेक्ष्यप्रमार्जनात् ।
अनादरमनैकाग्र्यमपि जह्यादिह व्रते ॥ ४० ॥

टीका—जह्यात् त्यजेत् श्रावकः । कान्, ग्रहणास्तरणोत्सर्गान् [illegible] [illegible], अनवेक्ष्याप्रमार्जनात् । तथा अनादरं चतुर्थं अनैकाग्र्यं [illegible] च, इत्यतिचार प्रोषधोपवासाख्ये व्रते । अत्र ग्रहणं [illegible] देवार्चनपरिधानाद्यर्थस्य [illegible] । उपलक्षणात् [illegible] [illegible] । उत्सर्गो विण्मूत्रादीनां त्यागः । अवेक्षा जन्तवः सन्ति न वेति चक्षुषा अवलोकनम् । प्रमार्जनं मृदूपकरणेन प्रतिलेखनम् । [illegible] प्रमार्जनं च अवेक्षाप्रमार्जने ते न विद्येते येषु तान् । इह [illegible] [illegible] [illegible] कुत्सितो ग्रहणोऽग्रहणं । अनादरः क्षुत्पीडितत्वादावश्यकेष्वनुत्साह [illegible] [illegible] वा । तद्वदनैकाग्र्यमपि अव्यवस्थितत्वम् ॥ ४० ॥

अथातिथिसंविभागव्रतं लक्षयति—

व्रतमतिथिसंविभागः पात्रविशेषाय विधिविशेषेण ।
द्रव्यविशेषवितरणं दातृविशेषस्य फलविशेषाय ॥ ४१ ॥

टीका—भवति । किं तद्व्रतं नियमेन सेव्यतया [illegible] तदा [illegible] अतिथि[illegible] [illegible] तदानवद्येन [illegible] फलभाक्त्वोपपत्तेः । किं नाम, अतिथिसं[illegible] [illegible] [illegible] स्वार्थं कृतभक्तादेः संदानम् [illegible] । [illegible] सम्यक् निर्दोषो विभा[illegible]

दह-द्रव्यविशेषवितरणं वक्ष्यमाणलक्षणविशिष्टद्रव्यदानं । कस्मै, पात्राय । कस्य कर्तुं, दातृविशेषस्य । केन, विधिविशेषेण । कस्मै, फलाय ॥ ४१ ॥

अतिथिशब्दव्युत्पादनमुखेनातिथिलक्षणमाह—

ज्ञानादिसिद्ध्यर्थतनुस्थित्यर्थान्नाय यः स्वयम् ।
यत्नेनातति गेहं वा न तिथिर्यस्य सोऽतिथिः ॥४२॥

टीका—भवति । कोऽसावतिथिः । यः किं, योऽतति सर्वदा गच्छति । किं तत्, गेहं दातृगृहं । केन, यत्नेन संयमाविराधनेन । कथं, स्वयं आह्वानेन विना । किमर्थं, ज्ञानादीत्यादि-ज्ञानादीनां सिद्धिः साधनं सम्पूर्णीकरणं ज्ञानादिसिद्धिस्तदर्थं प्रयोजनं यस्याः सा ज्ञानादिसिद्ध्यर्था सा चासौ तनुश्च शरीरं ज्ञानादिसिद्ध्यर्थतनुः तस्याः स्थितिरवस्थानं सैवार्थः प्रयोजनं यस्य तत्तदर्थं तच्च तदन्नं च भोजनं तस्मै वा । अथवा सोऽतिथिर्भवति । उपलक्षणात्पर्वोत्सवौ च । नास्ति तिथिर्यस्येत्यतिथिरिति व्युत्पत्तेः । उक्तं च—" तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना । अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः " ॥ ४२ ॥

पात्रस्वरूपसंख्या निर्णयार्थमाह—

यत्तारयति जन्माब्धेः स्वाश्रितान्यानपात्रवत् ।
मुक्त्यर्थगुणसंयोगभेदात्पात्रं त्रिधा मतम् ॥ ४३ ॥

टीका—अस्ति भवति । किं तत्पात्रं । कतिधा, त्रिधा त्रिभेदं । कस्मात्, हेतोर्भेदान्निमित्तं कारणं, मुक्तिर्मोक्षोऽर्थः प्रयोजनं येषां ते मुक्त्यर्थास्ते च ते गुणाश्च सम्यग्दर्शनादयो मुक्त्यर्थगुणास्तैर्यो संयोगः संयुक्तसमानत्वं तेन भेदो विशेषस्तस्मात् । यत्किं, यत्तारयति पारं प्रापयति । कान्, स्वाश्रितान् दातृन् कर्तृहेतुकर्तृनुमन्तृन् । कस्मात्, जन्माब्धेः संसारार्णवादिव । किंवत्, यानपात्रवत् यानपात्रमब्धेरिव यथा स्वाश्रितान् सांयात्रिकादीन् समुद्रात्तारयति तथा संसारात्स्वाश्रितान् यत्तारयति तत्पात्रमित्यर्थः ॥ ४३ ॥

एतदेव विशेषयन्नाह—

यतिः स्यादुत्तमं पात्रं मध्यमं श्रावकोऽधमम् ।
सुदृष्टिस्तद्विशिष्टत्वं विशिष्टगुणयोगतः ॥ ४४ ॥

टीका—स्यात् । किं तत्, पात्रं । किंविशिष्टं, उत्तममुत्कृष्टं । किं तत्, यतिः संयुज्यमानरत्नत्रयः । तथा मध्यमं पात्रं स्यात् । किं तत्, श्रावकः संयुज्यमानसम्यग्दर्शनज्ञानविरतसंयमः । तथा अधमं पात्रं स्यात् । किं तत्, सुदृष्टिरसंयतसम्यग्दृष्टिः । स्याच्च । किं तत्, तद्विशिष्टत्वं तेषामुत्तममध्यमाधमपात्राणां विशेषः परस्परतः परेभ्यश्च भेदः । कस्मात्, विशिष्टगुणयोगात् गुणविशेषसम्बन्धात् ॥ ४४ ॥

दानविधेः प्रकारान् वैशिष्ट्यं चाह—

प्रतिग्रहोच्चस्थानांघ्रिक्षालनार्चानतीर्विदुः ।
योगान्नशुद्धीश्च विधीन् नवादरविशेषितान् ॥ ४५ ॥

टीका—विदुः जानन्ति पूर्वाचार्याः । कान्, विधीन् दानप्रयोगोपायान् । कति, नव । किमाख्यान्, प्रतिग्रहादीन् । किंविशिष्टान्, आदरविशेषितान् आदरेण यथायोग्यभक्त्युपचारेण वैशिष्ट्यं नीतान् ॥ तत्र प्रतिग्रहः स्वगृहद्वारे यतिं दृष्ट्वा प्रसादं कुरुतेत्यभ्यर्थ्य नमोऽस्तु तिष्ठतेति त्रिर्भणित्वा स्वीकरणं ॥ उच्चस्थानं स्वगृहान्तः स्वीकृतयतिं नीत्वा निरवद्यानुपहतस्थाने उच्चासने निवेशनं ॥ अंघ्रिक्षालनं तथास्वीकृतनिवेशितसंयतस्य प्रासुकोदकेन पादधावनं तत्पादोदकवन्दनं च ॥ अर्चा तथाक्षालितांघ्रेः संयतस्य गन्धाक्षतादिभिः पादपूजनं ॥ आनतिः तथापूजितसंयतस्य पञ्चाङ्गप्रणामकरणं । एवं पञ्च ॥ तथा योगशुद्धयो मनोवाक्कायप्रसत्तयस्तिस्रः ॥ एका चान्नशुद्धिः । तत्र मनःशुद्धिरार्तरौद्रवर्जनं ॥ वाक्शुद्धिः परुषकर्कशादिवचोवर्जनं ॥ कायशुद्धिः सर्वत्र संवृताचारतया प्रवर्तनं ॥ अन्नशुद्धिः चतुर्दशमलरहितस्याहारस्य यत्नतया शोधितस्य हस्तपुटेऽर्पणम् ॥ ४५ ॥

देयद्रव्यविशेषनिर्णयार्थमाह—

पिण्डशुद्ध्युक्तमन्नादिद्रव्यं वैशिष्ट्यमस्य तु ।
रागाद्यकारकत्वेन रत्नत्रयचयाङ्गता ॥ ४६ ॥

टीका—भवति । किं तत्, द्रव्यमर्यादेयं । किंविशिष्टमशनादि आहारौष-धावासपुस्तकपिच्छिकादि । किंविशिष्टं सत्, पिण्डशुध्युक्त पिण्डशुद्धौ पिण्ड-शुद्धिप्ररूपणार्थे पूर्वमनगारधर्मस्कन्धे पञ्चमाध्याये प्रतिपादितं । अस्य तु यथोक्तदेयद्रव्यस्य पुनर्भवति । किं तत्, वैशिष्टयं विशेष । किं तत्, रत्न-त्रयवर्धकता सम्यग्दर्शनादिवृद्धिकारणत्व । केन, रागाद्यकारकत्वेन रागद्वे-षासंयममददुःखभयाद्यजनकत्वेन ॥ ४६ ॥

दातृलक्षणं सवैशिष्टयमाह—

नवकोटीविशुद्धस्य दाता दानस्य यः पतिः ।
भक्तिश्रद्धासत्त्वतुष्टिज्ञानालौल्यक्षमागुणः ॥ ४७ ॥

टीका—स दाता भण्यते पूर्वाचार्यैः । स कः, यो भवति । किंविशिष्टः, पतिः स्वामी प्रयोक्ता । कस्य, दानस्य देयस्य दतिक्रियाया वा । किंविशिष्टस्य, नवको-टीविशुद्धस्य नवकोट्य मनोवाक्कायैः प्रत्येकं कृतकारितानुमतानि । अथवा देय-शुद्धिस्तत्कृते च दातृपात्रशुद्धी, दातृशुद्धिस्तत्कृते च देयपात्रशुद्धी पात्रशुद्धिस्त-त्कृते च देयदातृशुद्धी चेत्यार्योक्ता । नवकोटीभिर्विशुद्धमहन्तपिण्डशुद्ध्युक्तदोषस-म्पर्कं आर्योक्त तत्पक्षे तु नवकोट्या विशुद्धा सुप्रसिद्धा यत्रेति विग्रहः । किंवि-शिष्टं सन्, भक्त्यादि भक्त्यादयः सप्तगुणा विशेषणानि परासाधारणानि यस्य स तथोक्त । तत्र भक्तिः पात्रगुणानुरागः । श्रद्धा पात्रदानफले प्रतीतिः । सत्त्वं सत्त्वान्यतां सतोगुणः स्वल्पवित्तस्यापि स्वाढ्यार्भकारिदानप्रवृत्यत्र । तुष्टि दत्ते दीयमाने च प्रहर्षः । ज्ञानं द्रव्यादिवेदित्वं । अलौल्यं सांसारिक-फलानपेक्षा । क्षमा दुर्निवारकालुष्यकारणोत्पत्तावपि कोपाभाव ॥ तदुक्तं—भाक्तिकं तौष्टिकं श्राद्धं सविज्ञानमलोलुपम् ॥ सात्त्विकं क्षमकं सन्तो दातारं सप्तधा विदुः ॥ १ ॥ किं च । सत्त्वादिगुणदातृक दानमपि सात्त्विकादि-भेदात्त्रिविधमिष्यते । तदुक्तं—“ आतिथेयं हितं यत्र यत्र पात्रपरीक्षणम् ॥ गुणा श्रद्धादयो यत्र महान सात्त्विक विदुः ॥ १ ॥ यदात्मवर्णनप्राय क्षणि-काहार्यविभ्रमम् ॥ परप्रत्ययसम्भूत दानं तद्राजसं मतम् ॥ २ ॥ पात्रा-पात्रसमावेक्षमसत्कारमसंस्तुतम् ॥ दासभृत्यकृतोद्योगं दानं तामसमूचिरे ॥ ३ ॥ उत्तमं सात्त्विकं दानं मध्यमं राजसं भवेत् ॥ दानानामेव सर्वेषां जघन्य तामसं पुन ” ॥ ४७ ॥

यतिः स्यादुत्तमं पात्रं मध्यमं श्रावकोऽधमम् ।
सुदृष्टिस्तद्विशिष्टत्वं विशिष्टगुणयोगतः ॥ ४४ ॥

टीका—स्यात् । किं तत्, पात्रं । किंविशिष्टं, उत्तममुत्कृष्टं । किं तत्, यतिः संयुज्यमानरत्नत्रयः । तथा मध्यमं पात्रं स्यात् । किं तत्, श्रावकः संयुज्यमानसम्यग्दर्शनज्ञानविकलसंयमः । तथा अधमं पात्रं स्यात् । किं तत्, सुदृष्टिरसंयतसम्यग्दृष्टिः । स्याच्च । किं तत्, तद्विशिष्टत्वं तेषामुत्तममध्यमाधमपात्राणां विशेषः परस्परं परेभ्यश्च भेदः । कस्मात्, विशिष्टगुणयोगात् गुणविशेषसम्बन्धात् ॥ ४४ ॥

दानविधेः प्रकारान् वैशिष्ट्यं चाह—

प्रतिग्रहोच्चस्थानाङ्घ्रिक्षालनार्चानतीर्विदुः ।
योगान्नशुद्धीश्च विधीन् नवादरविशेषितान् ॥ ४५ ॥

टीका—विदुः जानन्ति पूर्वाचार्याः । कान्, विधीन् दानप्रयोगोपायान् । कति, नव । किमात्मकान्, प्रतिग्रहादीन् । किंविशिष्टान्, आदरविशेषितान् आदरेण यथायोग्यमनुपमोपचारेण वैशिष्ट्यं नीतान् ॥ तत्र प्रतिग्रहः स्वगृहद्वारे यतिं दृष्ट्वा प्रणामं कृत्वा नमोऽस्तु तिष्ठ तिष्ठेति त्रिर्भणित्वा स्वीकारः ॥ उच्चस्थानं स्वगृहाभ्यन्तरं स्वीकृतवति नीत्वा निरवद्यानुपहतस्थाने उच्चासने निवेशनम् ॥ अङ्घ्रिक्षालनं तथाऽऽसीकृतनिवेशितसंयतस्य प्रासुकोदकेन पादधावनं तत्पादोदकवन्दनं च ॥ अर्चा यथाभ्यङ्गितार्थेः अष्टतयेन गन्धाक्षतादिभिः पादपूजनं ॥ आनतिः तथापूजितस्य पञ्चाङ्गप्रणामकरणं । एते पञ्च ॥ तथा योगशुद्धयो मनोवाक्कायप्रसन्नत्वानि ॥ तत्र मनःशुद्धिः तत्र मनःशुद्धिरार्तरौद्रवर्जनं ॥ वाक्शुद्धिः परुषकर्कशादिवचनवर्जनं ॥ कायशुद्धिः सर्वत्र संवृतगात्रतया प्रवर्तनं ॥ अन्नशुद्धिः चतुर्दशमलविवर्जिताहारस्य यतनया शोधितस्य ढौकनम् ॥ ४५ ॥

देयद्रव्यविशेषनिर्णयार्थमाह—

पिण्डशुद्ध्युक्तमन्नादिद्रव्यं वैशिष्ट्यमस्य तु ।
रागाद्यकारकत्वेन रत्नत्रयचयाङ्गता ॥ ४६ ॥

टीका—भवति । किं तत्, द्रव्यमशनादिकं । किंविशिष्टमशनादि आहारोपधावासपुस्तकपिच्छिकादि । किंविशिष्टं तत्, पिण्डशुद्ध्युक्तं पिण्डशुद्धौ पिण्डशुद्धिप्ररूपणार्थे पूर्वमनगारधर्मस्कन्धे पञ्चमाध्याये प्रतिपादितं । अस्य तु यथोक्तदेयद्रव्यस्य पुनर्भवति । किं तत्, वैशिष्ट्यं विशेष । किं तत्, रागत्रयघयाङ्गता सम्यग्दर्शनादिवृद्धिकारणत्वं । केन, रागाद्यकारकत्वेन रागद्वेषासंयममदुःखभयाद्यजनकत्वेन ॥ ४६ ॥

दातृलक्षणं तद्विशिष्टं चाह—

नवकोटीविशुद्धस्य दाता दानस्य यः पतिः ।
भक्तिश्रद्धासत्त्वतुष्टिज्ञानालौल्यक्षमागुणः ॥ ४७ ॥

टीका—स दाता भण्यते पूर्वाचार्यैः । यः किं, यो भवति । किंविशिष्टः, पतिः स्वामी प्रयोक्ता । कस्य, दानस्य देयस्य दत्तिक्रियाया वा । किंविशिष्टस्य, नवकोटीविशुद्धस्य नवकोट्यः मनोवाक्कायैः प्रत्येकं कृतकारितानुमतानि । अथवा देयशुद्धिस्तत्कृते च दातृपात्रशुद्धी, दातृशुद्धिस्तत्कृते च देयपात्रशुद्धी पात्रशुद्धिस्तत्कृते च देयदातृशुद्धी वेत्याचार्याः । नवकोटीभिर्विशुद्धमपूर्तपिण्डशुद्ध्युक्तदोषसम्पर्कं आचार्यैः तत्पक्षे तु नवकोट्या विशुद्धाः सुप्रसिद्धा यत्रेति विग्रहः । किंविशिष्टः सन्, भक्त्यादि भक्त्यादयः सप्तगुणा विशेषणानि परासाधारणानि यस्य स तथोक्तः । तत्र भक्तिः पात्रगुणानुरागः । श्रद्धा पात्रदानफले प्रतीतिः । सत्वं स्वल्पधनस्यापि दातुरपि स्वल्पवित्तस्यापि स्वोऽस्याश्चर्यकारिदानप्रवृत्तहेतुः । तुष्टिः दत्ते दीयमाने च प्रहर्षः । ज्ञानं द्रव्यादिविवेकित्वं । अलौल्यं सांसारिकफलानपेक्षा । क्षमा दुर्निवारकालुष्यकारणोत्पत्तावपि कोपाभाव ॥ तदुक्तं—भाक्तिकं तौष्टिकं श्राद्धं सविज्ञानमलोलुपम् ॥ सात्त्विकं क्षमकं सन्तो दातारं सप्तधा विदुः ॥ १ ॥ किं च । सत्त्वादिगुणदातृकं दानमपि सात्त्विकादिभेदात्त्रिविधमित्यपने । तदुक्तं—" आतिथेयं हितं यत्र यत्र पात्रपरीक्षणम् ॥ गुणा श्रद्धादयो यत्र तद्दानं सात्त्विकं विदुः ॥ १ ॥ यदात्मवर्णनप्रायं क्षणिकाहार्यविभ्रमम् ॥ परप्रत्ययसम्भूतं दानं तद्राजसं मतम् ॥ २ ॥ पात्रापात्रसमावेक्षमसत्कारमसंस्तुतम् ॥ दासभृत्यकृतोद्योगं दानं तामसमूचिरे ॥ ३ ॥ उत्तमं सात्त्विकं दानं मध्यमं राजसं भवेत ॥ दानानामेव सर्वेषां जघन्यं तामसं पुनः " ॥ ४८ ॥

दानफलं तद्विशेषं च व्याचष्टे—

रत्नत्रयोच्छ्रयो भोक्तुर्दातुः पुण्योच्चयः फलम् ।
मुक्त्यन्तचित्राभ्युदयप्रदत्वं तद्विशिष्टता ॥ ४८ ॥

टीका——भवति । किं तत्, फलं दानस्य साध्यं । कस्य, भोक्तुराहाराद्युपयोक्तुः । किं तत्, रत्नत्रयोच्छ्रयः सम्यग्दर्शनादीनामुन्नतिः तथा तत्फलं भवति । कस्य, दातुर्दायकस्य । किं तत्पुण्योच्चयः सुकृतराशिः । भवति । काऽसौ, तद्विशिष्टता तस्य दानस्य फलस्य वैशिष्ट्यं । किं तत्, मुक्त्यन्तेत्यादि चित्रा नानाप्रकारा इन्द्रचक्रिबलदेवतीर्थंकरादिपदलक्षणा विधर्धिरमयकराश्च अभ्युदयाश्चित्राभ्युदया, मुक्तिरनन्तज्ञानादिचतुष्टयप्राप्तिलक्षणं निःश्रेयसं अन्ते अवसाने फलोपभोगव्युच्छेदे येषां ते मुक्त्यन्तास्ते च ते चित्राभ्युदयाश्च मुक्त्यन्तचित्राभ्युदयास्तान् प्रकर्षेणाप्रतिबन्धलक्षणेन ददाति सम्पादयतीति तत्परं, तस्य भावस्तत्त्वम् ॥ उक्तं च—" पात्रदाने फलं मुख्यं मोक्षः सस्यं कृषेरिव ॥ पलालमिव भोगास्तु फलं स्यादानुषंगिकम् " ॥ ४८ ॥

गृहस्थापारम्भभवपातकापनोदनसामर्थ्यं मुनिदानस्य दर्शयति—

पञ्चसूनापरःपापं गृहस्थःसञ्चिनोति यत् ।
तदपि क्षालयत्येव मुनिदानविधानतः ॥ ४९ ॥

टीका——यत्पापं सञ्चिनोति सञ्चनाति गृहस्थः । किंविशिष्टः सन्, पञ्चसूनापरः, पेषणी कुट्टनी चुल्ली उदकुम्भी प्रमार्जनी चेति पञ्च क्रियाः सूना इति प्रसिद्धाः । सूना इव सूना प्राणिघातस्थानसाधर्म्यात् । पञ्च सूनाः पराः प्रधानानि यस्य सः पञ्चसूनापरः । आमासमवस्यस्मावित्वाद्गृहस्थस्य प्राधान्येनोपादानं । तेन ततो अन्यान्यपि पापकर्माणि गुणभावेन गृहिणः संगृह्यन्ते । क्षालयत्येव अवश्यं स्फेटयति । गृहस्थः । किं तत्, तदपि पञ्चावश्यकार्यव्यापारहेतुकं पापं । अपिर्विस्मये समुच्चये वा । न केवलं तदेव पापं क्षालयति व्यापारान्तरप्रभवमपीत्यपेर्थः । कस्मात्, मुनिदानविधानतः मुनये अनगाराय दानं स्वपरोपकाराय स्वद्रव्यातिसर्जनं मुनिदानं तस्य विधानं विधिवत्प्रयोगः तस्मात्तेन वा ॥ ४९ ॥

दानस्य चर्यादीनां फलानि दृष्टान्तमुखेन स्पष्टयति—

यत्कर्ता किल वज्रजङ्घनृपतिर्यत्कारयित्री सती
श्रीमत्यप्यनुमोदका मतिवरव्याघ्रादयो यत्फलम् ।
आसेदुर्मुनिदानतस्तदधुनाऽप्याप्तोपदेशाद्दक-
व्यक्तं कस्य करोति चेतसि चमत्कारं न भव्यात्मनः ॥५०॥

टीका—किल एवं आर्षे श्रूयते। यदासेदुः प्रापुः। के ते, मुनिदानस्य कर्त्रादिभावमापन्ना वज्रजङ्घमहाराजप्रभृतयः। किं तत्फलं। कस्मात्, मुनिदानतः। तत्कस्य चेतसि चमत्कारं न करोतीति समुदायेनार्थकथनं। इदं तु प्रत्येकवाक्यपरिसमाप्तिरिदानीं प्रदर्श्यते। यत्किल वज्रजङ्घनृपतिरुत्पलखेटनगराधिपतिर्वज्रजङ्घो नाम नृपतिरासेदुः प्राप्त। किं तत्फलं। कस्मात्, मुनिदानतः। किंविशिष्टः सन्, कर्ता दानस्य स्वातन्त्र्येण विधाता। यच्च आसेदुः। काऽसौ, सती पतिव्रता। किंनाम्नी, श्रीमती पुण्डरीकिणीनाथस्य वज्रदन्तचक्रिणः पुत्री वज्रजङ्घनृपतेः पत्नी। किं तत्, फलं। कस्मात्, मुनिदानतः। किंविशिष्टा सती, कारयित्री स्वभर्तुर्दानं कुर्वतः प्रयोजयित्री। अपि समुच्चये पूर्वोक्तत्र च यथास्वार्थे योज्यः। यच्च आसेदुः प्रापुः। के ते, मतिवरव्याघ्रादयो मुनिदानतः फलं। मतिवरो वज्रजङ्घनृपतेर्मन्त्री आदिपदादानन्दो नाम तस्यैव पुरोहितोऽकम्पनाभिधानः सेनापतिर्धनमित्रनामा च श्रेष्ठी। पुनरादिशब्दात्सूकरो वानरो नकुलश्च गृह्यते। मतिवरश्च व्याघ्रश्च मतिवरव्याघ्रौ आद्यौ येषामानन्दपुरोहितादीनां नकुलवानरसूकराणां च ते मतिवरव्याघ्राद्य इति विग्रहः। किंविशिष्टाः सन्तोऽनुमोदका एवं साधु करोमीति महादानस्यानुमन्तारः। तत्कर्तृत्वकारयितृत्वानुमोदकत्वपरिणामद्वारायातपुण्यसम्पादनहेतुकं मुनिदानफलं कर्तृकस्य भव्यात्मनः चेतसि चमत्कारं न करोति? सर्वस्यापि करोतीत्यर्थः। कदा, अधुनाऽपि। किं पुनस्तत्काले। किंविशिष्टं सत्, आप्तोपदेशाद्दकव्यक्तं आप्तानां परापरगुरूणामुपदेशो रहस्यवाक्यमाप्तोपदेशः स एवाद्दक आदर्शः स्वविषयार्थस्पष्टप्रतीतिनिमित्तत्वादाप्तोपदेशाद्दकस्तत्र तेन वा व्यक्तं प्रतीतिविषयतां नीतम् ॥५०॥

अधुना अतिथ्यन्वेषणविधिं श्लोकद्वयेनाह—

कृत्वा माध्याह्निकं भोक्तुमुद्युक्तोऽतिथये ददे।
स्वार्थं कृतं भक्तमिति ध्यायन्नतिथिमीक्षताम् ॥ ५१ ॥

टीका—[illegible] श्रावकः [illegible]। कं, अतिथिं। किं कुर्वन्, [illegible] चिन्तयन्। किमिति, भक्तम्। किंविशिष्टम्, [illegible] कृतम्। कथं, अतिथये [illegible]। किंविशिष्टः, [illegible]। किमर्थं, [illegible] भोजनं कर्तुम्। किं कृत्वा, कृत्वा [illegible]। किं तत्, माध्याह्निकं [illegible] ॥ ५१ ॥

द्वीपेष्वर्धतृतीयेषु पात्रेभ्यो वितरन्ति ये।
ते धन्या इति च ध्यायेदतिथ्यन्वेषणोद्यतः ॥ ५२ ॥

टीका—ध्यायेच्च चिन्तयेत्। कोऽसौ, अतिथ्यन्वेषणोद्यतः श्रावकः। कि-इति एतद्। धन्याः। के, ते गृहस्थाः। किंविशिष्टाः, धन्याः पुण्यवन्तः। ये किं, ये वितरन्ति यथाविधि प्रयच्छन्ति। किम्, [illegible]। केभ्यः, पात्रेभ्यः। केषु, द्वीपेषु किंविशिष्टेषु, अर्धतृतीयेषु जम्बूद्वीपे धातकीखण्डे पुष्करवरद्वीपस्य चार्धे अर्धतृतीयो येषां ते अर्धतृतीया इति विग्रहः ॥ ५२ ॥

भूम्यादीनां देयस्य ग्रहणादौ च दाने नैष्ठिकस्य हिंसासम्बन्धोपधानहेतु स्वप्रकाशनेन निषेद्धुमाह—

हिंसार्थत्वान्न भूगेहलोहगोऽश्वादि नैष्ठिकः।
दद्यान्न ग्रहसङ्क्रान्तिश्राद्धादौ च सुदृग्द्रुहि ॥ ५३ ॥

टीका—न दद्यात् प्रयच्छेत्। कोऽसौ, नैष्ठिको दर्शनिकादिगृही। किं तत्, भूगेहलोहगोऽश्वादि भूश्च भूमिर्गेहं च गृहं लोहं च शस्त्रोपादानं गौश्चानड्वाही अश्वश्च घोटको भूगेहलोहगोऽश्वास्ते आदयो यस्य कन्याहेमतिलद्रव्यशय्यादेस्तत् पुण्यार्थितया देयत्वेन समर्थितस्य द्रव्यस्य तत् भूगेहादिद्रव्यं नैष्ठिको न

दद्यात् । कस्मात्, हिंसार्थत्वात् प्राणिवधनिमित्तत्वात् । एतस्योत्तरस्य च समर्थनं ज्ञानदीपिकायां विस्तरतोऽभिहितं प्रतिपत्तव्यं । न च दद्याद्दैहिक-स्वद्रव्यं । कस्मिन्, ग्रहसंक्रान्तिश्राद्धादौ ग्रहः सूर्याचन्द्रमसोरुपराग, संक्रान्तिः सूर्यस्य राश्यन्तरसंक्रमणं श्राद्धं, मृतपित्राद्युद्देशेन दानं, ग्रहश्च संक्रान्तिश्च श्राद्धानि तान्यादयो यस्य व्यतिपातादेस्तैः पुण्यार्थत्वेन समर्थितस्य पर्वणस्तद्ग्रहादि पर्व तस्मिन् । तस्य पुण्यार्थदानविषयत्वकल्पनायां दोषसमर्थ-नार्थमाह—किंविशिष्टे तत्र, सुदृग्द्रुहि सम्यक्त्वघातके । यद्यपि च नैष्ठिक इति वचनात्पाक्षिकस्यापुण्यप्रत्ययकत्वावश्यम्भावतया भूम्यादिदानं न प्रतिषिध्यते तथापि ग्रहणादौ तस्यापि दानमनुविधेयमेव सम्यक्त्वोपघातस्य तेनाप्यवश्य-परिहार्यत्वात् ॥ ५३ ॥

तद्व्रतातिचारपरिहारार्थमाह—

त्याज्याः सचित्तनिक्षेपोऽतिथिदाने तदावृतिः ।
सकालातिक्रमपरव्यपदेशश्च मत्सरः ॥ ५४ ॥

टीका—त्याज्याः तद्व्रतिना वर्जनीयाः । के ते, सचित्तनिक्षेपतदावृति-कालातिक्रमपरव्यपदेशास्त्रयः सह मत्सरेणान्यमी पञ्चातिचाराः । क्व, अतिथि-दाने अतिथिसंविभागव्रते । तत्र सचित्तनिक्षेपः—सचित्ते सजीवे पृथिवीजल-कुम्भोदर(चुल्लि)धान्यादौ निक्षेपो देयस्य वस्तुनः स्थापनं । तदादानबुद्ध्या तत्र निक्षेप्यमाणमतिचारः । मुग्धबुद्धिः खलु सचित्तनिक्षिप्त किल संयता न गृह्णन्तीत्यभिप्रायेण देयं सचित्ते निक्षिपतीति तत्र । संयत-स्वगृहस्तु लाभोऽस्य ममेति च मन्यत इति प्रथमः ॥ १ ॥ तदावृतिः तेन सचित्तेन पत्रपुष्पादिना तथाविधयैव बुद्ध्या आवृतिराच्छादनं द्वितीयः ॥ अथवा सचित्तनिक्षिप्तं सन्निहितं च अयतस्यायातनः अनुप्रयमानमतीचारः ॥ २ ॥ कालातिक्रमः साधूनामुचितस्य भिक्षासमयस्य लङ्घनं । स च यती-नामयोग्ये काले भोजयतोऽनगारवेलाया वा प्रागेव पश्चाद्वा भुञ्जानस्य च तृतीयः स्यात् ॥ ३ ॥ परव्यपदेशः परस्यान्यस्य सम्बन्धीदं गुडखण्डादीनि विशेषेणापदेशो व्याजात्यादि वाऽयमत्र दाता दीयमानोऽप्ययमस्येति समर्पणं चतुर्थः ॥ ४ ॥ मत्सरः कोपः । यथा मार्गितः सन् कुप्यति, सदपि वा-

मार्गितेन दृशानि प्रयच्छतोऽन्यतृणमात्रांशं च, अन्यद् गुणवद्भिर्गुर्वं वा मत्सरः । यथाऽनेन मायस्त्रायकेण मार्गितेन दृष्टं किमहमस्मादपि हीन इति परोत्कर्षमसहमानाद्दानि । एतच्च मत्सरलक्षणमनेकार्थं नाम्नाप्युक्तं । तदुक्तं—मत्सर परसम्पत्त्यक्षमायां तद्वति क्रुधि ॥ एते पूर्वं भावानवमादीनामतिचाराः । अन्यथा तु भङ्गा एवेति विभावनीयम् ॥ ५४ ॥

प्रकृतार्थोपसंहारपुरस्सरमुक्तलक्षणं निर्दिशन् श्रावकस्य महाश्रावकत्वमाह—

एवं पालयितुं व्रतानि विदधच्छीलानि सप्तामला-
न्यागूर्णः समितिष्वनारतमनोदीप्ताप्तवाग्दीपकः ।
वैयावृत्त्यपरायणो गुणवतां दीनानतीवोद्धरं-
श्चर्यां दैवसिकीमिमां चरति यः स स्यान्महाश्रावकः ॥५५॥

टीका—स्यात् भवेत् । कोऽसौ, स गृही । किंविशिष्टो, महाश्रावकः महानिन्द्रादीनां पूज्य । शृणोति सत्त्व गुरुभ्य इति श्रावकः महाँश्चासौ श्रावकश्च महाश्रावक । य किं, यश्चरति अनुतिष्ठति । कां, चर्यां आचारं । किंविशिष्टां दैवसिकीं दिवसे अहोरात्रे भवा दैवसिकी तां । पुन. किंविशिष्टां, इमां अनन्तराध्याये वक्ष्यमाणां । किं कुर्वन्, विदधत् आचरन् । कानि, शीलानि व्रतपरिरक्षणानि । कति, सप्त गुणव्रतत्रयशिक्षाव्रतचतुष्टयलक्षणानि । किंविशिष्टानि विदधत्, अमलानि निरतिचाराणि । कथमेवमुक्तप्रकारेण । किं कर्तुं पालयितु पालयिष्याम्यहमित्यभिप्रायेण । कानि, व्रतानि सम्यग्दर्शनपूर्वाणि निरतिचारपञ्चाणुव्रतानि । किंविशिष्टः सन्, आगूर्णः उद्यतः । कासु, समितिषु श्रुतनिरूपितक्रमेणेर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गप्रभृतिषु संयमरूपाणुव्रतानीत्यर्थ । अणुव्रतमहाव्रतानि हि समितिसहितानि संयमस्तद्रहितानि विरतिरिति सिद्धान्त । तदुक्तं—अणुव्वयमहव्वयाइं समिदीसहिदाइं संजमो समिदीहिं विणा विरदि इति ॥ पुन किंविशिष्टः, अनारतमनोदीप्ताप्तवाग्दीपकः आप्तानां परापरगुरूणां वाग्वचनमाप्तवाक् तज्जन्यश्रुतज्ञानमिह गृह्यते । कारणे कार्योपचारात् । आप्तवागेव दीपकः प्रदीपः स्वपरप्रकाशकत्वादाप्तवाग्दीपकः परमागमप्रदीपक, अनारतं सतत मनसि चित्ते दीप्तो दीपनशीलोऽनारतमनोदीप्तस्तथाविध आप्तवाग्दीपको यस्य स तथोक्तः । पुनः किंविशिष्टो, वैया-

कृत्यपरायणो यथाशक्ति निरवद्यवृत्त्या आपत्प्रतीकारः तत्र परायणस्तत्परः। केषां, गुणवतां गुणभाजां संयमविकल्पानेकभाजां रत्नत्रयाराधकानां वा। पुनः किं कुर्वन्, उद्धरन् दुःखादिभ्यो मोचयन्। कान्, दीनान् अनुकम्प्याधिशोकार्तान्। कथमतीव पाक्षिकाद्यपेक्षयाऽतिशयेन। एतेन सम्यग्दर्शनशुद्धत्वं व्रतभूषणभूषितत्वं निर्मलशीलनिधित्वं संयमनिष्ठत्वं जिनागमज्ञत्वं गुरुशुश्रूषकत्वं दयादिसदाचारपरत्वं चेति सप्तगुणयोगान्महाश्रावकत्वं कस्यचित्सुकृतिनः कालादिलब्धिविशेषवशात्संभवतीति तात्पर्यार्थोऽत्र प्रतिपत्तव्य इति भद्रम् ॥ ५५ ॥

इत्याशाधरविरचितायां स्वोपज्ञधर्मामृतसागारधर्मदीपिकायां
भव्यकुमुदचन्द्रिकासंज्ञायामादितश्चतुर्दशः प्रक्रमश्च
पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

इदानीमहोरात्रिकमाचारं श्रावकस्योपदेष्टुकामः पूर्वं पौर्वाह्णिकीमितिकर्तव्यतां चतुर्दशभिः श्लोकैर्व्याकरोति—

ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय वृत्तपंचनमस्कृतिः ।
कोऽहं को मम धर्मः किं व्रतं चेति परामृशेत् ॥ १ ॥

टीका—परामृशेत् चिन्तयेत् श्रावकः। किं, इति एतत्। तद्यथा—कोऽहं क्षत्रियो ब्राह्मणादिर्वा इक्ष्वाकुवंशोद्भवोऽन्यवंशोद्भवो वाऽहमित्यादि चिन्तयेत्। तथा को मम धर्मो जैनोऽन्यो वा श्रावकीयो यत्यादिसंबंधी वा मे देशादिसाक्षिकं प्रतिपन्नो वृत इति चिन्तयेत्। तथा किं व्रतं मूलगुणरूपमणुव्रतादिरूपं वा मम। चशब्दात् के गुरवो ममेति। कुत्र ग्रामे नगरादौ वा वसामीति। कोऽयं कालः प्रभातादिरिति चेत्यादि समुच्चीयते। स्ववर्णादिस्मृतौ हि तद्विरुद्धपरिहारं सुखेन करोति। कथम्भूतो भूत्वा, वृत्तपञ्चनमस्कृतिः आत्मजल्पेन बहिर्जल्पेनापि वा वृत्ता पठिता पञ्चनमस्कृतिः णमो अरहंताणमित्यादिगाथारूपः पञ्चनमस्कारो येन स तथोक्तः। किं कृत्वा

तं नैत्याह, उत्थाय विनिद्रीभूय। क, मुहूर्ते नाडीद्वये। किंविशिष्टे, ब्राह्मे ब्राह्मी सरस्वती देवता अस्येति ब्राह्मस्तस्मिन्निशावसानघटिकाद्वय इत्यर्थः। तदुक्तम्-ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय सर्वकार्याणि चिन्तयेत्। यतः करोति सान्निध्यं तस्मिन् हृदि सरस्वती ॥ १ ॥

अथ.—

अनादौ बम्भ्रमन् घोरे संसारे धर्ममार्हतम्।
श्रावकीयमिमं कृच्छ्रात् किलापं तदिहोत्सहे ॥ २ ॥

टीका-किल एवं ह्यागमे श्रूयते आपं प्राप्तोऽहं। कं, धर्मं। किंविशिष्टं, आर्हतं अर्हता वीतरागसर्वज्ञेन प्रोक्तं। किंप्रयोक्तृकं, श्रावकीयं श्रावकाणामयं श्रावकीयस्तमुपासकोपासनीयमित्यर्थः। कीदृशमिमं इदानीमध्यंतःस्फुरंतं। कस्मादापं, कृच्छ्रात् अत्यन्तक्लेशेनेत्यादिना प्रागुक्तात्। किं कुर्वन्, बम्भ्रमन् कुटिलं पर्यटन्। क, संसारे द्रव्यक्षेत्रकालभवभावपरिवर्तनरूपे आजीवंजवीभावे। किंविशिष्टे, घोरे भयङ्करे। पुनः किंविशिष्टे, अनादौ नास्ति पूर्वो यस्यासावनादिः तस्मिन् बीजाङ्कुरन्यायेन सन्तत्या वर्तमान इत्यर्थः। तस्मात् उत्सहे प्रमादपरिहारेण वर्तेऽहं। क, इहास्मिन् अत्यन्तदुर्लभे धर्मे। ॥

इत्यास्थायोत्थितस्तल्पाच्छुचिरेकायनोऽर्हतः।
निर्मायाष्टतयीमिष्टिं कृतिकर्म समाचरेत् ॥ ३ ॥

टीका-समाचरेत् सम्यगनुतिष्ठेत् श्रावकः। किं तत्, कृतिकर्म योग्यकालासनेत्यादिना प्राक्प्रबन्धेन सूचितप्रायं वन्दनाविधानं। किं कृत्वा, निर्माय कृत्वा। कां, इष्टिं पूजां किंविशिष्टामष्टतयीं अष्टौ जलगन्धाक्षतादयोऽवयवा यस्याः सा अष्टतयी तामष्टविधामित्यर्थः। कस्य, अर्हतः भगवतोऽर्हद्देवस्य। उपलक्षणात् श्रुतस्य गुरुचरणानां च। किंविशिष्टः सन्, एकायनः एकाग्रमना। कथंभूतो भूत्वा, शुचिः शरीरचिन्तां कृत्वा विधिवद्विहितशौचस्नानदन्तधावनादिक्रियः। एतच्चानुवादपरं लोकप्रसिद्धत्वात्स्नानमलोत्सर्गादिविषयस्य नोपदेशः। परमप्राप्ते शास्त्रस्यार्थवत्त्वाद्देवगुरुप्राप्त्यर्थत्वात् आमुष्मिकादिविषये उपदेशः फलवानिति चिन्त्यं। किंविशिष्टः सन्, उत्थितः उत्थीभूत-

कस्मात्, तस्मात् व्यवसायनीय इत्यर्थः । किं कृत्वा, आस्थाय प्रतिज्ञाय । कथमित्येवमनादृतिमित्यादिना पूर्वोक्तप्रकारेण ॥ ३ ॥

ततश्च—

समाध्युपरमे शान्तिमनुध्याय यथाबलम् ।
प्रत्याख्यानं गृहीत्वेष्टं प्रार्थ्यं गन्तुं नमेत् प्रभुम् ॥ ४ ॥

टीका—नमेत् पञ्चाङ्गप्रणामेन प्रणमेत् कृतक्रियः श्रावकः । कं, प्रभुं अर्हद्देवं । किं कर्तुं, गन्तुं इष्टस्थानान्तरं विहर्तुं । किं कृत्वा, प्रार्थ्य याचित्वा । किं तत्, इष्टं वाञ्छितं पुनर्दर्शनसमाधिमरणादिकं । किं कृत्वा, गृहीत्वा प्रतिपद्य । किं तत्, प्रत्याख्यानं भोगोपभोगादिनियमविशेषं । कथं, यथाबलं शक्त्यनतिक्रमेण । किं कृत्वा, अनुध्याय अनुचिन्त्य । कां, शान्तिं । येऽभ्यर्चिता मुकुटकुण्डलहाररत्नैरित्यादिप्रबन्धेन श्रूयमाणां । क्व सति, समाध्युपरमे समाधेरवश्यकरणीयस्य धर्मध्यानस्य निवृत्तौ ॥ ४ ॥

ततश्च—

साम्यामृतसुधौतान्तरात्मराजज्जिनाकृतिः ।
दैवादैश्वर्यदौर्गत्ये ध्यायन् गच्छेज्जिनालयम् ॥ ५ ॥

टीका-गच्छेत् व्रजेत् तथानुष्ठितावश्यकः श्रावकः । क्व, जिनालयं अर्हच्चैत्यगृहं । किंविशिष्टः सन्, साम्येत्यादि साम्यं जीवितमरणादौ समतापरिणामस्तदेवामृतं अमन्दानन्दकारणहेतुत्वात्तेन सुष्ठु संस्कारद्वारकलक्षणप्रकारोपाद्येन अतिशयेन धौत क्षालितो विशुद्धिमापादित अन्तरात्मा स्वपरभेदज्ञानोन्मुखमनस्करणं तत्र राजन्ती दीप्यमाना जिनाकृतिः परमात्ममूर्तिर्यस्य स तथोक्तः । किं कुर्वन् गच्छेत्, ध्यायन् चिन्तयन् । के, ऐश्वर्यदौर्गत्ये ऐश्वर्यसमृद्धाधिपत्यं दौर्गत्यं दारिद्र्यं ऐश्वर्यं च दौर्गत्यं च ऐश्वर्यदौर्गत्ये सम्पद्यमाने इति ध्यायन् । कस्मात्, दैवात् पुराकृतशुभाशुभकर्मविपाकात् । इदमत्रैदम्पर्यं यदीश्वरो महर्द्धिको राजा सामन्तादिर्वा भवति तदा पुण्यविपाकप्रभवा सम्पदियं न पौरुषेयी तदस्यां कथमात्मनो मदमुपपादिति भावयन् गच्छेत् । अथ दरिद्रस्तदा पापविपाकजनितमिदं दारिद्र्यदुःखं न केनापि वस्तु शक्यं तदत्र को बुद्धिमान् विषादमासीदतीति भावयन् गच्छेदिति ॥ ५ ॥

अनुपारमुनेव चैत्यालयगमनविधिमाह-

यथाविभवमादाय जिनाद्यर्चनसाधनम् ।
व्रजन्कौक्कुटिको देशसंयतः संयतायते ॥ ६ ॥

टीका—संयतायते संयत इवाचरति । कोऽसौ, देशसंयतः श्रावकः । किं कुर्वन्, व्रजन् गच्छन् । किंविशिष्टः सन्, कौक्कुटिकः पुरो युगान्तरप्रेक्षी सन् । किं कृत्वा, आदाय गृहीत्वा । किं तत्, जिनादीनामर्हत्सु-धर्मागमसाधनं पूजाद्रव्यं जलगन्धाक्षतादिकं । कथं, यथाविभवं स्वसम्पदनुसारेण ॥ ६ ॥

दृष्ट्वा जगद्बोधकरं भास्करं ज्योतिराहतम् ।
स्मरंस्तद्गृहशिरोध्वजालोकोत्सवोऽध्वहन् ॥ ७ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, तद्गृहशिरोध्वजालोकोत्सवः जिनचैत्यालयशिखरकेतनदर्शनानंदः । किंविशिष्टोऽध्वहन् पादचरः । कस्य, तथागच्छतः श्रावकस्य । किं कुर्वन्, स्मरन् स्मृतिविषयीकुर्वन् । किं तत्, ज्योतिः ज्ञानमयं वाङ्मयं वा तेजः । किंविशिष्टमार्हतं जैनं । किं कृत्वा, दृष्ट्वा आलोक्य । कं, भास्करमादित्यं । किंविशिष्टं, जगद्बोधकरं जगतां दिवाचरप्राणिनां बोधं निद्रापनोदं करोतीत्येवंशीलं उदयन्तमित्यर्थः । पक्षे बहिरात्मप्राणिनां मोहनिद्राहरणशीलम् ॥ ७ ॥

वाद्यादिशब्दमाल्यादिगन्धद्वारादिरूपकैः ।
चित्रैरारोहदुत्साहस्तं विशेन्निःसहीगिरा ॥ ८ ॥

टीका—विशेत् प्रविशेदसौ । क, तं जिनालयं । कया, निस्सहीगिरा निस्सहीति शब्दमुच्चारयन्नित्यर्थः । किंविशिष्टः सन्, आरोहदुत्साहः प्रवर्द्धमानधर्माचरणोद्योगः । कैः, वाद्यादीत्यादि वाद्यानां प्राभातिकतूर्याणामादिशब्देन स्वाध्यायस्तुतिमङ्गलगीतादीनां च शब्दैर्निनादैः । तथा माल्यादीनां चम्पककुसुमादिमालानां आदिशब्देन धूपचूर्णादीनां च गन्धैरामोदैस्तथा द्वारस्य प्रवेशमुखस्य आदिशब्देन तोरणस्तम्भशिखरादीनां च रूपैश्चेतनाचेतनप्रतिच्छन्दैः । किंविशिष्टैश्चित्रैर्नानाप्रकारैर्विस्मयकरैश्च ॥ ८ ॥

क्षालितांघ्रिस्तथैवान्तःप्रविश्यानन्दनिर्भरः ।
त्रिः प्रदक्षिणयेन्नत्वा जिनं पुण्याः स्तुतीः पठन् ॥ ९ ॥

टीका—प्रदक्षिणयेत् प्रदक्षिणीकुर्यादसौ । कं, जिनं स्थापनार्हन्तं । कथं, त्रिस्त्रीन् वारान् । किं कुर्वन्, पठन् निगदन् । काः, स्तुतीः स्तवनवाक्यानि । किंविशिष्टाः, पुण्याः, ज्ञानसंवेगादिगुणप्रव्यक्तीकरणेन अशुभकर्मनिर्जरणीः पुण्यास्रवणीश्च । किं कृत्वा, नत्वा त्रिः प्रणम्य जिनं । किंविशिष्टः सन्, आनन्दनिर्भरः प्रमोदपूरितसर्वांगः । किं कृत्वा, प्रविश्य आक्रम्य । किं तत्, अन्तः चैत्यालयमध्यदेशं । कथं, तथैव निसहीगिरैव । कथंभूतो भूत्वा, क्षालितांघ्रिः धौतपादः ॥ ९ ॥

सेयमास्थायिका सोऽयं जिनस्तेऽमी सभासदः ।
चिन्तयन्निति तत्रोच्चैरनुमोदेत धार्मिकान् ॥ १० ॥

टीका—अनुमोदेत साधु इमे अनुतिष्ठन्तीति मनसाऽभिनन्देदसौ । कान्, धार्मिकान् धर्मं चरतोऽनगारसागारभव्यजनान् । कथमुच्चैरतिशयेन मुहुर्मुहुरित्यर्थः । क्व, तत्र चैत्यालये प्रदक्षिणीकरणे वा । किं कुर्वन्, चिन्तयन् परामृशन् । कथमिति । विमिति इयं चैत्यालयभूमि । सा आगमप्रसिद्धा आस्थायिका समवसरणभूमि । तथा अयं प्रतिमार्पितो जिनः स आगमप्रसिद्धोऽष्टमहाप्रातिहार्यादिविभूतिभूषितोऽर्हन् । अमी आराधकभव्यास्ते आगमप्रसिद्धाः सभासदः सभ्या गणधरादयो द्वादश साक्षादर्हद्देवमेवावहिताः ॥ १० ॥

अथेर्यापथसंशुद्धिं कृत्वाऽभ्यर्च्य जिनेश्वरम् ।
श्रुतं सूरिं च तस्याग्रे प्रत्याख्यानं प्रकाशयेत् ॥ ११ ॥

टीका—प्रकाशयेत् प्रतिपादयेदेव महाश्रावकः । किं तत्, प्रत्याख्यानं प्राग्गृहे गृहीतं । क्व, अग्रे । कस्य, तस्य सूरेः । किं कृत्वा, अभ्यर्च्य अभिमुखं पूजयित्वा । कं, जिनेश्वरं श्रुतं सूरिं च । किं कृत्वा, कृत्वा विधाय । कां, ईर्यापथसंशुद्धिं । कथं, अथ प्रणामपूर्वकपुण्यस्तुतिपाठविशेषप्रदक्षिणीकरणानंतरमिति समन्वयः । अयमत्र विशेषः । ईर्या ईरणं गमनं पन्था मार्गो यस्य तदीर्यापथं संयमविराधनं तस्य संशुद्धिः सम्यक् शोधनं प्रतिक्रमण-

मित्यर्थः । अन्यत्र्च " जावरहंताणं भयवंताणं णमोकारं करोमीति " वचनात् । प्रतिक्रमणानन्तरं नमोऽर्हऽद्भ्य इत्यनेन " जयन्ति निर्जिताशेषसर्वैकान्तनीतय । सत्यवाक्याधिपाः शश्वद्विद्यानन्दा जिनेश्वराः " इत्यादिना वाचनिकनमस्कारेण जलादिपूजाष्टकेन वा अभिमुखं पूजयित्वा । एष क्रमः श्रुतसूरिंरपि यथास्वं कल्प्य । स एष जघन्येन वन्दनाविधि. सकर्तृत्वाऽस्य प्रथममेव गृहेऽनुष्ठानोपदेशात् ॥ ११ ॥

ततश्चावर्जयेत्सर्वान्यथार्हं जिनभाक्तिकान् ।
व्याख्यातः पठतश्चार्हद्वचः प्रोत्साहयेन्मुहुः ॥ १२ ॥

टीका–ततश्च प्रत्याख्यानप्रकाशनाचमानाक्रियाकल्पनिवर्तनानन्तरं आवर्जयेदनुरञ्जयेदसौ । कान्, जिनभाक्तिकान् अर्हदाराधकान् । किंविशिष्टान्, सर्वान् उत्तमादिभेदभिन्नान् । कथं, यथार्हं यथायोग्यप्रतिपत्त्या । तत्र मुनीन्नमोऽस्त्विति:आर्यिका वन्दे इति । श्रावकानिच्छामीत्यादिप्रसिद्धविनयकर्मणोपचारेणेत्यर्थः । उक्तं च-अर्हद्रूपे नमोऽस्तु स्याद्विरतौ विनयक्रिया । अन्योन्यं क्षुल्लके चाहमिच्छाकारवच सदा ॥ तथा प्रोत्साहयेत् प्रकर्षेण उद्योगवतः कुर्यादसौ । कान्,पुरुषान् । किं कुर्वतो,व्याख्यातः पदपदार्थादिसमर्थनलक्षणेन विशेषेण भा शिष्यबोधोत्पत्तेर्वर्णयत उपाध्यायादीनित्यर्थः । किं तद्व्याख्यातोऽर्हद्वचः परमागमयुक्तयागमतत्कदागमादिभेदं जिनप्रवचनं । न केवलं व्याख्यातः पठतश्च अधीयानान् शिष्यादीनित्यर्थः । कथं, मुहुः पुनः पुनः ॥ १२ ॥

स्वाध्यायं विधिवत्कुर्यादुद्धरेच्च विपद्धतान् ।
पक्वज्ञानदयस्यैव गुणाः सर्वेऽपि सिद्धिदाः ॥ १३ ॥

टीका--कुर्यादसौ । क, स्वाध्यायं श्रुताध्ययनं यथोचितं वाचनादिरूपं वा किंवत्, विधिवत् शास्त्रोक्तविधानेन व्यञ्जनशुद्ध्यादिलक्षणाष्टविधवचनेन । तथा उद्धरेत् विपदो विमोचयेदसौ । कान्, विपद्धतान् शारीरमानसासातवशगतितान्दीनानित्यर्थः । यतो भवन्ति । के ते, गुणाः काठिन्यत्यागशौर्यमौन्दर्यादयः । किं विशिष्टाः, सिद्धिदा वाञ्छितार्थसम्पादका मुक्तिप्रदा वा । किं केचिदेवेत्याह, सर्वेऽपि निःशेषाः । कस्य, पक्वज्ञानदयस्यैव पुंसः ज्ञानं तत्त्वाव-

बोध. दया सर्वप्राणिषु करुणा दुःखोत्पिपयभिलाषलक्षणा, ज्ञानं च दया च ज्ञानदये, पक्षे परिणमे मार्गीभूते ज्ञानदये यस्य ॥ यथाज्ञानदयस्तस्यैव । न तु बहिर्योगितस्यास्य वराविमानानुबंधस्य पैशेन्यैवशब्दार्थे ॥ १३ ॥

एवं विधेयमाचरणमुपदिश्य निषिद्धं तदुपदेष्टुमाह—

मध्येजिनगृहं हासं विलासं दुःकथां कलिम् ।
निद्रां निष्ठ्यूतमाहारं चतुर्विधमपि त्यजेत् ॥ १४ ॥

टीका—त्यजेद्धर्मी हास्यादीन् सत । क, मध्येजिनगृहं जिनगृहमध्ये महाश्रावकापेक्षया सकलधर्मालये इतरापेक्षया तदेकदेशो गन्धकुटिमात्रं । जिनगृहस्य मध्ये मध्येजिनगृहं । पारे मध्ये तथा वेत्यनेनाव्ययीभावः । हासो हास्यं । विलासं शृंगारचेष्टाविशेषं । दुःकथा दुष्टा चित्तकालुष्यकारिणी कथा कामक्रोधादिकथा राजादिकथा वा । कलिं कलहं । निद्रां स्वापं । निष्ठ्यूतं मुखश्लेष्मादिनिरसनं । आहारं चतुर्विधं खाद्यस्वाद्यलेह्यपानलक्षणम् ॥ १४ ॥

एवं प्राभातिकं धर्मकर्मोपदिश्यानन्तरविधेयमर्थार्जनादिविधिमभिधत्ते—

ततो यथोचितस्थानं गत्वाऽर्थेऽधिकृतान् सुधीः ।
अधितिष्ठेद् व्यवस्येद्वा स्वयं धर्माविरोधतः ॥ १५ ॥

टीका—तत प्राभातिकधर्मानुष्ठाननिष्पत्त्यनन्तरं अधितिष्ठेत् सनाथी-कुर्यात् । कोऽसौ, सुधीः ऐहिकामुष्मिकहिताहितविचारचतुरः श्रावकः । कान्, अर्थेऽधिकृतान् अर्थस्यार्जने रक्षणे वर्द्धने च नियुक्तान् । किं कृत्वा, गत्वा प्राप्य । किं तत्, स्थानं प्रदेशं । किंविशिष्टं, यथोचितं यथास्वमर्थार्जनादियोग्यं सततेन सम्यगिमापर्यं. । वा पक्षान्तरे । तादृग्मानुष्याभावे । पुनः सुधीः स्वयमात्मना अर्थं व्यवस्येत् तदर्जनादौ व्याप्रियेत । कस्मात्, धर्माविरोधतः प्रतिपन्नजिनधर्मानुरक्षणेन । स च राज्ञो दरिद्रेश्वरयोर्मान्यामान्ययोरुत्तमनीचयोश्च माध्यस्थ्येन न्यायदर्शनात् नियोगिनां च राजार्थप्रजार्थसाधनेन, वणिजां च कूटतुलामानादिपरिहारेण, वनजीविकादिपरिहारेण च बोद्धव्यः ॥ १५ ॥

पौरस्त्य वैचक्षण्यात्कल्यादौ विवाददृष्टपरिहारार्थमाह—

निष्फलेऽल्पफलेऽनर्थफले जातेऽपि पौरुषे ।
न विषीदेन्नान्यथा वा हृष्येल्लीला हि सा विधेः ॥ १६ ॥

टीका—न विषीदेत् न विषादं गच्छेद्धर्मार्थानुबंधपरः । क्व सति, पौरुषे पुरुषकारे । किंविशिष्टे, जाते निष्पन्ने । कीदृशे, निष्फले चिकीर्षितप्रयोजनवन्ध्ये । तथा अल्पफले सम्भावितार्थलाभान्न्यूनार्थलाभे । तथाऽनर्थफले अनर्थोऽर्थनाशादिलक्षणपुरुषार्थभ्रंशः फलं साध्यं यस्य सोऽनर्थफलस्तस्मिन् । अपिः समुच्चये । न वा हृष्येत् हर्षं गच्छेद्धर्मी । क्व सति, पौरुषे जाते सति । कथमन्यथा सफले बहुफलेऽर्थानुबन्धफलेऽपीत्यर्थः । कुत इत्याह, हि यस्मात् वर्तते । काऽसौ, सा पौरुषस्य नैष्फल्यसाफल्यादिजननलक्षणा लीला निरंकुशप्रवृत्तिः । कस्य, विधेः पुरार्जितपापपुण्यकर्मणः ॥ १६ ॥

अथ प्राणयात्राविन्यर्थं नवश्लोकीमाह—

कदा माधुकरी वृत्तिः सा मे स्यादिति भावयन् ।
यथालाभेन सन्तुष्ट उत्तिष्ठेत तनुस्थितौ ॥ १७ ॥

टीका—ततश्च उत्तिष्ठेत अर्थेषिस्तातो विरम्योद्यमं कुर्यादसौ । क्व, तनुस्थितौ शरीरस्वास्थ्यानुवृत्तिनिमित्तप्रवृत्तौ । किंविशिष्टः सन्, सन्तुष्टः तृप्तिं गतः । केन, यथालाभेन यो यो लाभो मूलधनादधिकं धनं तेन । किं कुर्वन्, भावयन् चित्ते धारयन् । किं, इति एतत् । किमेतदित्याह, कदा कस्मिन्काले स्यात्भविष्यति । काऽसौ, सा सूत्रोक्ता वृत्तिः अर्थात् भिक्षा । कस्य, मे मम । किंविशिष्टा, माधुकरी मधुकराणां भ्रमरादीनामियं माधुकरी तत्संबंधिनीव । पुष्पाणामिव दातॄणामनुपपीडनेनात्मप्रीणनहेतुत्वात् ॥ १७ ॥

नीरगोरसधान्यैधः-शाकपुष्पाम्बरादिभिः ।
क्रीतैः शुध्यविरोधेन वृत्तिःकल्प्याऽघलाघवात् ॥१८॥

टीका—कल्प्या सम्पाद्या । श्रावकेण । काऽसौ, वृत्तिः स्वास्थ्यानुवृत्तिः । कस्मात्, अघलाघवात् पापाल्पत्वात् । तदाश्रित्येत्यर्थः । कैः । कल्प्या, नीरादिभिः । किंविशिष्टैः, क्रीतैः मूल्यदानेन गृहीतैः । केन, शुध्यविरोधेन स्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वव्रतानुपघातेन । तत्र नीरं जलं गोरसः क्षीरादि. धान्यं

सम्बुलादिः पुष्पाणि इन्धनानि शाकं पत्रादिहरितकं पुष्पाम्रफलादि कुसुमवस्त्र-अनुद्यानाद्दकपूर्णादि ॥ १८॥

सधर्मिणोऽपि दाक्षिण्याद्विवाहादौ गृहेऽप्यदन्।
निशि सिद्धं त्यजेद्दीनैर्व्यवहारं च नाचरेत् ॥ १९ ॥

टीका—त्यजेद्दमी । किं तत्, सिद्धं निष्पन्नमन्नं । क्व, निशि रात्रौ सदा प्रजापाके भस्त्रपानपानौ परिहर्तुमशक्यौ । किं कुर्वन्, अदन् भुञ्जानः क्व, गृहे । कस्य, सधर्मिणोऽपि न परं कुमारेः । किं नदाशीनमाधार्मिक-स्यापि । कस्मात्, दाक्षिण्यात् उपरोधवशात् । क्व, विवाहादावपि न परमि-ष्टभोज्यादौ । तथा नाचरेत् न कुर्यात् । कं, व्यवहारं दानप्रतिग्रहादिलक्षणं कर्म । कैः सह, दीनैः सर्वधर्मधनादिना रहितैरदरिद्रैर्वा ग्राहिभिः सह ॥ १९॥

उद्यानभोजनं जन्तुयोधनं कुसुमोच्चयम्।
जलक्रीडान्दोलनादि त्यजेदन्यच्च तादृशम् ॥ २० ॥

टीका—त्यजेद्दमी । किं तत्, उद्यानभोजनं उद्यानिकायां जेमनं । तथा जन्तुयोधनं पदातिकुक्कुटमेषादीनां परस्परमभ्यहारं । तथा कुसुमोच्चयं पुष्पा-वचयं । तथा जलक्रीडां भस्त्रादिभिः सहर्षस्पर्शं जलस्याच्छुच्छी तथा आन्दो-लनं दोलान्दोलनकर्म । आदिशब्देन चैत्रानिलप्रतिपदादिषु भरमप्यातिकारि परिहासादि । किं बहुना अन्यच्च परमपि तादृशं प्रकृष्टभावहिंसाबहुलं । कौमु-दीमहोत्सवपुष्पनाटकावलोकनसंग्रामदर्शनरामक्रीडादिकम् ॥ २० ॥

यथादोषं कृतस्नानो मध्याह्ने धौतवस्त्रयुक्।
देवाधिदेवं सेवेत निर्द्वन्द्वः कल्मषच्छिदे ॥ २१ ॥

टीका—सेवेत आराधयेद्दमी स्नपनादिभिः । कं, देवाधिदेवं देवैरिन्द्रादि-भिरधिकमाचार्यादिभ्योऽतिरिक्तं दीप्यते स्तूयते आराध्यत इति देवाधिदेवो भगवानर्हन् । किंविशिष्टः सन्, निर्द्वन्द्वः समस्तव्याक्षेपमुक्तः । किमर्थं, कल्म-षच्छिदे प्राचीनतात्कालीनपापच्छेदार्थं । कथंभूतो भूत्वा, यथादोषं दोषानु-सारेण मध्याह्ने अनगारभ्रामरीवेलाभ्यासप्रसमये कृतस्नानः कृतं विहितं स्नानं यथोचितमङ्गप्रक्षालनादिकं येन स तथोक्तः । तथा धौतवस्त्रयुक् धौते

[illegible] ॥ ३३ ॥

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

टीका [illegible]

[illegible] । अथवा इह दिशो येन सोऽयमिदं [illegible] । किं कृत्वा, [illegible] । [illegible] स्नपनपीठस्योपरि । किंविशिष्टायां, चतुष्कुंभयुक्तोत्तायां [illegible] पुनः किंविशिष्टायां, सकुशाधिया [illegible] निर्मितश्रीकाराक्षरेण च सहितायां । श्रियामित्युपलक्षण तेन ह्रींकारोऽपि ज्ञेयः । अन्ये तु अक्षतनिर्मितं श्रीकारमेवाहुः । तदुक्तं । " [illegible]

धीवरास. धीनाथं श्रीवर्णे स्थापयाम्युधि· " ॥ किं कृत्वा, विशोध्य रत्नाम्बुकु-शाग्निना सम्पर्कविधिभिः शोधयित्वा । कां, तद्विलां स्नपनभूमिं । किं कृत्वा, आरभ्य कर्तव्यतया प्रतिज्ञाय । किं तत्, स्नपनमभिषेकं । अत्र आश्रुत्य स्नपनमिति प्रस्तावना, विशोध्येत्यादि पुराकर्म, न्यस्येति स्थापना, अन्तमा-प्येति सन्निधापनं, दृष्टदिगित्यादि पूजेति प्रतिपत्तव्यम् । षड्विधं हि देवसे-वनमाहुः । तद्यथा—प्रस्तावना पुराकर्म स्थापना सन्निधापनम् । पूजा पूजाफलं चेति षड्विधं देवसेवनम् ॥ १ ॥ एतज्जिनस्नपनादिविधानसूच-नामात्रं विस्तरतस्त्वेतत्पूर्वाचार्यकृतस्नानशास्त्रेभ्यस्मत्कृतनित्यमहोद्योताख्य-स्नानशास्त्राच्च द्रष्टव्यम् ॥ २२ ॥

यथाम्नायोपदेशार्थमाह—

सम्यग्गुरूपदेशेन सिद्धचक्रादि चार्चयेत् ।
श्रुतं च गुरुपादांश्च को हि श्रेयसि तृप्यति ॥ २३ ॥

टीका—अर्चयेत्पूजयेत् । किं तत्, सिद्धचक्रादि सिद्धचक्रं लघु बृहद्वा आदि-शब्देन चार्हन्नायकयन्त्रं गणधरवलयं सारस्वतयन्त्रमन्यद्वा सम्यक्त्वसंयमा-विरोधेन दृष्टादृष्टफलप्रसादकत्वेन जिनशासने प्रसिद्धं । एतच्च रहस्यभावात्स्व-दृयध्यानप्ररूपणावसरे प्रपंचयिष्यते । केन, सम्यग्गुरूपदेशेन, अन्यथा वैफल्यप्रत्यवायबाहुल्यसम्भवात् । तथा श्रुतमर्चयेत् । गुरोश्च दीक्षा-चार्यस्य पादान् तृतीयोऽपि चशब्दस्तपसामपि पूज्यानां गुरुकल्पतासूच-नार्थं । कुत एतदत्यन्तरप्रदर्शनं ? जिनधर्मेणैव सर्वमनोरथपरिपूर्तिसंसिद्धेरिति शङ्कायामिदमाह—को हीत्यादि । हि यस्मात् कस्तृप्यति तृप्तमात्मानं मन्यते कस्मिन्, श्रेयसि अभ्युदयनिःश्रेयससाधनार्थे कर्मणि ॥ २३ ॥

ततः पात्राणि सन्तर्प्य शक्तिभक्त्यनुसारतः ।
सर्वांश्चाप्याश्रितान् काले सात्म्यं भुञ्जीत मात्रया ॥२४॥

टीका—ततो जिनयज्ञादिनिर्वर्तनानन्तरं पात्रसन्तर्पणादि कृत्वा भुञ्जीत अश्नीयादसौ । किं तत्, सात्म्यं वस्तु । सात्म्यलक्षणं यथा " पानाहारादयो यस्य विरुद्धाः प्रकृतेरपि । सुखित्वायावकल्पन्ते तत्सात्म्यमिति कथ्यते । "

कया भुञ्जीत, मात्रया भुक्तजरणलक्षणया यदाह—"सायं प्रातर्वा वह्निमनवसादयन् भुञ्जीत" इति। अपि च—"गुरूणामर्धसौहित्यं लघूनां नातितृप्तता। मात्राप्रमाणं निर्दिष्टं सुखं तावद्विजीर्यति॥" क मात्रया सात्म्यं भुञ्जीत? काले बुभुक्षाकाले। भोजनकालः तद्विस्तरशास्त्रे त्विदं—"प्रसृष्टे विण्मूत्रे हृदि सुविमले दोषे स्वपथगे, विशुद्धे चोद्गारे क्षुदुपगमने वातेऽनुसरति॥ तथाऽग्नावुद्रिक्ते विशदकरणे देहे च सुलघौ, प्रभुञ्जीताहारं विधिनियमितं कालः स हि मतः।" किं कृत्वा, सन्तर्प्य सम्यक् प्रीणयित्वा। कानि, पात्राणि प्रागुक्तलक्षणानि। कथं, ततस्तदनन्तरं। कस्मात्, शक्तिभक्त्यनुसारतः शक्तिभक्त्योरनतिक्रमेण। न केवलं पात्राणि सन्तर्प्य सर्वानप्याश्रितांश्च तिरश्चोऽपि स्वयं परिगृहीतान् सन्तर्प्य सन्तोष्येत्यर्थः। कालविशेषोपदेशेन च माध्याह्निकदेवपूजाभोजनयोर्नास्ति कालनियम इति बोधयति। तीव्रबुभुक्षायां हि मध्याह्नादर्वागपि गृहीतप्रत्याख्यानं तिरयित्वा देवपूजादिपूर्वकं भोजनं कुर्वन् न दुष्यति॥ २४॥

लोकद्वयाविरोधीनि द्रव्यादीनि सदा भजेत्।
यतेत व्याध्यनुत्पत्तिच्छेदयोः स हि वृत्तहा॥ २५॥

टीका—भजेत् सेवेतार्थं। कानि, द्रव्यादीनि द्रव्यक्षेत्रकालभावकर्मसहायादीनि। किंविशिष्टानि, लोकद्वयाविरोधीनि इहलोके परलोके च पुरुषार्थानुपघातकानि। च, सदा सर्वदा तथा यतेत तात्पर्यं कुर्यात्। कयोः, व्याध्यनुत्पत्तिच्छेदयोः, व्याधेः ज्वरादिरोगस्यानुत्पत्तावप्रादुर्भावे छेदे च निवर्तने। कुत इत्याह-हि यस्मात् भवति। कोऽसौ, स व्याधिः। कथंभूतो, वृत्तहा संयमस्य हन्ता॥ २५॥

तदुत्तरकरणीयनिर्णयार्थमाह—

विश्रम्य गुरुसब्रह्मचारिश्रेयोऽर्थिभिः सह।
जिनागमरहस्यानि विनयेन विचारयेत्॥ २६॥

टीका—ततश्च विचारयेत् इदमित्थं भवति न वेति सम्यगर्थदर्शी। गुरुमुखात् श्रुतान्यपि शास्त्ररहस्यानि परिशीलनाविकलानि न चेतसि स्फुरन्ति-

दानि भवन्तीति मनसि कृत्वा । कानि, जिनागमरहस्यानि अर्हत्सिद्धान्त-रहस्यानि । केन, विनयेन प्रश्रयेण । कथं, सह । कैः, गुर्वादिभिः । किं कृत्वा, विश्रम्य भोजनश्रममपनीय । गुरवोऽत्र धर्मोपदेष्टारः । सब्रह्मचारिणः सहाध्यायिनः श्रेयोऽर्थिन आत्महितकामाः ॥ २६ ॥

ततश्च—

सायमावश्यकं कृत्वा कृतदेवगुरुस्मृतिः ।
न्याय्ये कालेऽल्पशः स्वप्याच्छक्त्या चाब्रह्म वर्जयेत् ॥२७॥

टीका—स्वप्यात् शयीतासौ । कियत्, अल्पशः अल्पं । क्व, काले । किंविशिष्टे, न्याय्ये न्यायादनपेते । न्याय्यश्च काले रात्रेः प्रथमयामोऽर्द्धरात्रं वा शरीरसाम्येन अल्पश इति च विशेषणमिति विधिः । सविशेषणे हि विधि-निषेधौ विशेषणमुपसंक्रामत इति न्यायात् । स्वप्यादिति च विशेष्यं । न च तत्र विधिर्दर्शनावरणीयकर्मोदयेन स्वापस्य स्वतःसिद्धत्वात् । अल्पमपि च प्रवर्तनं यथा भवति तथा स्वप्यादिति धात्वा चोच्यते । तेन रोगमार्गश्रमादौ बहुरपि स्वप्यादिति विधिः । किंविशिष्टः सन्, कृतदेवगुरुस्मृतिः कृता देवस्या-र्हतो गुरूणां च तदुपदेष्टॄणां च स्मृतिर्मनस्यारोपणं येन स तथोक्तः । किं, कृत्वा । किं तत्, आवश्यकं देवार्चने भूमिशोधिनादिपरिहारेण च सामयिकादिषट्कं । कदा, सायं संध्यासमये । तथा वर्जयेद्सौ । किं तत्, अब्रह्म मैथुनं । कया, शक्त्या आत्मनः स्वयमसामर्थ्येन । उपलक्षणं चैतत् तेन यावज्जीवं सेव्या चिर-कालावस्तानां प्रवृत्तीनां अन्तर्वर्तिनि पंचपापानां विषयं विना क्षणमपि वर्तितुं न युक्तमिति स्मारयति ॥ २७ ॥

अथ परिणतायां रात्रौ निद्राच्छेदे सति निर्वेदादिभावनां कुर्यादित्युपदे-शार्थं ससद्दृत्तं श्लोकमाह—

निद्राच्छेदे पुनश्चित्तं निर्वेदेनैव भावयेत् ।
सम्यग्भावितनिर्वेदः सद्यो निर्वाति चेतनः ॥ २८ ॥

टीका—भावयेत् संस्कुर्यादसौ । किं तत्, चित्तं मनः । केन, निर्वेदेन संसारशरीरविषयवैराग्येण । न पुनरर्थादिचिन्तयेत्येवकारार्थः । क्व सति, निद्रा-च्छेदे स्वापनिवृत्तौ । पुनःशब्दो विशेषार्थः । यतो निर्वाति प्रशमसुखमनुभ-

वति । कोऽसौ, चेतन आत्मा । कथं, सद्यस्तत्क्षणं पुत्र । किंविशिष्टः सन्, सम्यग्भावितनिर्वेदः यथावदभ्यस्तवैराग्यः ॥ २८ ॥

संसारनिर्वेदार्थमाह–

दुःखावर्ते भवाम्भोधावात्मबुद्ध्याऽध्यवस्यता ।
मोहाद्देहं हहाऽऽत्माऽयं बद्धोऽनादि मुहुर्मया ॥ २९ ॥

टीका—हहा कष्टं । बद्धो ज्ञानावरणादिकर्मपरतन्त्रीकृतः । कोऽसावयं स्वसंवेदनवेद्य आत्मा जीव । केन, मया आत्मना । कथं, मुहुर्वारंवारं । कथमनादि आदिरहितं । किं कुर्वता, अध्यवस्यता निश्चिन्वता । कं, देहं । कया, आत्मबुद्ध्या देह एवाहमिति संकल्पेन । कस्मात्, मोहात् अविद्यासंस्कारात् । क, भवाम्भोधौ संसारसागरे । किंविशिष्टे, दुःखावर्ते दुःखानि नारकादिभववेदना आवर्ता जलभ्रमणानीव अनियतोत्पादत्वाद्दुर्निवारत्वाच्च यत्र ॥ दुःखावर्ते-तस्मिन् ॥ २९ ॥

तदिदानीं किं करोमीत्याह—

तदेनं मोहमेवाहमुच्छेत्तुं नित्यमुत्सहे ।
मुच्येतैतत्क्षये क्षीणरागद्वेषः स्वयं हि ना ॥ ३० ॥

टीका—तत्तस्मादुत्सहे प्रयते अहं । किं कर्तुमुच्छेत्तुं क्षपयितुं । कमेनं प्रतीयमानं मोहमज्ञानं । न देहादिकमित्येवकारार्थः । कथं, नित्यं सततं हि यस्मात् मुच्येत मुक्तो भवेत् । कोऽसौ, ना पुरुषो न प्रधानादिकं । किंविशिष्टः सन्, क्षीणरागद्वेषः । कथं, स्वयमात्मना प्रयत्नमन्तरेणैव । क सति, एतत्क्षये मोहापगमे सति मोहमूलत्वाद्रागद्वेषयोः ॥ ३० ॥

इदानीं बन्धमूलमनर्थपरम्परां परामृशन् पुनर्बन्धानुबन्धिनं विषयभोगाभिनिवेशं संहर्तुं प्रतिज्ञां करोति–

बन्धाद्देहोऽत्र करणान्येतैश्च विषयग्रहः ।
बन्धश्च पुनरेवातस्तदेनं संहराम्यहम् ॥ ३१ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, देहः शरीरं । कस्मात्, बन्धात् पुण्यपापात्मककर्मविपाकात् । अत्र च देहे भवन्ति । कानि, करणानि स्पर्शनादीनि-

षाणि । भवति च । कोऽसौ, विषयग्रहः । स्पर्शादिविषयपरिग्रहोऽभिग्रहः । कैः, पुनैः कर्मैः तथा भवति । कोऽसौ, बन्ध शुभाशुभकर्मपुद्गलादानं । कस्मात्, यतः विषयग्रहात् । कथं, पुनरेव भूयोऽपि । यत एवं ततस्मात् सहरामि निर्मूल्यामयहं । के, एनं बन्धमूलं विषयग्रहम् ॥ ११ ॥

विषयेष्वपि योगिदुर्भिरप्यसाध्यत्वं दुर्निवारत्वात् कामस्योपायमनु चिन्तयन्नाह—

> ज्ञानिसङ्गतपोध्यानैरप्यसाध्यो रिपुः स्मरः ।
> देहात्मभेदज्ञानोत्थवैराग्येणैव साध्यते ॥ १२ ॥

टीका—साध्यते निगृह्यते । कोऽसौ, स्मरः मैथुनसंज्ञासंस्काराद्बोधः । किंविशिष्टो, रिपुः ऐहिकामुष्मिकदुःखार्थभंगहेतुत्वादपकर्ता । केन कर्त्रा करणेन वा, देहेत्यादि देहश्चौदारिकादिशरीरत्रयं आत्मा जीवात्मद्रव्य पुमान् देहश्च आत्मा च देहात्मानौ तयोर्भेदेन पृथक्त्वेन भेदस्य वा ज्ञानं प्रतिपत्तिस्तस्मादुत्था उत्पत्तिर्यस्य तद्देहात्मभेदज्ञानोत्थं तच्च तद्वैराग्यं च भवाङ्गभोगनिर्वेदः उपेक्षा वा तेन स्वापदीप्त्यादिमुखेन वैराग्येणात्मावमानलक्षणेन । किंविशिष्टोऽसौ, असाध्य साधयितुमशक्यो व्यभिचारदर्शनात् । कैः, ज्ञानिसङ्गतपोध्यानैः ज्ञानिनामात्मदर्शिनां सङ्गः संसर्गः ज्ञानिसङ्गः तपः कायक्लेशादिलक्षणमाचरणं, ध्यानं पदस्थादीत्यादिचिन्तनं, ज्ञानिसङ्गश्च तपश्च ध्यानं च ज्ञानिसङ्गतपोध्यानानि तैरपि समस्तैर्वा बाह्यलोकानां कन्दर्पस्यानुनिग्रहकत्वेन प्रसिद्धैः । अपिर्विस्मये ॥१२ ॥

आत्मदेहान्तरज्ञानाधिनया सम्यक्समस्तराज्यत्यागी भाविनो आत्मानुमिसमानं कलत्रमात्रत्यागेऽप्यसमर्थं गर्हमाणः प्राह—

> धन्यास्ते येऽत्यजन् राज्यं भेदज्ञानाय तादृशम् ।
> धिग्मादृशान्कलत्रेच्छातंत्रगार्हस्थ्यदुःस्थितान् ॥ १३ ॥

टीका—ते भरतसगरादयो भवन्ति । किंविशिष्टा, धन्याः तप:श्रुताभ्यासात्मसम्भूत-पुण्यविशेषणलोकोपभोगात्मे, मुमुक्षुणामपि श्लाघ्याः । ये किं, ये अत्यजन् अत्याक्षुः तत्त्यजुः । किं तत्, राज्यं । किंविशिष्टं, तादृशं सुरासुरैरपि प्रार्थनीयपरिजनकामभोगादिभि-

भुवनत्रयातिशायि । कस्मै, भेदज्ञानाय देहात्मव्यतिरेकबोधार्थं । इदानीमा-त्मदृष्टान्तेन विषयाभिलाषपरतंत्रतया दोषभूयिष्ठं गार्हस्थ्यं जानतोऽपि स्वपुम-शक्तांस्तिरस्कुर्वन्नाह—धिगित्यादि । धिक् निन्दामहेत्यर्थः । कान्, मादृशः अहमिव दृश्यन्ते विषयाशावशवर्तितयोपलभ्यन्त इति मादृशः । मया सदृशाः नाविर्भूततत्त्वज्ञानत्वेऽपि विषयोपभोगपरित्यागासमर्थान् । किंविशिष्टान्, यतः कलत्रेच्छेत्यादि । कलत्रस्य भार्याया इच्छा मनोरथ छन्द इति यावत् कल-त्रेच्छा सैव तन्त्रं प्रधानं यत्र तत्कलत्रेच्छातन्त्रं अथवा कलत्रे इच्छा अभिलाष कलत्रेच्छा तस्यां तन्त्रमायत्तं कलत्रेच्छातन्त्रं तदधीनवृत्ति गृहस्थस्य नित्यनै-मित्तिकानुष्ठानस्थस्य द्वितीयाश्रमिणो भाव कर्म वा गार्हस्थ्यं । कलत्रेच्छा-तन्त्रं च तद्गार्हस्थ्य च कलत्रेच्छातन्त्रगार्हस्थ्य तेन तु स्थिता दुरवस्था निवि-धदुःखाधियाधाकुञ्चितास्तान् । हेतुपरत्वेनाय निर्देशः ॥ ३३ ॥

स्वयमभिलाष्यमाणाया उपशमश्रियः स्त्रियाश्चात्माकर्षणविषये बलाबलं चिन्तयति—

> इतः शमश्रीः स्त्री चेतः कर्षतो मां जयेत्तु का ।
> आ ज्ञातमुत्तरत्रात्र जेत्री या मोहराट्चमूः ॥ ३४ ॥

टीका—कर्षत स्वस्वाभिमुखं नयतो द्वे । के, मां अनादिकालेऽविद्यावशमनुभवि-ष्यन्तं । तत्र तावत् कर्षति । काऽसौ, शमश्रीः प्रशममनुभवन्तम् । कं, मां । क, इतः अस्मिन्नेकस्मिन्पक्षे तथा कर्षति स्त्री मां । क, इतोऽन्यस्मिन्पक्षे तुर्विनर्के । अनयोः का कतरा अनेन मदाकर्षणे बलवती भवेत् । संशयोऽत्र मे । अथवा आः स्मृतमासीत्पूर्वमनादेरनुभूतमेनयोर्बलाबलम् । सम्प्रत्यपि ज्ञातं निश्चितं । यदि वा आ मनागप्रकोपयोर्वाभ्येय । आपरत्रे भवि-ष्यति । काऽसौ, अत्र एनयोर्मध्ये । अत्रैव स्त्री न शमश्रीः । किंविशिष्टा, जेत्री मदाकर्षणे शमश्रियोऽभिभवित्री न स्त्रिया. शमश्रीः । या किं, या निश्चिता मया । किंविशिष्टा, मोहराट्चमूः. मोहोऽत्र चारित्रावरणोदय स एव राट् राजा अप्रतिभावत्वात् मोहराजश्चमूः. सेना । यथा राजा प्रजाविन्देव प्रतिरक्षं सेनया जयति तथा मोहः स्त्रियेति भाव ॥ ३४ ॥

कलत्रदुरन्तत्वं भावयति—

चित्रं पाणिगृहीतीयं कथं मां विष्वगाविशत् ।
यत्पृथग्भावितात्माऽपि समवैम्यनया पुनः ॥ ३५ ॥

टीका-चित्रं यस्या खलु पाणिर्गृह्यते सा कथं सर्वात्मना माऽहङ्कारमात्र प्रविशतीति विस्मयो मे । कथ केन प्रकारेण आविशत् प्रविष्टा । काऽसौ, इयं दृश्यमाना पाणिगृहीती परिणीतस्त्री । कं, मां परिणेतारं । कथ, विष्वक् समन्तात् मामात्मसय कृतवतीत्यर्थः । अत्रोपपत्तिमाह-यद्यस्मात् । एनवैमि तादात्म्यं प्रतिपद्ये अहं । कथं,सह । कया,अनया अहमेवेयमियमेवाहमित्यभे- दाध्यवसायपरिणतो भवामीत्यर्थं । कथ,पुनर्भूयः । किंविशिष्टोऽपि सन्,पृथग्भा- वितात्माऽपि पृथगेतस्या भेदेन इयमन्या अहमन्य इति कोऽमया सह ममाभेद- प्रत्यय इति तत्त्वज्ञानेन भावितो मुहुर्मुहुश्चिन्तित आत्मा अहंकारास्पदमन्त- स्तत्त्वं येन स तथोक्त- ।किं पुनर्मोहवशादभेदभावनापरिणत इत्यपिशब्दार्थ ।३५।

स्त्रीनिवृत्तिमात्मनो निरूप्य वित्तमुपपत्त्या प्रतिक्षिपन्नाह-

स्त्रीतश्चित्त निवृत्त चेन्ननु वित्तं किमीहसे ।
मृतमण्डनकल्पो हि स्त्रीनिरीहे धनग्रहः ॥ ३६ ॥

टीका--चेदिति पराभिप्रायद्योतने । हे चित्त अंत करण । यदि निवृत्तं विवेकबलाद्व्यावृत्तं । किं तत् कर्तृ, त्वं । कस्मात्, स्त्रीत स्त्रिया सकाशात् स्त्रियं नेच्छामीत्यभिप्रैषि यदि त्वमित्यर्थं । ननुरमर्षे न गृह्यात्यहमिमं त्वद- भिप्रायमित्यर्थं । तदा किमिति प्रश्नाक्षेपे तदा किमीहसे किं वाञ्छसि त्वं हे चित्त । किं तद्वित्तं धनं । स्त्रीनिवृत्तस्य धनमिच्छतः किमनुपपन्नमित्यत्राह--हि यस्मात् भवति । कोऽसौ, धनग्रह प्रविणार्जनरक्षणवर्धनाभिनिवेशो धनस्वी- कारो वा । किंविशिष्टो मृतमण्डनकल्पः मृतस्य मण्डनमिव । क, स्त्रीनिरीहे स्त्रियो [illegible] स्पृहे । यथा मृतकशरीरे क्रियमाण मण्डनं तद्भोक्तुरभावाद्विफलं तथा स्त्र्यादिविषयविमुखस्य परिगृह्यमाणं धनमिति भाव । धनस्य हि विषयसुखसाधनं प्रधानेन प्रसिद्धं । तत्र च कामिन्य आलम्बनविभावत्वेन मुख्याः माल्यागन्धादयश्चोद्दीपनविभावत्वेन गौणाः । यस्य च नास्ति स्त्रियाम- भिलाषस्तस्य किमितरविषयैरिति ॥ ३६ ॥

एवं निर्वेदं भावयतः परमसामायिकभावनार्थं सप्तश्लोकीमाह--

इति च प्रतिसन्दध्यादुद्योगं मुक्तिवर्त्मनि ।
मनोरथा अपि श्रेयोरथाः श्रेयोऽनुबन्धिनः ॥ ३७ ॥

टीका–प्रतिसन्दध्यात् पुनः संयोजयेदसौ। कमुद्योगमुत्साहं। क्व, मुक्तिवर्त्मनि मोक्षमार्गे। कथं, इति वक्ष्यमाणेन प्राणकायचलादिस्वरूपानुचिन्तनलक्षणेन प्रकारेण। चः समुच्चये। न केवलं संसारादिनिर्वेदं तथा भावयेदित्थं मोक्षमार्गेऽभियोगं च प्रतिसन्दध्यादित्यर्थः। अथाचरणतो मनोरथाः स्वप्नराज्यसमाः इति विप्रतिपत्तिं बोधयितुमिदमाह—यतो भवन्ति। के, मनोरथाः अप्राप्तप्राप्त्यर्थविषयाभिलाषाः। किं पुनस्तदर्थानुष्ठानप्रवृत्तय इत्यपिशब्दार्थः। कीदृशा भवन्ति, श्रेयोऽनुबन्धिनो भवे भवे अभ्युदयसम्पादिनः प्रभूतपुण्यबन्धनिबन्धनत्वात्। किमाश्रितास्ते तथा भवन्तीत्याह-श्रेयोरथाः श्रेयो निःश्रेयसं रथ इव स्यन्दनो येषां ते श्रेयोरथाः मोक्षारूढा इत्यर्थः। तदुक्तं–यत्र भावः शिवं धत्ते द्यौः कियद्दूरवर्तिनीति ॥ ३७ ॥

तदायुःकायसम्पदादिविनश्वरत्वानुध्यानमुखेन जीवितस्योपरीदं भावमार्गोद्योगेन स्वार्थसिद्धिश्रद्धां भावयति–

क्षणे क्षणे गलत्यायुः कायो ह्रसति सौष्ठवात् ।
ईहे जरां नु मृत्युं नु सध्रीचीं स्वार्थसिद्धये ॥ ३८ ॥

टीका—गलति क्षीयते एकदेशेनापगच्छति। किं तत्, आयुः भवधारणकारणं कर्म। क्व, क्षणे क्षणे प्रतिक्षणं। तथा ह्रसति हीयतेऽपचीयते। कोऽसौ, कायः शरीरं। कस्मात्, सौष्ठवात् स्वार्थक्रियाकरणसामर्थ्यात्। क्षणे क्षणे इत्यत्रापि योज्यं। नुर्वितर्के। किमर्थं, ईहे वाञ्छाम्यहं। कां, जरां वयोहानिलक्षणां वृद्धतां। किं वा मृत्युं निःशेषायुःक्षयलक्षणं मरणं। किंविशिष्टां सध्रीचीं आत्मनः सहायभूतां। कस्यै, स्वार्थसिद्धये स्वार्थनिष्पत्त्यर्थं। पुण्यार्थमात्मनः कायस्य प्रयाणकरणं। तत्र प्रतिक्षणं ह्रासशीलतया निश्चितं सम्यगेव पुण्या जराऽथवा मृत्युः सहायीभूतौ प्रतिसमयमायुष्यं तत्सार्थकमिति वाञ्छितया योजयति ॥ ३८ ॥

जिनधर्मेणैवात्मनस्त्यानिस्तारोऽभिलषणीयः नरोत्तमाविति. सागारोऽपि प्रतिदिवसमध्यात्मशुद्धिं भावयति—

क्रियासमभिहारोऽपि जिनधर्मजुषो वरम् ।
विपदां सम्पदां नासौ जिनधर्मभुचस्तु मे ॥ ३९ ॥

टीका—वरं भवतु सोऽपि श्लाघ्य इत्यर्थः । कोऽसौ, क्रियासमभिहारः पौनःपुन्यं भृशार्थं वा । वरं सकृद्भवनं मंक्ष्वित्यपि शेषपरिहारार्थः । कासां, विपदां शारीरमानसदुःखानां परिषहोपसर्गाणां वा । कस्य, मे मम । किंविशिष्टस्य सतो, जिनधर्मजुषः जिनोक्तं जिनानुष्ठितं वा धर्मं शुद्धचिद्रानंदरूपात्मपरिणतिलक्षणं प्रीत्या सेवमानस्य । न तु न पुनर्वरं । कोऽसौ, असौ क्रियासमभिहारः । कासां, संपदां सर्वेन्द्रियार्थसुखसाधनानां विभूतीनां कस्य, मे । किंविशिष्टस्य सतो, जिनधर्मभुचो यथोक्तजिनधर्मरहितस्य ॥३९॥

श्रमणकर्माभ्यासेन अभ्यागत्य सर्वत्र साम्यं कामयते—

लब्धं यदिह लब्धव्यं तच्छ्रामण्यमहोदधिम् ।
माथित्वा साम्यपीयूषं पिबेयं परदुर्लभम् ॥ ४० ॥

टीका—लब्धं प्राप्तं मया कल्पवृक्षदादिकं । यत् किं, यल्लब्धव्यं प्राप्तव्यं मया धर्मेण । क, इह सुजन्मनि गृहाश्रमे वा । यत एवं कृतार्थोऽस्मि ततस्माद्यवेयं अभ्यासमनुभवेयं अहं । किं तत्, साम्यपीयूषं सर्वत्र समत्वममृतमिव । किं कृत्वा, मथित्वा अभ्यस्य । विलोड्य च । कं, श्रामण्यमहोदधिं श्रमणानां यतीनां कर्म मूलोत्तरगुणाचरणलक्षणं श्रामण्यं महोदधिरिव अनर्घ्यरत्नोत्पत्तिनिमित्तत्वात् दुरवगाहत्वात् दुर्गमपारत्वाच्च । इयमत्र भावना यथा किल सुरासुरैः क्षीरोदधिं विलोड्य तत उद्धृतममृतं पीतमिति श्रूयते तथा श्रामण्यं भावयित्वा उपेक्षालक्षणं चारित्रमहमात्मनि परिणमयितुमर्हामि । कीदृश इदमपि, परदुर्लभं परैर्जिनमार्गानभिज्ञैः सुरासुरचक्रिभिर्लोकेऽत्यनुमतत्रयं जिनसमयाभिज्ञैरपि वा परमस्वर्धं दुर्लभं कतिपयैरेव तदपि प्राप्यमित्यर्थः ॥ ४० ॥

तदेव भूयो भावयति—

पुरेऽरण्ये मणौ रेणौ मित्रे शत्रौ सुखेऽसुखे ।
जीविते मरणे मोक्षे भवे स्यां समधीः कदा ॥ ४१ ॥

टीका—कदा कस्मिन्काले । वयं मनेयं अतिशयपरोऽस्मदं प्र... ... वा । किंविशिष्ट, नमनी पुण्यमना । क क, गृहे मन्दिरमध्ये ... ... । तथा नद्दिरनीतं भारने भरन्तौ । ... ... । तथा भगौ मन्दारिस्थे । वैरी रक्ति । तथा मित्रे गुरौ । ... ... । तथा गुणे ... ... । ... ... । तथा ... ... । मरणे च नद्दिरनीते । तथा ... ... । अन्यत्र विशेष ... ... । भवो तु ... ... । "मोक्षे भवे च सर्वत्र निस्पृहो मुनिसत्तम" इति श्रुतेः ॥ ४१ ॥

मनिपमंचयतांकावाधिरोहणमाशास्ते—

मोक्षोन्मुखक्रियाकाण्डविस्मापितबहिर्जनः ।
कदा लप्स्ये समरसस्वादिनां पंक्तिमात्मवत् ॥ ४२ ॥

टीका—कदा कस्मिन्काले । लप्स्ये प्राप्स्याम्यहं । काः, पंक्ति ... समानीमन्यं । केषां, समरसस्वादिनां समरसं ... ... सत्यानन्दं स्वादयन्त्यर्भाक्ष्ण भूयोभूयोऽनुभवन्तीति समरसस्वादिनो परमा-नन्दयोगा निष्पन्नयोगा वा मुमुक्षवः समरसस्वादिनस्तेषां । किंविशिष्टः सन्, आत्मवत् आत्मदर्शी भवन् । कथम्भूतो भूत्वा, मोक्षोन्मुखेत्यादि-मोक्षे अनन्तज्ञानादिचतुष्टयाविर्भावस्वभावे निःश्रेयसि उन्मुखाः अभिमुखाः उप-तालेषां क्रियाकाण्डगुरुशुश्रूषामन्त्रस्नानजपनादियोगकायक्लेशादि तेन विस्मा-पितोऽनन्यसम्भाव्यतया विस्मयं नीतो बहिर्जनो बहिरात्मलोको येन स तथोक्तः ॥ ४२ ॥

योगपरमकाष्ठामभिकाङ्क्षति—

शून्यध्यानैकतानस्य स्थाणुबुद्ध्याऽजडुन्मृगैः ।
उद्धृष्यमाणस्य कदा यास्यन्ति दिवसा मम ॥ ४३ ॥

टीका—कदा कस्मिन् योगाभ्याससमये । यास्यन्ति गमिष्यन्ति । के, दिवसा अहोरात्राः । कस्य, मम तत्त्वज्ञानवैराग्यसम्पन्नस्य । किंविशिष्टस्य

सतः, शुभध्यानैकतानस्य निर्विकल्पसमाधिपरिणतस्य । पुनः किं क्रियमाणस्य, कण्डूयमानस्य स्कन्धभूभागकण्डूयनगोचरीक्रियमाणस्य । कैरनडुन्मृगैः अनड्वाहः सम्पृष्टस्य मृगाः अरण्यचारिणो हरिणाः अनड्वाहश्च मृगाश्च अनडुन्मृगास्तैः । कया, स्थाणुबुद्ध्या स्थाणुः कीलसदृशं ऊर्ध्वस्थितकाष्ठविशेषः स्थाणुरिति बुद्धिः कल्पना स्थाणुबुद्धिस्तया । यदा हि पुराद्बहिरहं कायोत्सर्गेण स्थास्यामि तदा स्वैरचारिणो वृषभादयः स्कन्धादिकण्डूत्याकुलितास्तत्कण्डूयनाय मां स्थाणुरयमिति मन्यमानाः स्कन्धादिभिरुद्घृष्यन्ति । एवमरण्ये हरिणादयोऽपि । अहं पुनः पुरारण्ययोर्मुमुक्षामहत्त्वेन तिष्ठन् शुद्धचिदानन्दमयं स्वात्मानमेवाधिवत्स्यामीति मनोरथोऽस्य महात्मनो लप्स्यत इति॥४३॥

महानिशायां पुराद्बहिः प्रोषधोपवासव्रतात् कायोत्सर्गस्थितानुपसर्गभयेन योगादचलितानसामान्यश्रावकान् प्रशंसयति—

धन्यास्ते जिनदत्ताद्या गृहिणोऽपि न येऽचलन् ।
तादृगुपसर्गोपनिपाते जिनधर्मतः ॥ ४४ ॥

टीका—धन्यास्ते । के, ते प्रसिद्धाः जिनदत्ताद्याः जिनदत्तो नाम श्रेष्ठी आद्यः प्रथमो येषां वारिषेणकुमारादीनां ते जिनदत्ताद्याः प्रोषधोपवासव्रतिनः । किंविशिष्टाः, धन्याः सुकृतिनः तेभ्योऽहं स्पृहयामीत्यर्थः । ये किं, ये नाचलन् न चलिताः । कस्मात्, जिनधर्मतः जिनोक्तात् जिनसेवितात् सामायिकात् । किंविशिष्टाः सन्तो, गृहिणो द्वितीयाश्रमिणः । किंपुनरुत्तराश्रमिण इत्यपिशब्दार्थः । क सति, तादृगित्यादि । ते श्रुतप्रसिद्धास्तादृशोऽनन्यसदृशा उपसर्गा ग्रामप्रहारादयस्तेषां उपनिपाते समीपे निपतने विपतनमवश्यंभावि पतनं स तादृगुपसर्गोपनिपातस्तस्मिन् ॥ ४४ ॥

प्रतिक्रमप्रतिमामुपसंहरंस्तदनुष्ठायिनः फलविशेषमाह—

इत्याहोरात्रिकाचारचारिणि व्रतधारिणि ।
स्वर्गश्रीः क्षिपते मोक्षश्रीर्पयेव वरस्रजम् ॥ ४५ ॥

टीका—क्षिपते मुंचति । काऽसौ, स्वर्गश्री यथास्वं सौधर्मादिकल्पलक्ष्मी । कां, वरस्रजं वरोऽभिमतः पतिर्वरणं वा स्वीकरणं वराणां स्रक् माला वर-

स्रक् तां वरमालामित्यर्थः । क, व्रतधारिणि व्रतानि प्रागुक्तानि धारयत्यात्मनि निरतिचारतया स्थिरीकरोत्यभीक्ष्णमिति व्रतधारी व्रतिकप्रतिमारूढः श्रावकस्तस्मिन् । किंविशिष्टे, इत्येवमुक्तप्रकारेण । आहोरात्रिकमहोरात्रभवमाचारं ब्राह्ममुहूर्तोत्थानादिकं चरत्यनुतिष्ठतीत्येवंशील्स्तच्चारी तस्मिन् । अत्रोत्प्रेक्षामाह—मोक्षश्रीर्ययेवेति । मोक्षश्रियाः सख्यालिर्मोक्षश्रीसखी तया । इयमत्र भावना-यथा काचिन्महाकुलीनकन्या पित्रादिभिरनुज्ञाता अभीष्टस्याविमं मान्यां स्वीकुर्यादिति बुध्या वरमालां क्षिपति तथा तत्कालइममहाश्रावके मोक्षश्रीर्यया स्वर्गश्रीरिति भद्रम् ॥ ४५ ॥

इत्याशाधरविरचितायां स्वोपज्ञधर्मामृतसागारधर्मदीपिकायां
भव्यकुमुदचन्द्रिकासंज्ञायामादितश्चतुर्दश: प्रकमात्र
षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

अथ सामायिकादिप्रतिमानवकस्वरूपप्ररूपणार्थमुपक्रमते । तत्र व्रतिकप्रतिमायां सामायिकं शीलतया निर्दिष्टं तदेवेह व्रतत्वेन प्रतिपद्यमानं प्रतिमारूपतां यातीति प्ररूपयन्नाह—

सुदृढमूलोत्तरगुणग्रामाभ्यासविशुद्धधीः ।
भजंस्त्रिसन्ध्यं कृच्छ्रेऽपि साम्यं सामायिकी भवेत् ॥१॥

टीका—भवेत् भवितुमर्हति । कोऽसौ, व्रतिकः । कीदृशः, सामायिकी सामायिकप्रतिमावान् । किं कुर्वन्, भजन् सेवमानः किं । तत्साम्यं मोहक्षोभविहीनमात्मपरिणामं । कथं, त्रिसन्ध्यं सन्ध्यात्रये । क सति, कृच्छ्रेऽपि परीषहोपसर्गसन्निपातेऽपि । कथम्भूतो भूत्वा, सुदृढेत्यादि-दृढस्यकायं मूलोत्तरगुणग्राम· प्रागुक्तलक्षण. दृढ् च मूलोत्तरगुणग्रामश्च दृढमूलोत्तरगुणग्रामौ प्रशस्तौ निरतिचारौ दृढमूलोत्तरगुणग्रामौ सुदृढमूलोत्तरगुणग्रामौ । तयोरभ्यासोऽसकृत्प्रवृत्ति तेन विशुद्धा प्रतिबन्धककापायात् सकलसंयमानुष्ठानसाधनसामर्थ्यं प्राप्ता धीर्ज्ञानं यस्य स तथोक्तः ॥ १ ॥

व्यवहारसामायिकविध्युपदेशपुरःसरं निश्चयसामायिकं विधेयतयोपदिशति—

कृत्वा यथोक्तं कृतिकर्म सन्ध्यात्रयेऽपि यावन्नियमं समाधेः ।
यो वज्रपातेऽपि न जात्वपैति सामायिकी कस्य स न प्रशस्यः ॥२॥

टीका—स सामायिकार्थिनं सामयिकेर्हो न प्रशस्यः सर्वस्यापि श्लाघ्य इत्यर्थः । यः किं, यो नापैति न प्रच्यवते । कस्मात्समाधेः रत्नत्रयैकाग्रलक्षणात् योगात् । कदा, जातु कदाचिदपि । क्व सति, वज्रेऽपि पतति सति । किं पुनरन्यस्मिन्नुपसर्गकारणे । कियत्कालमित्याह—यावन्नियमं प्रतिज्ञावधि । एतन्निश्चयसामायिकं । किं कृत्वा, अनुष्ठाय । किं तत्, कृतिकर्म । किंविशिष्टं, यथोक्तं आवश्यकाध्याये योग्यकालासनाद्युपलक्षणेन व्याख्यातं वन्दनाकर्म । क्व, सन्ध्यात्रयेऽपि तिसृष्वपि सन्ध्यासु तदन्यदाऽपि । साम्यभावनानुज्ञार्थो वा अपिशब्दः । एतद्व्यवहारसामायिकम् ॥ २ ॥

निश्चयसामायिकशिखराधिरूढाय श्लाघते—

आरोपितः सामयिकव्रतप्रासादमूर्धनि ।
कलशस्तेन येनैषा भूरारोहि महात्मना ॥ ३ ॥

टीका- आरोपितः स्थापितः । कोऽसौ, कलशः । केन, तेन । क्व, सामायिकेत्यादि—समयः देशकालादिनियमितः कालस्तत्र भवं सामायिकं साम्यभावनं तदेव व्रतं सामायिकव्रतं तदेव प्रासादो देवगृहं दुरारोहत्वात् दुरारोह-त्वादिधर्मसिद्धिनिबन्धनत्वाच्च तस्य मूर्धनि शिखराग्रे । येन किं कृतं, येन महात्मना गणधरचक्रधरेन्द्रादीनां स्पृहणीयेन आरोहि आरूढा । काऽसौ, एषा अनुव्यवहारसामायिकरूपा निश्चयसामायिकभूमिः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी श्रेणिका प्रोषधोपवासस्थानं व्याचष्टे—

स प्रोषधोपवासी स्याद्यः सिद्धः प्रतिमात्रये ।
साम्यान्न च्यवते यावत्प्रोषधानशनव्रतम् ॥ ४ ॥

टीका—स्याद्भवेत् । कोऽसौ, स श्रावकः । किंविशिष्टः, प्रोषधोपवासी प्रोषधोपवासप्रतिमावान् । यः किं, यो न च्यवते न भ्रश्यति । कस्मात्साम्यात् भावसामायिकात् । प्रोषधोपवासदिवसे तु तदुपरमे सामादिसामायिक-प्रकरणस्यानुसरणात् । कियत्कालं, यावत्प्रोषधानशनव्रतं प्रोषधोपवासप्रति-

स्रक् तां वरमालामित्यर्थः । क्व, व्रतधारिणि व्रतानि प्रागुक्तानि धारयन्नात्मनि निरतिचारतया स्थिरीकरोत्यभीक्ष्णमिति व्रतधारी व्रतिकप्रतिमारूढः श्रावकस्तस्मिन् । किंविशिष्टे, इत्येवमुक्तप्रकारेण । आहोरात्रिकमहोरात्रभवमाचारं ब्राह्ममुहूर्तोत्थानादिकं चरत्यनुतिष्ठतीत्येवंशीलस्तच्चारी तस्मिन् । अत्रोत्प्रेक्षामाह-मोक्षश्रीर्वयस्येवेति । मोक्षश्रियाभीष्टाऽक्षाग्निर्मोक्षश्रीस्तया । इयमत्र भावना-यथा काचिन्महाकुलीनकन्या पित्रादिभिरनुज्ञाता अभीष्टपतानेमं मान्या स्वीकुर्यादिति बुध्वा वरमालां क्षिपति तथा तत्तादृग्महाश्रावके मोक्षश्रीर्वयस्या स्वर्गश्रीरिति भद्रम् ॥ ४५ ॥

इत्याशाधरविरचितायां स्वोपज्ञधर्मामृतसागारधर्मदीपिकायां
भव्यकुमुदचन्द्रिकासञ्ज्ञायामादितश्चतुर्दशः प्रक्रमाच्च
षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

अथ सामायिकादिप्रतिमानवकस्वरूपप्ररूपणार्थमुपक्रमते । तत्र यद्व्रतिकप्रतिमायां सामायिकं शीलतया निर्दिष्टं तदेवेह व्रतत्वेन प्रतिपद्यमानं प्रतिमारूपतां यातीति प्रकटयन्नाह—

सुदृङ्मूलोत्तरगुणग्रामाभ्यासविशुद्धधीः ।
भजंस्त्रिसन्ध्यं कृच्छ्रेऽपि साम्यं सामायिकी भवेत् ॥१॥

टीका—भवेत् भवितुमर्हति । कोऽसौ, व्रतिकः । कीदृशः, सामायिकी सामायिकप्रतिमावान् । किं कुर्वन्, भजन् सेवमानः किं । साम्यं मोहक्षोभविहीनमात्मपरिणामं । कथं, त्रिसन्ध्यं सन्ध्यात्रये । क्व सति, कृच्छ्रेऽपि घोरपरीषहोपसर्गसन्निपातेऽपि । कथम्भूतो भूत्वा, सुदृगित्यादि-दर्शनप्रतिमं मूलोत्तरगुणग्राम. प्रागुक्तलक्षण. दृक् च मूलोत्तरगुणग्रामश्च दृङ्मूलोत्तरगुणग्रामौ प्रशस्तौ निरतिचारौ दृङ्मूलोत्तरगुणग्रामौ सुदृङ्मूलोत्तरगुणग्रामौ । तयोरभ्यासोऽसकृत्प्रवृत्ति तेन विशुद्धा प्रतिबन्धकापायात् प्रकृष्टसंयमानुष्ठानसाधनसामर्थ्यं प्राप्ता धीर्ज्ञानं यस्य स तथोक्तः ॥ १ ॥

व्यवहारसामायिकविध्युपदेशपुरःसरं निश्चयसामायिकं विधेयतयोपदिशति-

निशां नयन्तः प्रतिमायोगेन दुरितच्छिदे ।
ये क्षोभ्यन्ते न केनापि तान्नुमस्तुर्यभूमिगान् ॥ ७ ॥

टीका—नुमः स्तुमो वयं । कान् तान्, तुर्यभूमिगान् चतुर्थीं संयमविशेषभूमिमाश्रितान् । ये किं, ये न क्षोभ्यन्ते समाधेर्न प्रच्याव्यन्ते । केन, केनापि परीषहेणोपसर्गेण वा । किं कुर्वन्तः, नयन्तो अतिवाहयन्तः । कां, निशां सर्वरात्रिं । केन, प्रतिमायोगेन संयमवत् कायोत्सर्गावस्थानेन । कस्मै, दुरितच्छिदे अशुभकर्मनिर्जरणार्थं ॥ ७ ॥

अथ सचित्तविरतस्थानं चतुःश्लोक्या व्याचष्टे—

हरिताङ्कुरबीजाम्बुलवणाद्यप्रासुकं त्यजन् ।
जाग्रत्कृपश्चतुर्निष्ठः सचित्तविरतः स्मृतः ॥ ८ ॥

टीका—स्मृतः । सूत्रकारैः [illegible] । कोऽसौ, सचित्तविरतश्रावकः । किं कुर्वन्, त्यजन् वर्जयन् अप्रासुकमित्यर्थं । किं तत्, हरिताङ्कुरबीजाम्बुलवणादि अप्रासुकं [illegible] बीजं प्ररोहणयोग्यं अम्बु जलं लवणं सैन्धवादि आदि-शब्देन कन्दमूलफलपत्रप्रवालादि, अङ्कुरा बीजं च अङ्कुरबीजमम्बुलवणाद्यम् [illegible], हरितस्याप्रासुकत्वे । हरितं च अङ्कुरबीजं च हरिताङ्कुरबीजं हरिताङ्कुरबीजाम्बुलवणादि च हरिताङ्कुरबीजाम्बुलवणादि । किंविशिष्टमप्रासुकमग्नि-[illegible] । अत्र च [illegible] [illegible] न [illegible] अनुवृत्ति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । यथा—[illegible] [illegible] [illegible] एव [illegible] । अथवा हरिताङ्कुरबीजाम्बु-[illegible] [illegible] । अत्र आदौ [illegible] । किंविशिष्टोऽसौ, जाग्रत्कृपो जाग्रती नित्य हृदि स्फुरन्ती कृपा अनुकम्पा यस्य स जाग्रत्कृपो [illegible]र्थः । चतुर्निष्ठो भूत्वा, हरिताङ्कुरादिषु सचित्तविरतः [illegible] चतुर्निष्ठ [illegible] [illegible] [illegible] चतुर्निष्ठ ॥ ८ ॥

जाग्रत्कृप इति समर्थयते—

पादेनापि स्पृशन्नर्थवशाद्योऽतिऋतीयते ।
हरितान्याश्रितानन्तनिगोतानि स भोक्ष्यते ॥ ९ ॥

टीका—भोक्ष्यते काका न भक्षयिष्यतीत्यर्थः । कोऽसौ, स पञ्चमसंयमस्थानसाधनोद्यतः श्रावकः । कानि, हरितानि हरिताङ्कुरबीजवनस्पतीन् । किंविशिष्टानि, आश्रितानन्तनिगोतानि आश्रितानि संसक्तानि अनन्तानि निगोतानि निगोताख्याः साधारणशरीरवनस्पतिकायिका येषु तानि । उक्तं चार्षे माहणसदृष्टिभरतावे–सन्त्येवानन्तशो जीवा हरितेष्वङ्कुरादिषु । निगोता इति सार्वज्ञं देवास्माभिः श्रुतं वचः ॥ १ ॥ यः किं, यो अतिक्रन्तीयते पाक्षिकापेक्षया अतिशयेन घृणां करोति । किं कुर्वन्, स्पृशन् परामृशन् । कानि तथाभूतहरितानि । केन, पादेन चरणेन किं पुनर्हस्तादिनेत्यपिशब्दार्थः । कस्मात्, अर्थवशात् प्रयोजनानुरोधात् । किं पुनः प्रयोजनाभावात् । प्रयोजनं विना स्थावरविराधनादपि निवृत्तिप्रतिज्ञामात् ॥ ९ ॥

सचित्तविरतेभ्यः श्लाघते—

अहो जिनोक्तिनिर्णीतिरहो अक्षजितिः सताम् ।
नालक्ष्यजन्त्वपि हरित् प्सान्त्येतेऽसुक्षयेऽपि यत् ॥१०॥

टीका—अहो आश्चर्यं वर्तते । काऽसौ, जिनोक्तिनिर्णीतिः जिनागमनिश्चयः केषां, सतां प्रकरणात् सचित्तविरतिप्रयतानां । तथा अहो आश्चर्यं वर्तते । काऽसौ, अक्षजितिः इन्द्रियजयः । केषां, सताम् । अत्रोपपत्तिमाह–यद्यस्मात् न प्सान्ति न भक्षयन्ति । के, एते सन्तः । किं तत्, हरित् हरितं । किंविशिष्टमपि, अलक्ष्यजन्त्वपि अलक्ष्या अस्मदाद्यपेक्षया केवलागमगम्यत्वात् प्रत्यक्षाद्यसंवेद्याः जन्तवः प्राणिनो यस्मिन् तदलक्ष्यजन्तु हरितं वस्तु । किं पुनर्दृश्यानुमेयप्राणिकमित्यपिशब्दार्थः । क सति, असुक्षयेऽपि असूनां क्षयः प्रलयः असुक्षयस्तस्मिन्नपि प्राणेषु नश्यत्स्वपि । पुनः, प्रकारान्तरेण जीविते सम्भवतीत्यपिशब्दार्थः । अत्रालक्ष्यजन्त्वपीत्यनेन जिनागमप्रामाण्यविश्वासोऽसुक्षयेऽपीत्यनेन च जितेन्द्रियत्वं समर्थ्यते ॥ १० ॥

साम्प्रतं भोगोपभोगपरिमाणशीलातिचारत्वेनोक्तं सचित्तभोजनमिह स्वावमानं प्रतिमाभावं यातीत्युपदिशति–

सचित्तभोजनं यत्राह् मलत्वेन जिहासितम् ।
व्रतयत्यङ्गिपञ्चत्वचकितस्तत्र पञ्चमः ॥ ११ ॥

टीका—अनयति जनचेत इन्द्रायणानि । कोऽसौ, यज्ञम [illegible] । किं भूत, तत्त्व नदति । किंविशिष्टो, यत अद्विरलयन्वति[illegible] अद्विनो [illegible] यतस्य अत्यं अद्रिपमर्थ तस्मादविनो [illegible] यत । यच्चि, [illegible] स्वर्णाविद्ध [illegible] । किं भूत [illegible] । येन, मानेन । [illegible] । अ, प्राक् [illegible] । [illegible] यद्भिना [illegible]—[illegible] । भासाति योऽपि मोऽस्य [illegible] रूपमूर्ति ॥ ११ ॥

अथ [illegible]—

स्त्रीविरागनिर्मिर्णविषः प्रागनिष्पिनः ।
परिभार्गेद भमेन स्त्री रागिभवत्यनम्तु सः ॥ १२ ॥

टीका—स तु [illegible] भवति । किंविशिष्ट, [illegible] । च. किं, यो न [illegible] न सेवेत् । [illegible], यौ नि [illegible] । अ, अहि द्विमे । कथ, [illegible] । किंविशिष्ट मन्, [illegible]—स्त्रीविरा[illegible] कामदेवता [illegible] यत्र [illegible] यः स यथोक्त [illegible] । [illegible], प्राग्[illegible] पूर्वोक्त[illegible] ॥ १२ ॥

[illegible]—

अहो चित्रं धृतिमतां सङ्कल्पच्छेदकौशलम् ।
यत्कामापि मुदे साऽपि दृष्टा येन तृणायते ॥ १३ ॥

टीका—अहो चित्रमाश्चर्यं वर्तते । किं तत्, संकल्पच्छेदकौशलं मनोव्यापारनिरोधसामर्थ्यं । केषां, धृतिमतां संतोषभाजां पुंसां । येन किं, येन संकल्पच्छेदकौशलेन तृणायते तृणवत्प्रतिभाति अभोग्यतयाऽस्मार्ते [illegible] । काऽसौ, साऽपि कान्ता । किंविशिष्टा सती, दृष्टा चक्षुर्गोचरीकृता । तथा [illegible] सा कान्ता दृष्टाऽपि किं पुनः भुक्ता संकल्पिता

[illegible] ॥ १३ ॥

[illegible] —

[illegible] ।
[illegible] ॥ १४ ॥

[illegible] ॥ १४ ॥

[illegible] —

[illegible] ।
[illegible] ॥ १५ ॥

[illegible]

[illegible]

तत्तादृक्संयमाभ्यासवशीकृतमनास्त्रिधा ।
यो जात्वशेषा नो योषा भजति ब्रह्मचार्यसौ ॥ १६ ॥

टीका—भवति । कोऽसावसौ श्रावकः । किंविशिष्टो, ब्रह्मचारी ब्रह्मणि चारित्रे आत्मनि ज्ञाने चरति प्रवर्तत इत्येवंलक्षणः । यः किं, यो नो भजति न सेवते । काः, योषाः स्त्रीः । किंविशिष्टाः, अशेषाः मानवीदैवीतिरश्चीस्तत्प्रतिकृतीश्च । कदा, जातु कदाचिदपि रात्रौ च । कथं, त्रिधा त्रिविधेन । कथम्भूतो भूत्वा तदित्यादि—स प्राक् प्रतिमात्रयनिर्दिष्टः तादृक् क्रमोपचितं संयमं प्राणेन्द्रियपरिहाररूपापहृतमन्दैकदेशास्तरताभ्यासो भावना तेन वशीकृतं स्वाधीनतां नीतं मनश्चित्तं येन स तथोक्तः ॥ १६ ॥

ब्रह्मचारिणं स्तौति—

अनन्तशक्तिरात्मेति श्रुतिर्वस्त्वेव न स्तुतिः ।
यत्स्वद्रव्ययुगात्मैव जगज्जैत्रं जयेत्स्मरम् ॥ १७ ॥

टीका—भवति । काऽसौ, श्रुतिराप्तोपदेशः । कथं, इति पूर्वोक्तरूपा । भवति । कोऽसावात्मा पुरुषः । किंविशिष्टोऽनन्तशक्तिः अनन्ता निःसीमाः शक्तयो अर्थक्रियाकारिसामर्थ्यानि यस्य सः अनन्तशक्तिः । इति श्रुतिः । किं भवति, वस्त्वेव वस्तुविषयैव । न भवति सा । का किं, स्तुतिः गुणानल्पत्वे सति तद्बहुत्वकथनं । कुत इत्याह—यतः स्मात् जयेत् प्रतिक्षपयितुम् । कोऽसावात्मैव । किंविशिष्टः, स्वद्रव्ययुक् परद्रव्यव्यावर्तनेन आत्मद्रव्यं समादधानः । कं, स्मरं कन्दर्पं । किंविशिष्टं, जगज्जैत्रं जगतो परद्रव्यप्रवृत्तिमतः प्राणिनो जैत्रमभिभावुकं ॥ १७ ॥

मन्त्रमन्त्रशुद्धिपूर्वकं ब्रह्मचर्यमाहात्म्यमाह—

विद्या मन्त्राश्च सिध्यन्ति किङ्कुर्वन्त्यमरा अपि ।
क्रूराः शाम्यन्ति नाम्नाऽपि निर्मलब्रह्मचारिणाम् ॥ १८ ॥

टीका—सिध्यन्ति वरप्रदा भवन्ति । का, विद्याः साधितसिद्धाः । मन्त्राश्च पठितसिद्धाः । तथा किङ्कुर्वन्ति किङ्करा इव आचरन्ति । के, अमराः देवाः किं पुनर्मानवादिरित्यर्थो ऽपिशब्दार्थः । तथा शाम्यन्ति उपशमं हरन्त्यविष-

तैन्ते। के, क्रूराः महाराक्षसादयः। केन, नाम्ना सञ्ज्ञोच्चारणमात्रेण। किं पुनः सन्निधानेनेत्यपिशब्दार्थः। केषां, निर्मलब्रह्मचारिणां निरतिचारब्रह्मचर्यभाजाम् ॥ १८ ॥

प्रसङ्गवशाद्ब्रह्मचर्याश्रमं किञ्चिद्व्याचष्टे–

प्रथमाश्रमिणः प्रोक्ता ये पञ्चोपनयादयः।
तेऽधीत्य शास्त्रं स्वीकुर्युर्दारानन्यत्र नैष्ठिकात् ॥ १९ ॥

टीका—ये प्रोक्ताः परमागमे प्रतिपादिताः। के, प्रथमाश्रमिणः मौञ्जीबन्धनपूर्वमतानुष्ठायिनः। कति, पञ्च। के, ते उपनयादयः उपनय आदिर्येषामवलम्बादीनां ते। तत्र उपनयब्रह्मचारिणो गणधरसूत्रधारिणः समभ्यस्तागमा गृहिधर्मानुष्ठायिनो भवन्ति। अवलम्बब्रह्मचारिणः क्षुल्लकरूपेणागममभ्यस्य परिगृहीतगृहावासाः भवन्ति। अदीक्षाब्रह्मचारिणो वेषमन्तरेणाभ्यस्तागमा गृहधर्मनिरता भवन्ति। गूढब्रह्मचारिणः कुमारश्रमणाः सन्तः स्वीकृतागमाभ्यासा बन्धुभिर्दुःसहपरीषहैरात्मना नृपतिभिर्वा निरस्तपरमेश्वररूपा गृहवासरता भवन्ति। नैष्ठिकब्रह्मचारिणः समधिगतशिखालक्षितशिरोलिङ्गाः गणधरसूत्रोपलक्षितवक्षोलिङ्गाः शुक्लरक्तवसनखण्डकौपीनकटीलिङ्गाः तथा भिक्षावृत्तयो देवार्चनपरा भवन्ति। ते किं कुर्युरित्याह—परिणयेयुः। के, ते। कान्, दारान्, पत्नीः। किं कृत्वा, अधीत्य पठित्वा। किं तत्, शास्त्रं उपासकाध्ययनादि श्रुतं। कथमन्यत्र। कस्मात्, नैष्ठिकात् नैष्ठिकं वर्जयित्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥

जिनदर्शने वर्णाश्रमव्यवस्था कुत्रास्तीति पृच्छन्तं प्रत्याह—

ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्च सप्तमे।
चत्वारोऽङ्गे क्रियाभेदादुक्ता वर्णवदाश्रमाः ॥ २० ॥

टीका—उक्ताः प्रणीताः। के, आश्रमाः आ साधोपलब्धात् [illegible] यथार्थं [illegible] आश्रमाः। किंवत्, वर्णवत् ब्राह्मणादयो वर्णा यथा। कस्मात्, क्रियाभेदात् पर्वकर्मविकल्पात्। कति, चत्वारः। क, अङ्गे। किंविशिष्टे, सप्तमे उपासकाध्ययनाङ्गे। तानेवोद्देष्टुमाह-ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो

भिक्षुश्चेति । उक्तं च । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः । इत्याश्रमास्तु जैनानां सप्तमाङ्गाद्विनिःसृताः ॥ १ ॥ सत्क्रियाभेदस्तु किंचिदयं दर्श्यते-ब्रह्मचारिणस्तावदिमाः क्रियाः । द्विजसूनोर्गर्भाष्टमे वर्षे जिनालये कृतार्हत्पूजनस्य कृतमौञ्जीबन्धस्य त्रिगुणमौञ्जीबन्धमसगुणग्रन्थितयज्ञोपवीतादि चिह्न विशुद्धं स्थूलहिंसाविरत्याश्रितं ब्रह्मचर्योपबृंहितं गुरुसाक्षिकं धारणीयं । तत्क्रियाप्रपञ्चः पुनरार्षे-शिखी सितांशुकः सान्तर्वासा निर्वेषविक्रियः । व्रतचिह्नं दधत्सूत्रं तदोक्तो ब्रह्मचार्यसौ ॥ चरणोचितमन्यच्च नामधेयं तदास्य वै । वृत्तिश्च भिक्षयाऽन्यत्र राजन्यादुद्धवैभवात् ॥ इत्यादिग्रन्थेनोक्त प्रतिपत्तव्य । पूर्वोक्तनित्यनैमित्तिकानुष्ठानस्थो गृहस्थः । स द्वेधा जातितीर्थक्षत्रियभेदात् । तत्र जातिक्षत्रिया क्षत्रियब्राह्मणवैश्यशूद्रभेदाच्चतुर्विधाः । तीर्थक्षत्रियाः स्वजीवितविकल्पादनेकभेदा भिद्यन्ते । वानप्रस्था अपरिगृहीतजिनरूपा वस्त्रखण्डधारिणो निरतिशयतपस्समुद्यता भवन्ति । भिक्षवो जिनरूपधारिणो बहुधा भवन्ति । तद्यथा-देशप्रत्यक्षवित्केवलभृदिह मुनिः स्यादृषिः प्रसृतर्द्धिरारूढश्रेणियुग्मो जिनयतिरनगारोऽपरः साधुवर्गः । राजा ब्रह्मा च देवः परम इति ऋषिर्विक्रियाऽक्षीणशक्तिप्राप्तो बुद्ध्यौषधीशो वियदयनपटुर्विश्ववेदी क्रमेण ॥ १ ॥ सत्क्रियाश्च आश्रमसम्बन्धेनोक्तास्तद्ग्रन्थत्रियाश्च व्याख्याता ॥ २० ॥

अथारम्भविरतं द्वाभ्यामाह—

निरूढसप्तनिष्ठोऽङ्गिघाताङ्गत्वात्करोति न ।
न कारयति कृष्यादीनारम्भविरतस्त्रिधा ॥ २१ ॥

टीका—न करोति न कारयति च कोऽसावारम्भविरतः श्रावकः । कान्, कृष्यादीन् कृषिसेवावाणिज्यादिव्यापारान् । न पुनः स्वपरदानपूजाभिषेकाद्यारम्भान् । तेषामङ्गिघाताङ्गत्वाभावात् । प्राणिपीडापरिहारेणैव सम्भवात् । वाणिज्याद्यारम्भादपि तथा सम्भवत्यहिं विनिवृत्तिर्न स्यादिति चेदं वर्तमानम् । कथं, त्रिधा । कस्मात्, अङ्गिघाताङ्गत्वात् प्राणिवधनिबन्धनत्वात् । किम्भूतो भूत्वा, निरूढसप्तनिष्ठः निर्वाहिताद्यसप्तप्रतिमासंयमः पुनरेव प्रवृत्तमनेः करादिविचारविनुमतावचनात्प्रसवोपायकार्यं इत्यतोऽभिलाषेण सावद्यारम्भाद्विरतत्वे इत्यत्र तात्पर्यार्थ ॥ २१ ॥

तदिदं मे धनं धर्म्यं पोष्यमप्यात्मसात्कुरु ।
सैषा सकलदत्तिर्हि परं पथ्या शिवार्थिनाम् ॥ २७ ॥

टीका—यत एवं तत्तस्मात् । आत्मसात्कुरु स्वाधीनं विधेहि त्वं । किं तत्, इदं वर्तमानं मे मम सम्बन्धि धनं ग्रामसुवर्णादिकं धर्म्यं चैत्यालयपात्रदानादिकं पोष्यं च गृहिणीमातृपित्रादि । कुत एतदित्याह—हि यस्मात्सैषा, सा सूत्रोक्ता एषा क्रियमाणा सकलदत्तिः सकलदत्तिनामधेया । कीदृशी, पथ्या पथोऽनपेता स्वात्मप्रवृत्तावनुगुणेत्यर्थः । केषां, शिवार्थिनां मुमुक्षूणां । कथं, परं अत्यर्थम् ॥ २७ ॥

विदीर्णमोहशार्दूलपुनरुत्थानशङ्किनाम् ।
त्यागक्रमोऽयं गृहिणां शक्त्याऽऽरम्भो हि सिद्धिकृत् ॥२८॥

टीका—वर्तते । कोऽसावयं प्रकृतः त्यागक्रमः शनैः शनैर्वैराग्य [illegible] । केषां, गृहिणाम् । किंविशिष्टानां, विदीर्णेत्यादि—विदीर्णो [illegible] [illegible] मोहशार्दूलस्य [illegible] पुनरुत्थानं [illegible] [illegible] शङ्किनाम् । [illegible] [illegible] [illegible] । कोऽसावारम्भः [illegible] [illegible] [illegible] । कस्मात् [illegible] [illegible] । किंविशिष्टः, सिद्धिकृत् [illegible] ॥ २८ ॥

एवं व्युत्सृज्य सर्वस्वं मोहाभिभवहानये ।
किञ्चित्कालं गृहे तिष्ठेदौदास्यं भावयन्सुधीः ॥ २९ ॥

टीका—तिष्ठेदासीत । कोऽसौ सुधीः [illegible] । क्व, गृहे । कियन्तं कालं, किञ्चित्कालं [illegible] । किं कुर्वन्, भावयन् [illegible] [illegible] । किं कृत्वा, व्युत्सृज्य [illegible] [illegible] [illegible] । किं तत्, सर्वस्वं [illegible] । किमर्थं, मोहाभिभवहानये [illegible]

यमं निराकरोति तद्ग्रन्थानुवादस्तु ज्ञानदीपिकायां द्रष्टव्यः । गृहे तिष्ठेदित्यनेन स्वांगाच्छादनार्थं वस्त्रमात्रधारणममूर्च्छामस्य लक्षयति । तेन विना गृहेऽवस्थानानुपपत्तेः । तथा चागमः “ मोत्तूण वत्थमित्त परिग्गहं जो विवज्जदे सेसं । तं तत्थ विमुच्छण्णं कोरदि जाण सो सावओ णवमो ॥ २९ ॥

अथानुमतिविरतं सप्तश्लोक्या व्याचष्टे—

नवनिष्ठापरः सोऽनुमतिव्युपरतः सदा ।
यो नानुमोदते ग्रन्थमारम्भं कर्म चैहिकम् ॥ ३० ॥

टीका—स भवति । किंविशिष्टोऽनुमतिव्युपरतोऽनुमतिविरत इत्यर्थः । यः किं, यो नानुमोदते नानुमन्यते । कं, ग्रन्थं धनधान्यादिकं । तथा आरम्भं कृष्यादिकं । तथा कर्म व्यापारं । किंविशिष्टमैहिकं विवाहादिकं । कर्म, क्रिया मनोवाक्कायैः । किंविशिष्ट सन्, नवनिष्ठापरः दर्शनिकादिप्रतिमानवकानुष्ठाननिष्ठ ॥ ३० ॥

पुनस्य विधिविशेषमाह—

चैत्यालयस्थः स्वाध्यायं कुर्यान्मध्याह्नवन्दनात् ।
ऊर्ध्वमामन्त्रितः सोऽद्याद्गृहे स्वस्य परस्य वा ॥ ३१ ॥

टीका —कुर्याद्विदध्यात्सोऽनुमतिविरतः । कं, स्वाध्यायमागमाध्ययनं । किंविशिष्ट सन्, चैत्यालयस्थ जिनगृहे तिष्ठन् । तथा अद्यात् भुञ्जीत सः । क, गृहे । कस्य, स्वस्य आत्मीयस्य पुत्रादेः परस्य वा यस्य कस्य धार्मिकस्य । किंविशिष्ट सन्, आमन्त्रित आहूत । कथमूर्ध्वमुपरि-ष्टात् । कस्मात्मध्याह्नवन्दनात् मध्याह्निकदेववन्दनं कृत्वा ॥ ३१ ॥

अर्थेवोद्दिष्टत्यागार्थं भावनाविशेष श्लोकद्वयेनाह—

यथाप्राप्तमदन्देहसिध्यर्थं खलु भोजनम् ।
देहश्च धर्मसिध्यर्थं मुमुक्षुभिरपेक्ष्यते ॥ ३२ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible]

पौरस्त्यं एकादशमुद्दिष्टविरत्याख्यं । कस्मै, साधकत्वाय आत्मशोधनार्थं । किं कृत्वा, निष्ठाप्य परिसमाप्य । कां, चर्यां संयमाचारं । किंविशिष्टां, गृहत्यागपर्यन्तां गृहत्यागः पर्यन्ते अवसाने यस्याः तां । कथमित्येवम् ॥ ११ ॥

अथोद्दिष्टविरतस्थानं त्रयोदशभिः श्लोकैर्व्याचष्टे—

तत्तद्व्रतास्त्रनिर्भिन्नश्वसन्मोहमहाभटः ।
उद्दिष्टं पिण्डमप्युज्झेदुत्कृष्टः श्रावकोऽन्तिमः ॥ ३७ ॥

टीका—उज्झेत् त्यजेत् । कोऽसौ, अन्तिमः श्रावकः । किंविशिष्टः, उत्कृष्टः अयमित्थंभूतनयादुत्कृष्टोऽनुमतिविरतस्तु मध्यमनयादिति ज्ञापनार्थमुभौ भिक्षू तौ प्रकृष्टौ चेति प्रागुक्तमपीदं विशेषणं पुनरुक्तं । किमुज्झेत्, पिण्डं भक्तं अपिशब्दादुपधिशयनासनादि । किंविशिष्टमुद्दिष्टं आत्मोद्देशेन कल्पितं। नवकोटिविशुद्धं स्वीकुर्यादित्यर्थः । किंविशिष्टः सन्, तदित्यादि-तानि पूर्वोक्तानि व्रतानि यथास्वं निवृत्तिप्रवृत्तिरूपाण्याचरणानि तत्तद्व्रतानि तान्येवास्त्राणि प्रहरणानि तैर्भिन्नो नितरां विदारितः स चासौ श्वसन् किञ्चिज्जीवन् जिनरूपताप्राप्ति प्रतिबन्धन् मोह एव महाभटो दुर्निवारवीरो यस्य स तथोक्तः ॥ ३७ ॥

तद्भेदलक्षणार्थमाह—

स द्वेधा प्रथमः श्मश्रुमूर्धजानपनापयेत् ।
सितकौपीनसंव्यानः कर्तर्या वा क्षुरेण वा ॥ ३८ ॥

टीका—स उत्कृष्टश्रावको द्वेधा द्विविधो भवति । तत्राद्यस्य प्रथम इत्थं द्विना प्रबन्धेन विधिमभिधत्ते-अपनापयेत् छेदयेत् । कोऽसौ, प्रथम आद्य उद्दिष्टविरतः । कान्, श्मश्रुमूर्धजान् कूर्चशिरःकेशान् । कया, कर्तर्या कर्तरिकया । वा क्षुरेण नापितोपकरणेन वा । अत्र कर्तर्याऽपनापनं आत्मनो लोभाभावाकाङ्क्षणात् । तथा सितकौपीनसंव्यानो भवेत् श्वेतकशाटकोत्तरीयपटश्चासौ स्यादित्यर्थः ॥

(१) स उत्कृष्ट उद्दिष्टविरतश्रावकः द्वेधा द्विविधो भवतीति सम्बन्धः । तत्र तावत् प्रथमः आद्यः । किंविशिष्टः ? सितकौपीनसंव्यानः कौपीनं गुह्य-

मष्टाङ्गुलवस्त्रं संस्थानं कटीपत्रकं कौपीनं च संस्थानं च कौपीनसंस्थानं
मिव यथे कौपीनसंस्थाने यस्य स तथोक्तः । किं कुर्यात् ? अवनाशयेत् आच्छे-
दोऽन्यथयेत् । कान, श्मश्रुमूर्धजान् । श्मश्रूणि कूर्चान् केशान् मूर्धजान् शिरः-
केशान् न तु कक्षादिस्थान् । कथा, कर्तर्या कर्तरिकया वा अथवा क्षुरेण
रोमनाशविशेषेण । अत्र द्वितीयो नाशरद् समुच्चयेन ज्ञातव्यो यथासम्भव-
मिति ॥ ३८ ॥

स्थानादिषु प्रतिलिखेत् मृदूपकरणेन सः ।
कुर्यादेव चतुर्दश्यामुपवासं चतुर्विधम् ॥ ३९ ॥

टीका—प्रतिलिखेत् भूतलादिषु प्रमृज्यात् । कोऽसौ, स प्रथम उत्कृष्टः ।
केन, मृदूपकरणेन मृदुना गुच्छकेन अन्यथावाधकेनोपकरणेन वस्त्रादिना ।
केषु कर्तव्येषु, स्थानादिषु ऊर्ध्वावस्थानशयनासनादिषु । तथा कुर्यादेव
अवश्यं विदध्यादसौ । चतुर्दश्यामनशनं । किंविशिष्टं, चतुर्विधे चतसृ
विधा आहाराणामशनादिप्रभेदात्ता चतुर्विधं । चतुर्दश्यां मासि मासि
कुर्यादष्टम्योर्नियमेनोत्कृष्टो ॥ ३९ ॥

स्वयं समुपविष्टोऽद्यात्पाणिपात्रेऽथ भाजने ।
स श्रावकगृहं गत्वा पात्रपाणिस्तदङ्गणे ॥ ४० ॥
स्थित्वा भिक्षां धर्मलाभं भणित्वा प्रार्थयेत वा ।
मौनेन दर्शयित्वाङ्गं लाभालाभे समोऽचिरात् ॥ ४१ ॥
निर्गत्यान्यद्गृहं गच्छेद्भिक्षोद्युक्तस्तु केनचित् ।
भोजनायार्थितोऽद्यात्तद्भुक्त्वा यद्भिक्षितं मनाक् ॥ ४२ ॥
प्रार्थयेतान्यथा भिक्षां यावत्स्वोदरपूरणीम् ।
लभेत प्रासु यत्राम्भस्तत्र संशोध्य तां चरेत् ॥ ४३ ॥ यस्त्वेषकः

टीका—स प्रथमोत्कृष्टोऽद्यात् भुञ्जीत । कैथ, स्वयमात्मना । किंविशिष्टः
सन्, समुपविष्टः निषण्णविविष्टः । क, पाणिपात्रे हस्तपुटे । अथवा भाजने
स्थालकादौ । इत्र, आवकेणादिना भिक्षणविधिनाद-प्रार्थनेन भिक्षेत ।

कोऽसौ, सः । कां, भिक्षां । किं कृत्वा, भणित्वा । कं, धर्मलाभं धर्मलाभशब्दमुच्चार्येत्यर्थः । किं कृत्वा, स्थित्वा उद्यो भूत्वा । क्व, तदङ्गणे श्रावकगृहाग्रभागे । किंविशिष्टः सन्, पात्रपाणिः भिक्षापात्रहस्तः । किं कृत्वा, गत्वा प्राप्य । किं तत्, श्रावकगृहं । वा अथवा । स प्रार्थयेत् भिक्षां । केन, मौनेन । किं कृत्वा, दर्शयित्वा दातृदृष्टिगोचरं कृत्वा । किं तत्, अङ्गं स्वशरीरं । ततश्च गच्छेत् व्रजेत् । किं तत्, गृहं । किंविशिष्टं, अन्यत् अयाचितभिक्षं । किं कृत्वा, निर्गत्य याचितभिक्षागृहाद्विनिष्क्रम्य । कथं, अविरात् शीघ्रं । किंविशिष्टः, समः रागद्वेषरहितः । क्व, लाभालाभे भिक्षायाः प्राप्तावप्राप्तौ च । भिक्षोपुष्कस्तु भिक्षां याचमानः पुनः केनचिच्छ्रावकेण । भोजनाय भोजनं कर्तुमर्थितः उपरुद्धः सन् । अधात् तद्गृहे भुञ्जीत । किं कृत्वा, भुक्त्वा जेमित्वा । किं तत्, यत्किं, यद्भिक्षित गृहान्तरेषु याचितं । कियत् मनाक्, स्तोकं । यद्वा भिक्षिते सति नान्यस्याम भुञ्जीतेति भावः । अन्यथा परोपरोधाभावे । प्रार्थयेत याचेत स । कां, भिक्षां । कथं, यावत्पर्याप्तिकृत्यं । कां, स्वोदरपूरणीं भिक्षां । स्वस्यैवोदरं यावत्या पूर्यते तावतीमेव प्रार्थयेत अन्यथा असंयमप्रसङ्गः । अथवा यावत् स्वोदरपूरणी भिक्षा भवति तावदेव प्रार्थयेतेति वाक्यभेदेन सम्बन्धः । ततश्च चरेत् गोवद्भुञ्जीतेति भावः । कां, तां भिक्षां । किं कृत्वा, संशोध्य सम्यक् शोधयित्वा । क्व, तत्र श्रावकगृहे । यत्र किं, यत्र लभेत् प्राप्नुयात्स्म । किं तद्लभ. पानीयं । किंविशिष्टं, प्रासु प्रासुकं निर्जीवम् ॥ ४०।४१।४२।४३ ॥

आकांक्षन्संयमं भिक्षापात्रप्रक्षालनादिषु ।
स्वयं यतेत चादर्पः परथाऽसंयमो महान् ॥ ४४ ॥

टीका—स चादर्पो विद्यातिशयाद्यभावाहितमदः सन् । स्वयं यतेनात्मना यत्नं कुर्यात् । क्व, भिक्षेत्यादि भिक्षापात्रस्य प्रक्षालनं धावनमादौ येषामासनस्थापनोच्छिष्टत्यजनादीनां तानि भिक्षापात्रप्रक्षालनादीनि कर्माणि तेषु । किं कुर्वन्, आकांक्षन् अभिलषन् । कं, संयमं प्राणिरक्षणं । परथा अन्यथा शिष्यादिना तद्विधाने असत्यसंयमः । कीदृशो, महान् भूयात् ॥४४॥

ततो गत्वा गुरूपान्तं प्रत्याख्यानं चतुर्विधम् ।
गृह्णीयाद्विधिवत्सर्वं गुरोश्चालोचयेत्पुरः ॥ ४५ ॥

टीका—तत्र प्रकृतकर्मकरणानन्तरं । गुरोर्धर्माचार्यस्योत्तमं समीपं गत्वा । गृह्णीयात्स्वीकुर्यात् सः । किं तत्, चतुर्विधं चतुर्विधाहारविषयं । प्रत्याख्यानं नियमं । कथं, विधिवत् यथाविधि । तथा आलोचयेत् निवेद-येत् । किं तत्, सर्वं समस्तमागश्रुति स्वचेष्टितं । क्व, पुरोऽग्रे । कस्य, गुरो । [illegible] प्रतिक्रमणं कुर्यात् ॥ ४५ ॥

एवमनेकभिक्षानियमस्य प्रथमोत्कृष्टस्य भोजनविधिमुक्त्वा साम्प्रतं तद्वि-धैकभिक्षानियमस्य तदुपदिशति—

यस्त्वेकभिक्षानियमो गत्वाऽद्यादनुमुन्यसौ ।
भुक्त्यभावे पुनः कुर्यादुपवासमवश्यकम् ॥ ४६ ॥

टीका—यस्तु प्रथमोत्कृष्टो भवति । कीदृशः, एकस्यामेव गृहसंबन्धिन्यां भिक्षायां नियमः प्रतिज्ञा यस्य स एकभिक्षानियमः । [illegible] भोजनं कुर्यात् । किं कृत्वा, गत्वा दातृगृहे गत्वा । कथमनुमुनि मुनेरनु पश्चात् । अनेन प्रथमोत्कृष्टो द्वेधा स्यादनेकभिक्षानियम एकभिक्षानियमश्चेत्युक्तं प्रतिपत्तव्यं । स पुन कुर्यात् । उपवासं । [illegible] नियमेन । क्व सति, भुक्त्यभावे सति [illegible] ॥ ४६ ॥

तद्विधिविशेषमाह—

वसेन्मुनिवने नित्यं शुश्रूषेत गुरूंश्चरेत् ।
तपो द्विधाऽपि दशधा वैयावृत्यं विशेषतः ॥ ४७ ॥

टीका—स नित्यं वसेत् । मुनिवने मुनिनामाश्रमे । [illegible] कुर्यात् । तथा शुश्रूषेत पर्युपासीत । कान्, गुरून् धर्माचार्यादीन् । तथा चरेदनुति-ष्ठेत् । किं तत्, तपः । कथम्भूतं, द्विधाऽपि बाह्यमाभ्यन्तरं च । तथा स [illegible] । किं तत्, वैयावृत्यं [illegible] । कतिधा, दशधा आचार्यो-पाध्यायादिभेदेन दशप्रकारं । केन, विशेषतोऽतिशयेन [illegible] [illegible] ॥ ४७ ॥

अथ द्वितीयमुद्दिष्टविरतं लक्षयति—

तद्वद्द्वितीयः किन्त्वार्यसञ्ज्ञो लुञ्चत्यसौ कचान्।
कौपीनमात्रयुग्धत्ते यतिवत्प्रतिलेखनम् ॥ ४८ ॥

टीका–भवति। कोऽसौ, द्वितीय उत्कृष्टः। कियत्, तद्वत् प्रथमेन तुल्य-क्रियः। किंतु विशेषेण लुञ्चति हस्तेनोत्पाटयत्यसौ। कान्, कचान् मूर्ध-शिरःकेशान्। किं नामा, आर्यसञ्ज्ञः आर्य इति सञ्ज्ञा नाम यस्यासौ। तथा धत्ते धारयत्यसौ। किं तत्प्रतिलेखनं पिच्छिकाख्यं संयमोपकरणं। कियत्, यतिवत् संयतेन तुल्यं। किंविशिष्टः सन्, कौपीनमात्रयुक् कौपीन-मात्रं गुह्यप्रच्छादकचेलखण्डमात्रं युनक्त्यात्मना योजयति कौपीनमात्रयुक् स तथोक्तः ॥४८॥

स्वपाणिपात्र एवात्ति संशोध्यान्येन योजितम्।
इच्छाकारं समाचारं मिथः सर्वे तु कुर्वते ॥ ४९ ॥

टीका—तथा अत्ति जेमत्ययमाहारं। किंविशिष्टं, योजितं समर्पितं। क्व, स्वपाणिपात्र एव निजहस्तपुटे न स्थाल्यादौ। केन, अन्येन गृहस्थादिना। किं कृत्वा, संशोध्य। एवमसाधारणमाचारमुक्त्वा साधारणं तमाह–इच्छे-त्यादि। कुर्वते विदधते। के, सर्वे एकादशापि श्रावकाः। कं, समाचारं। किंविशिष्टमिच्छाकारं इच्छाकारोऽन्येऽत्रापि योऽभिधानलक्षणं। कथं, मिथः परस्परं। तुर्विशेषे ॥ ४९ ॥

इदानीं द्वाभिः पद्यैः शेषं संगृह्णन्नाह–

श्रावको वीरचर्याहःप्रतिमातापनादिषु।
स्यान्नाधिकारी सिद्धान्तरहस्याध्ययनेऽपि च ॥ ५० ॥

टीका—न स्यात् कोऽसौ, श्रावकः। किंविशिष्टोऽधिकारी योग्यः। क्व, वीरचर्यादि वीरचर्या स्वयं भ्रामर्या भोजनं, अह प्रतिमा दिनप्रतिमा, आतापन-[illegible] सूर्याभिमुखं [illegible], [illegible] त्रिकालयोगे [illegible], [illegible]। तथा सिद्धान्तस्य [illegible] रहस्यस्य च [illegible] न [illegible] श्रावको नाधिकारी स्यादिति सम्बन्धः ॥ ५० ॥

दानशीलोपवासार्चाभेदादपि चतुर्विधः ।
स्वधर्मः श्रावकैः कृत्यो भवोच्छित्त्यै यथायथम् ॥५२॥

टीका—कृत्योऽनुष्ठेयः । कोऽसौ, स्वधर्मः आत्मन आचारः । कैः, श्रावकैः । किमर्थं, भवोच्छित्त्यै । किंविशिष्टश्चतुर्विधोऽपि । कस्माद्दानशीलोपवासार्चाभेदात् दान शीलं चोपवासश्चार्चा च तेषां भेदस्तस्माद् विवेकतः केवलं सर्वोपवासादिभेदात् ... प्राक् । कथं, यथायथं ... । किमर्थं, भवोच्छित्त्यै संसारविनाशार्थं ॥ ५२ ॥

इत उत्तरं व्रतरक्षायां ... प्रबन्धेनाभिधत्ते—

प्राणान्तेऽपि न भंक्तव्यं गुरुसाक्षिश्रितं व्रतम् ।
प्राणान्तस्तत्क्षणे दुःखं व्रतभङ्गो भवे भवे ॥ ५३ ॥

टीका—न भंक्तव्यं न खण्डनीयं श्रावकैः । किं तद्व्रतं । किंविशिष्टं, श्रित प्रतिपन्नं । कथं, गुरुसाक्षि गुरवोऽत्र परमेष्ठिनो दीक्षागुरुः ... गुरवः साक्षिणः ... । क्व, प्राणान्ते । व्रतभंगापत्तौ प्राणनाशो ... । किं दुःखं । व्रतभङ्गस्तत्क्षणे दुःखभूयस्त्वं ... भवति । कोऽसौ, प्राणान्तः । किं दुःखं । क्व, तत्क्षणे तस्मिन्नेव समये ... । व्रतभंगः पुनर्दुःखं भवति । क्व, भवे भवे जन्मनि जन्मनि । ... ॥ ५३ ॥

शीलवान् महतां मान्यो जगतामेकमण्डनम् ।
स सिद्धः सर्वशीलेषु यः सन्तोषमधिष्ठितः ॥ ५४ ॥

टीका—भवति । कोऽसौ, शीलवान् शुभिव... श्रावको व्रतिको । किंविशिष्टो, मान्यः सम्पूज्यः । केषां, महतामिन्द्रादीनां । पुनः किंविशिष्टो, जगतां लोकानामेकमुत्कृष्टं मण्डनमलङ्करणं । शीलविभूषणसार स भवति । किंविशिष्ट, सिद्धो निष्पन्नः प्रसिद्धो वा । केषु सर्वशीलेषु सकलव्रतेषु । यः किं, योऽधिष्ठितोऽध्यासितः । कं, सन्तोषं ... ॥ ५४ ॥

यत्र स्पृहयति नो विवेकतपनो मान्द्यस्यविघातदी
प्राप्नोति स्वस्थितिं कृपाहृतमतिर्योऽर्हति हंस्यश्वरः ।

छिन्दन्ति न ममत्वं [illegible]
मैत्र्यं [illegible] भवति यः [illegible] ॥ ५४ ॥

टीका–[illegible] । [illegible] ॥ ५४ ॥

स्वाध्यायमुत्तमं कुर्यादनुप्रेक्षाश्च भावयेत् ।
यस्तु मन्दायते तत्र स्वकार्ये स प्रमाद्यति ॥ ५५ ॥

टीका—कुर्यात्प्रावकः । कं, स्वाध्यायं । किंविशिष्टमुत्तमं [illegible] । तथा भावयेत् अभ्यस्येत् । काः, अनुप्रेक्षा अनित्यत्वादिभावना द्वादश । [illegible] । यस्तु यः पुनरत्र स्वाध्यायादौ । मन्दायते अलसो भवति । स प्रमाद्यति [illegible] । क, स्वकार्ये आत्मकार्ये ॥ ५५ ॥

धर्मान्नान्यः सुहृत्पापान्नान्यः शत्रुः शरीरिणाम् ।
इति नित्यं स्मरन्न स्यान्नरः संक्लेशगोचरः ॥ ५६ ॥

टीका—नर पुमान् । संक्लेशगोचरो रागद्वेषमोहविषयः न स्यात् रागादिभिर्नाभिभूयत इत्यर्थः । किं कुर्वन्नित्येवं । नित्यं सन्ततं । स्मरन् ध्यायन् । कथमित्याह–नास्ति । कोऽसौ, सुहृत् । किंविशिष्टोऽन्यः । कस्मात्, धर्मात् धर्म एवोपकर्तेत्यर्थः । तथा पापादन्यो नास्ति शत्रुरघर्मे एवापकर्तेत्यर्थः । केषां, शरीरिणां देहिनां ॥ ५६ ॥

सल्लेखनां करिष्येऽहं विधिना मारणान्तिकीम् ।
अवश्यमित्यदः शीलं संनिदध्यात्सदा हृदि ॥ ५७ ॥

टीका—भक्तिद्रव्यात् संयोजयेत् । श्रावकः । किं तत्, पुनस्सल्लेखनाख्यं शीलं । क्व, हृदि चित्ते । कथं, सदा पश्चिमसल्लेखनां नित्यं भावयेदित्यर्थः । कथमिति । किमिति, अवश्यं नियमेन । करिष्ये विधास्येऽहं । कां, सल्लेखनां बाह्याभ्यन्तरतपोभिः सम्यक्कायकषायकृशीकरणमाचारं । किंविशिष्टां, मारणान्तिकीं मरणमेवान्तो मरणान्तः तद्भवमरणमित्यर्थः तत्र भवां । केन, विधिना शास्त्रोक्तविधानेन ॥ ५७ ॥

सहगामीकृतं तेन धर्मसर्वस्वमात्मनः ।
समाधिमरणं येन भवविध्वंसि साधितम् ॥ ५८ ॥

टीका—तेन पुंसा कृतं । किं तदात्मनः स्वस्य । धर्मसर्वस्वं व्यवहाराभिप्रायमन्त्रयं । किंविशिष्टं, सहगामि आत्मना सह भवान्तरगम् । येन किं, येन साधितं निर्वर्तितं । किं तत्समाधिमरणं रत्नत्रयैकाग्रतया प्राणत्याग' । किंविशिष्टं, भवविध्वंसि संसारनिर्मूलनशीलं ॥ ५८ ॥

यत्प्रागुक्तं मुनीन्द्राणां वृत्तं तदपि सेव्यताम् ।
सम्यङ् निरूप्य पदवीं शक्तिं च स्वामुपासकैः ॥५९॥

टीका—प्राक् चतुर्थाध्यायप्रदेशे । मुनीन्द्राणां महामुनीनां । यद् वृत्तं समितिगुप्त्याद्याचरणमुक्तं तदपि न केवलं सल्लेखनामनुष्ठितवता । सेव्यतां श्रावकैः । किं कृत्वा, सम्यक् निरूप्य अविपरीतं पर्यालोच्य । कां, स्वात्मीयां । पदवीं श्रावकभूमिकां । शक्तिं च वीर्यं ॥ ५९ ॥

महत्तमूलोत्तरगुणनैष्ठिकादिसाधारिविरतिं प्रति देशयति प्रयुंक्ते—

इत्यापवादिकीं चित्रां स्वभ्यस्यन्विरतिं सुधीः ।
कालादिलब्धौ क्रमतां नवधौत्सर्गिकीं प्रति ॥ ६० ॥

टीका—क्रमतामनुसरतात् । कोऽसौ, सुधीः सम्यग्ज्ञानसम्पन्नः श्रावकः । कां, प्रति उद्दिश्य । कां, विरतिं । किंविशिष्टामौत्सर्गिकीं उत्कृष्ट सर्वेन्-सरां: सर्वसंगत्यागः, तत्र भवामौत्सर्गिकीं । कतिधा, नवधा मनोवाक्काये-प्रत्येकं कृतकारितानुमननाभ्यां स्यादेव नवप्रकारां । कस्यां, कालादिलब्धौ कालदेशबलवीर्यसहायसम्पदादिलाभलक्षणायां लब्धौ । किं कुर्वन्, स्वभ्यस्यन् सम्यगभ्यस्यन् । कां, विरतिं हिंसादिविरतिं । किंविशिष्टामापवादिकीं

[illegible] मन्यमस्त मर्त्यः । पुनः किंविशिष्टो, [illegible] प्रकारो । [illegible]प्रकारेण ॥ ६० ॥

साधकत्वं [illegible]स्वामिनं निर्दिशति–

इत्येकादशधाऽऽम्नातो नैष्ठिकः श्रावकोऽधुना।
सूत्रानुसारतोऽन्त्यस्य साधकत्वं प्रवक्ष्यते ॥ ६१ ॥

टीका—इत्येवं नैष्ठिकश्रावक एकादशधाऽस्माभिराम्नातः [illegible] वर्णितः । अधुना [illegible] प्रवक्ष्यते प्रकर्षेण [illegible] अस्माभिः । किं तत्साधकत्वं तृतीयं [illegible] पदं । अन्त्यस्योद्दिष्टविरतस्य [illegible] । कस्मात्सूत्रानुसारतः परमागममनुसृत्येति भद्रम् ॥ ६१ ॥

इत्याशाधरविरचितायां [illegible]सागारधर्मटीकायां
भव्यकुमुदचन्द्रिकासंज्ञायामादितः षोडशः
प्रकरणे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अथाष्टमोऽध्यायः।

अथ [illegible]–

देहाहारेहितत्यागात् ध्यानशुद्ध्याऽऽत्मशोधनम् ।
यो जीवितान्ते सम्प्रीतः साधयत्येष साधकः ॥ १ ॥

टीका— भवत्येष साधकः । यः किं, यः साधयति निष्पादयति । किं [illegible] आत्मशोधनं [illegible] शोधनं शुद्धिं [illegible] । क, जीवितान्ते [illegible] । [illegible] सम्प्रीतः [illegible] । [illegible] ध्यानशुद्ध्या [illegible] । कस्मात्, देहाहारेहितत्यागात् [illegible] देहाहारेहितानि [illegible] ॥ १ ॥

कस्य श्रावकत्वेन कस्य च यतित्वेन मोक्षमार्गप्रवृत्तिः कर्तव्येति पृष्टवन्तं प्रत्याह—

सामग्रीविधुरस्यैव श्रावकस्यायमिष्यते ।
विधिः सत्यां तु सामग्र्यां श्रेयसी जिनरूपता ॥ २ ॥

टीका—इष्यते अभिमन्यते पूर्वाचार्यैः । कोऽसावयमनुपदं वक्ष्यमाणश्च विधिः क्रियाकल्पः । कस्य, श्रावकस्य । किंविशिष्टस्य, सामग्रीविधुरस्यैव जिनलिङ्गग्रहणायोग्यशिरःस्थानकदोषादिदुष्टस्य श्रावकस्य । सामग्र्यां तु सत्यां भवति । काऽसौ, जिनरूपता जिनलिङ्गग्रहणं । किंविशिष्टा, श्रेयसी प्रशस्यतरा ॥ २ ॥

जिनलिङ्गस्वीकारकारणमाह—

किञ्चित्कारणमासाद्य विरक्ताः कामभोगतः ।
त्यक्त्वा सर्वोपधिं धीराः श्रयन्ति जिनरूपताम् ॥ ३ ॥

टीका—श्रयन्ति स्वीकुर्वन्ति । के ते, धीराः श्रावकाः परीषहोपसर्गसहने बद्धकक्षाः । कां, जिनरूपतां । किं कृत्वा, त्यक्त्वा उत्सृज्य । कं, सर्वोपधिं बाह्याभ्यन्तरसङ्गं । किंविशिष्टाः सन्तः, विरक्ताः व्यावृत्तचेतसः । कस्मात्, कामभोगतः, कामः स्पर्शनरसनविषयानुभवः भोगो घ्राणचक्षुःश्रवणविषयानुभवः कामश्च भोगश्च कामभोगौ ताभ्यां । किं कृत्वा, आसाद्य प्राप्य । किं, कारणं । किंविशिष्टं, किञ्चित् तत्त्वज्ञानेष्टवियोगादीनामन्यतमम् ॥ ३ ॥

जिनरूपतायाः माहात्म्यमाह—

अनादिमिथ्यादृगपि श्रित्वाऽर्हद्रूपतां पुमान् ।
साम्यं प्रपन्नः स्वं ध्यायन् मुच्यतेऽन्तर्मुहूर्ततः ॥ ४ ॥

टीका—मुच्यते द्रव्यभावकर्मभिः कात्स्न्येन विश्लिष्यते । कोऽसौ, पुमान् पुरुषः पुंलिङ्ग एव । कस्मात्, अन्तर्मुहूर्तात् किञ्चिन्न्यूनघटिकाद्वयमध्ये । किं कुर्वन्, ध्यायन् समाधयन् । कं, स्वमात्मानं । किंविशिष्टः सन्, प्रपन्नः प्राप्तः । किं तत्, साम्यं माध्यस्थ्यं । किं कृत्वा, श्रित्वा । कामर्ह-

द्रूपतां निर्ग्रन्थलिङ्गं । किंविशिष्टोऽपि, अनादिमिथ्यादृगपि न केवलं सादि-मिथ्यादृष्टिरविरतसम्यग्दृष्टिः श्रावको वेत्यपिशब्दार्थः । उक्तं च—" आराध्य चरणमनुपममनादिमिथ्यादृशोऽपि यत्क्षणतः । दृष्टा विमुक्तिभाजस्ततोऽपि चारित्रमत्रेष्टम् " ॥ ४ ॥

शरीरस्य स्थायिनः पालने पातोन्मुखस्य च शोचने निषेधमुखेनाह—

न धर्मसाधनमिति स्थास्नु नाश्यं वपुर्बुधैः ।
न च केनापि नो रक्ष्यमिति शोच्यं विनश्वरम् ॥ ५ ॥

टीका—न नाश्यं विध्वंस्यं । किं तद्वपुः शरीरं । कैर्बुधैः साधुभिः । किंविशिष्टं, स्थास्नु आयुष्येण रत्नत्रयानुष्ठानसाधकत्वलक्षणेन स्थिरम् । कथं कृत्वा, धर्मसाधनमिति रत्नत्रयसिद्ध्युपायो यतः । न च नापि शोच्यं शोचनीयं वपुर्बुधैः । किंविशिष्टं, विनश्वरं विशेषेण नश्यत् सन्नन्नमरणं प्राप्नुवदित्यर्थः । कथं कृत्वा, केनापि नो रक्ष्यमिति योगीन्द्रदेवेन्द्रदानवेन्द्रादिनाऽपि रक्षितु-मशक्यं यतः । उक्तं च—" गहनं न शरीरस्य हि विसर्जनं किं तु गहनमिह वृत्तम् । तन्न स्थास्नु विनाश्यं न नश्वरं शोच्यमिदमाहुः " ॥ ५ ॥

कायस्यानुवर्तनीयत्वप्रतीकार्यत्वपरिहरणीयत्वोपदेशार्थमाह—

कायः स्वस्थोऽनुवर्त्यः स्यात् प्रतीकार्यश्च रोगितः ।
उपकारं विपर्यस्यंस्त्याज्यः सद्भिः खलो यथा ॥ ६ ॥

टीका—स्यात् । कोऽसौ, कायः । किंविशिष्टोऽनुवर्त्यः पथ्याहारविहारादौ स्वास्थ्य एव स्थापनीयः । कैः, सद्भिः साधुभिः । किंविशिष्टः सन्, स्वस्थो-ऽविकृतः । तथा प्रतीकार्यो योग्यं भेषजादिभिरुपचरणीयः । कोऽसौ, कायः । कैः, सद्भिः । किंविशिष्टः सन्, रोगितः सञ्जातरोगः । तथा त्याज्यः । कोऽसौ, कायः सद्भिः । किं कुर्वन्, विपर्यस्यन् अन्यथा कुर्वन् । कमुपकारं स्वास्थ्यप्रतीकार-विधीयमानमनुग्रहम् अधर्मसाधनं स्वार्थं शरीरादिं च नयत्यपि यतः । क इव, खलो दुर्जनः विपरीतो वा यथा ॥ ६ ॥

शरीरार्थं धर्मोपघातकस्य निषेधमाह—

नावश्यं नाशिने हिंस्यो धर्मो देहाय कामदः ।
देहो नष्टः पुनर्लभ्यो धर्मस्त्वत्यन्तदुर्लभः ॥ ७ ॥

टीका—न हिंस्यो नोपहन्तव्यः साधुभिः । कोऽसौ, धर्मः । कस्मै, देहाय । किंविशिष्टाय, अवश्यं नाशिने निश्चितनाशाय । किंविशिष्टः, कामदः सर्वाभि-लाषितप्रदो यतः । हि यस्मात् । लभ्योऽवश्यप्राप्यः । कोऽसौ, देहः । कथं, पुनः । किंविशिष्टो, नष्टो नाशं गतः । देहस्याभावेऽपि देहान्तरप्राप्तेः, धर्मस्तु प्रकृष्टात्मा-भिमानोऽत्यन्तदुर्लभो भवति । तस्मात्तेनापि स्वशुभतरत्वं त्यजेत् ॥ ७ ॥

विधिवत्प्राणत्यजने आत्मघातदोषमपनुदति—

न चात्मघातोऽस्ति वृषक्षतौ वपुरुपेक्षितुः ।
कषायावेशतः प्राणान् विषाद्यैर्हिंसतः स हि ॥ ८ ॥

टीका—न चास्ति । कोऽसावात्मघातः स्वस्वघातलक्षणो दोषः । कस्य, उपेक्षितुः यथाविधि अनशनादिना मार्गेण त्यजतः साधोः । [illegible] किं तत् शरीरम् । कस्यां सत्याम्, वृषक्षतौ प्रतिपन्नव्रतविनाशहेतौ उपस्थिते सती-त्यर्थः । हि यस्मात्करोति । कोऽसौ, सः आत्मघातम् । कस्य, पुंसः । किं कुर्वतो, हिंसतो व्यपरोपयतः । कान्, प्राणान् । कैः, विषाद्यैः गरलशस्त्र-श्वासनिरोधजलाग्निप्रवेशादिभिः । कस्मात्, कषायावेशात् क्रोधादि-परिणामवशात् ॥ ८ ॥

एवं नयमविनाशहेतुसन्निधाने कायत्यागं समर्थ्येदानीं कालेनोपसर्गेण-निर्णयपूर्वकं प्रायोपवेशनेन तत्क्रियासाफल्यविधानार्थमाह–

कालेन वोपसर्गेण निश्चित्यायुः क्षयोन्मुखम् ।
कृत्वा यथाविधि प्रायं तास्ताः सफलयेत् क्रियाः ॥ ९ ॥

टीका—सफलयेत् फलवतीः कुर्यात् साधुः । काः, क्रियाभेदाः । किंविशिष्टाः, तास्ता दर्शनिकादिप्रतिमाविषयाः जिनदीक्षितिपर्यन्ताश्च । किं कृत्वा, यथा-विधि विधिना । प्रायं संन्यासयुक्तानशनं कृत्वा । किं कृत्वा, निश्चित्य सम्यक् निर्णीय । किं तत्, आयुर्जीवितं । किंविशिष्टं, क्षयोन्मुखं प्रत्यासन्नविनाशं । केन, कालेन स्थितिसम्पूर्णहेतुना समयेन । वा अथवा उपसर्गेण दुर्नि-वारापकारिरोगशत्रुप्रहारादिलक्षणेन कृच्छ्रेण सुनिश्चिते मरणे ॥ ९ ॥

स्वाराधनाराद्धिमन्त काले मुक्तिः कल्याणमुपदेशार्थमाह–

देहादिवैकृतैः सम्यङ् निमित्तैस्तु सुनिश्चिते ।
मृत्यावाराधनामग्नमतेर्दूरे न तत्पदम् ॥ १० ॥

टीका—नास्ति । किं, तत्सर्वार्थसिद्ध्याख्यं पदं । क, दूरे विप्रकृष्टे । कल्पितप्रतरस्य विप्रकृष्टमित्यर्थः । कस्य, आराधनामग्नमतेः निश्चयाराधना-परिणतमनसः पुंस. । क सति, मृत्यौ । किंविशिष्टे, सुनिश्चिते । कैः, देहादिवैकृतैः शरीरसंस्थानादिविकृतिभिः स्वप्नाद्युपदिष्टैरित्यर्थः । न केवलं तैः सम्यङ् निमित्तैश्च समीचीनभाविशुभाशुभसूचकोपायैश्च कर्णपिशाचिकादिदि-व्यनिमित्तश्रुतिमुख्याद्यादिभिः ॥ १० ॥

उपसर्गमरणोपनिपाते प्रायविधिमाह—

भृशापवर्तकवशात् कदलीघातवत्सकृत् ।
विरमत्यायुषि प्रायमविचारं समाचरेत् ॥ ११ ॥

टीका—समाचरेत्सम्यक्कुर्यान्मुमुक्षुः । किं, प्रायं । किंविशिष्टमविचारं विचरणं नानागमनसहादिनाप्रकारप्रवृत्तिपरिणमनं विचारस्तेन रहितं प्रायं भक्तप्रत्याख्यानं सार्वकालिकसंन्यासं शुद्धस्वात्मध्यानपरत्वमित्यर्थः । क, सत्यायुषि भवधारणकारणे कर्मणि । किं कुर्वति, सकृदक्रमेण विरमत्यपवर्तमाने नश्यति । कस्मात्, भृशापवर्तकवशात् आयातप्रमृत्युकारणसामर्थ्यात् । किंवत्कदलीघातवत् छिद्यमानकदलीकाण्डे यथा ॥ ११ ॥

स्वपाकच्युत्या स्वयं पातोन्मुखे देहे सल्लेखना विधेयेत्युपदिशति–

क्रमेण पक्त्वा फलवत् स्वयमेव पतिष्यति ।
देहे प्रीत्या महासत्त्वः कुर्यात्सल्लेखनाविधिम् ॥ १२ ॥

टीका—कुर्यात्कोऽसौ, महासत्त्वः अनिवार्यधैर्यवीर्यः । कं, सल्लेखनाविधिं । कया, प्रीत्या प्रमोदेन । क सति, देहे । किं करिष्यति, पतिष्यति विनाशमेष्यति सति । केन, स्वयमेव कारणान्तरमन्तरेणैव । किं कृत्वा, पक्त्वा परिणम्य पतनयोग्यतामासाद्य । केन, क्रमेण कालानुपूर्व्या । किंवत्फलवत्

क्षेम सुख । घातोऽग्नुकाघर्मितं यथा—" प्रतिदिवसं विजहद्बलमुज्झद् भुक्तिं त्यजत्प्रतीकारं । वपुरेव नृणां निगिरति चरमचरित्रोदयं समयम् " ॥१२॥

कायनिर्ममत्वभावनाविधिमाह—

जन्ममृत्युजरातङ्काः कायस्यैव न जातु मे ।
न च कोऽपि भवत्येष ममेत्यङ्गेऽस्तु निर्ममः ॥ १३ ॥

टीका—अस्तु समाधिमरणार्थी भवतु । किंविशिष्टो, निर्ममो ममेद-मिति सङ्कल्परहितः । क, अङ्गे । कायविषये । भावयन् । कं, जन्ममृत्युज-रातङ्काः जन्म च मृत्युश्च जरा च आतङ्कश्च ज्वरादिव्याधयो रोगपुद्गलविव-र्तरूपत्वात्कायस्यैव पुद्गलस्यैव । न जातु कदाचिदपि । मे शुद्धचिद्रूपमा-त्मनः । न च नापि भवति । कोऽप्येष कायः । किंविशिष्टः, कोऽपि कश्चिदुपकर्ता अपकर्ता वा । कस्य, मम शुद्धचिदानन्दमयस्य ॥ १३ ॥

आहारहापनक्रममाह—

पिण्डो जात्याऽपि नाम्नाऽपि समो युक्त्याऽपि योजितः ।
पिण्डोऽस्ति स्वार्थनाशार्थो यदा तं हापयेत्तदा ॥ १४ ॥

टीका—हापयेत्परित्याजयेदाचार्यादिभिरपायज्ञैः समाधिमरणोद्यतः । कं, तं पिण्डमाहारं । कदा, तदा तस्मिन्काले । यदा किं, यदा पिण्ड आहारोऽस्ति भवति । किंविशिष्टः, स्वार्थनाशार्थः आहारस्य हि स्वार्थो बलोपचयाङ्गो-पाङ्गं देहकार्यं, देहस्य च धर्मसिद्धिलक्षणमात्मकार्यं स्वार्थस्तस्य नाशो विना-शोऽर्थः प्रयोजनं फलं यस्य स तथोक्तः । किंविशिष्ट, समस्तुल्यः । कया, जात्या पुद्गलत्वलक्षणया । अपि विस्मये आश्चर्ये । अन्नजातीयोऽपि स्वार्थं नाशयति । तथा नाम्ना संज्ञयाऽपि समः आहारदेहयोरुभयोरपि पिण्ड-शब्दाभिधेयत्वात् । आनिनात्मस्या सात्म्येऽपि भवति त्रिविधव्यतिक्रमे प्रयुक्तः स्वार्थनाशाय स्यादित्यत्राह—युक्त्या शास्त्रोक्तविधिना । योजितोऽपि प्रयुक्तो-ऽपि । क, पिण्डे शरीरे ॥ १४ ॥

सल्लेखनाविधिपूर्वकं समाधिमरणोद्यमविधिमाह—

उपवासादिभिः कायं कषायं च श्रुतामृतैः ।
संलिख्य गणमध्ये स्यात् समाधिमरणोद्यमी ॥ १५ ॥

धर्माय आत्मना सह धर्मं भवान्तरं नेतुं । क सति, व्याधिदुर्भिक्षजरोपसर्गादौ धर्मध्वंसहेतावुपस्थिते । किंविशिष्टे, निष्प्रतिक्रिये प्रतीकाररहिते । तथा स्वपाकेन स्वयं कालक्रमेण परिणम्यायुःक्षये । तच्च्युतौ तस्य च्युतकच्यवने । क शब्दात् घोरोपसर्गादिना च्याव्यमाने च भक्तदानं त्यजेत् । एतेन शरीरस्य च्युतच्यवनच्यावनविषयं त्रिविधं भक्तप्रत्याख्यानं मरणमन्वाख्यातं बोद्धव्यम् ॥१०॥

समाधिमरणार्थं शरीरोपस्कारविधिमाह—

अन्नैः पुष्टो मलैर्दुष्टो देहो नान्ते समाधये ।
तत्कर्श्यो विधिना साधोः शोध्यश्चायं तदीप्सया ॥२१॥

टीका—न भवति । कोऽसौ, देहः । कस्मै, समाधये समाध्यर्थं । क, अन्ते मरणसमये । किंविशिष्टो, अन्नैराहारैः पुष्ट उपचितो मलैश्च वातपित्तकफैर्दुष्टोऽविकृतः । यत एव ततस्मात् । कर्श्यः कृशीकर्तव्योऽयं देहः । कस्य, साधोः सिद्धिसाधकेनेत्यर्थः । केन, विधिना सल्लेखनाविधानेन । शोध्यश्च योग्यविरेचनबस्तिकर्मादिना निष्कासितजठरमलः कर्तव्यः । कया, तदीप्सया समाधिवाञ्छया ॥ २१ ॥

कषायकर्शनं विना कायकर्शनस्य नैष्फल्यं समर्थयते—

सल्लेखनाऽसंलिखतः कषायान्निष्फला तनोः ।
कायोऽजडैर्दण्डयितुं कषायानेव दण्ड्यते ॥ २२ ॥

टीका—भवति । काऽसौ, सल्लेखना कृशीकरणं । कस्यास्तनोः शरीरस्य । किंविशिष्टा, निष्फला । किं कुर्वन, असंलिखतः कृशानकुर्वतः साधोः । कान्, कषायान् क्रोधादीन् । यतो दण्ड्यते परिकृश्यते । कोऽसौ, कायः देहः । कैः, अजडैः बुधैः । किं कर्तुं, दण्डयितुं निगृहीतुं । कान्, कषायानेव न रसादीधातून् ॥ २२ ॥

आहारसमममत्वा कषायदुर्जयत्वं प्रकाश्य भेदज्ञानवन्माभेतृणां जयवादमाह—

अन्धोमदान्धैः प्रायेण कषायाः सन्ति दुर्जयाः ।
ये तु स्वाङ्गान्तरज्ञानात् जयन्ति जयन्ति ते ॥ २३ ॥

टीका—सन्ति भवन्ति। के, कषायाः। किंविशिष्टा, दुर्भेद्याः जेतुमशक्या। कैरभ्योमशर्धैः अन्धय आहारस्य मद्‍ क्षीणता आहारकृतो मनोदर्पं इत्यर्थः। अभ्योमदेन अन्धाः स्वपरतत्त्वज्ञानविकला अभ्योमशब्दार्थाः। केन, प्रायेण बाहुल्येन। बह्वपि दुर्योगानरपि कषाया जीयन्ते इत्येवमर्थमेतत्। ये तु ये पुरुषाः पुनस्तान् कषायान् जयन्ति। कस्मात्तद्वाह्यान्तरज्ञानात् तत्र आन्ध्या अङ्गे देह न स्वाङ्ग स्वाङ्गे स्वाङ्गयोरन्तरं भेद स्वाङ्गान्तर तस्य ज्ञानमहमन्यो देहोऽन्य इति बोधस्तस्मात् ये पुरुषा जयन्ति सर्वोत्कर्षेण वर्तन्ते। अतद्गुपरि स्फुरन्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥

एवं देहाहारयोः विचारभेदाभिहितम्यागेन स्वात्मसमाधये प्रेरकं प्रेरणमाह—

गहनं न तनोर्हानं पुंसः किन्त्वत्र संयमः ।
योगानुवृत्तेर्व्यावर्त्य तदात्माऽऽत्मनि युज्यताम् ॥२४॥

टीका—न भवति। किं तत्, हानं त्यजनं। कस्यास्तनो शरीरस्य। किंविशिष्ट, गहनं कष्टं दुष्करमित्यर्थः। कस्य, पुंसः पुरुषस्य। कायस्थि-र्त्तीजिरपि निजनिजकालेऽपदृते विवशतया शरीरस्यजनस्य दृश्यमानत्वात्। किं तु भवति। कोऽसौ, संयम। किंविशिष्टो, गहनः। क, अत्र तनुहाने क्रियमाणे। यत एवं तत्तस्मात्युज्यतां समाधीयतां स्वरूपेण। कोऽसावात्मा कस्मिन्नात्मनि। किं कृत्वा, व्यावर्त्य निवर्त्य। कस्मात्, योगानुवृत्तेः मनो-वाक्कायव्यापारानुगमात्। भावतो विजनिजव्यापारेषु मनोवाक्कायान प्रवर्त्यैत्यर्थः ॥ २४ ॥

यतिद्वयस्य समाधिमरणफलविशेषमभिधत्ते—

श्रावकः श्रमणो वाऽन्ते कृत्वा योग्यां स्थिराशयः ।
शुद्धस्वात्मरतः प्राणान् मुक्त्वा स्यादुदितोदितः ॥ २५ ॥

टीका—श्रावक श्रमणो वा स्यात्। किंविशिष्ट, उदितोदितः विविधा-भ्युदयानुभवपूर्वकं नि श्रेयसभाग्भवेत्। किं कृत्वा, मुक्त्वा त्यक्त्वा। कान्, प्राणान्। कथम्भूत सन्, शुद्धस्वात्मरत निर्मलनिजचिद्रूपलीनः। कथम्भूतो भूत्वा, स्थिराशय. निश्चलचित्त। क, अन्ते प्रशस्तमृते मरणे।

किं कृत्वा, कृत्वा । कौ, योग्यौ प्राणार्थिन्यादिना प्रबन्धेन वक्ष्यमाणं परि-कर्म ॥ २५ ॥

निर्यापकबलाद्भावितात्मनः समाधिमरणेऽन्तरायाभावं दर्शयति—

समाधिसाधनचणे गणेशे च गणे च न ।
दुर्दैवेनापि सुकरः प्रत्यूहो भावितात्मनः ॥ २६ ॥

टीका—न भवति । कोऽसौ, प्रत्यूहो विघ्नः । किंविशिष्टः, सुकरः सुखेन कर्तुं शक्यः । केन, दुर्दैवेन प्राक्कृताशुभकर्मणा । किं पुनः प्रतिपक्षादिनेत्यपि-शब्दार्थः । कस्य, भावितात्मनः भावितात्मानं समाधेश्चालयितुं दुर्दैवमपि न शक्नोतीत्यर्थः । क सति, गणेशे निर्यापकाचार्ये च । गणे च सङ्घे । किंवि-शिष्टे, समाधिसाधनचणे समाधे रत्नत्रयैकाग्रतायाः साधनं सम्पादनं तेन वित्ते अनेकशः ख्यातौ समाधिसाधनेन प्रसिद्ध इत्यर्थः ॥ २६ ॥

श्लोकद्वयेन समाधिमरणमाहात्म्यं स्तुवन्नाह—

प्राग्जन्तुनाऽमुनाऽनन्ताः प्राप्तास्तद्भवमृत्यवः ।
समाधिपुण्यो न परं परमश्चरमक्षणः ॥ २७ ॥

टीका—प्राप्ताः । के, तद्भवमृत्यवः भवान्तरप्राप्तेरनन्तरोपश्लिष्टपूर्वभववि-गमनं तद्भवमरणमाख्यायते । कियन्तोऽनन्ताः । केन, अमुना संसारिणा जन्तुना जीवेन । कथं, प्राक् इतः पूर्वं । परं केवलं न प्राप्तः । कोऽसौ, चर-मक्षणः भवपर्यायविगमान्त्यसमयः । किंविशिष्टः, समाधिपुण्यः रत्नत्रयैका-ग्रतया पवित्रः । संसारकारणकर्मनिर्मूलनसमर्थत्वात्परमः इतरमरणक्षणेभ्य उत्कृष्टश्च ॥ २७ ॥

परं शंसन्ति माहात्म्यं सर्वज्ञाश्चरमक्षणे ।
यस्मिन्समाहिता भव्या भञ्जन्ति भवपञ्जरम् ॥ २८ ॥

टीका—परमुत्कृष्टं । माहात्म्यं महिमानं । सर्वज्ञा शंसन्ति स्तुवन्ति । क, चरमक्षणे । यस्मिन् यत्र चरमक्षणे । समाहिता समाधिं गता भव्याः । भञ्जन्ति विघटयन्ति । किं तत्, भवपञ्जरं भवः संसारः पञ्जरमिव शुकादि-पक्षिण इव जीवस्य पारतंत्र्यनिमित्तत्वात् ॥ २८ ॥

संन्यासार्थं क्षेत्रविशेषमाश्रयितुमाह —

प्रायार्थी जिनजन्मादि स्थानं परमपावनम् ।
आश्रयेत्तदलाभे तु योग्यमर्हद्गृहादिकम् ॥ २९ ॥

टीका — आश्रयेत् [illegible] । कोऽसौ, प्रायार्थी [illegible] । किं तत्, जिनजन्मादि स्थानं । किंविशिष्टं [illegible] पवित्रीकरणं । तत्र [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । तदलाभे तु तस्यालाभे पुनराश्रयेत् । किं तत्, अर्हद्गृहादिकं [illegible] । किंविशिष्टं, योग्यं समाधि[illegible] ॥ २९ ॥

तीर्थं प्रति चलितस्यान्तरामरणेऽपि आराधकत्वं दर्शयति—

प्रस्थितो यदि तीर्थाय म्रियतेऽवान्तरे तदा ।
अस्त्येवाराधको यस्माद्भावना भवनाशिनी ॥ ३० ॥

टीका — यदि म्रियते [illegible] । क, अवान्तरे [illegible] । [illegible] । तेन [illegible] । किंविशिष्टः सन्, प्रस्थितः गन्तुमारब्धः । कस्मै, तीर्थाय जिनजन्मादि[illegible] वा । तदा अस्त्येव [illegible] । किंविशिष्ट, आराधक यस्मात्कारणाद्भवति । काऽसौ, भावना समाधिसाधनप्रणिधानं । किंविशिष्टा, भवनाशिनी संसारविनाशिनी ॥ ३० ॥

तत्र गतस्य क्षमापणं क्षमणं च कुर्यादित्युपदिशति—

रागाद् द्वेषान्ममत्वाद्वा यो विराद्धो विराधकः ।
यश्च तं क्षमयेत्तस्मै क्षाम्येच त्रिविधेन सः ॥ ३१ ॥

टीका — क्षमयेत् क्षमां कारयेत् । [illegible] । क, तं । यः किं, यो विराद्धो दुःखं स्थापित । कस्मात्, रागात् स्नेहात् द्वेषात् क्रोधात् ममत्वात् ममकाराद्वा । यश्च रागाद्यैर्विराधक [illegible] क्षाम्येच्च क्षमां कुर्यात्स । केन, त्रिविधेन मनोवाक्कायेन ॥ ३१ ॥

क्षमणकरणाकरणयोः फलमाह—

तीर्णो भवार्णवस्तैर्ये क्षाम्यन्ति क्षमयन्ति च ।
क्षाम्यन्ति न क्षमयतां ये ते दीर्घाजवञ्जवाः ॥ ३२ ॥

टीका—तैः पुम्भिः । तीर्णो लङ्घितः । कोऽसौ, भवार्णवः संसाराब्धिः । ये किं, ये क्षाम्यन्ति विराधकाय क्षमां कुर्वन्ति । ये च क्षमयन्ति विराद्धं क्षमां कारयन्ति । ये पुनः न क्षाम्यन्ति । केषां क्षमयतां क्षमां कारयतां । ते भवन्ति । किंविशिष्टाः, दीर्घाजवञ्जवाः चिरसंसाराः ॥३२॥

क्षपकस्यालोचनाविधिमाह—

योग्यायां वसतौ काले स्वागः सर्वं स सूरये ।
निवेद्य शोधितस्तेन निःशल्यो विहरेत्पथि ॥ ३३ ॥

टीका—विहरेत् प्रवर्तेत । कोऽसौ, सः क्षपकः । क्व, पथि रत्नत्रये । किंविशिष्टः सन्, निःशल्यो मायादिशल्यरहितः । कथम्भूतो भूत्वा, शोधितः प्रतिक्रमणेन प्रायश्चित्तादिविधिना निष्कासितदोषः । केन, तेन कर्त्रा । किं कृत्वा, निवेद्य आलोच्य । किं तत्स्वागः आत्मनो व्रतादावतीचारं । किंविशिष्टं, सर्वं । कस्मै, सूरये निर्यापकाचार्याय । क्व, वसतौ स्थाने । किंविशिष्टायां, योग्यायां आलोचनोचितायां । तथा कालेऽपि योग्ये ॥ ३३ ॥

संस्तरारोहणविधिमाह—

विशुद्धिसुधया सिक्तः स यथोक्तं समाधये ।
प्रागुदग्वा शिरः कृत्वा स्वस्थः संस्तरमाश्रयेत् ॥३४॥

टीका—आश्रयेत् आरोहयेत्सः । कं, संस्तरं । किंविशिष्टं, यथोक्तं येन प्रकारेणागमे कथितं । कस्मै, समाधये समाधिनिमित्तं । किंविशिष्टः सन्, स्वस्थः निर्व्याक्षेपः । किं कृत्वा, कृत्वा । किं तच्छिरः शीर्षं । क्व, प्राक् पूर्वस्यां दिशि । उदग्वा उत्तरस्यां । कथम्भूतो भूत्वा, सिक्तो सिंचितः । कया, विशुद्धिसुधया विशुद्धिर्मनःपरिणतिनिर्मलत्वं प्रायश्चित्तविधानं वा सैव सुधा अमृतं तया ॥ ३४ ॥

संस्तरारोहणकाले महाव्रतार्थमापवादिकलिङ्गिविधानार्थमाह–

त्रिस्थानदोषयुक्तायाप्यापवादिकलिङ्गिने ।
महाव्रतार्थिने दद्याल्लिङ्गमौत्सर्गिकं तदा ॥ ३५ ॥

टीका—दद्यात्सूरिरिति निर्यापकाचार्यः । किं तत् । लिङ्गं अचेलकत्वादि चतुर्विधं । किंविशिष्टं औत्सर्गिकं उत्सर्गे सकलपरिग्रहत्यागे भवं नाग्न्यमित्यर्थः । क्व तदा संस्तरारोहणकाले । कस्मै, आपवादिकलिङ्गिने सग्रन्थलिङ्गाय श्रावकायेत्यर्थः । किंविशिष्टाय, त्रिस्थानदोषयुक्तायापि त्रिस्थानेषु दोषो युक्तयो दुरण्डता- [illegible] सहितायापि । पुनः किंविशिष्टाय, महाव्रतार्थिने महाव्रतं याचमानाय ॥ ३५ ॥

[illegible] श्रावकस्योत्कृष्टस्यापि महाव्रतायोग्यत्वमाह—

कौपीनेऽपि समूर्च्छत्वान्नार्हत्यार्यो महाव्रतम् ।
अपि भाक्तममूर्च्छत्वात् साटकेऽप्यार्यिकार्हति ॥ ३६ ॥

टीका—नार्हति न युक्तो भवति । कोऽसावार्यः परमोत्कृष्टश्रावकः । किं तन्महाव्रतं । किंविशिष्टमपि, आत्मसुखपरिणामपि । कुतः, समूर्च्छत्वात् ममेदमिति ममत्वविशिष्टत्वात् । क्व, कौपीने गुह्यप्रच्छादनवस्त्रखण्डमात्रे । अपि- [illegible] । आर्यिका पुनरर्हति । आत्मैव महाव्रतं । कस्मादमूर्च्छत्वात् । क्व, साटकेऽपि । संस्तरारोहणकाल[illegible] ॥ ३६ ॥

महाव्रताद्युपक्रमेऽर्हतोऽपि सर्वस्य सर्वत्र प्रशस्तमौत्सर्गिकमपवदन्नाह—

ह्रीमान्महर्द्धिको यो वा मिथ्यात्वप्रायबान्धवः ।
सोऽविविक्ते पदे नाग्न्यं शस्तलिङ्गोऽपि नार्हति ॥ ३७ ॥

टीका—स श्रावको नार्हति । किं तत् नाग्न्यं । क्व, पदे स्थाने । किंविशिष्टे, अविविक्ते बहुजने । एकान्तस्थाने सोऽप्यर्हतीत्यर्थः । किंविशिष्टोऽपि, शस्तलिङ्गोऽपि लिङ्गं पुंश्चिह्नं मुष्कमेहनमित्यर्थः शस्तं प्रशस्तं प्रागुक्तदोषविमुक्तं लिंगं यस्य स शस्तलिङ्गः । सः किं, यो ह्रीमान् । लज्जावान् । महर्द्धिकः श्रीमान् । मिथ्यात्वप्रायबान्धवो वा भवति । मिथ्यात्वं प्रायेण बाहुल्येन येषां ते मिथ्यात्वप्रायाः बान्धवा ज्ञातयो यस्य स तथोक्तः ॥ ३७ ॥

टीका—तेन महाभरेण । किमलब्धपूर्वमनादिकालमप्राप्तं सम्यक्त्वसह-चारि महाभ्युदयादिकं न लब्धं ? सर्वं प्राप्तमित्यर्थः । येन जीवितं समाधिना रत्नत्रयैकाग्रतया स्पृष्टं । किं कृत्वा, पञ्चधा पञ्चप्रकारां शुद्धिं पञ्चप्रकारं च विवेकमाप्य प्राप्य ॥ ५१ ॥

बहिरङ्गान्तरङ्गविषयभेदात्पञ्चविधां शुद्धिमाह—

शय्योपध्यालोचनान्नवैयावृत्त्येषु पञ्चधा ।
शुद्धिः स्याद् दृष्टिधीवृत्तविनयावश्यकेषु वा ॥ ५२ ॥

टीका—स्यादस्ति शुद्धिः । कतिधा, पञ्चधा । केषु, शय्यादिषु विषयेषु । तत्र शय्या वसतिसंस्तरौ । उपधिः संयमसाधनं । आलोचना गुरवे दोषनिवेदनं । अन्नं चतुर्विधाहारः । वैयावृत्त्यं परिचारकैः क्रियमाणं पादमर्दनादिकं । तेषु पञ्चसु शुद्धिं प्राणेन्द्रियसंयमेन प्रवृत्तिरेषा वाच्या । इयं स्वमतरक्षा पञ्चधा शुद्धिः स्यात् । वाऽथवा दृष्ट्यादिषु पञ्चसु । दृष्टौ दर्शने धियां ज्ञाने, वृत्ते चारित्रे, विनये प्रश्रये, आवश्यके सामायिकादिषडावश्यके च निरतिचार-तया प्रवृत्तिः ॥ ५२ ॥

शुद्धिवन्मतद्वयेन पञ्चधा विवेकमाह—

विवेकोऽक्षकषायाङ्गभक्तोपधिषु पञ्चधा ।
स्याच्छय्योपधिकायान्नवैयावृत्त्यकरेषु वा ॥ ५३ ॥

टीका—विवेकः आत्मनः पृथग्भावः साध्यवसाय पञ्चधा स्यात् । केषु, अक्षादिषु विषयेषु । तत्रेन्द्रियेभ्यः कषायेभ्यश्चात्मनः पृथक्चिन्तनं द्विविधो भावविवेकः । द्रव्यविवेकस्तु शरीराहारसंस्तरोपकरणेभ्यः स्वस्य पृथक्चिन्तनेन त्रिविधः । तमेव मतान्तरेणाह—शय्येत्यादि शय्यादेः प्रतिचारकान्तात् पृथक्चिन्तनेन कश्चिद्विवेकः पञ्चधेति ॥ ५३ ॥

निश्चेलसचेलयोर्महाव्रतभावनाविशेषमाह—

निर्यापके समर्प्य स्वं भक्त्यारोप्य महाव्रतम् ।
निश्चेलो भावयेदन्यस्त्वनारोपितमेव तत् ॥ ५४ ॥

टीका—भावयेत्सूरी भूयो मनसि प्रणिदध्यात् । कोऽसौ, निर्भ्रेत्यत्स्तम-मन्तात्यादिरीरित्ति । तन्महाव्रतं । किं कृत्वा, आरोप्य निर्यापकाचार्य-सकलेनात्मनि स्थापयित्वा । कया, भक्त्या पंचतय्या हिंसादिविरत्या, पंचतय्या समित्या, त्रितय्या च गुप्त्या, मनआदिनिगुप्तिभित्रयोदशप्रकारं चारित्रमात्मनि व्यवस्थाप्य । किं कृत्वा, समर्प्य आपृच्छनं कृत्वा । कं, स्वमात्मानं । कस्मिन्, निर्यापके संसारान्निर्यातं क्षपकं प्रयोजयतीति निर्यापकः षट्त्रिंशद्गुणोपेतो धर्माचार्यस्तस्मिन् । कया, भक्त्या शुभवृत्त्या । भक्त्यैवास्य संसारशक्यपायेनोभयथ संवेग । अन्यस्तु सर्वेऽपि गुणस्तन्महाव्रतं भावयेत् । किंविशिष्टमनारोपितमेव समस्यस्य तदारोपणेऽनधिकारात् ॥ ४४ ॥

अतिचारपञ्चकपरिहारेण सल्लेखनाविधिना संस्तरस्थस्य प्रवृत्तिमुपदिशति—

जीवितमरणाशंसे सुहृदनुरागं सुखानुबन्धमजन् ।
स निधानं सँस्तरगश्चरेच्च सल्लेखनाविधिना ॥ ४५ ॥

टीका—स केवलमारोपितमनारोपितं वा महाव्रतं संस्तरगो भावयंश्चरेच्च चेष्टेत । केन, सल्लेखनाविधिना जन्ममृत्युजरातङ्का इत्यादिना प्रबन्धेन प्रागुक्तेन । किं कुर्वन्, अजन् क्षिपन् निराकुर्वन्नित्यर्थः । के, जीवितमरणाशंसे जीविताकांक्षा मरणाकांक्षा च । तथा सुहृदनुरागं मित्रानुरागं । तथा सुखानुबन्धं । किंविशिष्टं, सनिदानं निदानेन सह । पञ्चम निदानमप्यजन्नित्यर्थः । इतो विशेषेणार्थः प्रकाश्यते । तत्र जीविताशंसा शरीरमिदमवश्यंहेयं जलबुद्बुदवदनित्यमित्यादिकमस्मरतोऽस्यावस्थानं कथं स्यादित्यादरः । पूजाविशेषदर्शनात्प्रभूतपरिवारावलोकनात्सर्वलोकश्लाघाश्रवणाच्चैव हि मन्यते प्रत्याख्यातचतुर्विधाहारस्यापि मे जीवितमेव श्रेयः । यत एवंविधा मदुद्देशेनेयं विभूतिर्वर्तत इत्याकांक्षेति यावत् । मरणाशंसा रोगोपद्रवाकुलतया प्राप्तजीवनसंक्लेशस्य मरणं प्रति चित्तप्रणिधानं । यदा न कश्चित्प्रतिपन्नाशनं प्रति सपर्यया आद्रियते, न च कश्चित् श्लाघते, तदा तस्य यदि शीघ्रं म्रियेय तदा भद्रकं स्यादित्येवंविधपरिणामोत्पत्तिर्वा । सुहृदनुरागो बाल्ये सहपांशुक्रीडनादि व्यसने सहायत्वमुत्सवे सम्भ्रम इत्येवमादेर्मित्रसुकृतस्यानुस्मरणं । बाल्याद्यवस्थासहक्रीडितमित्रानुस्मरणं वा । सुखानुबन्ध एवं मया भुक्तमेवं शयितमेवं क्रीडितमित्येवमादि प्रीतिविशेषं प्रति स्मृतिसमन्वाहार ।

विद्यानमस्मात्तपसः सुदुश्चराज्जन्मान्तरे इन्द्रश्चक्रवर्ती धरणेन्द्रो वा स्यामह-मित्येवमाद्यनागताम्युदयाकांक्षा ॥ ४५ ॥

एवं संस्तरारूढस्य क्षपकस्य निर्यापकाचार्य एतत्कृत्येदं कुर्यादित्याह—

यतीन्नियुज्य तत्कृत्ये यथार्हं गुणवत्तमान् ।
सूरिस्तं भूरि संस्कुर्यात् स ह्यार्याणां महाक्रतुः ॥४६॥

टीका—संस्कुर्यात् रत्नत्रयसंस्कारयुक्तं कुर्यात् । कोऽसौ, सूरिः । कं, तं क्षपकं । कथं, भूरि बहु । किं कृत्वा, नियुज्य अधिकृत्य । कान्, यतीन् साधून् । क्व, तत्कृत्ये आराधकस्यामर्शनादिशरीरकार्ये विकथानिवारणे धर्मकथायां भक्तपानतत्त्वशोधनमलोत्सर्जनादौ च । कथं, यथार्हं यथायोग्यं । किंविशिष्टान्, गुणवत्तमान् मोक्षकारणगुणातिशयशालिनः । हि यस्मात् क्षपकसमाधिसाधनविधिरार्याणां यतीनां महाक्रतुः परमयज्ञः स्यात् ॥ ४६ ॥

क्षपकस्याहारविशेषप्रकाशनात् भोजनासक्तिनिरोधार्थमाह—

योग्यं विचित्रमाहारं प्रकाश्येष्टं तमाशयेत् ।
तत्रासजन्तमज्ञानाज्ज्ञानाख्यानैर्निवर्तयेत् ॥ ४७ ॥

टीका—आशयेद्भोजयेत्सूरिः । कं, क्षपकं । कं, इष्टं किञ्चित्सर्वं वा क्षपकेणाकांक्ष्यमाणमाहारं । किं कृत्वा, प्रकाश्य दर्शयित्वा कमाहारं । किंविशिष्टं, योग्यं कल्प्यं । पुनः किंविशिष्टं, विचित्रं नानाप्रकारं । कश्चिद्धि भोज्यविशेषान् दृष्ट्वा तीरं प्राप्तस्य किं ममैभिरिति प्राप्तवैराग्यः संवेगपरो भवति । कश्चित् किमपि भुक्त्वा अपरस्तु सर्वं भुक्त्वा तथा भवति । कश्चित्तु तानास्वाद्य तद्-रसासक्तिपरो भवति, चित्रत्वान्मोहनीयकर्मविलासानां । तत्र देशतया सर्वतया वा भोज्यमात्रे भोजने अज्ञानात्तत्त्वानवबोधादासक्तिमासक्तिं कुर्वन्तं क्षपकं निवर्तयेत् ततो विरमयेत्सूरिः । कैर्ज्ञानाख्यानैर्बोधप्रबोधकप्रतिबोधाख्यानैः ॥ ४७ ॥

भवद्भिः क्षपकैराहारविषयगृद्धिप्रतिषेधपुरःसरं सम्परिहारकमाह—

भो निर्जिताक्ष विज्ञातपरमार्थ महायशः ।
किमद्य प्रतिभान्तीमे पुद्गलाः स्वहितास्तव ॥ ४८ ॥

टीका—भो भद्रो । निर्विनाश निःशेषतर्षीभूतपुद्गल । भो विनाश… मार्ग भवन्मगधाधारतया निर्विशेषनिर्विशेषव्यवस्मृतस्य । भो महात्मनः सकल… रितकरिभूतवर्जितं आसाचकरात । अथ मनसि । इमे मामकमयनापुद्… कल्पिता पुद्गला मूर्तरूपाः । किं तत्र प्रतिभाति प्रतिभासन्ते । किं… गिरः, स्वहितं आत्मन उपकारकाः । किमन्दुः प्रथं निमर्ज्ञे आत्मन… ॥ ४८ ॥

किं कोऽपि पुद्गलः सोऽस्ति यो भुक्त्वा नोज्झितस्त्वया ।
न चैष मूर्तोऽमूर्तस्ते कथमप्युपयुज्यते ॥ ४९ ॥

टीका—किमस्ति । कोऽसौ, सः कोऽपि कश्चित्पुद्गलो यो नोज्झितो न त्यक्तस्त्वया । किं कृत्वा, भुक्त्वा अनादिकाले इंद्रियप्रणालिकाभिरुपभुज्य न च नैव । एष पुद्गलो मूर्तो रूपादिमानमूर्ते रूपादिरहितस्य ते तव कथमपि केनापि प्रकारेणोपयुज्यते उपकरोति । गगनस्येव भवनकृतोपकाराणोप-रत्वात् ॥ ४९ ॥

केवलं करणैरेनमलं ह्यनुभवन्भवान् ।
स्वभावमेवेष्टमिदं भुञ्जेऽहमिति मन्यते ॥ ५० ॥

टीका—केवलं परं मन्यते प्रतिपद्यते । कोऽसौ, भवान् । किं इष्टमभि-प्रेतमिदं पुरोवर्ति वस्त्वहं भुञ्जे अनुभवामीत्येवम् । किं कुर्वन्ननुभवन् भुञ्जानः । कं, स्वभावमेव आत्मपरिणाममेव वस्तुतस्तस्यैवात्मना भोग्यत्वात् । किं कृत्वा, अलं विषयीकृत्य । कमेनं पुद्गलं । कैः, करणैः चक्षुरादीन्द्रियैः ॥ ५० ॥

तदिदानीमिमां भ्रान्तिमभ्याजोऽन्मिषती हृदि ।
स एष समयो यत्र जाग्रति स्वहिते बुधाः ॥ ५१ ॥

टीका—तत्तस्मात्कारणात् । अभ्याज निवारय त्वं । कामिमां प्रतीयमानां भ्रांतिं अभोग्ये पुद्गले भोग्यबुद्धिं । [illegible] कुर्वतीमुन्मिषतीमुदयोन्मुखीभवन्तीं । क, हृदि हृदये अन्तश्चेतसि । कदा, इदानीमद्य । यतो वर्तते । कोऽसावेषोऽयं । स समयः कालः । यत्र किं, यत्र यस्मिञ्जाग्रति सावधाना भवन्ति । के, बुधाः दक्षाः । क, स्वहिते ॥ ५१ ॥

अन्योऽहं पुद्गलश्चान्य इत्येकान्तेन चिन्तय ।
येनापास्य परद्रव्यग्रहवेशं स्वमाविशेः ॥ ५२ ॥

टीका-अहमस्मि । किंविशिष्टोऽन्य पुद्गलादितः । पुद्गलश्चास्मि । किंविशिष्टो ऽन्यो मत्तो भिन्न इत्येवमेकान्तेन सर्वथा चिन्तय भावय त्वं । येनात्मपुद्गलयो पृथक्त्वचिन्तनेन परद्रव्यग्रहवेशमनात्मद्रव्यनिवेशमभिनिवेशमपास्य त्यक्त्वा । स्वमात्मद्रव्यं स्वमाविशेरनुप्रविशः ॥ ५२ ॥

क्वापि चेत्पुद्गले सक्तो म्रियेथास्तद्ध्रुवं चरेः ।
तं कृमीभूय सुस्वादुचिर्भटासक्तभिक्षुवत् ॥ ५३ ॥

टीका—क्वापि कस्मिंश्चिदनुपयोगिनि पुद्गले । सक्त आसक्तः सन् म्रियेथा प्राणांस्त्यजेस्त्वं चेत्तर्हि ध्रुवं निश्चितं चरेर्भक्षयेर्भ्रमयिष्यसि त्वं । कं, तं पुद्गलं । किं कृत्वा, कृमीभूय तत्रैव क्षुद्रजन्तुर्भूत्वा स्वसमाराय । किंवत्, सुस्वादित्यादि । सुस्वादुनि रसनेन्द्रियप्रीतिवृद्धिकारिणि चिर्भटे फलविशेषे आसक्तो भिक्षुः संस्थामोक्षमुक्त संयतो यथा ॥ ५३ ॥

किं चाङ्गस्योपकार्यन्नं न चैतत्तत्प्रतीच्छति ।
तच्छिन्धि तृष्णां भिन्धि स्वं देहाद्रुन्धि दुराश्रवम् ॥५४॥

टीका—किं च अन्यधिकं चोच्यते त्वां प्रति । भवति । किं तदन्नं भोज्य-द्रव्यं । किंविशिष्टमुपकारि उपकारकं । कस्याङ्गस्य शरीरस्य । मूर्तेन मूर्त-स्यैवोपकार्यत्वदर्शनात् । न च नैव । एतदङ्गं । तदन्नं प्रतीच्छति उपकारक-त्वेन गृह्णाति । तत्तस्माच्छिन्धि नाशय त्वं । कां, तृष्णां अन्ने काङ्क्षानुबन्धं । तथा भिन्धि भेदेन भावय त्वं । कं, स्वमात्मानं । कस्मात्, देहात् । तथा रुन्धि प्रतिबधान त्वं । कं, दुराश्रवं पापकर्मास्रवणकारणम् ॥ ५४ ॥

इत्थं पथ्यप्रथासारैर्वितृष्णीकृत्य तं क्रमात् ।
त्याजयित्वाऽशनं सूरिः स्निग्धपानं विवर्धयेत् ॥ ५५ ॥

टीका—विवर्धयेत्परिपूर्णं दद्यात् सूरिः । किं तत्, स्निग्धपानं दुग्धादि । किं कृत्वा, त्याजयित्वा परिहार्य । किं तदशनं कवलाहारं । कस्मात्क्रमात्

क्रमेण शनैः शनैः । किं कृत्वा, वितृष्णीकृत्य अन्ने निवृत्तेच्छं कृत्वा । कं, तं क्षपकं । पथ्यप्रथामाँरहितप्रकाराधारासम्पातैः । कथमित्यमनेन प्रकारेण ॥५५॥

पानं षोढा घनं लेपि ससिक्थं सविपर्ययम् ।
प्रयोज्य हापयित्वा तत् खरपानं च पूरयेत् ॥ ५६ ॥

टीका—पूरयेद्विवर्धयेत्सूरिः । किं तत्खरपानं प्रथमं शुद्धकाञ्जिकादिरूपं पश्चाच्च शुद्धपानीयरूपं । किं कृत्वा, प्रयोज्य परिचारकैर्दापयित्वा । हापयित्वा च त्याजयित्वा क्षपकेण । किं तत्पानं पेयद्रव्यं । कतिधा, षोढा षट्प्रकारं । तदेवाह-घनमित्यादिना । घनं बहुलं दध्यादि । सविपर्ययमितिवचनात्स्वच्छं तिंतिडीकादिफलरसमौवीरकोष्णजलादि । लेपि यद्धस्ततलं लिम्पति तद्विपरीतमलेपि । ससिक्थं सिक्थसहितं पेयादि तद्विपरीतमसिक्थं मण्डकादि ॥ ५६ ।

इत्थं च निर्यापकाचार्यः क्षपकं शिक्षयेदिति षड्भिः श्लोकैराह—

शिक्षयेच्चेति तं सेयमन्त्या सल्लेखनार्य ते ।
अतीचारपिशाचेभ्यो रक्षैनामतिदुर्लभाम् ॥ ५७ ॥

टीका—शिक्षयेच्च सूरिरनुशिष्यात्तं क्षपकं । इति वक्ष्यमाणेन प्रकारेण अयं पूर्वोक्तश्च । इति चशब्दौ तुल्यकक्षतां द्योतयतः । खरपानं पूरयेत् शिक्षयेच्चेति सम्बन्धः । तदेव शिक्षणमाह-सेयमित्यादि । हे आर्य गुणैर्गुणवद्भिश्चार्यमाणा सा परमागमे प्रसिद्धा इयं वर्तते । काऽसौ, सल्लेखना । किंविशिष्टा, अन्त्या मरणान्तिकी । कस्य, ते तव । तद्रक्ष पालय त्वमेनां । केभ्य, अतीचारपिशाचेभ्य अतीचारा जीविताशंसादयः प्रागुक्तास्त एव पिशाचादिवद्भ्रंशं प्राप्य धर्मविध्वंसकत्वात् । किंविशिष्टामेनामतिदुर्लभां आसंसारमप्राप्तपूर्वत्वादत्यन्तं प्राप्तुमशक्यां ॥ ५७ ॥

जीवितेशंसादिपरिहारं शिक्षयन्नाह—

प्रतिपत्तौ सजन्नस्या मा शंस स्थास्नु जीवितम् ।
भ्रान्त्या रम्यं बहिर्वस्तु हास्यः को नायुराशिषम् ॥५८॥

टीका—मा शंस मा काङ्क्ष त्वं । किं तज्जीवितं । किंविशिष्टं, स्थास्नु स्थिरतर । किं कुर्वन्, सजन् आसक्तो भवन् । कस्यामस्यां सल्लेखनायां

प्रतिपत्ती आचार्यादिभि क्रियमाणे परिचर्यादिविधौ, महर्द्धिके पुत्रैश्च शौरवाश्रुरादिके । अतोऽपवादमाह—यतो भवति । किं तद्वदिवेतु बाह्यविषयजातं । ईदृग्विधिं, स्वयमात्मन. प्रीणन । कथा, आत्मना श्रमेण । कथ हास्यो इत-भावो लौकिकपर्यालोचनां न भवति । कथा, आयुराशिषा जीवित मे भूया-दित्याशंसया । स एष जीवितासंसाख्योऽतीचारः पुनरनूद्योपपत्तिविरोधेन स्वाध्ययनोपदिष्टः । एवमुत्तरेऽपि ॥ ५८ ॥

परिहासभयाद्वाशु मरणे मा मतिं कृथाः ।
दुःखं सोढा निहन्त्यंहो ब्रह्म हन्ति मुमूर्षुकः ॥ ५९ ॥

टीका—मा कृथा मा कुरु त्वं । कां, मतिं इच्छां । क, आशु मरणे शीघ्रं जीवितच्छेदे । कस्मात्परीषहभयात् क्षुत्तृड्व्याधिवेदनाभीत्या । यतो निह-न्ति निस्तारयं क्षपयति, विनाशान्तत्वात्कर्मणां । कोऽसौ, दुःखं बाधां सोढा सामुन्येन संक्लेशपरिणामलक्षणेन सहमानः । किं तदहः पुरार्जितपापं । तथा हन्ति हिनस्ति । कोऽसौ, मुमूर्षुक कुत्सितविधिना मर्तुमिच्छन् । किं तद्ब्रह्म ज्ञानं मोक्षं वा । आत्मघातको दीर्घसंसारो भवतीत्यर्थः ॥ ५९ ॥

सहपांशुक्रीडितेन स्वं सख्या मानुरञ्जय ।
ईदृशैर्बहुशो भुक्तमोहदुर्ललितैरलम् ॥ ६० ॥

टीका—माऽनुरञ्जय मा स्नेहय मा प्रीणय वा त्व । कं, स्वमात्मानं । केन, सख्या मित्रेण । किंविशिष्टेन, सहपांशुक्रीडितेन बाल्यावस्थायां सह मिलित्वा पांसुना रजसा क्रीडितं क्रीडनं येन स तथोक्त । अतो व्यावर्तना-र्थमाह—अलं पर्याप्तं । तव परलोकोद्यतस्य । कैरीदृशैरेवविधैर्मित्रानुरागस्मर-णाद्यैः परिणामैः । किंविशिष्टैर्बहुशोऽनेकशो भुक्तैरनुभूतपूर्वैः । पुन किंवि-शिष्टैर्मोहदुर्ललितैर्मोहनीयकर्मविपाकजन्यदुश्चेष्टितमार्गैः ॥ ६० ॥

मा समन्वाहर प्रीतिविशिष्टे कुत्रचित्स्मृतिम् ।
वासितोऽसुखैरेव बम्भ्रमीति भवे भवी ॥ ६१ ॥

टीका—मा समन्वाहर माऽनुबन्धिनीं कुरु त्वमुपभुक्तामेव नियन्त्रे-णः । कां, स्मृतिं मनोवृत्तिं । क, कुत्रचित् वस्त्वादीनामन्यतमेऽनुभूत-

माने विषये पूर्वं प्रवृत्ते प्रीतिविशिष्टे प्रमोदातिशये, इत्थं मया रम्यकान्त्या-दिकमीक्षितमित्थमालिङ्गितमित्यादिरूपेण मा स्मृतिसमन्वाहारं कुरुष्वेत्यर्थः। यतो बम्भ्रमीति कुटिलं पर्यटति कष्टं परिवर्तते। कोऽसौ, भवी जीवः। क, भवे आर्जवप्रतिविभावे। किंविशिष्टः सन्, वासितो दृढाहितसंस्कारः। कैः, क्षसुखैरिन्द्रियसुखैरेव नात्मज्ञानसंस्कारैः ॥ ६१ ॥

मा काङ्क्षीर्भाविभोगादीन् रोगादीनिव दुःखदान्।
वृणीते कालकूटं हि कः प्रसाद्येष्टदेवताम् ॥ ६२ ॥

टीका—मा काङ्क्षीस्तपोमाहात्म्यादिना ममैते भूयासुरिति माऽभिलष त्वं। कान्, भाविभोगादीन् भाविनो भोगानिष्टविषयान्। आदिशब्देन चाहमिन्द्रादीन्। किंविशिष्टान्, दुःखदान् दुरन्तदुःखदायकान्। कानिव, रोगादीनिव ज्वरादिव्याधीष्टवियोगप्रभृतीन् यथा। हि यस्मात् कः कश्चित् वृणीते प्रार्थयते। किं तत्कालकूटं सद्यःप्राणहरं विषं। किं कृत्वा, प्रसाद्य वरदानोन्मुखीं कृत्वा। कामिष्टदेवतामभिमतार्थसम्पादनसमर्थां देवीं देवं वा ॥ ६२ ॥

क्षपकस्य चतुर्विधाहारसन्न्यासविधिं श्लोकद्वयेनाह—

इति व्रतशिरोरत्नं कृतसंस्कारमुद्वहन्।
खरपानक्रमत्यागात् प्रायेऽयमुपवेक्ष्यति ॥ ६३ ॥
एवं निवेद्य संघाय सूरिणा निपुणेक्षिणा।
सोऽनुज्ञातोऽखिलाहारं यावज्जीवं त्यजेत् त्रिधा ॥ ६४ ॥ युग्मं।

टीका—त्यजेत् कोऽसौ, क्षपकः। कमखिलाहारं चतुर्विधमपि भोजनं। कथं, त्रिधा मनोवाक्कायैः। कियत्कालं, यावज्जीवं। किं कुर्वन्, उद्वहन् उत्कृष्टं धारयन्। किं तद्, व्रतशिरोरत्नं सल्लेखनां। तस्या एव सर्वव्रतानां साफल्यसंपादकत्वेनोपरि भ्राजमानत्वाच्चूडामणिरिवाभरणानां। किंविशिष्टं, कृतसंस्कारं आहितातिशयं। कथमित्याह अनेन प्रतिपत्ती मजाकृ्यामित्यादिप्रबोधनप्रका-रेण। किंविशिष्टः, अखिलाहारं स त्यजेत्, अनुज्ञातोऽनुमतः। केन, सूरिणा निर्यापकाचार्येण। किंविशिष्टेन, निपुणेक्षिणा निपुणं सूक्ष्मं व्याधिदेशादिक-स्वरूपं पश्यतीत्येवंशीलः, इति निपुणेक्षी तेन, व्याधिदेशकालबलाबलस्वरूपज्ञ-

रोपदसमन्वमसंवेगवैराग्यादीनां सूक्ष्मेक्षिकया विचारकैरन्यैः । किं कृत्वा, निवेद्य ज्ञापयित्वा । कस्मै, संघाय चातुर्वर्ण्यश्रमणगणाय । कथमेवं । अयं क्षपक उपवेक्ष्यति निश्चलं स्थास्यति त्यक्तनिद्रो भविष्यतीत्यर्थः । क, प्रायं चतुर्विधाहारत्यागे । कस्मात्स्वरपानकमल्लाणात् स्वरपानस्य शुद्धोदकमात्रो पयोगस्य क्रमेण शनैः शनैस्त्यागः प्रत्याख्यानं तस्मात् ॥ अत्रार्थं विधिरावी- त्युक्तम्—" त्यक्ष्यति सर्वाहारं । यावज्जीवं निरवधारितविधम् । निर्यापकसूरि- पर संघाय निवेदयेदेवम् ॥ १ ॥ अपवति च क्षपकोऽसौ विघ्न तस्यैति सैवमधनस्य । दर्शितमर्थं भीत्या सद्धावमयेषु सर्वेषु " ॥ ६३।६४ ॥

एवमतिशयेन परिषहव्याघातसमं प्रति चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानमुपदिश्य- दार्गमनथाभूताय क्षपकाय पानीयमात्रविकल्पनपूर्वकं त्रिविधप्रत्याख्यान- मुपदिश्यैतच्चतुर्विधप्रत्याख्यानावसरनिरूपणार्थमाह—

स्वाध्यायाद्यपेक्षयाऽम्भो वा समाध्यर्थं विकल्पयेत् ।
भृशं शक्तिक्षये जह्यात्तदप्यासन्नमृत्युकः ॥ ६५ ॥

टीका—वा अथवा निर्यापकेन गुरुनियोगेन पेयतया प्रतिजानीत क्षपक । किं तदम्भः पानीयं । किमर्थं, समाध्यर्थं । कथं, स्वाध्यायापेक्षया यदि हेतिकी स्वाधियां पीडादि कालो वा सन्नपकादिर्देशो वा पैत्तिकी प्रकृ- तिर्वा अन्यदन्यैवंविधं तृष्णापरिषहोद्रेककारणं वा भवेत् तदा तुर्यं- तथा पानीयमुपयोक्तव्यमिति प्रत्याख्यानं प्रतिपत्तेत्यर्थः । भृशमत्यर्थं शक्तिक्षये जह्यात् पुनरासन्नमृत्युकः प्रत्यासन्नमरणः क्षपकस्तदम्भोऽपि जह्यात् प्रत्याख्यायात् ॥ ६५ ॥

तत्कालोचितं क्षपकोपकारि सङ्घस्यावश्यकर्तव्यमाह—

तदाऽखिलो वर्णिमुख्यग्राहितक्षमणो गणः ।
तस्याविघ्नसमाधानसिद्ध्यै तनुयात्तनूत्सृतिम् ॥ ६६ ॥

टीका—तदा तस्मिन्काले तनुयात्कुर्यात् । कोऽसावखिलः समस्तो गणः सङ्घः । कां, तनूत्सृतिं कायोत्सर्गं । कस्यै, अविघ्नसमाधानसिद्ध्यै । कस्य तस्य प्रत्याख्यातचतुर्विधाहारस्य क्षपकस्य, क्षपकस्योपसर्गो मा भूदन- न्तिमत्रं आराधकेनेत्येवमर्थं । किंविशिष्टः सन्, वर्णिमुख्यग्राहितक्षमणः, वर्णिनो

ब्रह्मचारिणो मुखेन ग्राहितो लापितो यथाकथञ्चित्कृतानपराधान् मम यूयं क्षमध्वमहं च भवत्कृतांस्तान् क्षम्ये इति क्षमणं यः स तथोक्तः । एतच्च पूर्वं निवेद्य संथारयेति प्रागुक्तमेव विशेष्य पुनरुक्तम् ॥ ६६ ॥

एवमाराधनापताकाग्रहणोद्यतस्य क्षपकस्य निर्यापकाः किं कुर्युरित्याह—

ततो निर्यापकाः कर्णे जपं प्रायोपवेशिनः ।
दद्युः संसारभयदं प्रीणयन्तो वचोऽमृतैः ॥ ६७ ॥

टीका—ततो यथोक्तकरणीयकारणानन्तरं । दद्युः सम्पादयेयुः । के, निर्यापकाः समाधिविधायिनो मुनयः । कं, जपं । किंविशिष्टं, संसारभयदं संसारभयं संवेगमुपलक्षणान्निर्वेदं च ददानं । क्व, कर्णे श्रुतिमार्गे । कस्य, प्रायोपवेशिनः संन्यासिनः । किं कुर्वन्तः, प्रीणयन्तः सन्तर्पयन्तः । कैर्वचोऽमृतैः पीयूषसमैर्वाक्यैः ॥ ६७ ॥

अथातो निर्यापकाचार्यकार्यां क्षपकस्य महतीमनुशिष्टिमुत्तरत्र प्रबन्धेनोपदिशति—

मिथ्यात्वं वम सम्यक्त्वं भजोर्जय जिनादिषु ।
भक्तिं भावनमस्कारे रमस्व ज्ञानमाविश ॥ ६८ ॥

टीका—भो आराधकराज वम निःशेषय त्वं । किं, मिथ्यात्वं विपरीताभिनिवेशं । तथा भज आश्रय त्वं । किं, सम्यक्त्वं तत्त्वार्थश्रद्धानं । तथा ऊर्जय बलवतीं ओजस्विनीं वा कुरु त्वं । कां, भक्तिं । केषु, जिनादिषु अर्हदादिषु परमेष्ठिषु तच्चैत्येषु व्यवहारनिश्चयरत्नत्रये च । तथा रमस्व रतिं कुरु त्वं भावनमस्कारे अर्हदादिगुणानामनुरागानुस्मरणे । तथा आविश तत्परो भव त्वं । किं तत्, ज्ञानं शास्त्रमात्मज्ञानं च तत्त्वबोधम् ॥ ६८ ॥

महाव्रतानि रक्षोच्चैः कषायान् जय यन्त्रय ।
अक्षाणि पश्य चात्मानमात्मनाऽऽत्मनि मुक्तये ॥ ६९

टीका—तथा रक्ष पालय त्वं । कानि, महाव्रतानि । तथा जय निगृहाण त्वं । कान्, कषायान् क्रोधादीन् । कथमुच्चैरत्यर्थं, तज्जये सुतरां यत्नं कुरु इत्यर्थः । तथा यन्त्रय नियमय विषयेषु प्रवर्तमानानि त्वं निरुन्धि । कानि

भवति स्वर्गादीनि । तथा यस्य अवलोकयत्वं । कथम्भूतं । केन, आत्मना स्वयं । क, आत्मनि स्वस्मिन् । कस्मै, मुक्तये मोक्षाय न मथाद्-भुताय ॥ ६९ ॥

मिथ्यात्वस्य सर्वानर्थहेतुत्वं श्लोकद्वयेन स्पष्टयति—

अधोमध्योर्ध्वलोकेषु नाभून्नास्ति न भावि वा ।
तद्दुःखं यन्न दीयेत मिथ्यात्वेन महारिणा ॥ ७० ॥

टीका—अध इत्यधोलोके मेरोरधः सप्तसु भूमिषु, मध्यलोके जम्बूद्वीपादिस्वयम्भूरमणसमुद्रान्ते तिर्यग्लोके, ऊर्ध्वलोके मेरुचूलिकातटात् प्रभृति सर्वार्थसिद्धिपर्यन्ते । नाभूत् न भूतं । नास्ति न भवति । न भावि वा न भविष्यति । यत्र दीयेत न सम्पाद्येत प्राणिनः । केन, मिथ्यात्वेन । किंविशिष्टेन, महारिणा परमशत्रुणा, तस्मिन् सत्येव सर्वापद्व्यसनोपनिपातोपपत्तेः ॥ ७० ॥

गहयधीभीवयन्भूपो मिथ्यात्वे वन्दकाहितम् ।
घनदृगमभावां द्रावक्कुहिताशोऽभ्रपप्लवम् ॥ ७१ ॥

टीका—भ्रमयन् वर्तते स्म । कोऽसौ, सद्धर्मधीवरद्युतिमती । कं, अर्थ संसारं । दीर्घीभवनशीलोऽभूदित्यर्थः । कथम्भूतो भूत्वा, द्राक् स्फुटितलक्षः स्फुटितचक्षुः । कस्मात्, घनदृगमभावो घनदृगस्य स्वस्वामिनः परिहरि । किं कुर्वन्, भावयन् अत्यासमभ्यस्यन् । किं तन्मिथ्यात्वं । किंविशिष्टं, भूयो वन्दकैन पुनरारोपितं । इयमत्राख्यायिका सर्वा, कथा कथाकोशादि-शास्त्रेषु द्रष्टव्या. ग्रन्थगौरवभयादिह नोक्ता. ॥ ७१ ॥

सम्यक्त्वस्योपकारकत्वं श्लोकद्वयेनाह—

अधोमध्योर्ध्वलोकेषु नाभून्नास्ति न भावि वा ।
तत्सुखं यन्न दीयेत सम्यक्त्वेन सुबन्धुना ॥ ७२ ॥

टीका—अस्यापि पूर्ववद्व्याख्या सुबन्धुत्वं पुनः सम्यक्त्वस्य सर्वत्र सर्वदा सर्वेषामुपकारकत्वात्समस्तविनिपातप्रतिबन्धकत्वाच्च निश्चेयम् ॥ ७२ ॥

प्रन्हासितकुदृग्बद्धश्वभ्रायुःस्थितिरेकया ।
दृग्विशुध्याऽपि भविता श्रेणिकः किल तीर्थकृत् ॥७३॥

टीका---किल एवं ह्यागमे श्रूयते श्रेणिको नाम मगधमहामंडलेश्वरो भविता भविष्यति । किंविशिष्टः, तीर्थकृत् धर्मतीर्थंकरः । कया, दृग्विशुध्या । किंविशिष्टया, एकया असहायया विनयसम्पन्नतादितीर्थंकरत्वकारणान्तररहितया । अपिर्विस्मये । किंविशिष्टः सन्, प्रेत्यादि श्वभ्रे सप्तमनरकभूमावायुषो भवधारणकारणकर्मणः स्थितिः कालावधारणेन बन्धः श्वभ्रायुःस्थितिः कुदृशा तीव्रमिथ्यात्वपरिणामेन बद्धा आत्मसात्कृता श्वभ्रायुःस्थितिः कुदृग्बद्ध-श्वभ्रायुःस्थितिः प्रन्हासिता त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमपरिमाणादपकृष्य रत्नप्रभायां चतुरशीतिवर्षसहस्रपरिमाणा कृता कुदृग्बद्धा श्वभ्रायुःस्थितिर्यस्य । एकयाऽपि दृग्विशुध्या स तथोक्तः ॥ ७३ ॥

अर्हद्भक्तेर्माहात्म्यं द्वाभ्यामाह—

एकैवास्तु जिने भक्तिः किमन्यैः स्वेष्टसाधनैः ।
या दोग्धि कामानुच्छिद्य सद्योऽपायानशेषतः ॥ ७४॥

टीका—भो सुविहित साधो । अस्तु भवतु । काऽसौ, भक्तिर्भावविशुद्ध आन्तरोऽनुरागः । क, जिने भगवदर्हद्देवे । किंविशिष्टा, एकैव असहायैव । किं कार्यं । कैः, स्वेष्टसाधनैः स्वाभिमतार्थसिद्ध्युपायैः । किंविशिष्टैरन्यैर्जिन-भक्तिव्यतिरिक्तैः । सर्वपुरुषार्थसाधनानां तया विना तदाभासत्वनिश्चयात् । या किं, या दोग्धि प्रपूरयति । कान्, कामान् मनोरथान् । किं कृत्वा, उच्छिद्य निरस्य । कानपायान्, अभ्युदयनिःश्रेयसभ्रंशिनोऽपायान् । कथमशेषतः सर्वतः सर्वान्वा । कथं, सद्यः स्वाविर्भावनानन्तरमेव ॥ ७४ ॥

वासुपूज्याय नम इत्युक्त्वा तत्संसदं गतः ।
द्विदेवारब्धविघ्नोऽभूत् पद्मः शक्रार्चितो गणी ॥ ७५॥

टीका—अभूत्सम्पन्नः । कोऽसौ, पद्मः पद्मरथो नाम मिथिलाधिपतिः । किंविशिष्टो, गणी गणधरदेवः । किंविशिष्टः सन्, शक्रार्चितः इन्द्रकृतप्रातिहार्यं । पुनः किंविशिष्टः सन्, द्विदेवारब्धविघ्नः द्वाभ्यां देवाभ्यां धन्वन्तरि-विश्वानुलोमचराभ्यामारब्धा कर्तुमुपक्रान्ता विघ्नाः कालकैकरस्य कृष्णसर्पस्य

[illegible] यथा समयसमाधिमरणमाराधयेत् । कथं-भूतो भूत्वा, तत्र मग्न । कथं, तत्संसारं सामुद्रचमसमयमरणं । किं कृत्वा, [illegible] ॥ ७५ ॥

एकोऽप्यर्हन्नमस्कारश्चेद्विहितस्मरणे मनः ।
सम्पाद्याभ्युदयं मुक्तिश्रियमुत्कयति द्रुतम् ॥ ७६ ॥

टीका—चेदादि । विदेत् भावरूपतया प्राप्नुयात् । कोऽसावेकोऽपि अर्हतो भगवतो नमस्कारः प्रणामः । किमभ्यनुचितं । क, मरणे प्राणत्यागक्षणे । तदा द्रुतं शीघ्रमुत्कयत्युत्कण्ठयति । कां, मुक्तिश्रियं मोक्षलक्ष्मीं । अनन्तरभवेषु द्वित्रिभवेषु वा परमपदं सम्पादयतीत्यर्थः । किं कृत्वा, सम्पाद्य सम्पूर्णं प्रापय्य । कमभ्युदयं महर्द्धिम् ॥ ७६ ॥

स णमो अरहंताणमित्युच्चारणतत्परः ।
गोपः सुदर्शनीभूय सुभगाह्वः शिवं गतः ॥ ७७ ॥

टीका—गत. । कोऽसौ, आगमे प्रसिद्धः सुभगाह्वः सुभगो नाम गोपो गोपालः । किं तत्पदं परममुक्तिं । किं कृत्वा, सुदर्शनीभूय वृषभदासश्रेष्ठिपुत्रः सुदर्शनाख्य शुभरूप सुभगस्तत्र भूत्वा । किंविशिष्टः सन्, णमो अरहंताणमित्येतत्पञ्चनमस्कारस्योच्चारणे सततं तत्परत्वविहितदेहात्ममना भूत्वा ॥ ७७ ॥

स्वाध्यायोपयोगमाहात्म्यं त्रिभिः श्लोकैराह—

स्वाध्यायादि यथाशक्ति भक्तिपीतमनाश्चरन् ।
तत्कालिकाद्भुतफलादुदर्के तर्कमस्यति ॥ ७८ ॥

टीका—अस्यति क्षिपति निवारयतीत्यर्थः । कोऽसौ, पुरुषः । कं, तर्कं वितर्कं संशयरूपं विमर्शमित्यर्थं । कस्मिन्निमित्ते, उदर्के उत्तरकाले स्वाध्यायाद्यनुष्ठानसाध्यमागामि यदद्भुतं फलमुत्तमं तस्मिं भविष्यति न वेति सन्देहं । कस्मात्तत्कालिकाद्भुतफलात् क्रियमाणस्वाध्यायाद्याचरणसमयसम्भवानन्दभावदृष्टमाहात्म्यात् [illegible] निश्चेतुं शक्यत्वात् । किं कुर्वन्, चरन् अनुतिष्ठन् । किं तत्स्वाध्यायादि स्वाध्यायं वन्दनां प्रतिक्रमणादिकमपि

मुनीनां नित्यमाचरणं । कथं, यथाशक्ति अनिगूहितबलवीर्यं यथा भवति । किंविशिष्टः सन्, भक्तिपीनमना भक्त्या पीतं स्वात्नं पीनमनुरञ्जितं वा मन-श्चित्तं यस्य स तथोक्तः ॥ ७८ ॥

शूले प्रोतो महामन्त्रं धनदत्तार्पितं स्मरन् ।
दृढसूर्यो मृतोऽभ्येत्य सौधर्मात्तमुपाकरोत् ॥ ७९ ॥

टीका—अतिनिर्भयमुपाकरोत् स्वस्वामिनृपनिकार्यमाणोपसर्गनिराकरण पूर्वकनमस्कारकरणेनोपाकृतवान् । कोऽसौ, दृढसूर्यो नाम चोरः । कं, तं धन दत्तश्रेष्ठिनं । किं कृत्वा, अभ्येत्य आगत्य । कस्मात्सौधर्मात् सौधर्मकल्प-मानात् । सौधर्मे महर्द्धिकदेवत्वं प्राप्त इत्यर्थात्तदागमनं बोध्यं । कथंभूतः सन्, मृतः । किं कुर्वन्, स्मरन् चिन्तयन् । कं, महामन्त्रं पञ्चनमस्कारं नमः-सुविचारपरोऽष्टत्रयाध्यायात् । किंविशिष्टं, धनदत्तार्पितं धनदत्तश्रेष्ठिना ढौकितं । किंविशिष्टः स्थितः, शूले प्रोतः शूलिकायामारोपितः ॥ ७९ ॥

खण्डश्लोकैस्त्रिभिः कुर्वन् स्वाध्यायादि स्वयंकृतैः ।
मुनिर्निन्द्यामतीतोऽपि यमः सप्तर्द्धिभूरभूत् ॥ ८० ॥

टीका—अभूत् । कोऽसौ, यम यमो नाम राजा, राज्यं त्यक्त्वा प्रव्रजित । किंविशिष्टः, सप्तर्द्धिभूः । कुढि [illegible] लिरिक्षी [illegible] ॥ इत्यादौ [illegible] स्थान सप्तर्द्धिप्राप्तोऽभूदित्यर्थः । किंविशिष्टोऽपि, मुनिनिन्द्यामतीतोऽपि मुनिनिन्द्यया प्राक्तमृतमायोऽपि । किं कुर्वन् सन् यथा अभूत्, कुर्वन् । किं स्वाध्यायादि । कैः, खण्डश्लोकैः । किंविशिष्टैः, स्वयंकृतैः स्वयमेव निर्मितैः । त्रिभिस्त्रिभिः । तथथा–" कडदि पुणु णिक्खेवदि रेगदहा जवं पत्थेसि खादिदुं ॥ १ ॥ अण्णत्थ किं पलोवह तुम्हे पत्थ णिबुद्धिया छिद्दे अच्छइ कोणिया ॥ २ ॥ अम्हादो णत्थि भयं दीहादो दीसदे भयं तुम्हं" ॥ ८० ॥

अहिंसाव्रतस्य [illegible]–

भाविमावत्यादि दृढ भजतो जायते क्षमि ।
यस्त्वहिंसामपेक्षेत स सर्वाः श्रियो कृतः ॥ ८१ ॥

टीका—[illegible] दुःखेन [illegible] । [illegible] । किं कुर्वन्, [illegible] । किं भूत, [illegible] । [illegible] ॥ ८१ ॥

पयपाणो ह्रद्रडरिमपेक्षार्ं पृश्निमोऽश्रुरः ।
पर्यस्तश्चैव मेण्ड्रमः क्षिप्रुर्षारंत्रु भक्षितः ॥ ८२ ॥

टीका—[illegible] । [illegible] । किं, [illegible] । किं कुर्वन्, [illegible] । [illegible] । किं, [illegible] ॥ ८२ ॥

अमत्यभूतावर्त [illegible]—

मा भूः कामदुघां मिथ्यावादव्याघ्रोन्मुखीं कृथाः ।
अल्पोऽपि हि मृषावादः श्वभ्रदुःखाय कल्पते ॥८३॥

टीका—हे [illegible] मा कृथा मा कुरु त्वं । कां, गां वाचं । [illegible] । किंविशिष्टां, कामदुघां [illegible] । किंविशिष्टां मा कृथाः, मिथ्यावाद-व्याघ्रोन्मुखीं मिथ्यावादोऽसत्यवाक् स एव व्याघ्रः [illegible], मिथ्यावादव्याघ्रस्य उन्मुखी संमुखी मिथ्यावादं कर्तुमुद्युक्तां [illegible] । हि यस्मात् [illegible] स्तोकोऽपि किं पुनर्भूयान् । मृषावादः [illegible] श्वभ्रदुःखाय कल्पते सम्पद्यते, नरकदुःखं सम्पाद-यतीत्यर्थः ॥ ८३ ॥

अजैर्यष्टव्यमित्यत्र धान्यैस्त्रैवार्षिकैरिति ।
व्याख्यां छागैरिति परावर्त्यागान्नरकं वसुः ॥ ८४ ॥

टीका—अगात् गतः । कोऽसौ, वसुर्नाम राजा । [illegible] तन्नरकं । किं कृत्वा, परावर्त्य अन्यथा कृत्वा । कां, धान्यैस्त्रैवार्षिकैरिति व्याख्यां । कथं, परावर्त्य छागैरिति । क्व, अजैर्यष्टव्यमित्यत्र परमागमे वाक्ये । अयमर्थः । न जायन्त इत्यजा वर्षत्रयपुराणा व्रीहयस्तैर्यष्टव्यं शान्तिकपौष्टिकार्था क्रिया कार्येति क्षीरकदम्बाचार्यैरिदं व्याख्यानं परावर्त्य अजैश्छागैर्यष्टव्यं इत्यजाशब्दार्थे विधिर्विधातव्य इत्यन्यथा कृत्वा पर्वतनारदविसंवादे वसुराजः अधमगतिमगमदित्यर्थः ॥ अजैर्होतव्यमिति क्वचित्पाठः ॥ ८४ ॥

स्तेयानुभावं द्रढयन्नाह—

आस्तां स्तेयमभिध्याऽपि विध्याप्याऽग्निरिव त्वया ।
हरन् परस्वं तदसून् जिहीर्षन् स्वं हिनस्ति हि ॥ ८५ ॥

टीका—भो. समाधिमरणार्थिन् । आस्तां तिष्ठतु । किं तत्कथनेनेत्यर्थः । किं तत्, 'स्तेयं परधनापहरणं । विध्याप्या शमयितव्या त्वया । काऽसाव-भिध्याऽपि परधनेच्छाऽपि । क इवाग्निरिव वह्निर्यथा तापहेतुत्वात् । हि यस्मात् हिनस्ति हन्ति । कोऽसौ, पुरुषः । कं, स्वमात्मानं । किं कुर्वन्, जिहीर्षन् हर्तुमिच्छन् । कान्, तदसून् परप्राणान् । किं कुर्वन्, हरन् आददानः । किं तत्, परस्वं परद्रव्यं । अयमत्राभिप्रायः—परधने गृध्यन् परप्राणापहारेच्छा अवश्यं भाविनी, परहिंसायां च आत्मनो हिंसा परमार्थेनात्मन एव हिंसात्वात् । भावहिंसायामेव हि मन्दो द्रव्यहिंसां पुरस्कृत्य दुःखलक्षणं स्वफलं प्रयच्छतीति ॥ ८५ ॥

रात्रौ मुषित्वा कौशाम्बीं दिवा पञ्चतपश्चरन् ।
शिक्यस्थस्तापसोऽधोऽगात् तलारकृतदुर्मृतिः ॥ ८६ ॥

टीका—अधोऽगादधो नरकं गतः । कोऽसौ, तापसो औतिक । किंविशिष्टः सन्, तलारकृतदुर्मृतिः तलारेण कोट्टपालेन कृतदुर्मृतिर्दुर्मरणमारणं यस्य । किं कुर्वन्, शिक्यस्थः पञ्चाग्नि न स्पृशामीति भावनया शिक्ये स्थितः । रात्रौ-

विपर्ययैषिता स्पर्शादिविषयेष्वभिलाषः । तत्र द्वयोरपि ग्रन्थयोर्निर्मोहो निर्मूर्च्छः साधुर्यतः परमार्थेन निर्ग्रन्थो निष्परिग्रहो भवति । तथा शिवपुरे निर्वाणनगरे पान्थो नित्यं प्रस्थायी स्यात् निर्ग्रन्थस्यैव मोक्षमार्गेऽविच्छिन्नं प्रस्थातुं समर्थत्वात् ॥ ८९ ॥

कषायेन्द्रियकृतापायाननुस्मारयन्नाह--

कषायेन्द्रियतन्त्राणां तत्रादृग्दुःखभागिताम् ।
परामृशन्मास्म भवः शंसितव्रत तद्वशः ॥ ९० ॥

टीका--भोः शंसितानि महद्भिरपि स्तुतानि व्रतानि यस्य स शंसितव्रत मा स्म भव मा भूस्त्वं । किं विशिष्टस्तद्वशः कषायेन्द्रियपरतन्त्रः । किं कुर्वन्, परामृशन् चिन्तयन् । कां, तत्रादृग्दुःखभागितां या पञ्चाध्याये निर्दिष्टा तामनन्यसाधारणीं दुःखभागितां क्लेशानुभूतिरतां । केषां, कषायेन्द्रियेषु आयत्तानां तदभिभूतानामित्यर्थः ॥ ९० ॥

एवं व्यवहाराराधनानिष्ठतां विधाप्य निश्चयाराधनामुपदिशति--

श्रुतस्कन्धस्य वाक्यं वा पदं वाऽक्षरमेव वा ।
यत्किञ्चिद्रोचते तत्रालम्ब्य चित्तलयं नय ॥ ९१ ॥

टीका--अहो व्यवहाराराधनापरिणत आराधकराज । यत्किंचित्किमपि रोचते तुभ्यं रुचिमुत्पादयति च । किं तद्वाक्यं वा वाक्यमात्माभिकं वा, णमो अरहंताणमित्यादिकं पदं वा, अर्हमित्यादिकमक्षरमेव वा अ सि आ उ सा इत्यादीनामेकतमं । कस्य सम्बन्धि, श्रुतस्कन्धस्य श्रुतस्याङ्गप्रविष्टस्य आचाराङ्गादिद्वादशविकल्पस्य अङ्गबाह्यस्य च सामायिकादिभेदस्य प्रकीर्णकाख्यस्य स्कन्धः समूहस्तस्य मध्ये यत्किंचिद्वाक्यादिकमिदानीं क्षीणानेकरसानुरागं जनयति । तत्र इष्टे वाक्यादीनामन्यतमे आलम्ब्य आश्रय चित्त भवतः प्रमाणं श्रुतस्कन्धवाक्यादीनां त्रयाणामपि भवतः आत्मपरमार्थाराधनासाधनसामर्थ्यनिर्णयात् । अक्षरमेवेत्यत्र एव शब्दः स्वयोग्यतावधारकः ॥ ९१ ॥

शुद्धं श्रुतेन स्वात्मानं गृहीत्वाऽऽर्य स्वसंविदा ।
भावयंस्तल्लयापास्तचिन्तो मृत्वैहि निर्वृतिम् ॥ ९२ ॥

टीका—हे आर्य आराधनासार । एहि गच्छ त्वं । कां, निर्वृतिं मुक्तिं । किं कृत्वा, मुक्त्वा मायाद्यं विसृज्य । ऋजुभूतो भूत्वा, तत्परायणत्वेन तत्र [illegible] मोहं त्यज [illegible] अन्यात्मना निराकृत्य चिन्ता संकल्पविकल्पं वा प्रयोः यस्य न तथोक्तः । किं कुर्वन्, भावयन् । कं, शुद्धं रागद्वेषमोहरहितं स्वरूपमात्मं निजचिद्रूपं । कया, स्वसंवित्त्या स्वसंवेदनेन । किं कृत्वा, मूर्च्छा विमुच्य । केन, श्रुतेन "एगो मे सस्सदो आदा" इत्यादिश्रुतज्ञानेन । मूर्च्छारोपणं प्रोत्साहयितव्येन [illegible] । उक्तं च क्षेत्रतापे हि ज्ञानस्ये । "आराधनोपयुक्तः सन् सम्यक्काले विधाय च । उत्कर्षो भवात् गत्वा प्रयाति परिनिर्वृतिम्" ॥ ९२ ॥

तमेवार्थं परमार्थसंन्यासोपदेशद्वारेण समर्थयते—

संन्यासो निश्चयेनोक्तः स हि निश्चयवादिभिः ।
यः स्वस्वभावे विन्यासो निर्विकल्पस्य योगिनः॥९३॥

टीका—हि यस्मात् निश्चयवादिभिर्व्यवहारनयसापेक्षनिश्चयनयप्रयोगचतुरैः सूरिभिर्निश्चयेन परमार्थेन स संन्यास उक्तः मुमुक्षूणामग्रे प्रकटितः । यः किं, यो विन्यासः विधिपूर्वकमारोपणं स्थापनं । क, स्वस्वभावे शुद्धचिदानन्दरूपे स्वात्मनि । कस्य, योगिनः समाधिमतः । किंविशिष्टस्य, निर्विकल्पस्य अन्तर्बहिर्जल्पपुनःप्रेक्षणाकल्पितध्यानस्य ॥ ९३ ॥

परीषहादिना विक्षिप्यमाणचित्तस्य क्षपकस्य निर्यापकाचार्यः किं कुर्यादित्याह—

परीषहोऽथवा कश्चिदुपसर्गो यदा मनः ।
क्षपकस्य क्षिपेज्ज्ञानसारैः प्रत्याहरेत्तदा ॥ ९४ ॥

टीका—यदा यस्मिन्काले क्षिपेत् सह भ्रमयेत् । कोऽसौ, कश्चित् कोऽपि क्षुधादीनामन्यतमः परिषहोऽथवा कश्चिच्चेतनकृतादीनामन्यतम उपसर्गो वा । किं तन्मनः । कस्य, आराधकस्य । तदा प्रत्याहरेत् व्यावर्तयेत् शुद्धस्वात्मोन्मुखं तत्कुर्यादाचार्यः । कैः, ज्ञानसारैः अनन्तज्ञानरहस्योपदेशैः ॥९४॥

ज्ञानसारैरित्येतत् प्रपंचयितुमुपक्रममाह —

दुःखाग्निकीलैराभीलैर्नरकादिगतिष्वहो ।
तप्तस्त्वमङ्गसंयोगात् ज्ञानामृतसरोऽविशन् ॥ ९५ ॥

टीका—अहो भावकमवेक तप्तः सन्तप्तस्त्वं । कैः, दुःखाग्निकीलैः शारीरमानसाशान्तदहनज्वालाभिः । किंविशिष्टैः, आभीलैः कष्टैः प्रतिकर्तुमशक्यैरित्यर्थः । कासु, नरकादिगतिषु नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवभवग्रहणेषु । कस्मात्, अङ्गसंयोगात् शरीरसंश्लेषात्, शारीरमात्मबुद्ध्याध्यवस्यन्नित्यर्थः । किं कुर्वन्, अविशन् अप्रविशन् अनवगाहमानः । किं तत्, ज्ञानामृतसरः अन्यच्छरीरमन्योऽहमित्यादिभेदोपलम्भपीयूषतडागम् ॥ ९५ ॥

इदानीमुपलब्धात्मदेहभेदाय साधुभिः ।
सदाऽनुगृह्यमाणाय दुःखं ते प्रभवेत्कथम् ॥ ९६ ॥

टीका—इदानीं सम्प्रति । कथं प्रभवेत् । किं तत्, दुःखं । कस्मै, ते तुभ्यं । केनाऽपि प्रकारेण त्वामभिभवितुं परिषहादिदुःखं न शक्नुयादित्यर्थः । किंविशिष्टाय ते, उपलब्धात्मदेहभेदाय निश्चितस्वात्मशरीरव्यतिरेकाय । पुनः किंविशिष्टाय, अनुगृह्यमाणाय उपक्रियमाणाय । कैः, साधुभिः संयतैः । कथं, सदा नित्यम् ॥ ९६ ॥

दुःखं सङ्कल्पयन्ते ते समारोप्य वपुर्ज्ञाः ।
स्वतां वपुः पृथक्कृत्य भेदज्ञाः सुखमासते ॥ ९७ ॥

टीका—सङ्कल्पयन्ति ममेदमिति व्यवस्यन्ति । के, ते अज्ञाः बहिरात्मानः । किं तत्, दुःखं अहं दुःखवानस्मीति प्रतिपद्यन्त इत्यर्थः । किं कृत्वा, समारोप्य सम्मुखं योजयित्वा । किं तद्वपुः शरीरं । क, स्वे आत्मनि स्वात्मतया निश्चित्येत्यर्थः । भेदज्ञाः आत्मशरीरविवेकविदः । सुखमासते तिष्ठन्ति । कथं, सुखं स्वात्मसंवेद्यमानन्दमनुभवन्तीत्यर्थः । किं कृत्वा, पृथक्कृत्य भेदेनाध्यवसाय । किं तद्वपुः । कस्मात्, स्वात्मनः शरीरमात्मनो भिन्नं निश्चित्य । तद्भेदभावना यथा—न मे मृत्युः कुतो भीतिर्न मे व्याधिः कुतो व्यथा । नाहं बालो न वृद्धोऽहं न युवैतानि पुद्गले ॥ जीवोऽन्यः पुद्गलश्चान्य इत्यादि ॥ ९७ ॥

स्थिते, पातिते । कैर्वायुभिः । क्व, उपरि उपरिष्टात् । किं कृत्वा, संक्षोभ्य मम-स्तादिस्तन: क्षोभयित्वा मंगाल्य ॥१०१॥

मनुष्यकृतोपसर्गसहनोपाख्यानमिदम्—

न्यस्य भूषाधियाङ्गेषु सन्तप्ता लोहशृङ्खलाः ।
द्विट्पक्ष्यैः कीलितपदाः सिद्धा ध्यानेन पाण्डवाः ॥१०२॥

टीका—सिद्धाः परममुक्तिं गताः । के, ते पाण्डवाः साक्षाद्युधिष्ठिरभीम-सेनार्जुनाख्याः सिद्धाः । नकुलसहदेवौ स्वमाशात् सर्वार्थसिद्धयादिजन्मनः व्यवधानात् । केन, ध्यानेन शुद्धस्वात्मप्रसंख्यानेन । किंविशिष्टाः सन्त, कीलितपदा लोहकीलकैर्भूम्या सह यन्त्रितपादाः । कै:, द्विट्पक्ष्यै: द्विषां कौरवाणां पक्षे भवैः तद्भागिनेयादिभि: । किं कृत्वा, न्यस्य निक्षिप्य । काः, लोहशृङ्खला: । किंविशिष्टा:, तप्ता: ज्वलज्ज्वालीकृताः । केषु, अङ्गेषु पाण्डवानां कण्ठादिप्रदेशेषु । कया, भूषाधिया भूषणकल्पनया । युष्मान् हेमाभरणानी-मानि परिधापयाम इति कथयित्वेत्यर्थ ॥ १०२ ॥

तिर्यक्कृतोपसर्गसहनोदाहरणमिदम्—

शिरीषसुकुमाराङ्गः खाद्यमानोऽतिनिर्दयम् ।
सृगाल्या सुकुमारोऽसून् विससर्ज न सत्पथम् ॥१०३॥

टीका—विससर्ज त्यक्तवान् । कोऽसौ, सुकुमार: सुकुमारस्वामी । कान्, असून् प्राणान् न पुन सत्पथं शुद्धस्वात्मध्यानरूपं मिक्षुपायं विससर्ज । किं क्रियमाण:, खाद्यमान भक्ष्यमाणः । कया, सृगाल्या जम्बुकस्त्रिया । कथमतिनिर्दयं प्रकामनिष्कृप । किंविशिष्टः सन्, शिरीषसुकुमाराङ्ग: शिरी-षकुसुमसमानकोमलकायः ॥ १०३ ॥

सुरकृतोपसर्गसहने निदर्शनमिदम्—

तीव्रदुःखैरतिक्रुद्धभूतारब्धैरितस्ततः ।
भग्नेषु मुनिषु प्राणानौज्झद्विद्युच्चरः स्वयुक् ॥ १०४ ॥

टीका—औज्झत्त्यजति स्म । कोऽसौ, विद्युच्चर: । कान्, प्राणान् । किंवि-शिष्टः सन्, स्वयुक् आत्मानं समादधानः । केषु सत्सु, मुनिषु तपोधनेषु ।

टीका—किं च उपदिश्यते सद्गुरुभिरसौ। दृक् दृष्टिः। किंविशिष्टा, आञ्जसी पारमार्थिकी। किं, श्रद्धा अभिनिवेशः। कथं, भवति। कोऽसौ, स्वात्मैव न परात्मा। किंविशिष्टः, शुद्धो द्रव्यभावकर्मरहितः। पुनः किंविशिष्टः, प्रमदवपुरानन्दरूपः। किंविशिष्टो भवत्युपादेयो मुमुक्षुणामुपेय। इत्येवंरूपा श्रद्धैव निश्चयसम्यक्त्वमाख्यायते। तथा संविदाञ्जसी निश्चयज्ञानं सद्गुरुभिरुपदिश्यते। किमनुभवनमनुभूतिः। कस्य, तस्यैव शुद्धप्रमदवपुस्त्वेनोपादीयमानस्य स्वात्मन एव। कथं, पृथक् भेदेन। कस्माद्विग्रहात् कायवाङ्मनस्त्रयात्। कया, स्वानुभूत्या स्वसंवित्त्या। तथा सद्गुरुभिराञ्जसी चर्या निश्चयचारित्रं चोपदिश्यते। किमवस्थितिरवस्थानं। कस्य, स्वस्यात्मनः। क्व, तत्रैव तथाप्रतीयमानेऽनुभूयमाने स्वात्मन्येव। क्व सति, मनस्यन्तःकरणे। किंविशिष्टे, द्रुते गते प्राप्ते। क्व, लयं तन्मयीभावं। क्व, तत्रैव। कया, अत्यन्ततृष्णया अतिमात्रवैतृष्ण्येन। उक्तं च—दर्शनमात्मविनिश्चितिरात्मपरिज्ञानमिष्यते बोधः। स्थितिरात्मनि चारित्रं कुत एतेभ्यो भवति बन्धः ॥ १ ॥ तन्मयं तेन निश्चयरत्नत्रयेण निर्वृत्तं तदात्मकं स्वात्मानं, परमं शुद्धं परमप्रकर्षशुद्धिप्राप्तं। हे भेदरत्नत्रयपर व्यवहाररत्नत्रयप्रधान आराधकोत्तम विद्धि जानीहि संवेदय त्वं ॥ १०७ ॥

मुहुरिच्छामणुशोऽपि प्रणिहत्य श्रुतपरां श्रुतद्रव्ये ।
स्वात्मनि यदि निर्विघ्नं प्रतपसि तदासि ध्रुवं तपसि ॥१०८॥

टीका—तथा यदि चेत् प्रतपसि दीप्यसे त्वं। क्व, स्वात्मनि। कथं, निर्विघ्नं निष्प्रत्यूहं। किं कृत्वा, प्रणिहत्य प्रकर्षेण नियतं हत्वा। कां, इच्छां कांक्षां। क्व, परद्रव्ये पुद्गलादौ। किंविशिष्टामणुशोऽपि स्वल्पामपि। किंविशिष्टः सन्, मुहुरसकृत् श्रुतपरः श्रुतज्ञानभावनापरिणतो भवन्नित्यर्थः। तदा ध्रुवं निश्चितं तपसि अव्याहतं स्फुरसि त्वं। क्व, तपसि तपःसम्बन्धे साक्षान्मोक्षोपाये। आभ्यां निश्चयाराधनाद्वैविध्यमुपदिष्टं प्रतिपत्तव्यं ॥ १०८ ॥

इदानीं व्यवहारेतराराधनासाध्यमानपरमानन्दलाभाविष्करणलक्षणेनाशीर्वाददानेन क्षपकं निर्यापकाचार्यः प्रोल्लासयन्नाह—

नैराश्यारब्धनैःसंग्यासिद्धसाम्यपरिग्रहः ।
निरुपाधिसमाधिस्थः पिबानन्दसुधारसम् ॥ १०९ ॥

टीका—भो सुविहितशिरोरत्न । पिब उपयुंक्ष्व त्वं । क्षमानन्दसुधारसं प्रमोदपीयूषनिर्यासं । किंविशिष्टः सन्, निरुपाधिसमाधिस्थः निरुपाधि-र्निर्विशेषो ध्यातृध्यानध्येयविकल्पशून्यः समाधिर्योगो निरुपाधिसमाधिस्तत्र स्थितः । कथंभूतो भूत्वा, जगद्येत्यादि । नैरात्म्येन जीवितधनाद्याकांक्षानि-ग्रहेणारब्धमुपक्रान्तं नैर्मम्यं बहिरङ्गान्तरङ्गपरिग्रहनिष्क्रान्तत्वं तेन सिद्धो निष्पन्नः साम्यपरिग्रहः परमसामायिकस्वीकारो यस्य स तथोक्तः ॥ १०९ ॥

साम्प्रतमध्यायार्थमशेषमुपसंगृह्णन्नाराधकस्याराधनासहितमरणफलवि-शेषमुपदिशति—

संलिख्येति वपुःकषायवदलङ्कर्मीणनिर्यापक-
न्यस्तात्मा श्रमणस्तदैव कलयंल्लिङ्गं तदीयं परं ।
सद्रत्नत्रयभावनापरिणतः प्राणान् शिवाशाधर-
स्त्यक्त्वा पञ्चनमस्क्रियास्मृतिः शिवी स्यादष्टजन्मान्तरे ॥ ११० ॥

टीका—शिवी स्यादस्ति शिवः मोक्षोऽस्यास्तीति परममुक्तो भवेदित्यर्थः । कोऽसौ, शिवाशाधरः मोक्षाभिलाषमुमुक्षुरित्यर्थः । किं कृत्वा, त्यक्त्वा । कान्, प्राणान् । किंविशिष्टः सन्, सदित्यादि । सत्या यथागुणस्थानं सम्भव-न्त्या रत्नत्रयभावनया निश्चयरत्नत्रयाभ्यासेन परिणतो योगी पञ्चनमस्कार-समुच्चितक्रियाप्रतिपादितगुरुध्यानाकृष्टः । किं कुर्वन्, कलयन् धारयन् । किं तल्लिङ्गं श्रमणरूपतां । किं, तदैव पूर्वगृहीतमौत्सर्गिकमेव । किमान्योऽ-सौ, श्रमण श्रवण इति व्यपदेशभाक् । कथंभूतो भूत्वा, अलंकर्मीणनिर्या-पकन्यस्तात्मा कर्मणि प्रकृते आत्मपाराणिर्वानिस्तारणलक्षणाय अलं समर्थोऽ-लंकर्मीणः निर्यापको व्यवहारेण सुस्थिताचार्यो निश्चयेन तु शुद्धस्वात्मानुभू-तिपरिणामोन्मुख आत्मैव तस्यैव तु व्यवहारे आत्मनो निस्तारकत्वोपपत्तेः । यदाह—स्वस्मिन्सदभिलाषित्वादभीष्टज्ञापकत्वतः । स्वयं हितप्रयोक्तृत्वा-दात्मैव गुरुरात्मनः ॥ १ ॥ अलंकर्मीणश्चासौ निर्यापकश्च अलंकर्मीणनिर्या-पकस्तत्र न्यस्तो निक्षिप्तः समर्पित आत्मा येन स तथोक्तः । किं कृत्वा, संलिख्य सम्यक् कृशीकृत्य । किं तत्, वपुः शरीरं । किंवत्, कषायवत् कषायान् यथा शरीरं च बाह्याभ्यन्तरतपोभिः तनूकृत्य कथंचिदेवमुक्तप्रकारेण । लघूत्कृष्टाराधनापक्षे व्याख्यातं ॥ मध्यमाराधनापक्षे संप्रति व्याख्यायते—श्रमणोऽनगारः शिवा-

शाधरो मुमुक्षुः सन् तदेव लिङ्गमाचेलक्यादिचतुर्विकल्पं कलयन् सत्यां समी-
चीनायां संवरसहभाविविपाककर्मनिर्जरासमर्थायां रत्नत्रयभावनायां सम्यग्दर्श-
नादिरत्नत्रयाभ्यासे परिणत उपयुक्तः सन् प्राणांस्त्यक्त्वा शिवी स्यात् शिव-
मर्हदादिपदप्राप्तिलक्षणोऽभ्युदयः। शिवमस्यास्तीति शिवी अतः आदेरित्यनेन
मत्वर्थीयो अः प्रत्ययः। शेषं पूर्ववद्व्याख्येयं॥ ऐदंयुगीनापेक्षया प्रथमाराध-
नापक्षे तदेवेत्थं व्याख्येयं—श्रमणः प्राक्तनाचार्यविशेषणविशिष्टः पंचनम-
स्क्रियायां पंचनमस्कारे स्मृतिः चिन्ता उच्चारणं यत्र सन्ततपंचनमस्क्रियास्मृति
यथा भवत्येवं प्राणांस्त्यक्त्वा शिवी स्यात्। क्व, अष्टजन्मांतरे अष्टानां भवानां
मध्ये उत्कृष्टमध्यमजघन्याराधनाशुभवादत्र त्रिभागः कर्तव्यः। तथा चागमः।
कालाई अहिऊण जिउत्तं अट्ठकम्मसंजलणं। केवलणाणसहाया केई
सिज्झंति तंमि भवे॥ १॥ आराहिऊण केई चउव्विहाराहणाइ जं सारं।
उव्वरियसेसपुण्णा सव्वट्ठणिवासिणो हुंति॥ २॥ जेसिं होज्ज जहण्णा च-
उव्विहाराहणा हु खवियाणं। सत्तट्ठभवे गंतुं ते चिय पावेंति णिव्वाणं॥ ३॥
अपि च—येऽपि जघन्यां तेजोलेश्यामाराधनामुपनयंति। तेऽपि च सौधर्मा-
दिषु भवंति देवाः सुकल्पवासाः॥ १॥ अथवा—ध्यानाभ्यासप्रकर्षेण त्रुट्य-
न्मोहस्य योगिनः। चरमांगस्य मुक्तिः स्यात्तदैवान्यस्य च क्रमात्॥ १॥
तथाह्यचरमांगस्य ध्यानमभ्यस्यतः सदा। निर्जरा संवरश्च स्यात्सकलाशुभ-
कर्मणां॥ २॥ आस्रवंति च पुण्यानि प्रचुराणि प्रतिक्षणं। यैर्महर्द्धिर्भवत्येष
त्रिदशः कल्पवासिषु॥ ३॥ तत्र सर्वेन्द्रियाह्लादि मनसः प्रीणनं परं।
सुखामृतं पिबन्नास्ते सुचिरं सुरसेवितः॥ ४॥ ततोऽवतीर्य मर्त्येऽपि चक्र-
वर्त्यादिवैभवं। चिरं भुक्त्वा स्वयं मुक्त्वा दीक्षां दैगंबरीं श्रितः॥ ५॥ वज्र-
काये स हि ध्यात्वा शुक्लध्यानं चतुर्विधं। विधूयाष्ट च कर्माणि श्रयते मोक्ष-
मक्षयम्॥ ६॥ तदेतत्सममात्राचवंधारिणं प्रति कालमुद्दिश्य, अतिचारान् प्रति
पुनरितरगुणदिश्यते। तदीयं पद इत्यत्र व्याख्यातेन-नतः भावतोऽथवा
महर्द्धिकत्वीयं श्रमणसंबंधि लिङ्गं कलयन् पंचनमस्क्रियास्मृति प्राणांस्त्यक्त्वा
शिवी स्यादिति संबंधः। शेषं पूर्ववत् व्याख्येयं विशेषणं व्याख्येयं। अथ
स्वाभी-स्वभावपरिणाममपि कृत्वा कृत्वोपवासमपि भावना। पंचनमस्कार
भावनां मनोऽनुरंजनेन॥ इति भद्रम्॥ ११०॥

इत्याशाधरविरचितायां स्वोपज्ञधर्मामृतसागारधर्मदीपिकायां
भव्यकुमुदचन्द्रिकासंज्ञायां नाम
अष्टमोऽध्यायः॥ ८॥

ग्रन्थकर्तुः प्रशस्तिः ।

श्रीमानस्ति सपादलक्षविषयः शाकंभरीभूषण-
स्तत्र श्रीरतिधाम मण्डलकरं नामास्ति दुर्गं महत् ।
श्रीरत्न्यामुदपादि तत्र विमलव्याघ्रेरवालान्वया-
च्छ्रीसल्लक्षणतो जिनेन्द्रसमयश्रद्धालुराशाधरः ॥ १ ॥

श्रीमान् निवर्गसंपन्नियुक्तः । शाकंभरी लवणाकरविशेषः । श्रीरतिधाम सर्वमीडागृहं श्रीरत्न्या रत्नीति कथिनाम् सञ्जा उदपादि उत्पन्नः ॥ १ ॥

सरस्वत्यामिवात्मानं सरस्वत्यामजीजनत् ।
यः पुत्रं छाहडं गुण्यं रञ्जितार्जुनभूपतिम् ॥ २ ॥

व्याघ्रेरवालवरवंशसरोजहंसः
काव्यामृतौघरसपानसुतृप्तगात्रः ।
सल्लक्षणस्य तनयो नयविश्वचक्षु-
राशाधरो विजयतां कलिकालिदासः ॥ ३ ॥
इत्युदयसेनमुनिना कविसुहृदा योऽभिनन्दितः प्रीत्या ।
प्रज्ञापुञ्जोऽसीति च योऽभिमतो मदनकीर्तियति-
पतिना ॥ ४ ॥ (युग्मम्)

म्लेच्छेशेन सपादलक्षविषये व्याप्ते सुवृत्तक्षति-
त्रासाद्विन्ध्यनरेन्द्रदोःपरिमलस्फूर्जत्त्रिवर्गौजसि ।
प्राप्तो मालवमण्डले बहुपरीवारः पुरीमावसन्
यो धारामपठज्जिनप्रमितिवाक्शास्त्रे महावीरतः ॥ ५ ॥

म्लेच्छेशेन साहिबुद्दीनतुरुष्कराजेन । सुवृत्तक्षति सदाचारनाश । दोःपरिमल. परिमलो व्यापकत्वपा बल बाहुबलमित्यर्थ इत्यर्थः । ओजः प्रभावो-ऽस्य सारो वा । जिनप्रमितिवाक्शास्त्रे जैनप्रमाणशास्त्र जैनेन्द्रव्याकरणं च । महावीरत. वादिराजपण्डितश्रीमहावीरसकाशाद्धारायामधीतवान् ॥ ५ ॥

आशाधरत्वं मयि विद्धि सिद्धं निसर्गसौन्दर्यमजर्यमार्य ।
सरस्वतीपुत्रतया यदेतदर्थे परं वाच्यमयः प्रपञ्चः ॥ ६ ॥

अजर्यं मैत्री सरस्वतीपुत्रतया निसर्गसौंदर्यं प्रकृत्या मनोहरत्वं ॥ ६ ॥

इत्युपश्लोकितो विद्वद्बिल्हणेन कवीशिना ।
श्रीविन्ध्यभूपतिमहासान्धिविग्राहिकेण यः ॥ ७ ॥

इति उपश्लोकित. श्लोकेनोपस्तुत । श्रीविन्ध्यभूपतिः विजयवर्मा नाम मालवाधिपतिः ॥ ७ ॥

श्रीमदर्जुनभूपालराज्ये श्रावकसंकुले ।
जिनधर्मोदयार्थं यो नलकच्छपुरेऽवसत् ॥ ८ ॥

यो द्राग्व्याकरणाब्धिपारमनयच्छुश्रूषमाणान्न कान्
सषट्कीं परमास्त्रमाप्य न यतः प्रत्यर्थिनः केऽक्षिपन् ।
चेरुः केऽस्खलितं न येन जिनवाग्दीपं पथि ग्राहिताः
पीत्वा काव्यसुधां यतश्च रसिकेष्वापुः प्रतिष्ठां न के ॥९॥

कान्, पंडितदेवचंद्रादीन् प्रत्यर्थिनः प्रतिवादिनः । के, वादींद्रविशालकीर्त्यादयः अक्षिपन् जयंति स्म । चेरुः प्रवृत्ताः । के, भट्टारकदेवविनयभद्रादयः । अस्खलितं निरतिचारं । जिनवाक् अर्हत्प्रवचनं । पथि मोक्षमार्गे ग्राहिताः स्वीकारिताः । रसिकेषु सहृदयविद्वत्सु म ये । आपुः प्राप्ताः । के, बालसरस्वतीमहाकविमदनादयः ॥ ९ ॥

स्याद्वादविद्याविशदप्रसादः प्रमेयरत्नाकरनामधेयः ।
तर्कप्रबन्धो निरवद्यविद्यापीयूषपूरो वहति स्म यस्मात् ॥१०॥

सिध्यङ्कं भरतेश्वराभ्युदयसत्काव्यं निबन्धोज्ज्वलं
यस्त्रैविद्यकवीन्द्रमोदनमयं स्वश्रेयसेऽरीरचत् ।
योऽर्हद्वाक्यरसं निबन्धरुचिरं शास्त्रं च धर्मामृतं
निर्माय न्यदधान्मुमुक्षुविदुषामानन्दसान्द्रे हृदि ॥ ११ ॥

सिध्यंकं सिद्धिः सिद्धिशब्दोऽङ्कश्चिन्हं सर्गप्रांतवृत्तेषु यस्य तत् । निबंधोज्ज्वल स्वयकृतनिबंधनेन स्फुटप्रतिभासं । अरीरचत् रचयति स्म । अर्हद्वाक्य-

ग्रन्थकर्तुः प्रशस्तिः ।

रसं जिनागमनिर्यासभूतं निबंधरचितं । स्वयंकृतज्ञानदीपिकाख्यपंजिक २ रमणीयं धर्मामृतं धर्मामृताख्यं व्यधात् ख्यापयति स्म ॥ ११ ॥

आयुर्वेदविदामिष्टां व्यक्तुं वाग्भटसंहिताम् ।
अष्टाङ्गहृदयोद्योतं निबन्धमसृजच्च यः ॥ १२ ॥

अष्टांगहृदयोद्योतं । वाग्भटसंहितां अष्टांगहृदयनाम्नीं ॥ १२ ॥

यो मूलाराधनेष्टोपदेशादिषु निबन्धनम् ।
व्यधत्तामरकोशे च क्रियाकलापमुज्जगौ ॥ १३ ॥

आदि आराधनासारभूपालचतुर्विंशतिस्तवनाद्यौ । उज्जगौ उद्दह कृतवान् ॥ १३ ॥

रौद्रटस्य व्यधात्काव्यालङ्कारस्य निबन्धनम् ।
सहस्रनामस्तवनं सनिबन्धं च योऽर्हताम् ॥ १४ ॥

रौद्रटस्य रुद्रटाचार्यकृतस्य । अर्हतां अनंतजिनानां ॥ १४ ॥

सनिबन्धं यश्च जिनयज्ञकल्पमरीरचत् ।
त्रिषष्टिस्मृतिशास्त्रं यो निबन्धालंकृतं व्यधात् ॥ १५ ॥

सनिबन्धं स्वयंकृतेन जिनयज्ञकल्पदीपिकाख्येन निबन्धेन सहितं जिनयज्ञकल्प जिनयज्ञकल्पाख्यं प्रतिष्ठाशास्त्रं अरीरचत् निर्मितवान् । त्रिषष्टिस्मृतिशास्त्रं आर्षमहापुराणसारभूतत्रिषष्टिशलाकापुरुषकृतगोचरं त्रिषष्टिस्मृतिसंज्ञं संक्षिप्तशास्त्रं । निबन्धालङ्कृतं स्वयंकृतनिबन्धेन भूषितं ॥ १५ ॥

अर्हन्महाभिषेकार्चाविधिं मोहतमोरविम् ।
चक्रे नित्यमहोद्योतं स्नानशास्त्रं जिनेशिनाम् ॥ १६ ॥

नित्यमहोद्योतं नित्यमहोद्योताख्यं ॥ १६ ॥

रत्नत्रयविधानस्य पूजामाहात्म्यवर्णनम् ।
रत्नत्रयविधानाख्यं शास्त्रं वितनुते स्म यः ॥ १७ ॥

सोऽहमाशाधरो रम्यामेतां टीकां व्यरीरचम् ।
धर्मामृतोक्तसागारधर्माष्टाध्यायगोचराम् ॥ १८ ॥

धर्मामृतोक्त. स्वकृतधर्मामृताख्यशास्त्रे निगदित ॥ १८ ॥

प्रमारवंशवार्धीन्दुदेवपालनृपात्मजे ।
श्रीमज्जैतुगिदेवेऽसिस्थेम्नाऽवन्तीमवत्यलम् ॥ १९ ॥

असिस्थेम्ना खड्गबलेन अवति रक्षति सति ॥ १९ ॥

नलकच्छपुरे श्रीमन्नेमिचैत्यालयेऽसिधत् ।
टीकेयं भव्यकुमुदचन्द्रिकेत्युदिता बुधैः ॥ २० ॥

असिधत् सिद्धा ॥ २० ॥

षण्णवद्व्येकसंख्यानविक्रमाङ्कसमात्यये ।
सप्तम्यामसिते पौषे सिद्धेयं नन्दताच्चिरम् ॥ २१ ॥

समाः संवत्सराः १२९६ वर्षे पौषे सप्तमीदिने गुरुदिने इत्यर्थः ॥ २१ ॥

श्रीमान् श्रेष्ठिसमुद्धरस्य तनयः श्रीपौरपाटान्वय-
व्योमेन्दुः सुकृतेन नन्दतु महीचन्द्रो यदभ्यर्थनात् ।
चक्रे श्रावकधर्मदीपकमिमं ग्रन्थं बुधाशाधरो
ग्रन्थस्यास्य च लेशतोऽपि विदधे येनादिमः पुस्तकः ॥२२॥

अल्पमतिप्रमाणेन ॥ २२ ॥

यावत्तिष्ठति शासनं जिनपतेश्छिन्दानमन्तस्तमो
यावच्चार्कनिशाकरौ प्रकुरुतः पुंसां दृशामुत्सवम् ।
तावत्तिष्ठतु धर्मसूरिभिरियं व्याख्यायमानाऽनिशं
भव्यानां पुरतोऽत्र देशविरताचारप्रचारोद्धुरा ॥ २३ ॥

ग्रंथसंख्या ।

अनुष्टुप्छन्दसा पञ्चशताग्राणि सतां मता ।
सहस्राण्यस्य चत्वारि ग्रन्थस्य प्रमितिः स्थिता ॥ २४ ॥

अङ्कतो ग्रन्थप्रमाणं ४,५०० शुभं भवतु लेखकपाठकयोः ॥ २४ ॥

समाप्तोऽयं ग्रंथः

स्वर्गीय सेठ माणिकचन्द हीराचन्दजी जे. पी. के
स्मारक फंडमें ।

चन्दा देनेवालोंकी सूची ।

[जिन नामोंके साथ * चिन्ह लगा है, उनका चन्दा वसूल नहीं हुआ है ।]

१००१) श्रीमान् सेठ हुकमचन्दजी दानवीर
५०१) गुरमुखराय सुखानन्दजी
२५१) गुरमुखराय निहालचन्दजी
२५१) नाथारंगजी गांधी
२०१) अनूपचन्द माणिकचन्दजी
१०१) नेमचन्द मोतीचन्दजी
१०१) हीराचन्द नेमचन्दजी, सोलापुर
१०१) रेवचन्द धनजी, गुंजोटीवाला, सोलापुर
१०१) *भीकाभाई किसनदास
१०१) सूरजमल लल्लूभाई जवेरी
५१) चुनीलाल हेमचन्द जरीवाला
५१) प्रेमानन्ददास नारायणदास, बोरसदवाले
५१) ठाकुरदास भगवानदास जौहरी
५१) रेवाशंकर जगजीवनदास जौहरी
५१) लल्लूभाई लक्ष्मीचन्द चोकसी
५१) *भागमलजी प्रभुदयालजी
५१) पदमचन्दजी भूरामल
५१) कालाभाई प्रेमचन्द जवेरी
५१) देवजी रायसी
५१) दोसी जयचन्द मानचन्द दुधावाला
२५) छगनलाल धनजी, भावनगरवाला

२५) दूदू हरीचन्द रेवाजी, फलटन
१) फत्तराम कालीदास, देवधाडवाला
१५) बाई जीवकोर, स्वर्गीय प्राणलाल हलीचन्दकी विधवा।
११) रामचन्द्र त्रिभुवन, घोघा
२) पखरिया जमुनादास कुबेरदास
४) हीरालाल किशनदास, बरोडावाला
१) माई धामीरामजी, मैनेजर राजगिरिक्षेत्र
१५) सुदामनके समस्त हूमड जैनपंच
१५) जोधपुरके समस्त जैनपंच
५) मोतीलाल दशरथसा, बड़वाहा
५) सेठ मूलचन्दजी सराफ, बरवासागर
१०) धनकुमारसिंह बक्सर
२२॥) बारसीके समस्त पंच
२) हीराचन्द गीगा भावनगर
६१) कीलाचन्द छगनलाल, इन्दौरवाला
५८।=) बड़वानीके समस्त दिगम्बर जैन पंच
१२) अमथालाल नारायणजी, नरसीपुर
११) नथूभाई अमथालाल नाराणजी, नरसीपुर
१०) लल्लूभाई नारायणजी
८) हरगोविंददास नारायणजी ,,
४) अबुलेख नारायणजी ,,
५) बावचन्द गुलाबचन्द ,,
२=) पीताम्बरदास देवचन्द, ,,
॥) मद्धकचन्द रघुनाथ ,,
५०१) I वालचंद उगरचंद बम्बई।

I ५०१) सेठजीकी मूर्ति बनवानेके लिए और १००) माणिकचन्द्रग्रन्थ-मालाके लिए।

माणिकचन्द्रदिगम्बर-जैनग्रन्थमालाकी

नियमावली।

१. इस ग्रन्थमालामें केवल दिगम्बर जैन सम्प्रदायके संस्कृत और प्राकृत भाषाके प्राचीन ग्रन्थ प्रकाशित होंगे। यदि कमेटी उचित समझेगी तो कभी कोई देशभाषाका महत्त्वपूर्ण ग्रन्थ भी प्रकाशित कर सकेगी।

२. इसमें जितने ग्रन्थ प्रकाशित होंगे उनका मूल्य लागत मात्र रक्खा जायगा। लागतमें ग्रन्थ सम्पादन कराई, संशोधन कराई, छपाई, बँधवाई आदिके सिवाय आफिस खर्च, ब्याज और कमीशन भी शामिल समझा जायगा।

३. यदि कोई धर्मात्मा किसी ग्रन्थको तैयार करानेमें जो खर्च पड़ा है वह, अथवा उसका तीन चतुर्थांश, सहायतामें देंगे तो उनके नामका स्मरणपत्र और यदि वे चाहेंगे तो उनका फोटू भी उस ग्रन्थकी तमाम प्रतियोंमें लगा दिया जायगा। जो महाशय इससे कम सहायता करेंगे उनका भी नाम आदि यथायोग्य छपवा दिया जायगा।

४. यदि सहायता करनेवाले महाशय चाहेंगे तो उनकी इच्छानुसार कुछ प्रतियाँ जिनकी संख्या सहायताके मूल्यसे अधिक न होगी मुफ्तमें वितरण करनेके लिए दे दी जावेंगी।

५. इसमें ग्रन्थमालाकी कमेटीद्वारा चुने हुए ग्रन्थ ही प्रकाशित होंगे।

पत्रव्यवहार करनेका पता—

नाथूराम प्रेमी,
हीराबाग, पो० गिरगांव; बम्बई।

माणिकचन्द-दिगम्बर-जैनग्रन्थ-माला समिति।

(प्रबन्धकारिणी सभा के सभ्य)

---

१. रायबहादुर सेठ स्वरूपचन्द हुकुमचन्द।
२. ,, ,, ,, तिलोकचन्द कल्याणमल।
३. ,, ,, ,, ओंकारजी कस्तूरचन्द।
४. सेठ गुरमुखरायजी सुखानन्द।
५. हीराचन्द नेमीचन्द आ० मजिस्ट्रेट।
६. सि.लल्लूभाई प्रेमानन्द परीख एल.सी.ई.।
७. सेठ ठाकुरदास भगवानदास जौहरी।
८. ब्रह्मचारी शीतलप्रशादजी।
९. पं० धन्नालालजी काशलीवाल।
१०. पं० खूबचन्दजी शास्त्री।
११. नाथूराम प्रेमी (मंत्री)।